

ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ ЈЕЗИКА

ИЗДАЈЕ:
ОДСЕК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И ЛИНГВИСТИКУ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НОВОМ САДУ

НОВИ САД

ММВ. бр. 13699

Чланови редакције:

Др Мато Пижурица, ред. професор
Др Вера Васић, ред. професор
Др Љиљана Суботић, ред. професор
Др Ивана Антонић, ред. професор
Др Владислава Ружић, ванр. професор

Главни и одговорни уредник: Др Јасмина Грковић-Мејџор, ред. професор
Секретар: Мр Миливој Алановић, асистент

За издавача:

Проф. др Љиљана Суботић, декан

Штампање овог броја подржало је Министарство науке Републике Србије.
Захваљујемо на подршци.

Штампа: КриМел, Будисава

АПСОЛУТНИ ДАТИВ И ВРЕМЕНСКА РЕЧЕНИЦА У СРПСКОЈ АЛЕКСАНДРИДИ

*Рађено под руководством
проф. др Јасмине Грковић-Мејмор*

САЖЕТАК

У раду се анализирају синтаксичко-семантичке функције апсолутног датива и темпоралне клаузе и прати се однос учесталости темпоралног апсолутног датива и временске реченице у *Српској Александриди*. Оба синтаксичка средства српскословенски језик наслеђује из старословенског. Апсолутни датив је карактеристика високог стила српскословенског језика, а честа употреба временске реченице могла би се везати за нижи стил. Однос ових конкурентних средстава, односно процентуална превага темпоралне клаузе указивала би на то да је *Српска Александрида* писана „средњим стилем“.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: историја језика, српскословенски језик, синтакса, апсолутни датив, временска реченица, Српска Александрида

1. Увод

1.1. *Александрида* у српској средњовековној књижевности

Дела српског средњовековног стваралаштва, у највећој мери, припадала су црквеној књижевности. Међутим, осим литературе сакралног карактера, писана су и профана дела која су имала бројну публику и задовољавала потребе и укус људи тог времена.

Међу делима световног карактера, најпопуларнији књижевни род био је роман. За разлику од западноевропских земаља, где је роман писан у стиху, у српској књижевности он припада прозном жанру. Међу средњовековним романима прво место по популарности заузима *Александрида*. У разним европским библиотекама постоји око 350 сачуваних рукописа који су настајали у широком временском распону од XIV до XX века, што нам указује на то да је *Роман о Александру Великом* био најчитанија лектира средњег века.

Живот овог највећег освајача старог века први је описао Плутарх, али се његово дело више заснивало на историјским чињеницама, па су средњовековни читаоци више били заинтересовани за тзв. Псеудокалистеново дело о Александру Македонском јер се у њему преплићу реалност и фантастика. „Роман о Александру Великом је типично дело витешке литературе писано за феудалну књижевну публику, којој Александар служи као узорити пример витешког живљења и опхођења“ (Маринковић 1969: 10).

Најстарији помени овог романа у нашој књижевности појављују се прво у биографији Стефана Дечанског од Даниловог ученика, у првој половини XIV века, а потом се „у једном инвентару књига из 1389. помиње и књига о Алек-

сандру Великом у 'словенској азбуци' (in littera sclava), што је вероватно био какав глагољски превод овог романа“ (Павловић 1986: 13).

Александриду први пут издаје Ватрослав Јагић 1871. године, а 1878. издаје је Стојан Новаковић. Ова два издања заснивају се на две различите традиције. Јагићево издање се заснива на традицији писаној народним језиком, а Новаковићево на српскословенској традицији. Вера Јерковић и Радмила Маринковић 1985. године приређују критичко издање *Српске Александриде*. За основу овог издања узет је препис из XVI века, писан српскословенским језиком.

1.2. Језик *Српске Александриде*

У старој српској писмености, као и у целој словенској писмености, забележено је постојање диглосије. По угледу на грчки језик, у којем основу диглосије чини дистинкција између сфере сакралног и сфере профаног, вишим стилем се сматра књижевни језик, резервисан за дела сакралне природе, а нижим народни, везан за дела профане тематике (Грковић-Мејџор 2004: 391).

Дела која припадају жанровима који се налазе у самом врху Толстојеве пирамиде (Толстой 1978), писана су најчистијим српскословенским језиком, у којем је продор црта из народног језика изузетно редак и сматра се огрешењем о норму. Што је степен сакралности мањи, већи је уплив црта из народног језика.

Код дела нецрквеног карактера избор језика зависи од више фактора. У белетристици то су: жанр самог дела, његова тематика, публика којој је дело намењено и сл. Такође, текстови истог жанра и са сличном тематиком могу бити писани различитим језицима. Тако је *Роман о Александру Великом* писан српскословенским језиком с наносима из народног говора, а *Роман о Троји* народним језиком с ретким српскословенским цртама. „Свакако треба додати и чињеницу да тип и чистота језика зависе и од образовања преводиоца, односно писара, а на то указују различити преписи и текстолошке варијанте истог дела“ (Грковић-Мејџор 2004: 395).

У условима хомогене диглосије два идиома се осећају као један језик, што условљава стварање средњег стила.¹ Што се тиче *Српске Александриде*, треба истаћи да је она, по свему судећи, писана нижим стилем српскословенског језика, односно „средњим стилем“. Док је виши стил веран старословенској традицији, за средњи стил можемо рећи да је далеко флексибилнији, отворен за иновације.

¹ „С правом се може претпоставити да је и у старосрпској писмености постојао 'средњи стил', који је, заправо, био нижи стил српскословенског. То би значило да се лингвистички гледано, у старосрпској писмености користе два језика (српскословенски и народни), а у оквиру српскословенског два стила, виши и нижи, међу којима се главне разлике испољавају на синтаксичком и лексичком плану“ (Грковић-Мејџор 2004: 397).

1.3. Апсолутни датив и временска реченица

Српскословенски, као и остали редакцијски језици, готово у целисти наслеђује старословенску синтаксу. Међу бројним синтаксичким моделима који су се у њему одржали налази се и конструкција апсолутног датива. Ова партиципска конструкција је карактеристична за српскословенски језик високог стила.

Апсолутни датив је конструкција која се састоји од именске и партиципске речи у дативу.² На дубинском нивоу, именска реч у дативу има функцију субјекта, а партиципска предиката. Употреба апсолутног датива указује на то да он функционише као средство кондензације у језику које углавном има адвербијалну функцију. Најчешће сажима зависну временску реченицу, али су у старословенским споменицима забележени и примери са узрочним, условним, допусним и последичним значењем. Једно од формалних ограничења у реализацији ове конструкције је неидентичност вршилаца радњи апсолутне конструкције и главне реченице.

Временска реченица, такође, једна је од синтаксичких јединица коју редакцијски језици наслеђују из старословенског. Под појмом временска реченица подразумева се зависна реченица која главну реченичну предикацију детерминише с обзиром на околност време. Интегрише се у главну реченицу помоћу везника, за разлику од конструкције апсолутног датива која успоставља непосредан однос са главном реченицом.

Неки везници најопштије дефинишу време (тј. указују на симултан, anteriоран или posteriоран однос главне реченице са субординираном), док други прецизирају време вршења радње идентификацијом почетне или крајње тачке. Међу везницима који дефинишу време у општем смислу налазе се: **ѿгда**, **ѿгода**, **ѿга**, **ѿгдаже**, **бѣѿгда**, **бѣѿгдаже**, **тѣкмо ѿгда**, **иждеже**, **кѣдеже**, **кѣде**, **ѿко/ѿко**, **ѿкоже** и **вѣ ѿже дѣнь ѿце**. Везници који прецизирају време вршења радње идентификацијом почетне тачке су: **донѣдеже**, **донѣде**, **донѣжде**, **донѣждеже**, **доидеже**, **доижде**, **доиждеже**, **донелиже**, **донелѣже** и **до негоже дѣне**. Време вршења радње с обзиром на крајњу тачку прецизира се следећим везницима: **отѣнелиже**, **отѣнели**, **отѣнелѣже**, **понеже**, **покои** и **отѣ ниѣже**. Ови везници су потврђени у старословенским текстовима (Граматика 1991: 497), а у старосрпској писмености (Павловић 2005) потврђени су и следећи везници: **къда** (с фонетским варијацијама: **къды**, **къде**, **къга**, **къгы**), **комѣ**, **по томѣ къды**, **потолѣ къды**, **чимѣ**, **како**, **прѣ(-ге) нере/него**, **прѣ/прѣво тога къда** (ови везници уводе темпоралну клаузу која је са главном реченицом у односу симултаности, anteriорности или posteriорности). Везници: **отѣколѣ** (с варијацијама: **ѿколѣ**, **одѣколи**, **одѣколоу**), **отѣкъда**, **отѣкова** и **како** идентификују почетну тачку вршења радње исказане главном реченицом, а везници: **докълѣ** (с варијацијама: **доколѣ**, **доколе**, **доколи**, **докола**, **доколоу**, **докъле**, **докъли**, **докълоу**, **докъла**, **докоу**) + **годѣ**, **догдѣ** (с варијацијом **докъдѣ**) и **дорѣ** (с варијацијама **дори** и **дери**) идентификују крајњу тачку вршења радње предиката. Колико дуго се врши радња предиката, прецизира се везницима: **колико**, **за колико**, **ѿо**, а

² Постоје извесне разлике у дефиницијама, али се ради само о нијансама.

учесталост појављивања реченичне предикације у времену, везницима: **кѣда годѣ, колико кратѣ, кѣда/комѣ + вѣсѣда.**

1.5. Предмет и циљ рада

Предмет овог рада је анализа конструкција апсолутног датива (као типично књишког средства) и временске реченице (као одлике и српскословенског и народног језика) у тексту *Српске Александриде*.

Циљ рада је да утврди одлике нижег стила српскословенског, односно „средњег стила“, у погледу фреквенције конструкције апсолутног датива и временске реченице. Поред тога, да укаже и на могуће иновације српскословенског у односу на стање забележено у старословенском у погледу употребе апсолутног датива. Те иновације се односе на:

а) „понародњавање“ – својеврсним понародњавањем се сматра употреба партиципа у номинативу.

б) кршење норме које се огледа кроз:

- употребу ове конструкције приликом кондензације независносложене реченице

- појаву везника (координираних и субординираних)

- одступање од правила о идентичности, односно неидентичности вршилаца радњи.

Грађа за анализу је ексцерпирана из критичког издања *Српске Александриде* (Маринковић, Јерковић 1985). За основу овог издања је узет српскословенски рукопис под бројем 352 Српске академије наука и уметности у Београду који потиче из треће четвртине XVI века. Анализирана је целокупна грађа, али су као илустрација дати само поједини примери.

1.6. Метод рада

Грађу за овај рад чини 229 примера, од чега је 118 примера конструкције апсолутног датива и 111 примера временске реченице. Након што су сакупљени примери подељени у ове две групе, вршена је класификација унутар сваке од њих.

Апсолутни дативи су најпре класификовани према типу партиципа, а потом по типу реченичног садржаја који кондензују, као и по значењу које тај реченични садржај има. Примери временске реченице су најпре подељени према облику темпоралне детерминације (идентификација и квантификација), а затим су унутар оба облика разврстани према типовима значења кроз које се темпорална идентификација и квантификација остварују. Због ограниченог простора, у анализи грађе се као илустрација наводи по један пример за сваку релевантну категорију.

1.7. Проблеми приликом сакупљања и анализе грађе

Основни проблем приликом сакупљања и анализе грађе био је сегментирање реченице. Једино могуће решење при одређивању граница реченице је подела на смисаоне целине, а оне су субјективна процена јер се не можемо ослонити на оригиналну интерпункцију.

Такође, као проблем се поставља и одређивање простих реченица у саставу сложених јер везници немају увек функцију конектора, него њихова употреба може бити емфатичка, тј. „аутор, изрекавши једну мисао, сугерише да је и она следећа с њом у вези“ (Куршевић 2005: 12). Као илустрација проблема може нам послужити следећи пример:

и тѣ емѣ свѣѣ въ римѣ веселеѣ се. въкѣпѣ съ рѣмѣлѣни и съ македонѣни. и прѣидоѣ къ нѣмѣ въса царствѣа западнаа. дары емѣ многи и бесцѣнниѣ принесоше. молеѣ се емѣ не ратовати их (60v; 15 - 61r; 7)

И док се он ту/И ту се он веселио са Римљанима и Македонцима, дођоше му сва западна царства, донесоше му многоцене дарове, молећи га да не војује на њих.

Следећи проблем се тиче класификације примера са апсолутним дативом. Код дугих реченичних комплекса који садрже по неколико конструкција апсолутног датива често су се јављали различити партиципи, што је отежавало класификацију по врсти партиципа.

чловѣкѣ же сѣла прѣз' мѣрѣ спѣѣ. ѡт сѣн'нѣ влаги зѣла ѡмокреваемѣ моз'тѣ. ѣмѣ зрѣтѣ многаа ѣѡ ѣмнымѣ своимѣ. и неvěщѣств'нѣимѣ ѡкомѣ позыраетѣ и выдѣтѣ она пажѣ въ гавѣ видѣль неѣтѣ или слышаль кога тѣх' въ снѣ зрѣтѣ и тѣми дѣѣствѣетѣ. (235v; 16 - 236r; 9)

Док човек много спава и мозак му се разнежи од многе влаге, ум гледа и својим неvēштаственим оком прозира и види многе ствари које је на јави некад гледао и слушао, види их и мисли о њима.

Сви проблеми на које смо наилазили више се тичу апсолутног датива. Код примера са временском реченицом јављао се проблем при одређивању вида глагола у зависној реченици.³ Сегментирање реченице је било знатно лакше код примера са темпоралном клаузом јер се у великом броју примера јављао одговарајући корелатив (у оквиру главне реченице).

2. Анализа грађе

2.1. Апсолутни датив

Конструкција апсолутног датива је заступљена у 118 случајева. У оквиру ове конструкције јављали су се активни партиципи и пасивни партицип презента, док пасивни партицип претерита није потврђен у тексту.

2.1.1. Активни партицип презента у оквиру конструкције апсолутног датива

У тексту *Српске Александриде*, активни партицип презента заступљен је у 43 случаја. У прегледаном корпусу апсолутни датив са активним партиципом презента се јевља у функцији адвербијалног детерминатора, независне рече-

³ Вид глагола нам је битан да бисмо одредили да ли се радње представљене корелативним предикацијама врше симултано или сукцесивно.

нице и адноминалног детерминатора. Најфреквентнији је у функцији адвербијалног детерминатора (34х) и то као кондензатор временске и узрочне реченице, док се у функцији независне реченице и адноминалног детерминатора јавља у знатно мањој мери.

2.1.1.1. Апсолутни датив као кондензатор временске реченице

Апсолутним дативом се најчешће сажима реченица којом се главна реченична предикација детерминише с обзиром на околност време. У *Српској Александриди* овај тип апсолутног датива са активним партиципом презента се јавља у 26 примера.

1) Симултаност

Пошто активни партицип презента углавном означава радњу која се врши напореда с радњом предиката, у оквиру конструкције апсолутног датива је најзаступљеније значење симултаности. Апсолутни датив са таквим значењем се интерпретира зависном реченицом уведен ом *док*.

и стоеѡѡ же емѡ вѣ тмѣ. сѣвлѣче сѣ себѣ многоцѣнноѡ крѣзмо и македонскѣи клобѡкѣ (122v; 13-16)

Док је стајао у тами, свуче са себе многоцено крзно и македонски клобук.

Симултаност може бити делимична и потпуна. Да ли ће се истовременост две предикације остварити у целом току њиховог трајања или само у једном делу, зависи од вида главног глагола. „По правилу је глагол несвршеног вида био употребљен у облику имперфекта или презента, а глагол свршеног вида у облику аориста“ (Курешевић 2005: 27).

Уколико се конструкција апсолутног датива са активним партиципом презента комбиновала са глаголима несвршеног вида, остваривала се потпуна симултаност, тј. истовременост две предикације у целом току њиховог трајања:

сѣа емѡ глаголюѡѣ. кѣ персѣполю градѡ своѡмѡ вѣѡжашѣ (130г; 14-16)

Док је ово говорио, бежао је ка свом граду Персиполу.

Делимична симултаност две предикације се остваривала када је глагол главне реченице свршеног вида.

походеѡим же имѡ изѣ града. промахѣ нѣкто вѣтезѣ аѢѣнеѡскѣи рече (51v; 12-14)

Док су излазили из града, неки витез атински, Промах, рече.

а) Посматрано на дубинском нивоу, наилазили смо на примере у којима се у оквиру једне сложене реченице јављају две или више конструкција апсолутног датива које међусобно стоје у напоредном односу, а према главној

реченици су субординиране (интерпретирају се временском реченицом уведеном везником *док*).

вѣплю же до небеса свѣѣ. крѣвем же по странахъ текѣщим. замесѣ же аѣїнеанѣмъ и македонѣмъ по ѣлицѣхъ града хѣдецимъ. алеѣандрѣ же посрѣдѣ ихъ на волюглавомѣ коны езде. сѣчю прѣстати молаше се. (53г; 11 - 53v; 1)

И док се вапај дизао до небеса, крв текла на све стране и измешали се Атињани и Македоњани по улицама града, Александар се посред њих, јашући на вологлавом коњу, мољаше да сеча престане.

Чешћи су примери у којима се у једној конструкцији налази активни партицип презента, док се у другој јавља неки други партицип. У следећим примерима, апсолутне конструкције су повезане везником *и*. Овај везник указује на напоредан однос међу партиципским конструкцијама.

алеѣандрѣ же орѣжнѣ ездецѣ. и свою прѣписѣюще воискѣ. и амвѣсѣ же блызѣ его приѣхавшѣ вѣ македонскѣимѣ свѣтѣмъ велѣзѣ и кѣ алеѣандрѣ приближѣшѣ се. алеѣандрѣ же орѣжанъ бѣ. амвѣсъ же мѣчѣ свои истрѣгѣ. алеѣандра по очѣю ѣдрити хѣте (109v; 11 - 110г; 5)

Док је Александар оружан јахао и своју војску пописивао; Амвис му се приближи, истрже мач и хтеде Александра по очима ударити...

б) У већини примера, субјекат главне предикације је у номинативу, али забележени су и случајеви са дубинским субјектом у облику датива. Заправо, у оквиру главне реченице се јавља конструкција датив + инфинитив.

НЕ БЫТИ ТОМѢ О ЦАРѢ ФИЛІПѢ МНѢ ЖИВѢ СВѢѢ (26v; 5-7)

То не може бити царѣ Филипе док сам ја жив.

в) Када се апсолутни датив налази у препозицији у односу на главну реченицу и када између њих стоји везник *и*, могуће је апсолутну конструкцију трансформисати у временску, али и у независну реченицу. При том, ако је временски интерпретирана, везник *и* има емфатичку функцију, а ако је у питању трансформација у независну реченицу, овај везник упућује на напоредан однос конструкције апсолутног датива и главног глагола.⁴

и тѣ емѣ свѣѣ вѣ римѣ веселецѣ се. вѣкѣпѣ сѣ рѣмѣланѣи и сѣ македонѣани. и прѣидошъ кѣ нѣмѣ вѣса царствѣа западнаа. дары емѣ многыи и бесѣѣнѣе принесоше. молеѣше се емѣ не ратовати ихъ (60v; 15 - 61г; 7)

И док се он ту/И ту се он веселио са Римљанима и Македонцима, дођоше му сва западна царства, донесоше му многоцене дарове, молећи га да не војује на њих.

⁴ Такви примери се називају “гранични случајеви” (Курешевић 2005: 23).

г) Апсолутни датив се употребљавао уколико је субјекат партиципске конструкције различит од субјекта главне реченице. При том, радња која је примарна изриче се личним глаголским обликом, а апсолутном конструкцијом се изриче радња која је секундарна у односу на радњу главне реченичне предикације. Ово је једно од основних ограничења када је у питању употреба апсолутног датива. Догађало се да су субјекти идентични и тиме се кршила норма на синтаксичком плану, али је сачувана комуникативна функција апсолутног датива, односно, исказује се радња која је секундарна са становишта говорног лица.

и стоеѡѡ же емѡ въ тмѣ. сѡвѣче сѡ севѣ многоцѣнноѡ крѡзмо и македонскѣи клобѡкѣ (122v; 13-16)

Док је стајао у тами, свуче са себе многоцено крзно и македонски клубук...

д) У низу примера наилази се на апсолутну конструкцију у којој се партиципска реч налази у номинативу, а номинална компонента у дативу. На синтаксичком плану, ове конструкције нарушавају функционисање апсолутног датива, а семантика остаје неизмењена. Постоје мишљења да се то догађало под утицајем народног говора. Овакве грешке карактеристичне су за прозне текстове нецрквеног карактера, јер су они писани српскословенским језиком нижег стила, па се појава партиципа у номинативу може тумачити као понародњавање конструкције. Такође, неки аутори сматрају да је до упрошћавања дошло под утицајем апсолутног номинатива⁵ који се употребљавао уместо апсолутног датива када је вршилац радње апсолутне конструкције идентичан са вршиоцем радње главне реченице. Сматра се да ова појава може значити почетке адвербијализације партиципа.

алеѡандрѡ же орѡжнѡ ездеѡѡ. и свою прѣписѡюще воискѡ. и амвѡсѡ же блыѡз его приѡхавѡѡ въ македонскѣимѡ свѡѡимѡ велѣѡѣ и кѡ алеѡандрѡ приближѡѡѡ се. алеѡандрѡ же орѡжан бѣ. амвѡс же мѡчѡ свои истрѡгѡ. алеѡандра по очѣю ѡдрити хѡте (109v; 11 - 110r; 5)

Док је Александар оружан јахао и своју војску пописивао; Амвис му се приближи, истрже мач и хтеде Александра по очима ударити...

2) Антериорност

Апсолутни датив са активним партиципом презента од лексема **хѡтѣти, видѣти, прихѡдити, ѡтхѡдити** и **изхѡдити**, кондензовао је временску реченицу са значењем **антериорности** која се интерпретира зависном реченицом уведеном везником *кад/пошто*.

⁵ Конструкција апсолутног номинатива је потврђена у старим словенским језицима (Курешевић 2005: 33).

**УТХОДЕЩЪ ЖЕ ЕМЪ НА РАТЪ. ВЪСЕСРЪДО СІЮ ПРИЗВАВЪ, И БЫВЪ СЪ НІЕЮ
ВЪСЪСЕЛЮВЪЗНО И РЕЧЕ** (9v; 13-16)

Пошто пође једном у рат, с великом радошћу је дозвола и, преноћивши ту ноћ с њом, рече јој.

У претходним примерима наилазимо на идентичне вршиоце радњи, па је због тога употреба апсолутног датива неправилна. Треба да стоји *отходе/исходе* (Јерковић 1991: 60).

2.1.1.2. Апсолутни датив као кондензатор узрочне реченице

Апсолутни датив са активним партиципом презента интерпретира се као узрочна реченица у 8 примера. Активни партицип презента се гради, најчешће од не-свршених глагола и упућује на симултаност са радњом предиката. Радња узрочне реченице је anteriorna (у логичком смислу) у односу на главну, тако да значење узрока уочавамо из семантике главног глагола или по типу предиката.

а) Апсолутни датив који садржи модални глагол у себи налази се у препозицији у односу на главну реченицу.

**БЫТИ ЕМЪ ВЪ ЕГІПТѢ НЕ МОГЪЩЪ СЪ РАТНИЦИ БРАТИ СЕ ЖАЛОСТІЮ ЖЕ ОБЪЕТЪ БЫВЪ И
СРАМОТОЮ. БРАДЪ ЖЕ И ГЛАВЪ СВОЮ ОСТРИГЪ** (7v; 8-13)

Пошто није могао бити с ратницима да се бори, и жалошћу и срамотом обузет, главу и браду своју постриже.

б) Конструкција апсолутног датива са активним партиципом презента од глагола **есмь** се трансформише у реченицу са копулативним предикатом. Копула трансформисане реченице је партицип у дативу, а субјекат и именски део предиката су номиналне компоненте у дативу.

МНОЖЕСТВѢ ЖЕ СЪЩѢ ГОЛІАМЪ И ЛЮДЕМ НА, Д. ПО МОРѢ РАЗДѢЛИШЕ СЕ ЧЕСТИ (63v; 14-16)

Пошто је постојало мноштво галија и људи, на четири дела се по мору поделише.

Апсолутна конструкција са узрочним значењем употребљена је да би се исказала атмосфера.⁶

в) У неким случајевима дошло је до „понародњавања“, односно партиципска реч се не налази у дативу него у номинативу.

НИКОМЪ ЖЕ ЕГО ПОЗНАВАЮЩЕ ТѢ СѢДЕ ЖЕ ВЪ ЕДИНѢМ МѢСТѢ СКРОВНѢМ 8 ГРАДѢ (8г; 4-7)

Пошто га нико није познавао, смести се ту у једно скровито место у граду.

⁶ „Таквим типом реченице може да се квалификује именски појам или да се исказе атмосфера, које као такве представљају индиректан узрок за вршење радње исказане главним глаголом.“ (Курешевић 2005: 36)

2.1.1.3. Независни апсолутни датив

Синтаксичка функција апсолутног датива је кондензовање зависне реченице. “Једно од главних одступања у употреби апсолутног датива редакцијских језика у односу на стање забележено у старословенском јесте да се њим сажима независна реченица” (Курешевић 2005: 50). У тексту *Српске Александриде*, пронађено је 7 конструкција апсолутног датива у овакој функцији.

а) Апсолутни датив уз који се јавља везник *и*, који се налази у препозицији у односу на главни глагол, трансформише се у независну реченицу. Везник *и* указује на независан карактер апсолутног датива,⁷ односно, неутралише његову комуникативну и синтаксичку функцију.

и тѢ емѢ свѣѢ въ римѢ веселеѡѢ се. вѣкѡпѣ съ рѣмлянѣи и съ македонѡани. и прѣидоѡ къ нѣмѢ вѣса царствѣа западнаа. дары емѢ многыи и бесцѣннѣи принесоѡ. молеѡ се емѢ не ратовати их (60v; 15 - 61r; 7)

И ту се он веселио са Римљанима и Македонцима, дођоше му сва западна царства, донесоше му многоцене дарове, молећи га да не војује на њих.

б) Апсолутни датив се могао наћи у функцији независносложене реченице. У следећем примеру је кондензована супротна реченица:

не мною се ѣстъ быти о философе. нъ вышнѣмѢ промислѢ сѣе съдѣвающѢ (25v; 10-12)

Неће се то чинити, о филозофе, по мојој вољи, већ по вољи промисла божјеа.

На овакво значење указује нам супротни везник *нъ*.

в) Често се уз апсолутни датив јавља временски локализатор *тогда*. Његова функција је да покаже да је значење апсолутног датива еквивалентно личном глаголском облику, а апсолутном конструкцијом се скреће пажња на кондензовани реченични садржај, наиме, у функцији је стилског украса. Овакви примери су карактеристични за текстове профаног карактера писане српскословенским језиком ослабљене норме у којим је дозвољен већи уплив црта из народног говора (Грковић-Мејџор 2002).

въ пето тѣсѣчноѢ же лѣто сего стоѡнѣа . царствѣющѢ великааго рима тарѣкинѣю царѢ. начелѣствѣющѢ же израилѣтѣскѣим людемѢ евреискомѢ господствѢ. и одаи архѣерею иеремѣи пророкѢ. господствѣющѢ же вѣсточнѣим странамѢ дарѣю сынѢ кѣрѣсовѢ. овѣдрѣжеѢ же инѣдѣю тогда порѢ великомѢ царѢ. иѣгѣптом же великѣим. обладающѢ нехѣтѣнавѢ влѣхѢ и царѢ свѣѢ тогда. фрѣдѣискѣим же странамѢ и македонѣскои земли. иелладѣскѣим отокѡм обладающѢ филѣпѢ. грѣкѢ свѣѢ и еллѣнѢ. роди же се тогда емѢ сынѢ (1r; 4 - 1v; 9)

⁷ Функција везника *и* може бити емфатичка.

...у петхиљадитој години овог света; кад је у великоме Риму царовао цар Таркиније, кад су израиљском народу и јеврејској држави били на челу архијереј Јуда и пророк Јеремија, кад је у источним државама господарио син Кирисов Дарије, Индију држао велики цар Пор, великим Египтом владао мађионик и цар Нехтенав, тада је фридијским странама, македонском земљом и јелинским острвима владао, над Грцима и Јелинима, Филип. Роди се тада њему син.

Нагомилавање апсолутног датива налази се на почетку рукописа, а прилог **тогда** се убацује, јер се због дужине реченице губи повезаност (Јерковић 1983:211).

2.1.1.4. Апсолутни датив у функцији адноминалне допуне

У два случаја, апсолутни датив се налази у функцији адноминалне допуне.

а) У следећем примеру, апсолутни датив је у оквиру имперсоналне конструкције.

НЕ ПОДОВАЕТ' ТИ НА ЦАРСКОМЪ СТОЛѢ СѢДЕЦЪ ТАКО ТВОРИТИ (120v; 3-4)

Не пристоји се теби, који седиш за царским столом, тако нешто радити.

У овој реченици апсолутни датив се може интерпретирати двојачко:

- Као адноминални детерминатор: *Не пристоји се теби, који седиш за царским столом, тако нешто радити.*
- Као временска реченица са везником **док**: *Не пристоји се, док седиш за царским столом, тако нешто радити.*

б) У следећем примеру дошло је до „понародњавања“ конструкције, тј. партиципска реч се уместо у облику датива налази у номинативу.

ПЛАЧУЩИ ЖЕ ЧЛОВЕКЪ .Д. ДНИ ГЛАС ЕГО СЛИШАХЪ. (158v; 7-9)

Док је човек плакао, четири дана су слушали његов глас.

2.1.1.5. Позиција апсолутног датива у реченици

Конструкција апсолутног датива је углавном препонована у односу на финитни глагол, али се могла налазити и у постпозицији:

НЕ БЫТИ ТОМЪ О ЦАРѢ ФИЛІПѢ МНѢ ЖИВѢ СЪЦѢ (26v; 5-7)

То не може бити царе Филипе док сам ја жив.

НѢКЪГДА ЕМЪ МИНЮЩА МИМО МАКЕДОНІЮ. ПОГОСТІ ЕГО ЦАРЬ ФИЛІПЪ (29v; 10-13)

Некад је њега, док је путовао кроз Македонију, Филип угостио.

2.1.1.6. Вид и време главног глагола

Конструкција апсолутног датива се може комбиновати са глаголима оба вида у главној реченици. Главни глагол је био употребљен, најчешће у облику аориста, док се знатно ређе употребљавао у облику имперфекта и презента.

и стоеѡѡ же емѡ въ тмѣ. съвѣѣче съ себѣ многоцѣнноѣ крѣзмо и македонскѣи клобѣкѣ (122v; 13-16)

Док је стајао у тами, свуче са себе многоцено крзно и македонски клубук...

сѣа емѡ глаголюѡѡ. къ персѣполю граду своѣмѡ вѣѣжашѣ (130r; 14-16)

Док је ово говорио, бежао је ка своје граду Персиполу.

чловѣкѡ же зѣлѡ прѣз' мѣрѡ спѣѡѡ. ѡт сѣн'нѣ влагы зѣлѡ омокреваемѡ мозгѡ. ѡмѡ зрѣтъ многаа ѡбо ѡмнымѡ своимѡ. и невестѣствѣнѣимѡ окомѡ позыраѣтъ и выдѣтъ она пѣже въ пѣвѣ видѣлъ нестѣ или слышалѣ когдѣ тѣх' въ снѣ зрѣтъ и тѣми дѣиствѣтъ. (235v; 16 - 236r; 9)

Док човек много спава и мозак му се разнежи од многе влаге, ум гледа и својим невестаственим оком прозира и види многе ствари које је на јави некад гледао и слушао, види их и мисли о њима.

2.1.2. Активни партицип претерита у оквиру конструкције апсолутног датива

У прегледаном корпусу апсолутни датив са активним партиципом претерита заступљен је у 74 случаја. Појављује се у функцији адвербијалног детерминатора и независне реченице (21x). У функцији адвербијалног детерминатора забележен је у 53 примера и то као кондензатор временске реченице, знатно ређе узрочне, а у само једном примеру се јавља са значењем услова.

2.1.2.1. Апсолутни датив као кондензатор временске реченице

Као кондензатор временске реченице апсолутни датив са активним партиципом претерита се јавља у 45 случајева.

1) Антериорност

Будући да се активни партицип претерита гради од глагола оба вида, али чешће од перфективних и означава радњу која се “вршила или извршила пре радње предиката, односно финитног глаголског облика” (Ђорђић 1975:170), најфреквентније значење конструкције апсолутног датива са активним партиципом претерита је претхођење у времену.

Апсолутна конструкција са значењем антериорности интерпретира се реченицом уведеном везником *кад/пошто*.

събравшим се вѣсем македонѣимѡм. и пѣлагоѣимѡм, и еладѣимѡм, и кѣманѡм вѣсем великѡм и малѡм. къ сѡмѡ александѣрѣ рече (32r; 11-15)

Кад се скупише Македонци и Пелагоњани и Јелагини и Кумани, велики и мали, Александар им рече.

У неколико примера, апсолутни датив се може трансформисати у реченицу уведено везником *чим*. Овако интерпретирана партиципска конструкција означава радњу која се вршила/извршила непосредно пре радње главног глагола. Дакле, реч је о **непосредној антериорности**.

рождѣшѣ же се отрочетѣ. и излѣзѣшѣ на свѣтъ проплакавъ рече⁸ (13v; 9-11)

Чим се дете роди и изађе на свет, пошто проплака, рече.

а) Често се, у оквиру једне сложене реченице,⁹ јављају две конструкције апсолутног датива које стоје у напоредном односу. Оне могу бити повезане везником *и*.

пришѣдѣшѣ же емѣ въ свои градѣ филипѣсѣ. отрочетѣ его срѣтѣшѣ. о семѣ царѣ възрадова се (15v; 15 - 16г; 2)

Пошто дође у свој град Филипуст, када га дете сретe, овоме се узрадова.

троубам ратнѣим ѡдрившѣимъ и воискама двѣма съразывшима се. бѣ видѣти выпль конѣ и чловѣкъ и клопотъ оружіа (104г; 1-5)

Кад с обе стране затрубише трубе и војске се сударише, разлегосе се топот коња и вика људи, и клопот оружја.

У неколико случајева се јављају две апсолутне конструкције са заједничким субјектом:

вѣтрѣ же вѣрнѣ въ единѣ дѣхнѣвѣшѣ. и прахъ ѿ нихъ ѡтемѣшѣ. и тако сѣци се начеше (129v; 4-7)

И кад одједном дуну силан ветар, и (пошто) скиде прах са њих и тако почеше се сећи.

У наредном примеру партиципска конструкција **семѣ сице бывѣшѣ** је у функцији формуле којом се повезују две целине текста:

и семѣ сице бывѣшѣ. часѣ же рождѣнїа приспѣвѣшѣ. пристоупль къ царици рече (13г; 5-8)

И пошто се тако збило, када приспе час рађања, дође Нехтенав царици и рече јој...

Такође, у једној сложеној реченици, могу се наћи два партиципа. У следећем примеру срећу се активни партицип презента и активни партицип претерита.

⁸ Јављају се две конструкције апсолутног датива са заједничким субјектом.

⁹ Мисли се на сложену реченицу на дубинском нивоу.

ФИЛІПЪ ЖЕ НА ВОИСЦѢ СЪЦЪ. И БРАНИ ЕМЪ ТАМО МНОГОЕ СЪТВОРИШ. И КЪ МАКЕДОНІИ ВЪЗВРАЩАЮЩЪ СЕ. ПАВИ СЕ ЕМЪ ВЪ СНѢ БОГЪ АМОНЪ (14v; 1-6)

Филипу, када је био у војсци и многе битке предводио, и када се враћао у Македонију, јави му се у сну бог Амон.

б) У тексту *Српске Александриде* су потврђени и случајеви у којима се апсолутни датив са активним партиципом претерита јавља у оквиру пасивне реченице.

1) У следећем примеру именска синтагма **ЧЕТИРЕМЪ СЪВѢТЪМЪ** је дубински субјекат, **ПРИЕТНИМЪ ВЫШІИМЪ** копулативно-партиципски предикат, а предлошко падежна конструкција **УТЪ АЛЕЖАНДРА** одредба извора радње. Интерпретира се пасивном реченицом уведеном везником *пошто*.

СІИМЪ ЖЕ ЧЕТИРЕМЪ СЪВѢТЪМЪ ПРИЕТНИМЪ ВЫШІИМЪ УТЪ АЛЕЖАНДРА. ПРИСНИ ЕГО И ЛЮБЫМИ ПОТОЛОМЕНИ БОЕВОДА РЕЧЕ (33v; 8-12)

Пошто су, пак, ова четири савета била примљена од стране Александра, присни му и његов вољени војвода Птоломеј рече...

2) Конструкције које се састоје од пасивног партиципа претерита (ређе презента), активног партиципа претерита од глагола **ВЫТИ** и номиналне компоненте у дативу, трансформишу се у пасивну реченицу уведену везником *кад/пошто* у којој су пасивни партиципи лексички део предиката, активни партицип претерита од глагола **ВЫТИ** копула, а субјекат је номинална компонента.

АДАМЪ БО ПРѢОТЪЦЪ НАШЕМЪ ЗАПОВѢДЪ БОЖІЮ ПРѢСТѢПЫШЪ. ИЗЪ РАЮ ИЗЫГНАНЪ ВЫШЪ. И ВЪ ТЪ ОТОКЪ ВЪСЕЛЫШЪ СЕ (155v; 10-14)

Када је праотац наш Адам преступио заповест и (када је) из раја истеран био...

в) „Уколико је субјекат партиципске фразе различит од субјекта предиката, употребиће се, осим зависних реченица, конструкција апсолутног датива у којој се радња која се ставља у први план изриче личним глаголским обликом, а акција која је са становишта говорног лица, `секундарна` партиципском конструкцијом” (Грковић-Мејџор 1993: 248). Дешавало се, међутим, да су вршиоци радњи идентични и тиме се кршило правило о употреби субјекта, али је сачувана комуникативна функција апсолутног датива.

АЛЕЖАНДРЪ ЖЕ ВЪ МЪЧТАННОИ ПАРАСТАСИ ПОКЛОНИВШЪ СЕ И СЕМЪ ЕПІСТОЛІЮ ВЪРЪЧИВШЪ И КОВЧЕГЫ И МАКЪ И СТЪРЪГЛЪ ПРѢД АЛЕЖАНДРЪМЪ ПОСТАВЛЫШЪ АЛЕЖАНДРЪ ЖЕ ЕПІСТОЛІЮ ПРІЕМЪ ПРОЧЕТЪ. ГЛАВОЮ ЖЕ ПОМАТАВЪ РЕЧЕ. (41r; 7-16)

Када се поклатио Александру у великој помти, и предао му писмо у руку, а ковчеге и мак, обруч и звечку ставио пред њега, Александар, примивши и прочитавши писмо, махнувши главом рече.

г) До кршења норме¹⁰ долазило је и при употреби падежа у апсолутној конструкцији. У прегледаном корпусу, забележен је један пример апсолутног датива са активним партиципом претерита са партиципском компонентом у номинативу. Као што је већ речено, ради се о „понародњавању“ конструкције.

пришьдши же нектенавѣ. и рече олімвѣада къ нѣмѣ (10v; 8-10)

Кад дође Нехтенав, Олимпијада му рече.

2) Постериорност

Као што је речено, најфреквентније значење апсолутног датива са активним партиципом претерита је претхођење у времену. Међутим, уколико се уз глагол у апсолутној конструкцији налази негација, успоставља се постериоран однос са главном реченицом.

не дошьдшѣ же емѣ до града. видѣ дарїа (132r; 14-16)

...и пре него што је дошао до града, виде Дарија...

2.1.2.2. Апсолутни датив као кондензатор узрочне реченице

Узрочној реченицом је интерпретирано 7 примера које смо класификовали у следеће групе:

а) Овим типом реченица, најчешће се не исказује чист узрок, него је у питању објашњење или додатни коментар.

МЕНЕ ЖЕ БОГѢ СЪБЛЮДШѢ. И ТЫ ДНѢС ОУМРѢЛЪ ЕСИ ПО СВОЕМЪ ИЗВОЛЕНІЮ (111r; 7-9)

Пошто (будући да) је мене бог сачувао и ти си данас умро по својој заповести.

б) Као што је речено, веза између зависне реченице (кондензоване апсолутном конструкцијом) и главног глагола, често није чисто узрочна.

У следећем примеру исказан је узрочно-последични однос, на који указује прилог **такѡ**. Трансформише се у реченицу уведену везником *пошто/будући да/зато што*.

сѣчю же ѡт сѣтра до пладнѣ бѣвѣшѣ. и тако персїи бѣгати начеше (104r; 7-10)

И тако, пошто је сеча трајала од јутра до подне, Перси почеше бежати.

в) У појединим случајевима се уз партиципску конструкцију налази везник или партикула која експлицира узрочно значење кондензоване реченице. У тексту *Српске Александриде* је пронађен један пример са везником **во**.

¹⁰ Реч је о формалном нарушавању конструкције. Њена функција у реченици (кондензовање зависне реченице) остаје неизмењена.

ацилеш8 бо 8мрьш8 ином8 м8ж8 не хотѣ назвати се жена (69v; 16 - 70г; 2)
Пошто је Ацилеш умро, није се хтела удати за другог мужа.

Без овог везника, реченица би могла бити интерпретирана и као временска са значењем ингресивности (*Откада је Ацилеш умро, није се хтела удати за другог мужа*).

г) У оквиру апсолутног датива се јавља временски локализатор **тогда**, а конструкција има значење узрока.

8быств8 же велик8 сътворш8 се тогда. к8мане алеѣандровѣ съ едине стране града крѣпко налѣгоше (49г; 8-12)
А пошто се тада створи велики покољ, Кумани Александрови жестоко нападоше с једне стране града.

У следећем примеру прилог **тогда** припада главној реченици:

и тогда т8 езыхом размѣшенію бывш8 и т8 даріе воисцѣ събырати се повелѣ (82г; 7-10)
И тада Дарије, пошто се ту народи поделише, нареди војсци да се ту скупља.

Претходни примери се могу интерпретирати независном реченицом.¹¹

д) Појављују се и случајеви са идентичним вршиоцем радњи у главној реченици и партиципској конструкцији.

уном8 же съжаливш8 се ут града их вѣжа (47г; 12-13)
А он, ожаловиен, изиђе из града...

У наредној реченици „формално је разлика успостављена јер је субјекат у првој Бог, а у другој се подразумева он“ (Јерковић 1991: 53).

нынѣ же на послѣдѣкѣ врѣменемѣ. разгнѣвавш8 се на нас великом8 бог8. поработи нас вѣ рѣкѣ находоносрѣ царѣ перском8 (84г; 6-9)
*Пошто се на нас разгневи велики Бог, предаде нас у руке цару Навходоносору.*¹²

2.1.2.3. Апсолутни датив као кондензатор условне реченице

У тексту *Српске Александриде* се јавља један пример апсолутног датива са активним партиципом претерита у функцији условне реченице. „Овај струк-

¹¹ „Уз конструкцију апсолутног датива, који се налазио на месту личног глаголског облика у функцији независне реченице, била је употребљена временска одредба којом се реченица исказана апсолутном конструкцијом смештала у одређени временски оквир“ (Курешевевић 2005: 101).

¹² Могућа је трансформација у временску реченицу са значењем ингресивности (*У последње време, откако се Бог разгневио на нас, предаде нас у руке цару Навходоносору*).

турни тип апсолутног датива веома ретко се интерпретирао условном реченицом“ (Куршевић 2005: 91).

и мнѣ разгнѣвавшѣ се. вѣса подневеснаа вѣселенна прѣд мною постоати не может (175r; 14 - 175v; 1)

Ако се разгневим, сва земља и васељена се преданном сакрити не може.

2.1.2.4. Независни апсолутни датив

Независном реченицом¹³ је интерпретиран 21 пример.

а) Апсолутни датив, интерпретиран независном реченицом, може стајати уместо глагола у личном глаголском облику. Апсолутна конструкција са овим значењем најчешће је препонована у односу на главну реченицу и везана независним везником *и*, који их доводи у напоредни однос. Често се између апсолутног датива у функцији независне реченице и главног глагола налази герунд¹⁴ који може имати сличну употребу као конструкција апсолутног датива. Везник *и* указује на sukcesивност у вршењу радњи – радња исказана апсолутним дативом је антериорна у логичком смислу.

неправдѣ же мноштѣ и ѡбывствѣ и клетвопрѣстѣплению. и крѡвомѣствѣ наставшѣ. сѣа иракліе видѣвѣ. и языкѣ нашѣствіе на землю тѣ видѣвѣ рече (152v; 9-15)

Настадоше многе неправде и убиства, крвни злочини и кривоклетства, поче и најезда туђинаца на ту земљу, видевиши то Ираклије рече...

У претходном примеру је уочена формална грешка. Партицип је употребљен у једнини, а требало је да буде у множини.

б) Апсолутни датив у функцији независне реченице може стајати на месту просте реченице.

алеѡандрѣ же кѣ римѣ приближшѣ се. слышавше же его рымляне. идѡца кѣ нимѣ сметоше се. рим же опкѣною сѣдрѣжаше се такоже аѢѣна (55r; 10-16)

Тако Александар дође до Рима. Чувиши Римљани да иде на њих, скупише се брзо, јер се и Рим, као и Атина, као општина управљаше.

На месту просте реченице, конструкција апсолутног датива се често налазила у функцији навођења не(управног) говора:

¹³ „То представља велико одступање у употреби апсолутног датива у односу на стање забележено у старословенским споменицима“ (Куршевић 2005: 92).

¹⁴ Појава везника између герунда и личног глаголског облика сведочи о својеврсној самосталности герундске конструкције, тј. њеном предикативном карактеру (Грковић-Мејџор 2003: 31).

АЛЕЃАНДРЪ ЖЕ КЪ НЫМЪ РЕКШЪ. ПОЧТО ВЪТРА ГОНИТЕ ЕГОЖЕ НЕ МОЖЕТЕ СТИГНЪТИ (125г; 3-6)

А Александар им рече: "Што терате ветар кад га не можете ухватити?"

в) Интерпретиран независном реченицом, апсолутни датив се јављао као формула **СЕМЪ ЖЕ СИЦЕ БЫВШЪ**. Ова формула се употребљавала да повеже две целине текста,¹⁵ односно да означи почетак новог дела текста.

СЕМЪ ЖЕ СИЦЕ БЫВШЪ. НИКТО ПРИСТЪПИТИ КЪ НИЕМЪ НЕ СМЪГНАШЕ (22v; 4-5)

Кад је све тако било, нико није смео да му приђе.

У једном примеру, уместо **СЕМЪ ЖЕ СИЦЕ БЫВШЪ**, употребљена је конструкција **СЕМЪ ЖЕ СИЦЕ СЪТВОРШЪ СЕ**:

СЕМЪ ЖЕ СИЦЕ СЪТВОРШЪ СЕ. ВЕЧЕРЪ ПРИСПЕ (49v; 11-12)

...а док се све тако учини, вече приспе...

У следећем примеру се јавља прилог **ТАКО**:¹⁶

СЕМЪ ЖЕ СИЦЕ ТАКО БЫВШЪ: ВЪ НЕМОЦЪ ВЕЛИКЪ ВЪПАДЕ ЦАРЪ ФИЛІПЪ (27г; 3-7)

Пошто све тако би, у велику болест паде цар Филип.

2.1.2.5. Позиција апсолутног датива у реченици

У највећем броју примера, конструкција апсолутног датива је препонована у односу на финитни глагол. Ретки су примери са апсолутном конструкцијом у постпозицији, као и они у којима је уметнут у главну реченицу.

НЕ ИСТРЪГІИ ВО КУПАРИСА МЛАДА, ОСТАРѢВШЪ ЕМЪ НЕ ТРЪДИ СЕ (39v; 10-13)

Ако младу палму не ишчупаш, кад остари и не труди се.

2.1.2.6. Вид и време главног глагола

Конструкција апсолутног датива са активним партиципом претерита могла се комбиновати са глаголима оба вида, али се чешће комбиновала са перфективним. Главни глагол је најчешће био у облику аориста, а у знатно мањем броју примера се јављао у облику имперфекта, презента и футура.

РАЗБЫВШЪ ЖЕ СЕ ГИЦЪ. ЗМІА ИЗ НЕГО ИЗЫДЕ (15г; 11-12)

Кад се јаје разби, змија из њега изађе.

¹⁵ „Такво повезивање поставља у некакву зависност у редоследу казивања и повезује те приче у ланац догађања“ (Јерковић 1991:48).

¹⁶ То нам говори да је писар разумео **СИЦЕ**.

сѣразывѣшима се двѣма стегома дѣти. бѣше же видѣти ѡкрашенъ бои сѣло
(18г; 15 - 18v; 2)

Кад се две чете деце сукобише, могао се видети веома леп бој.

единомъ рикнѣвшѣ лъвѣ мнози ѡмираютъ звѣрыни. (102v; 5-7)

Кад један лав рикне, многе звери умиру.

скончавъшѣимъ же се седъмымъ вѣкомъ. въ тарътарскѣю гнѣнѣ понтї имѣтъ.
(214v; 6-9)

Кад се наврши седам векова, прећи ћу у тартарски пакао,...

У само једном примеру, предикат је у облику императива:

не истръгѣи во кѣпариса млада, остарѣвшѣ емѣ не трѣди се. (39v; 10-13)

Ако младу палму не ишчупаш, кад остари и не труди се.

2.1.3. Пасивни партиципи у оквиру конструкције апсолутног датива „За разлику од активних партиципа који својом употребом показују глаголску природу, пасивни партиципи чувају више придевски карактер. У већини случајева они у површинској структури репрезентују лексички део предиката, који је при том изостављен, док активни партиципи имају способност да се развију у финитни глаголски облик“ (Курешевић 2005: 104).

У тексту *Српске Александриде* није пронађен ниједан пример апсолутног датива са пасивним партиципом претерита, а са пасивним партиципом презенте се јавља само у једном случају.

Пошто се „пасивни партицип презенте гради, по правилу, од несвршених прелазних глагола и као такав означава радњу која се врши на неком објекту истовремено са тренутком када се говори односно са финитним глаголом у реченици“ (Ђорђић 1975: 168), апсолутни датив са пасивним партиципом презенте најчешће се јавља у функцији временске реченице са значењем симултаности.

чловѣкѣ же сѣлаѡ прѣзъ мѣрѣ спѣшѣ. ѡт сѣнѣнїе влаги зѣлаѡ ѡмокреваемъ
мозѣѣ. ѡмѣ зрѣтъ многаа ѡбо ѡмнымъ своимъ.и неवेशествѣнїимъ ѡкомъ
позыраетъ и видѣтъ она паже въ гавѣ видѣлъ ѣстъ или слышалъ когда тѣхъ въ
снѣ зрѣтъ и тѣми дѣиствуетъ. (235v; 16 - 236г; 9)

Док човек много спава и мозак му се разнежи од многе влаге, ум гледа и својим невестаственим оком прозира и види многе ствари које је на јави некад гледао и слушао, види их и мисли о њима.

У претходном примеру се јављају два апсолутна датива који стоје у напоредном односу. У првој конструкцији се појављује активни, а у другој пасивни партицип презенте. Интерпретира се реченицом уведеном везником *док*.

2.2. Временска реченица

У тексту *Српске Александриде* временска реченица се јавља у 111 примера. Од тога, у 57 случајева реч је о темпоралној идентификацији, а у 30 случајева о темпоралној квантификацији.¹⁷ Преостале 24 реченице су наслови.¹⁸

2.2.1. Темпорална идентификација

У прегледаном корпусу јављају се два типа темпоралне идентификације: симултаност и постериорност.

2.2.1.1. Симултаност

Значење симултаности је у тексту *Српске Александриде* заступљено у 11 примера. Везници којима се уводи темпорална клауза чија се радња врши истовремено са радњом главне реченичне предикације су: **егда** и **вѣнѣгда**. При том, везник **егда** је заступљен у 10 случајева, док се **вѣнѣгда** јавља само једном.

егда **бо** **на** **зелѣно** **приницаше** **каменше**. **прибываше** **се** **къ** **бѣлому** **не** **лицу** **зелѣнаго** **камена** **блѣстанїе** (69г; 3-7)

Кад је на зелено камење гледала, пресијаваше се зелено камење по њеноме беломе лицу.

вѣнѣгда **бо** **опрѣт** **се** **тогда** **и** **погрѣзит** **се** (7v; 4-6)

Када се ослони тада и тоне.

2.2.1.2. Постериорност

У 46 случајева, главна реченица је постериорна у односу на временску. Везници којима се уводи темпорална клауза која главну предикацију поставља у постериоран однос су: **егда**, **вѣнѣгда**, **когда** и сложени везник **да** **кои** **час**.

Најфреквентнији је везник **егда** који се јавља у 39 примера:

да **егда** **быти** **се** **начнѣм**. **ици** **мене** **на** **златои** **колѣсници** **мегю** **лъвовѣми** **белѣзы** (97v; 7-10)

А кад се почнемо бити, тражите ме на златним колима са лавовским знацима.

Везник **вѣнѣгда** јавља се 4 пута, док се **когда** и **да** **кои** **час** јављају у по једном примеру:

вѣнѣгда **же** **врѣме** **гавленїа** **твоего** **прїдетѣ**. **призови** **мене** **къ** **себѣ** (13г; 1-3)

Кад ти дође време порођаја, зовни мене.

¹⁷ Класификација временске реченице је вршена према класификацији Иване Антонић (Антонић 2001).

¹⁸ Наслови се не могу сврстати ни у темпоралну идентификацију, ни у темпоралну квантификацију јер нису везани за главну реченицу.

КОГДА ПОСТИГНЕТ⁴ МЕ СЪМРЪТ. И КТО БЪДѢТЬ ПАМЕТ МОЮ ТВОРЕ ПО СЪМРЪТІИ
(240г; 11-14)

Када мене стигне смрт, ко ће памет моју по смрти ми држати...

ДА КОИ ЧАС ПРІИМЕШЪ СІЮ КНИГЪ. ВЪ ТЪИ ЧАС СЪ ВЪСЪМ ЗАПАДНОМЪ ВОИСКЪМ
ШТТЪДАЪ НА ИНДІЮ ГРѢДИИ (184г; 14 – 184v; 2)

Чим ово писмо примиш, тог часа са свом западном војском крени отуда на Индију.

2.2.1.3. Корелативи

Као што је већ речено, чести су примери у којима се у главној реченици налази корелатив. Најчешће се јавља **ТОГДА** (29x) и то углавном када је временска реченица уведена везником **ЕГДА**.

ЕГДА ЖЕ ОРЪЖАШЕ СЕ И НА КОНЕ ВЪСЕДОШЕ ВЪСИ. ТОГДА АЛЕЪАНДРЪ СЪБРА ВЪСЪ ВОИСКЪ
СВОЮ И КЪ НЫМ РЕЧЕ (99г; 8-11)

Кад се наоружаше и на коње узјаше, Александар им рече.

У само једном примеру овај корелатив се јавља с везником **ВЪНІЕГДА**:

ВЪНІЕГДА БО ОПРѢТ СЕ ТОГДА И ПОГРЪЗИТ СЕ (7v; 4-6)

Када се ослони тада и тоне.

Забележен је и један пример у којем се везник **ЕГДА** комбинује са корелативом **НИКОГДА**:

ЕГДА НА НІИИ ПАДЕШЕ НИКОГДА ЗЛОСРЪДЪ БЫВААШЕ (107г; 1-3)

Кад на њој јеђаше, никада зловољан не беше.

Што се тиче сложеног везника **ДА КОИ ЧАС**, успостављена је корелација са **ВЪ ТЪИ ЧАС**.¹⁹

ДА КОИ ЧАС ПРІИМЕШЪ СІЮ КНИГЪ. ВЪ ТЪИ ЧАС СЪ ВЪСЪМ ЗАПАДНОМЪ ВОИСКЪМ
ШТТЪДАЪ НА ИНДІЮ ГРѢДИИ. (184г; 14 – 184v; 2)

Чим ово писмо примиш, тог часа са свом западном војском крени отуда на Индију.

2.2.2. Темпорална квантификација

Међу прегледаним реченицама забележена су три типа темпоралне квантификације: темпорална квантификација линеарног типа (лонгитудиналност) и темпорална квантификација пунктуално-линеарног типа (ингресивност и терминативност).

¹⁹ У једном примеру овај корелатив се јавља са везником **ВЪНІЕГДА**: **ВЪНІЕГДА БО ШТ НІЕГО ВЪКЪСИТЬ. ВЪ ТЪИ ЧАС ВАС ПЪСТИТ** (259v; 11-12) *Када га окуси, одмах ће вас пустити.*

2.2.2.1. Лонгитудиналност

У тексту *Српске Александриде* потврђен је један пример у којем субординирана реченица лонгитудинално детерминише главну реченичну предикацију:

и еліко сїю ноціи дрѣжаше, толико златиць даваше (74в; 12-13)

И колико ју је ноћи држао, толико златица је давао.

2.2.2.2. Ингресивност

Значење ингресивности јавља се у 16 примера, а везници којима се уводи временска реченица којом се дужина трајања радње представљене главном предикацијом детерминише с обзиром на почетну тачку су: **ѡтколѣ** и **ѡтнѣлиже**. Фреквентнији је везник **ѡтнѣлиже** (јавља се у 9 примера), а преосталих 7 реченица уведено је везником **ѡтколѣ**.

ѡтнѣлиже аѢіна зачала се ѣстъ ни єдинѣ царѣ сїю не прїе (45в; 10-12)

Откако је Атина заснована, ниједан је цар није заузео.

кралю алеѣандр. ѡтколѣ богѣ ѣстъ помагаєи тебѣ. поготовѣ и веде помагають тебѣ. да ѡтколѣ цара нашего атламиша ѣбылѣ єси. поготовѣ и мїи твои єсмїи. цара же намы постави. нас въ землю нашѣ ѡтпѣсти (29г; 3-12)

Царе Александре, откако теби бог помаже, поготову што знамо да ти помажу, и откако си убио нашега цара, ми смо поготову твоји; постави нам цара, на нас пусти у земљу нашу.

2.2.2.3. Терминативност

Значење терминативности је потврђено у 13 примера. Везник **дондеже** уводи временску реченицу са овим значењем у свим пронађеним примерима.

подрѣжи себѣ о царице не родити. дондеже благорастворєніи часѣ прїдетѣ (13г; 8-11)

Претрпи се, царице, и не рађај, док не дође благи час.

2.2.2.4. Корелативи

У прегледаном корпусу, корелативи се у оквиру темпоралне квантификације јављају у свега 4 примера. Код значења ингресивности уз везник **ѡтнѣлиже** јавља се корелатив **ѡттолѣ** (3х), а код лонгитудиналности успостављена је корелација **еліко** ~ **толико**.

да ѡтнѣлиже женѣскою любовїю въ срдце ѣстрѣленѣ вых. ѡттолѣ и о мирскихѣх мислити начєх (140г; 10-13)

Откако ми љубав прострели срце, одмах почех мислити и на вас.

и еліко сїю ноціи дрѣжаше, толико златиць даваше (74в; 12-13)

И колико ју је ноћи држао, толико златица је давао.

2.2.3. Примери у насловима

У 24 случаја временска реченица се јављала у оквиру наслова. Специфичност овакве употребе темпоралне клаузе састоји се у томе што се она јавља самостално, односно, не ослања се на главну реченицу. У свим пронађеним примерима у оквиру наслова, реченица коју смо интерпретирали као временску, уведена је везником **егда**.²⁰

егда наче рвати аѠанѠ град: (100 стр.)

Осим овог, у оквиру наслова, јављао се и везник **како**. Временске реченице са овим везником потврђене су у старосрпској писмености (Павловић 2005). Примере као што је **Како александръ шьствїѥ къ римѠ сътвори:** (122 стр.) нисмо уврстили у анализу јер због недостатка главне реченице не можемо са сигурношћу одредити значење субординиране. Будући да је **егда** типичан за временску реченицу, примери с тим везником су анализирани.

3. Закључак

Као што је речено, циљ овог рада је да се прикаже однос употребе апсолутног датива и временске реченице у *Српској Александриди*. С једне стране, направићемо поређење унутар конструкције апсолутног датива, а с друге стране, упоредићемо учесталост ове конструкције са временским значењем са фреквенцијом временске реченице.

Апсолутни датив, као одлика високог стила српскословенског језика карактеристичан је за дела сакралног карактера, али се јављао и у делима са чисто профаном тематиком као што је *Српска Александрида*. Прво ћемо, у виду табеле, приказати реализацију конструкције апсолутног датива по типу партиципа и по функцијама и значењима које кондензовани садржаји имају.

Табела 1: Фреквенција апсолутног датива по типу партиципа и по функцијама и значењима

	АППз	АППт	ПППз	ПППт	Сви партиципи
	36.44%	62.71%	0.85%	–	100%
Функција адвербијалног детерминатора	79.07%	71.62%	100%	–	74.36%
<i>Временско значење</i>	76.47%	84.90%	100%	–	81.61%
<i>Узрочно значење</i>	23.53%	13.21%	–	–	17.24%
<i>Условно значење</i>	–	1.89%	–	–	1.15%
Функција независне реченице	16.28%	28.38%	–	–	23.93%
Функција адноминалног детерминатора	4.65%	–	–	–	1.71%

²⁰ Примери у насловима који садрже конструкцију апсолутног датива нису потврђени у тексту.

Из претходног табеларног приказа може се уочити да је апсолутна конструкција у дативу најфреквентнија у функцији адвербијалног детерминатора (74.36%), што је у складу са њеном канонском употребом. Одступање у односу на овакву употребу чини конструкција апсолутног датива у функцији независне реченице (23.93%) и адноминалног детерминатора (1.71). Канонски модел је заступљен у 74.36% случајева, док се иновције јављају у 25.64%, односно једној четвртини примера.

Кршење норме наслеђене из старословенског језика огледа се у одступању од правила о идентичности вршилаца радњи и појави координираних и субординираних везника. Правило о неидентичности вршилаца радњи²¹ крши се у 8.47% примера. Примери са координираним везником *и*²² уз апсолутни датив јављају се у 2.54% случајева. Такви примери могу имати двоструку интерпретацију:

а) Апсолутни датив у функцији независне реченице, при чему везник *и* упућује на предикативни карактер партиципске конструкције. Употребљен је да искаже сукцесивност у вршењу радњи.

б) Апсолутни датив у функцији временске реченице, при чему везник *и* има емфатичку функцију.

Субординирани везник уз апсолутни датив јавља се само у једном случају, експлицирајући узрочну семантику ове конструкције. Примери апсолутног датива са координираним и субординираним везницима јављају се у малом броју примера (4.24%). Будући да се иновације српскословенског језика у односу на старословенски које се односе на поменуто кршење норме јављају у свега 12.71% случајева, можемо рећи да језик *Српске Александриде* у великој мери чува наслеђено стање.

Забележени су и примери са партиципом у номинативу (6.78%). Ова појава се сматра својеврсним понародњавањем конструкције, али с обзиром на мали проценат појављивања, ни она нам не говори о знатном одступању од канонске употребе.

Осим конструкције апсолутног датива у тексту *Српске Александриде* се јавља и зависносложена реченица. У раду је праћен однос учесталости појављивања апсолутног датива са временским значењем и зависне временске реченице. Временска реченица се у прегледаном корпусу јавља у 48.47% случајева. Табеларно ћемо приказати њену учесталост појављивања, као и типове значења.

²¹ „Појава идентичних вршилаца радњи сведочи о томе да се у српскословенском, вероватно под утицајем народног језика, губи синтаксичка мотивисаност за разликовање апсолутних од неапсолутних партиципских конструкција, док је употреба АД на комуникативном плану и даље оправдана: то је средство за исказивање секундарног реченичног садржаја у односу на истакнутост радње исказане финитним глаголом, бар кад је у питању употреба АД у адвербијалној функцији“ (Курешевећ 2005: 116).

²² Осим везника *и*, у једном примеру је забележена употреба независног везника *њ* који указује да конструкција апсолутног датива има функцију независносложене супротне реченице.

Табела 2: Фреквенција временске реченице по типовима значења

ВРЕМЕНСКА РЕЧЕНИЦА	%
Темпорална идентификација	51.35
<i>Симултаност</i>	19.30
<i>Постериорност</i>	80.70
<i>Антериорност</i>	–
Темпорална квантификација	27.03
<i>Лонгитудиналност</i>	3.34
<i>Ингресивност</i>	53.33
<i>Терминативност</i>	43.33
<i>Темпорална фреквенција</i>	–
<i>Брзина одвијања у времену</i>	–
Примери у насловима	21.62

Најфреквентнији везник временске реченице је **егда** – заступљен је у 45.95% случајева. Овај везник дефинише време у општем смислу, тј. детерминише време вршења радње главне предикације без обзира на почетну или крајњу тачку.²³ Време вршења радње предиката уз идентификацију почетне тачке, прецизирано је везницима **откољ** и **отнелиже** (у једном примеру се јавља и везник **егда**), а уз идентификацију крајње тачке, везником **дондеже**. Дужина трајања реченичне предикације у времену прецизирана је везником **елико**. Велики број примера се јавља са одговарајућим корелативом (32.43%). Најчешћи корелатив је **тогда**.

Да бисмо добили јаснију слику о односу учесталости појављивања конструкције апсолутног датива са временским значењем и зависне временске реченице, резултате до којих смо дошли представимо графиконом.

²³ Осим овог, потврђени су и следећи везници: **вѣннегда**, **когда** и **да кои час**.

Из претходног графикона можемо уочити да се у *Српској Александриди* чешће употребљава временска реченица него апсолутни датив са временским значењем. Од 229 пронађених примера, временска реченица се јавља у 48.47% случајева, а апсолутни датив у функцији кондензатора временске реченице у 31.44%, што значи да је темпорална клауза фреквентнија за 17.03% у односу на апсолутну конструкцију.

Мада се конструкција апсолутног датива често употребљава у *Српској Александриди*, временска реченица је заступљена у већем броју примера. Временска реченица се интегрише у главну помоћу везника, а везницима се може прецизирати време вршења радње главног предиката. Зависна реченица, помоћу одговарајућег везника, могла је прецизније да детерминише радњу исказану главном реченицом, за разлику од партиципске конструкције, чије значење углавном уочавамо на основу контекста.

Ако посматрамо фреквенцију апсолутног датива са временским значењем и временске реченице у *Српској Александриди*, може се закључити да је у овом домену језик овог романа на изванредан начин "понародњен", тј. приближен српском народном језику, што би представљало одлику нижег стила српскословенског језика. На нижи стил српскословенског језика указују и примери са апсолутним дативом у којима је дошло до иновација у односу на старословенску норму.

Истраживања процентуалне употребе конкурентних синтаксичких средстава у српскословенском језику у појединим жанровима до сада нису вршена. Стога се на основу резултата до којих смо дошли испитивањем *Српске Александриде* не могу прецизније одредити одлике овог функционалног стила у домену употребе темпоралног апсолутног датива и временске реченице у односу на друге жанрове средњовековне књижевности. Можемо само претпоставити да се у делима сакралног карактера чешће употребљавала партиципска конструкција, а да је у делима профане тематике фреквентнија зависносложена реченица. Будућа проучавања би требало да буду усмерена на слична истраживања у свим жанровима средњовековне књижевности, како би се конкретно дефинисале црте вишег и нижег стила српскословенског језика, као и евентуалне одлике појединих функционалних стилова.

Литература

- Антонић, Ивана (2001). *Временска реченица*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Граматика (1991). *Граматика на старобългарския език. Фонетика. Морфологија. Синтаксис* [ред. Иван Дуриданов]. Софија: Издателство на Българската академия на науките.
- Грковић-Мејџор, Јасмина (1993). *Језик «Псалтира» из штампарије Црнојевића*. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.
- Грковић-Мејџор, Јасмина (1997). Партиципи у српскословенском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XL/1: 21-39.

- Грковић-Мејџор, Јасмина (2001). *Питања из старословенске синтаксе и лексике*. Лингвистичке свеске 1, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Грковић-Мејџор, Јасмина (2002). *Језик и стил старосрпске писмености. Пета међународна хиландарска конференција*, Рашка (у штампи).
- Грковић-Мејџор, Јасмина (2003). *Предикативни герунд у старосрпском језику. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLVI/1: 23-34.
- Грковић-Мејџор, Јасмина (2004). *Диглосија у старосрпској писмености. Живот и дело академика Павла Ивића (Зборник радова са трећег међународног научног скупа)*. Суботица – Нови Сад – Београд. 391-401.
- Грковић-Мејџор, Јасмина (2006). *Апсолутни датив у српскословенском преводу романа «Варлаам и Јоасаф» (у поређењу са рускословенским преводом). Доклади от международната конференция Многогратните прводи в Южнославянското средновековие*. Софија: ГорексПрес. 343-360.
- Драгин, Наташа (2005). *Језик Теодосијевог Житија светог Саве у препису монаха Марка из XIV века* [докторска дисертација]. Филозофски факултет у Новом Саду.
- Ђорђевић, Петар (1975). *Старословенски језик*. Нови Сад: Матица српска.
- Јерковић, Вера (1977). *Апсолутни датив у „Житију светог Симеона“ од светог Саве. Зборник Владимира Мошина*. Београд. 117-124.
- Јерковић, Вера (1983). *Српска Александрида/Академијин рукопис (бр. 352) Палеографска, ортографска и језичка истраживања*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Јерковић, Вера (1991). *Апсолутни датив у Погодиновој Александриди. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XXXIV/2: 47-62.
- Курешевић, Марина (2005). *Апсолутни датив у српском средњовековном стваралаштву од XII до XV века* [магистарски рад]. Филозофски факултет у Новом Саду.
- Маринковић, Радмила (1969). *Српска Александрида. Историја основног текста*. Београд.
- Маринковић, Радмила и Вера Јерковић (1985). *Српска Александрида*. свеска друга. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Маринковић, Радмила (1986). *Роман о Троји. Роман о Александру Великом*. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга. 69-170.
- Павловић, Драгољуб (1986). *Роман у старој српској књижевности*. У: Маринковић, Р. *Роман о Троји. Роман о Александру Великом*. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга. 9-16.
- Павловић, Слободан (2005). *Синтаксичке одлике старосрпске пословноправне писмености*. [докторска дисертација]. Филозофски факултет у Новом Саду.
- Петровски, Марина (1996). *Активни партиципи у једном одломку средњовековног романа Српска Александрида. Прилози проучавању језика*. 27: 25-31.
- Радовановић, Милорад (1990). *О „кондензацији реченице“ као језичком поступку. Списи из синтаксе и семантике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

ТЕРМИНОЛОГИЈА ИЗ ОБЛАСТИ АРИТМЕТИКЕ У ЈЕДНОМ ПРЕПИСУ
ДЕЛА *НОВАЯ СЕРБСКАЯ АРИТМЕТИКА* ВАСИЛИЈА ДАМЈАНОВИЋА ИЗ
1790. ГОДИНЕ

Рађено под руководством
проф. др Љиљане Суботић

САЖЕТАК

Овај рад представља речник термина из области аритметике у једном препису дела *Новая сербская арифметика* Василија Дамјановића из 1790. године. Забележена грађа подељена је према семантичким пољима којима припадају термини и према њиховом пореклу. Приказана је разлика у односу на савремене термине.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: терминологија, аритметика, 19. век.

1. Увод

Предмет овог рада јесте анализа терминологије из аритметике¹ у књизи „Новая сербская арифметика или простое наставленіе къ хесапу, изъ разныхъ книгъ собранно, новими примѣры кратчайшимъ образомъ изяснено, и къ употребленію сербскіѹ учащіяся юности” Василија Дамјановића, коју је 1790. на 220 страна преписао Сава Стефановић, учитељ из Модоша. Прво издање штампано је у Венецији 1767. године на 360 страна. Првобитна замисао била је анализа штампаног дела из 1767. Будући да је књига била недоступна, анализа је спроведена на препису из 1790. године, а накнадно су утврђене разлике између преписа и првог издања.

У наслову дела писац наводи да је своју *Арифметику* сакупио из разних књига („изъ разныхъ книгъ собранно”), али касније у делу не наводи о којим је књигама реч.

У раду је извршена семантичка подела свих забележених термина према савременим критеријумима (в. Деспотовић, Тошић и Шешеља 1994 и Мићић и Јоцковић 2002). Регистрована грађа дата је у виду речника, азбучним редом, са одговарајућим дефиницијама и контекстом.

Василије Дамјановић био је син Јована Дамјановића, угледног и веома имућног капетана сомборских милитара и једног од првих сенатора слободног краљевског Сомбора.² Завршио је православну вероисповедну школу у Сомбо-

¹ Аритметика (грч. αριθμητική τέχνη- вештина рачунања) једна је од основних и заједно с геометријом најстарија је грана математике (*Енциклопедија лексикографског завода* 1955, I том). Проучава методе извођења аритметичких операција с конкретно датим бројевима (*Мала енциклопедија Просвета* 1978).

² Сви биографски подаци преузети су из Плавшић 1975: 135-139 и Ћирић 1953: 103-104.

ру. Школовање је наставио у Пожуну (Братислава) између 1749. и 1753. године и Венецији. Спадао је у малобројне изузетно образоване Србе тог времена. Веома добро је познавао аритметику, као и неколико страних језика: немачки, француски, грчки, мађарски и латински. Захваљујући свом пореклу и образовању, рано је дошао на висок положај у градској самоуправи. Од 1764. године обавља функцију правословца сенатора. Касније је изабран за судију и за *iudex primarius*. То је била почасна племенита служба и вршена је бесплатно. После смрти оца наследио је велико имање и постао најимућнији човек у Сомбору. На тај начин добио је могућност да оствари своје политичке амбиције, јер је сматрао да му припада далеко значајнија политичка улога од оне коју је до тада имао. Подршку није тражио од свог народа, већ од угарских и аустријских великодостојника. Тим поступком постао је омрзнут код својих сународника, изгубио је њихово поверење и то га је довело до друштвеног одбацивања и сиромаштва. У католичку веру прешао је 1775. или 1776. године. Убрзо након овог чина, већ 1776. године, његова супруга Јелисавета и њихова жива деца прешла су у гркокатоличку веру. Василије је, заједно са сином Јованом, 1783. године добио од угарских власти племићки лист и грбовницу. Осамдесетих година осамнаестог века почео је материјално да пропада. До овога је дошло због нерационалног располагања имањем. Теркама је дао превелик мираз кад су се удале, а имао је и мноштво дугова, које је створио неконтролисаним и бахатим трошењем новаца на раскошан живот. Осиромашен, оставши без друштвеног и политичког положаја, напуштен од пријатеља, 21.1.1792. Василије Дамјановић умире у Сомбору од инфаркта.

Василије Дамјановић писац је прве аритметике на народном језику. (Младеновић 1969: 43; Младеновић 1981: 89-90; Ивић 1998: 137).³ Књига се састоји од 368 страна, штампана је 1767. године у Венецији, а писана је 1765. Овај уџбеник био је веома значајан за развој науке на овим просторима. Из ње су учили сви угледни и образовани Срби тог времена: Атанасије Стојковић, Манојло Јанковић, Вук Стефановић Караџић, Доситеј Обрадовић и други.

У XVIII веку долази до знатног развоја трговине и пословања на територији данашње Војводине. Срби су се све више бавили овим занимањима те се развила и потреба за литературом световног карактера. Тако је настало дело Василија Дамјановића „Новая сербская арифметика“ које се у великој мери односи на трговину (Херити 1999, 31-47).

2.1. Анализа

Под појмом реч подразумева се јединство лексеме (звукони део) и семеме (садржајни део речи) (Толстој 1963). Термин је реч која има номиналну и семантичку функцију, односно она именује и означава одређени семантички садржај и маркирана је својом везаношћу за одређену сферу употребе; то је сваки конвенционални симбол који представља појам одређеног значењског поља (Гортан-Премк 1988: 15; Шипка 1998: 70). Битне карактеристике које одређују сваки термин јесу: одређена сфера употребе, недостатак емоционалне обојености,

³ У питању је, наиме, доситејевски тип језика. Овим се термином у науци означава тип језика чија је основа била српска „народна“ са присуством елемената, на лексичком плану, рускословенске провенијенције, тзв. славенизми (Суботић 2004: 164).

слаба метафоризација, везивање форме за појам, важност написане форме, прецизни односи термилошке корелације између различитих језика, постојање синхроне димензије, транспарентност, устаљеност, краткоћа, недвосмисленост, прецизност, несинонимност (Cichonska 1988: 23-26; Шипка 1998: 128).

У анализираној грађи регистровано је око 170 лексема. Забележени термини могу се поделити на следећа семантичка поља:⁴ основни појмови (оп)⁵, цели бројеви (цб)⁶, разломци (раз)⁷, рачунски оператори (роп)⁸, рачунске операције (ро)⁹ и рачуни (р)¹⁰.

У анализираној грађи забележени су следећи термини:

Основни појмови (оп): арифметика, арифметически, броити, брояѣ, брояць, вопро-
сителни ракамъ, горни ракамъ, дивидендусъ, дивѣзоръ, продуктъ, долни ракамъ, еѣмпль,
знаменателнна цифра, златная регула, изброити, крайни крестъ, квоцѣнтъ, називатель,
нумераре, нумерацѣя, остатакъ, перви ракамъ, перфенцѣя, продуктъ, противъ, раздѣлитель,
ракамъ, рачунъ, рачунитель, регула, регула арифметике, редъ, сума, таблица, таблица питаго-
рева, таль, толь, фацитъ, цели, цифра, шпецѣсь.

Цели бројеви (цб): број, два, десетъ, десять, десяти десетинамъ, деветы, други, еданъ, единъ, квадриліоне, милионъ, нула, осмы, перви, петъ, петы, стотина, третій, трефы, три , триліоне, хіяда, четверти, четири, цели ракамъ, шесты.

Разломци (раз): два тритала, девет десетала, десет еданаесттала, едань треїталь, едань четвєртгаль, едань петгаль, едань шєстгаль, едань седмгаль, едань осмгаль, едань девєтгаль, едань десєтгаль, осмь девєтгала, осмь таль, пєть десєтина, пєть шєстгала, пола, половина, разбієни ракам, седмь осмтала, три дватала, три четвєртгала, третїи таль, четвєрт, четвєртгаль, четвєрти таль, чєтири петтала, шєстьнаєстїи таль, шєсть седмтала.

Рачунски оператори (роп): бути, изъ, изаћи, кратъ, линіа, ѡстати, пугъ, содержати, чинити.

Рачунске операције (ро): абривирати, адере, адирати, адидіа, вадити, располаганѣ, дивидирати, дивизіа, дѣлити, додавати, изваженѣ/изважене, израчунити, квотентѣ, мултипликація/мултипликація, мултиплицирати, пропорція, пропорціонирати, противѣ, преврнути, пробирати, рачунати, рачунити, регула при пигрорум, расположити, разбисни из разбіеногѣ рака-

⁴ Приликом класификације, утврђивања значења појединих термина и дефинисања математичких појмова забележених у грађи, стручну помоћ pruжиле су Сања Јовановић, студент четврте године, и Јасмина Јањанин, апсолвент Математичког факултета у Београду. Дефиниције о целом или природном броју, разломцима, рачуну и рачунским операцијама преузете су из *Енциклопедије лексикографског завода*, а о рачунским операторима из *Лексикона Милана Вујакије* (1980).

⁵ Битни математички термини који не спадају ни у једну од ових основних подела сврстани су у групу *основних појмова*.

⁶ *Цео или природан број* припада области бројева и представља osnovni и centralni pojam celokupne matematike. Nime se određuje koliko predmeta sadrži neki skup ili množina.

⁷ *Разломци или razlomljeni brojevi* такође припадају области бројева. Настају мерењем величина и тиме је појам броја знатно проширен. Разломци и цели бројеви припадају рационалним бројевима.

⁸ *Рачунски оператори* су симболи или знаци који омогућају вршење рачунских операција, или показују неку операцију, радњу и сам предмет операције.

⁹ *Рачунске операције* су поступци који се примењују код рачунања. Основне рачунске операције су: сабирање (адисија), одузимање (суптракција), множење (мултипликација) и дељење (дивизија).

¹⁰ *Рачун* је назив за низ математичких операција које омогућују решавање одређене врсте проблема, на пример, каматни рачун или рачун сложених камата одређује како се израчунавају камате.

фр.→ француско порекло
 гер.→ германско порекло
 тур.→ турско порекло
 арап.→ арапско порекло
 итал.→ италијанско порекло
 лит.→ литванско порекло
 лат.-грч.→ латинско-грчко порекло

лат.-гер.→ латинско-германско порекло
 лат.-тур.→ латинско-турско
 гер.-тур.→ германско-турско порекло
 срп.-гер.→ српско-германско порекло
 срп.-тур.→ српско-турско порекло
 срп.-лат.→ српско-латинско порекло

2.3. Напомене о транскрипцији

У речнику су транскрибовани само термини.¹³

С обзиром на то да је писац с екавског говорног подручја, може се претпоставити да графема <ѣ> има гласовну вредност гласа [е]: дѣлити и сл.

Групе [ње] и [њи] писац обележава графемама <нѣ> / <не> и <ни>: долни ракам, изваѣнѣ/извеѣне субтраиранѣ, уманивати. У примеру „... исави оне **броенѣ** персте, тако удругой руцѣ ѿт б до 8. и персте **броенѣ** ”(680, 15) графеме <нѣ> означавају гласовну вредност групе [не].

Графема <е> на почетку речи и ако се налази иза вокала има вредност секвенце [је], нпр. едан и броен. У речима страног порекла <е> у иницијалном положају има гласовну вредност [е]: еѣмплѣ. Забележени термини проверавани су и у *Рјечнику* Вука Ст. Караџића. На пример, реч <есапѣ> у Вуковом *Рјечнику* забележена је у овом облику чиме се може потврдити употреба графеме <е> на почетку речи у вредности [е].

Графема <и> иза вокала има вредност секвенце [ји]:броити.

Графема <й> има гласовну вредност [ј]: брой.

За речи које су у Вуковом речнику забележене са вокалним /р/, а у делу су записане са <ер> може се претпоставити да имају вредност [р]: први, први ракам. Могуће је, међутим, да се код славенизама и славеносрбизама задржала гласовна група [ер]: садржати.

Графема <я> има гласовну вредност [ја]: кирѣя, линѣя, брояцѣ. Ова графема означава и умекшавање претходног сугласника и има вредност [‘а]: хиљада.

Графема <лъ> има вредност гласа [љ]: називатель, рачунитель.

Графема <і> има вредност гласа [и]: проесапѣти, нумераціа, дѣвизіа.

Проблем приликом транскрипције представљало је непостојање /а/ које није забележено у великој већини бројева. Може се претпоставити да се оно ипак изговарало, нпр. <седмѣ осмтала> [седам осамтала] .

Графема <щ> у највећем броју случајева има гласовну вредност [шт], нпр. „Зато вопросителя метнемѣ напредѣ, ащѣ е напредѣ, то завопросителя узмемѣ...” (6313, 150).

¹³ Транскрипција је спроведена према начелима које Александар Младеновић даје у свом раду (1979).

3. РЕЧНИК

абревирати [абревирати] (гл. имперф. и перф. итал. ро) в. **украћивати**

... кадъ доведемъ овај разбіени ракамъ упознанство, ондакепотребно дага абревирамъ, резолвирамъ, иредуцирамъ (...) како валя разбіени ракамъ абревирати то естъ украћивати ... (2006, 49)

адере [адере] (гл. имперф. лат. ро) в. **собирати**

Зато найпотребитіе естъ младежъ овимъ 5 шпеціесъ научити: перво како се то латинскіи називаю, какоти, нумераре, естъ броити, адере, естъ, додавати или скүпяти ... (1302, 30)

адирати [адирати] (гл. имперф. лат. ро) в. **собирати**

... адирай ону суму ... (916, 21)

... подвуціи изподни линію, и Адирай поредү, како из овогъ слѣдүшемъ еѣемпла болѣма можешъ видити

345624

875

1728120 (760, 17)

адиція [адиција] (им. ж.р. лат. ро) в. **собиранѣ**

Адиція собиранѣ (188, 4)

Адиція, или собиранѣ поучава каковаля многе ракоме уедну суму саставити или собрати. Ракоме кою хоѣм дасоберемъ, поставимъ у право едан поддругимъ, иповучемъ изподних линію, после започнемъ от озгоръ доле или одоздо доле или горе едан задругимъ собирати, що изаѣе то изподъ линіе подъ нѣговъ редъ запишемъ (...) Овде ѡт лѣве руке перви еѣемплъ велимъ или броимъ 4 и 2 чини 6. и 8. суть 14 ... (349, 6)

арѣмтетика / **арифметика** [аритметика] (им. ж.р. грч. оп) *наука о бројевима*

Новая сербская Арифметика (1, предг)

... изъ ове арѣмтетике, шампано то естъ шое Василіе Дамьянович извадіо изнеиѣ почео-самъ я писати ... (53, предг); Оизговарану цифрахъ брояню иразныхъ знаменіяхъ коя у арифметики злати требуетъ (67, 1);

арифметически [аритметически] (прид. слав. оп) *аритметички*

Часть первая содержащая пять шпеціесъ Арифметическихъ ... (61, 1)

биліонъ [билион] (осн. бр. фр. цб) *билион*

Далѣ сто милионе далѣ биліоне ... (328, 5)

быти [бити] (гл. срп. ро) *једнако*¹⁴ в. **чинити**

5 и 3 сут 8 (364, 6)

2 путь 2 сут 4 (651, 14)

броень [бројен] (трп. прид. срп. ро) *избројан*

... исави оне броень персте, тако удругой

руцѣ ѡт 6 до 8. и персте броень (680, 15)

броити [бројити] (гл. имперф. срп. оп)

бројати в. **нумераре**

Да ѡмалого перста започнешъ в броити...

(676, 15); ... значи броити, еданъ десетъ

ипрочая, донде докле цѣлу суму овако бро-

еѣи ибележеѣи несвершишь... (302, 4)

број [број] (осн. бр. срп. цб) *број* в.

ракамъ

Ракамъ що озгоръ надъ линіомъ стои зовесе

того ради брояцъ, ербо овај брой, показуе

колико тали каквомъ цѣлогъ комада есу, ...

(1913, 46)

броянѣ [бројање] (им. с.р. срп. оп) *бројање*

в. **нумерација**

Оизговорану цифрахъ брояню ... (65, 1);

Нумерација илити (броянѣ) поучава како кой

ракамъ валя право записати и изгворити

(193, 4)

брояцъ [бројач] (им. м.р. срп. оп) *бројилац*

... еданъ коіе озгоръ над линіомъ, броицемъ,

други подъ линіомъ називателемъ називаес;

исвагда брояцъ валя наипре изреѣи, пакъ

називателя; ... (1889, 46); Ракамъ що озгоръ

надъ линіомъ стои зовесе то ради брояцъ,

ербо оваи брой, показуе колико тали как-

вомъ цѣлогъ комада есу, ... (1913, 46)

вадити [вадити] (гл. имперф. срп. ро) *о-*

зимати в. **субтраирати** / **суптраирати**

Кад какву суму хоѣу да издруге вадимъ, тако

изкое ѡѣу вадити метнемъозгоръ, ону пакъ

що хоѣу да изнѣ вадимъ, поставим изподѣте,

пакъ почнемъ ѡтдесне къ лѣвой руки пореду

... (502, 10); ... или проче какве ствари, вадимъ

или субтраирамъ (1168, 27)

¹⁴ У овим рачунским операцијама употребљава се само 3. лице множине глагола [јесам]. И данас се у овим рачунским операцијама користи израз су, нпр. 5 и 3 сут 8.

вопросителни ракамъ [вопросителни ракам] (терм. изр. слав. тур. оп) *непознат број, непозната?*

Друга наука показује како съ онимъ послѣднимъ вопросителнымъ ракамомъ кой неможетьс безъ остатка раздѣлити, валя ... (3619, 87); ... регуле детри кой или напредъ, послѣд вопросителногъ ракама едну има како таковѣи ежемпл краткимъ образомъ можно раздѣлити... (3406, 83)

горни ракамъ [горњи ракам] (терм. изр. срп.-тур. оп) *горњи број*¹⁵

1. *умањеник*

Ќвде велимъ 4 изъ 0 немогу, узаймимъ 1 ипоставимъ точку близ негъ горнегъ горнегъ ракаму ... (532, 11)

2. **в. дивѣзоръ / дивизоръ**

тако самъ са 5 дивидирао, горни ракамъ изашломѣ ... (1271, 23)

два [два] (осн. бр. срп. цб) *два*

два (76, 1)

Кадъ два или три или више ракама упореду стое... (383, 7)

два тритала [два тритала] (терм. изр. срп.-гер. раз) *две трећине*

2/3 Два тритала (1904, 46)

двострука регула детри [двострука регула детри] (терм. изр. срп.-лат. р) **в. регула квинкве** (2)

...регула квинкве или двострука регула детри. Ова регула научава како чрезъ петъ знакомыхъ ракама, шести, или незнакоми произвести може (6670, 159)

деветъ десетала [девет десетала] (терм. изр. срп.-гер. раз) *девет десетина*

9/10 Деветъ десетала (1911, 46)

деветгаль [деветал] (им. м. р. срп.-гер. раз) *деветина*

1/9 Еданъ деветгаль (1909, 46)

десетъ [десет] (осн. бр. срп. цб) *десет*

... кадъ делишъ, еданъ, десетъ (73, 10)

десетъ еданаисттала [десет једанајстала] (терм. изр. срп.-гер. раз) *десет једанаести-на*

...9/10 Деветъ десетала

10/11 Десетъ еданаисттала (1913, 46)

десетгаль [десетал] (им. м. р. срп.-гер. раз) *десетина*

1/10 Еданъ десетгаль (1902, 46)

десетина [десетина] (им. ж. р. срп. цб) *десетина*

...Садъ упамти идометни онимъ десетинамъ,... (690, 15)

десять [десјат] (им. м. р. слав. цб) *десетица*

4 3 2 1

хиляда сто десять еданъ

Изъ овогъ ракама смотри да ѿт десне руке къ левои рекнешъ, еда десять, стотина, ѿвде изподъ цифре метни точку надъ цифромъ, и изрекнешъ цели ѿваи ракама, четири хиляде. тристотине двадесять и еданъ (203, 4)

десяти [десјати] (ред. бр. слав. цб) *десети*

По овими представленными десятимы наукамы можетьс сваки хесапъ овимъ начиномъ дѣлати, ... (5900, 140)

дивидендусъ [дивидендус] (им. м. р. лат. оп) *дельеник*

7 у 7 содержитъ 1 (...) Перви случаи каже кадъ е дивѣзоръ ѿт едне цифре, напишем дивизоръ ѿт лѣве дивидендуса, помежду дивизора идивидендуса вучемъ праву линію и ѿт десніа страни дивидендуса права линію, потомъ испитуемъ, колико крати перва цифра дивизора уперво цифра дивидендуса, квоціентъ напишемга ѿт десне дивидендуса, иумножаемъ квоціентъ съ дивизоромъ продуктъ напишемга изподъ оне цифре коесмо раздѣлили ... (819, 19)

дивидиранѣ [дивидирање] (им. с. р. лат. оп) *в. дивизиа*

Мултиплицирати или умножити пробира се чрез Дивидиранѣ

дивидирати [дивидирати] (гл. преф. и имперф. лат. ро) *в. дѣлити*

... истый онѣи раками коеси преѣе умножи-вао, дивидирай изаѣети горня сума (929, 21)

дивизија [дивизија] (им. ж. р. лат. ро)

дельене в. дивидиранѣ, раздѣленіе, распологанѣ

Дивизија, пета Шпециесъ поучава како кою велику суму дивидирати или раздѣлити на толове можешъ (770, 17)

Ако щогодъ остане изадивизије, ... (981, 22); ѿ пятихъ шпециесъ, кой есу фундаментомъ или ти (основаніемъ) арифметиике, и без ко-

¹⁵ У питању је, наиме, број који се налази изнад разломачке црте и, у зависности од рачунске операције, он може бити умањеник, делилац и сл.

ихъ никаква хесапа учинити неможно. За ове шпецїесъ хоѹ тако ѡвде поставити, како щосе полатински именуѹтъ. Ерѹ уобычаю естъ, нихъ естъ петъ каю.

1. Нумерація броянѹ

2. Адиція Собиранѹ

3. Суптракція изваѹене

4. Мультипликація умножаванѹ

5. Дивизїа Располаганѹ (191, 4)

дивїзорѹ / **дивизорѹ** [дивизор] (им. м.р. лат. оп) *делилац* в. **горни ракамѹ** (2)

... кад е дивїзорѹ ѡ едне цифре, напишем дивизорѹ ѡт лѣве дивидендуса ... (817, 18); **додавати** [додавати] (гл. имперф. срп. ро) в. **собирати**

Пробе кое слѣдѹетѹ, напредяшнїи 5 шпецїесъ, адере, или додавати пробира се ... (875, 19)

долни ракамѹ [долни ракам] (терм. изр. срп.-тур. оп) *умањилац*

Оваким начиномѹ субтраїранѹ съ позаймливанемѹ ѡт горнегѹ бива ракама ако пакѹ хоѹ да долнегѹ ракаму додамѹ точку то естъ 1 послуемѹ овако (550, 11)

дѣлити [делити] (гл. имперф. срп. ро) *делити* в. **дивидирати**

Дивидирати естъ дѣлити (1264, 29)

еданѹ [један] (осн. бр. срп. цб) *један* в. **единѹ**

... кадѹ делишѹ, еданѹ, десетѹ (310, 5)

еданѹ деветталѹ [један деветал] (терм. изр. срп.-гер. раз) *једна деветина*

1/9 Еданѹ деветталѹ (1909, 46)

еданѹ десетталѹ [један десетал] (терм. изр. срп.-гер. раз) *једна десетина*

1/10 Еданѹ десетталѹ (1902, 46)

еданѹ осмталѹ [један осамтал] (терм. изр. срп.-гер. раз) *једна осмина*

1/8 Еданѹ осмталѹ (1900, 46)

еданѹ петталѹ [један петал] (терм. изр. срп.-гер. раз) *једна петина*

1/5 Еданѹ петталѹ (1896, 46)

еданѹ седмталѹ [један седамтал] (терм. изр. срп.-гер. раз) *једна седмина*

1/7 Еданѹ седмталѹ (1899, 46)

еданѹ треѣиталѹ [један треѣитал] (терм. изр. срп.-гер. раз) *једна треѣина*

1/3 Еданѹ треѣиталѹ (1895, 46)

еданѹ четвѣртталѹ [један четвѣртал] (терм. изр. срп.-гер. раз) *једна четвѣртина*

1/4 Еданѹ четвѣртталѹ (1896, 46)

еданѹ шестталѹ [један шестал] (терм. изр. срп.-гер. раз) *једна шестина*

1/6 Еданѹ шестталѹ (1898, 46)

единѹ [једин] (осн. бр. срп. цб) в. **еданѹ**

1. **единѹ** (75, 1); Единѹ аковѹ иматѹ 32 Мосов. (121, 2)

есапѹ [есап] (им. м.р. тур. р) в. **рачунѹ** ... кою сваки есапѹ ... (1319, 31)

еѣмплѹ [ексемпл] (им. м. лат. р. оп) *пример*

Овде ѡт лѣве руке перви еѣмплѹ велимѹ или броимѹ 4 и 2 чини 6. и 8. сѹтъ 14 ... (349, 6); Оваи еѣмплѹ могу накраѣе упословати, ерѹ како самѹ преднїи и послѣднїи ракамѹ съ 15 умножїо, кое безѹ тога може бити (6955, 166)

знакомны ракамѹ [знакомни ракам] (терм. изр. слав. лат. оп) в. **знаменателнна цифра** Регѹла квинкве или двострука регѹла детри. Ова регѹла научава како чрезѹ петѹ знакомыхъ ракама, шести, или незнакоми произвести можне. (6670, 159)

знаменателнна цифра [знаменателна цифра] (терм. изр. слав. арап. оп) *позната цифра* в. **знакомны ракамѹ**

Ербосе доста пѹтъ трефи, да кадѹ велишѹ, еданѹ, десетѹ, и далѹ донѹлу зазнаменателнну цифрѹ, узмешѹ, Но овако ти валя изговорити како слѣдѹетѹ (204: 809). Двѣстотине чѣтири хїляде осамѹ стотине и деветѹ, кадѹ точка що хїлядѹ показѹе, нанѹлу падне, а занимѹ и лѣвои рѹки (...) една нѹла, и зазнаменателна цифра стой валя изреѣи ѡвако... (311, 5)

златная регула [златнаѹа регула] (терм. изр. слав. лат. оп) в. **пропорція**

... ауреа или златная регула назива се, позарадѹ свое преизрядности, що она измеждѹ прочихъ регула аритметике, како злато измеждѹ прочихъ металей предѹзходи (1334, 31)

изѹ [из] (пред. срп. роп)

1. *пута*

1/2 изѹ 3/4 чини 3/8 (1967, 48)

... 1/2 изѹ 1/3 ово изѹ 4/5 чини 4/30 фо. (1980, 48)

2. *из (користи се приликом одузимања)*

... Напримѣрѹ како (3 изѹ 8) оста 5... (730, 16)

изаћи [изаћи] (гл. перф. срп. роп) в. **чинити**

... Садъ могу съ 5 . умножавати, и изаћиће 11/38 ... (2126, 52)

избройти [избројити] (гл. перф. срп. оп) **избројати**

... коликому руку истака даля избройти ... (1849, 45); Ипаки одну векслу ѿ 225 дуката по 4 фо. съ петаци исплатити; колико руку валя избройти. (7946, 195)

изваћенѣ / **изваћене** [изваћење] (им. с.р. срп. ро) **одузимање** в. **субтраїранѣ**, **субтракція**

Субтракція или (изваћенѣ). Поучава како кою суму из друге валя вадити (456, 8)

израчунити [израчунити] (гл. перф. срп. ро) **израчунати**

... есапъ свершусемъ израчунишь... (1319, 31)

интересь [интерес] (им. мр. лат. р) в. **камата**

Кадъ человекъ отъ сто на годину интереса, 5 фо. прима, колико треба времена да стоеть 60 фо. чтобы донесли 10 фо. интереса? (6931, 165)

... износить нагодину интереса 213. фо. 36 кр.... (5265, 126)

камата [камата] (им. ж. р. грч. р) **камата** в. **интересь**, **кирія**, **плаһя**

100 фо. капиталъ дасть на годину 5 фо. камате колико треба дадамъ новаца на камату дами за 3 године 415 фо. интереса доће? (6920, 165); Плаһя, камата, или кирія требао свагда оздолъ да стоеть; ... (6896, 164)

квадриліонѣ [квадриليون] (осн. бр. лат. цб) **квадриليون**

... тако итриліоне иквадриліоне ... (329, 5)

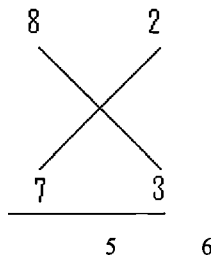
квоціентѣ [квоциент] (им. м.р. лат. оп) **количник дѣленья**

... квоціентъ напишемга одесне стране дивидендуса, иумножаемъ квоціентъ съ дивизоромъ... (826, 18); Можешъ и чрезъ мултипликацію пробирати, умножи квоціентъ са раздѣлителемъ ... (985, 22)

кирія [кирија] (им. ж. р. грч. р) в. **камата** Плаһя, камата, или кирія требао свагда оздолъ да стоеть; (6896, 164)

крайни крестѣ [крајни крест] (терм. изр. срп. слав. оп) **графички приказ**

...На примеръ 7 путѣ 8 коликоє запишешъ већи ракамъ горе а мани подъ неѣ, иметнемъ по крайнихъ крестѣ овако.

Саде рекнешъ, 7 до 10 оста 3 ово запишешъ прођу нѣга како горе; далѣ 8 до 10 оста 2 ово прођу нѣга подвучемъ исподъ ни линію далѣ велимъ 2 путѣ 3 естъ 6 ово запишемъ подъ линію, пакъ велишь унакерстице 2 до 7 или 3 до 8 остає 5 ово запишемъ подлинію, до 6 тако чини 56. аколиби пакъ овде где садъ велимъ, 2 путѣ 3 10 или преко 10 изашло, тако щое преко десеть, оно оздолъ запишемъ, а десету забележимъ настрану, и после кадъ започнемъ унакрстице вадити, Напримеръ како (3 изъ 8) оста 5 такови ону десетину къ овомъ додаш тобы изашло 6 (711, 15)

кратѣ [крат] (прил. лит. роп) в. **путѣ** 1 кратѣ 1 суть 1 (616, 13)

3 кратѣ 6 суть 18 (623, 13)

лінія/линіа [линия] (им. ж.р. лат. роп) **разломачка црта**

... еданъ коіє озгоръ над лініомъ, ... (1890, 46)

... що изаће то запиши надъ лініомъ, послѣ називателя ... (2045, 50)

милионѣ [милион] (осн. бр. фр. цб) **милион** Далѣ сто милионе далѣ биліоне ... (328, 5)

мултипликація/ мултипликаця [мултипликација/-ција] (им. ж.р. лат. ро) в. **умножаванѣ**

Мултипликація умножаванѣ (190, 4)

Мултипликація четвѣрта шпецїєсъ Поучава, како кой ракамъ усеби или здругимъ ракамъ валя мултиплицирати тоєсть умножити, кое овимасе речма (путѣ, естъ) ужива (610, 13)

Можешъ и чрезъ мултипликаця пробирати ... (984, 22)

мультиплицирати [мультиплицирати] (гл. перф. и имперф. лат. ро) в. **умножавати** Мультиплицирати или умножавати почне се ѿ десне къ лѣвои рѹци, напримеръ хоу даумножимъ, кои, ракам, тако запишемга пореду, послѣ метнемъ изподъ нѣга онаи ракамъ съкоимъ хоу да умножавмъ ислѣдуем како овде.

34567893 2

2

691557864 (643, 14)

Мультиплицирати или умножити пробирасе чрез Дивидирант ... (924, 21)

називатель [називатель] (им. с.р. слав. оп) *именилац*

... еданъ коіе озгоръ над лініомъ, бройцемъ, други подъ лініомъ називателемъ називаеас (1891, 46); ...аисподъ лініе стоящій ракамъ називасе того ради називателемъ, ербо овай показуе на коликое талова цѣли комадъ раздѣлень (1915,46)

нула [нула] (осн. бр. лат. цб) *нула*

Нула ако зазнаменател цифрамъ стои, нища незнаменуе... (307, 4); Овде можешъ видити, да съ нуломъ нища непослуемъ... (1163, 27) **нумераре** [нумераре] (гл. лат. оп) в. **броити** Зато найпотребитіе естъ младежъ овимъ 5 шпецѣсѣ научити: перво како се то латинскіи називаю, какоти, нумераре, естъ броити, адере, естъ, додавати или скупляти ... (1302, 30)

нумерація [нумерација] (им. ж.р. лат. оп) в. **бroyнѣ**

Нумеряція илити (бroyнѣ) поучава како кой ракамъ валя право записати и изговорити (193,4)

осамъ таль [осам тал] (терм. изр. срп.-гер. раз) *осмина* в. **осмталь**

... еданъ квинтль 20 осамъ тали има, чини 16 606. осамъ тали (1261, 29)

осми [осми] (ред. бр. срп. цб) *осми*

... фор. Осмому 8645 деветому 6845. (1096, 25)

осмталь [осмтал] (им. м. р. срп.-гер. раз) в. **осамъ тал**

1/8 Еданъ осмталь (1900, 46)

осмъ деветтала [осам деветала] (терм. изр. срп.-гер. раз) *осам деветина*

8/9 Осмъ деветтала (1910, 46)

остатакъ [остатак] (им. м.р. срп. оп) *остатак*

Тройца имаду делити 429 дуката да А. има $1/2 + 2$ дуката Б. $1/3 + 3$, а В. остатакъ, и $+ 4$ дуката ... (7665, 182)

Друга наука показуеъ како съ онимъ послѣднимъ вопросителнымъ ракамомъ кой неможетье безъ остатка раздѣлити, валя ... (3619, 87)

ѡстати [остати] (гл. перф. срп. ро) в.

чинити

1 ѡт 1 ѡстает 0 (460,9)

Зато велимъ 4 изъ 10 ѡстае 6...

перви / **первы** [први] (ред.бр. слав. цб) *први*

Кадъ два или три или више ракама упореду стое, тако первы от десне руке составимъ заедно ... (386, 7)

пети [пети] (ред. бр. срп. цб) *пети*

Пето онай ракамъ послѣднии, ... (1364, 32)

петталь [петал] (им. м.р. срп.-гер. раз) *петина*

1/5 Еданъ петталь (1896, 46)

петь [пет] (осн. бр. срп. цб) *пет*

... естъ петь како (184, 5)

петь десетина [пет десетина] (терм. изр. срп. раз) *пет десетина*

Савѣени 5. перстѣю или петь десетина то естъ 50. (696, 15)

петь шесттала [пет шестала] (терм. изр. срп.-гер. раз) *пет шестина*

5/6 Петь шесттала (1907, 46)

плаһя [плаһа] (им. ж. р. срп. р) в. **камата**

Плаһя, камата, или кирія требао свагда оздолъ да стоеть (6896,164)

пола [пола] (им. ж.р. срп. раз) в. **половина** 1/2 пола (1894, 46)

... тако садъ две поле или 1 додамъ ... (2119, 52)

половина [половина] (им. ж.р. срп. раз)

половина в. **пола**

...зато узми половину изъ 27, изаће 13. (6035, 144)

преврнути [преврнути] (гл. перф. срп. ро) *одредити реципрочну вредност*

Хоу $1/3$ съ $1/2$ дадивидирамъ тако запишемъ, найпре разделителя, то естъ, $1/2$ и преврнемъ $2/1$ овако, ... (2677, 66)

пробирати [пробирати] (гл. имперф. срп. ро) *проверавати*

Дивидирати или дѣлити. Пробирасе чрезъ мультиплициранѣ ... (961, 22); Ово можешъ пробирати овакимъ начиномъ ... (1226, 28) **продуктъ** [продукт] (им. м.р. лат. оп)

1. збир

Шесто продуктъ то есть сума она кояти ѿт мультиплицираюћи последнимъ са среднимъ изашла, раздѣли съпреднимъ ракамомъ квотиентъ то есть що ѿт раздѣленія изаѣе, есть еднакъ именемъ овому ракаму що усреди стой: то есть ако ... (1366, 32)

2. производ множења

...тако другимъ бройцемъ унакрестице називателя, изапишемъ продуктъ...(2159, 53); 7 у 7 содержитъ 1 (...) Перви слѹчай каже кадъ е дивизоръ ѿт едне цифре, напишемъ дивизоръ ѿт лѣве дивидендуса, помежду дивизора идивидендуса вѹчемъ праву линію и ѿт десній страни дивидендуса права линію, потомъ испитѹемъ, колико крати перва цифра дивизора уперво цифра дивидендуса, квотиентъ напишемга ѿт десне дивидендуса, иумножаемъ квотиентъ съ дивизоромъ продуктъ напишемга изподъ оне цифре кое смо раздѣлили како онде что слѣдѹе и додаемъ тому ресту потомъ испитѹемъ потомъ колико ... (828, 18)

проесапѣти [проесапити] (гл.перф. тур. р) **в. прорачунати**

... кадъ е проесапѣо осталому ѿощъ 1645 цен: (1186, 27)

пропорѣа [пропорѣа] (им. ж.р. лат. р) **пропорѣа** в. златная регула, регула пропорѣонѹмъ

... ово запиши подъ 27 садъ валяло бы ово 135 са среднимъ 6 умножити, ишо изаѣе то съ предними дивидирати; но кратшимъ образомъ овакосамъ пословао: вадѣосамъ пропорѣію съ предними 3 фо. изъ послѣднихъ 27 изашло 9 тако съ ово 9 есамъ дивидирао, и перву и послѣднѹю суму, послѣ самъ средних 6 изъ первыхъ 12 пропорѣионаро, изашло ми 2 съ овимъ самъ дивидирао послѣднихъ 15 изашло 7 ½ милъ (6889, 163)

пропорѣионирати[пропорѣионирати] (гл. импрф. фр. ро) *пропорѣионирати, довести у сразмеру*

ипаки: кадъ среднии съ преднимъ пропорѣионирамъ тако излази сума изъ послѣднегъ

ракама...(5928,141); 20 кр. есѹ 1/3 фо.

ипрамъ преднегъ ракамъ како 1/9 пропорѣионаро (6157, 147)

прорачунати [прорачунати] (гл. перф. итал. р) *израчунати* в. **проесапѣти, прохесапѣти, прорачунити**

Заради веѣе ползе може Младежъ ове поставлене еѣемпле сама прорачунати ... (1812, 44)

прорачунити [прорачунити] (гл. перф. итал. р) **в. прорачунати**

... или по обичаю регуле детри съ двѹма позиѣями прорачунити, и есть правда, ... (6754.161); ... могутсе чрезъ регулу детри, такоѣеръ у две позиѣе безъ регуле конверсе прорачунити, кое ако слѣдѹющимъ образомъ поставитсе. (6969, 166)

противъ [против] (прил. срп. оп) *према* ... дакако первы противъ другогъ, тако и треѣи противъ четвертогъ звания има. (1328, 319)

прохесапити [прохесапити] (гл. перф. тур. р) **в. прорачунати**

... ласное прохесапити, кадъ человекъ само новаца имаде ... (14, предговор)

... нежели съ регуломъ квинкве прохесапити ... (6757,161)

процентъ [процент] (им. м. р. лат. р) *проценат*

Вопрьс е коликому центи треба послати, и колико нѣговъ процентъ износитъ. (7817,185)

процентъ хесапити [процент хесапити] (терм. изр. лат.-тур. р) **в. процентъ**

Треѣя разлика есть кадъ какавъ добитакъ или щета на процентъ хесапитсе. Еданъ купѣо рифъ пантликѣ за 12 ½ гр. продао и добѣо 28 фо. насто, вопросѣе пощое рифъ пантликѣ продавао? Чини 16 гр. 100 фо. добѣяю 28 фо. що 28 потура

25

140

56

потура 7/00

Овај добитакъ како 7 потура адирай къ осталимъ 12 ½ гр. или 25 потура, видиѣешъ пощое рифъ продаватъ. (8506,210)

путь [пут] (прил. срп. ро) *пута* в. **кратъ** овде садъ велимъ 2 путь 2 сут 4 (651, 14)

разбиени изъ разбіеногъ ракама [разбиени изъ разбіеногъ ракама] (терм. изр. срп.-тур. ро) *множење разломака*

Разбиени изъ разбіеногъ ракама кадъ когодъ запита щое или колико чини кадъ $1/2$ изъ $3/4$ едне цѣле фор. фун. или рифа извадишь?

Чини $3/8$ фор. фун. или рифи ово пакъ показати, мултиплицирай два бройца, еданъ съдругимъ, ищоѣи изаѣе, то запиши обашка надъ линіомъ; далѣ опетъ умножи долна два називателя, изапиши изподъ линіе, изаѣети како овде. $1/2$ изъ $3/4$ чини $3/8$. (1956, 47)

разбіени ракам [разбиѣени ракам] (терм. изр. срп.-тур. раз) *разломак*

Разбіени ракамъ, нища друго нѣе, веѣъ комадъ, или талъ какве цѣле ствари кое разликовита ... (1875, 45)

Разбіени ракамъ разумѣти, нѣе само потребито, но, верло хасновито невластито тѣмъ, (...) дамогу свой рачунъ, краткимъ начиномъ окончати. (1858, 45)

раздѣлитель [разделитель] (им.м.р. слав. оп) *делилац*

... перво составлямъ раздѣлителя иколько ... (963, 22); ...умножи квочіентъ са раздѣлителемъ ... (986, 22)

раздѣленіе [разделеніе] (им.с. слав. р.) в. **дивизіа**

... раздѣли съ преднимъ ракамомъ квочіентъ то есть що ѡт раздѣленія изаѣе ... (1369, 32)

раздѣлити [разделить] (гл. перф. срп. р) *поделити*

... раздѣли съ преднимъ ракамомъ квочіентъ то есть що ѡт раздѣленія изаѣе ... (1369, 32)

... како таковіи еѣемплъ краткимъ образомъ можно раздѣлити ... (1408, 83)

ракамъ [ракам] (им. м.р. тур. оп) в. **брой**
Петъ шпецієсъ Ариѣметическихъ, и регуле детри съ цѣлимъ иразбієннымъ ракамъ; (63, 1)

Располаганѣ [располагање] (им. с.р. срп. ро) в. **дивизіа**

ѡ пятихъ шпецієсъ, кой есу фундаментомъ или ти (основаніємъ) ариѣметиике, и без коихъ никаква хесапа учинити неможно. За ове шпецієсъ хоѣу тако ѡвде поставити, како щосе полатински именуютъ. Ерѣ уобычаю есть, нихъ естъ петъ како.

1. Нумерація броянѣ

2. Адиція Собиранѣ

3. Суптракція изваѣене

4. Мултипликація умножаванѣ

5. Дивизіа Располаганѣ (191, 4)

расположити [расположить] (гл. перф. срп. ро) *разделити*

Овай послѣдныи ракамъ можно ѣощъ на 12. и 3. или на 24. 12. и 3. расположити (6000, 143); ...валя овакимъ начиномъ расположити (5183, 138)

рачунати [рачунати] (гл. имперф. итал. ро) *рачунати* в. **рачунити**

... крайцарама знала рачунати ... (1559, 37);

... щобы Младежъ съ Временомъ ись крайцарама знала рачунати (1559, 37)

рачунити [рачунити] (гл., имперф. итал. ро) в. **рачунати**

... како ова слѣдующа два е а два еѣемпла показують треба рачунити (6769, 161)

рачунитель [рачунитель] (им. м. р. итал. оп) *математичар*

... јер безъ нѣ неможешъ добрымъ рачунителемъ бити (6226, 148)

рачунъ [рачун] (им. м.р. итал. оп)

1. *математика*

... или тог рачуна териовину ... (37, предговор)

2. *рачун* в. **есапъ**, **хесапъ**

У иоставленю оваковихъ прикладовъ можно лагно смѣстисе, зато овакови рачуни рѣдкосу нуждны. (6970, 166)

регула [регула] (им. ж.р. лат. оп) *правило, пропис*

... овде регулу осоставляню уновци ... (444, 66) Тако можешъ совомъ регуломъ помоѣи, ... (2076, 51)

регула алигационисъ [регула алигационис] (терм. изр. лат. р) *мешовити рачун*

Регула алигационисъ научава како злато, сребро, бакаръ, жито, вино, ипроче вещи ѡт различне цене и важности, подъ едну цѣну помѣшати и довести (8672, 213)

регула ариѣметике [регула аритметике]

(терм. изр. лат.-грч. оп) *закон аритметике*

...ауреа или златная регула назива се, позарадъ свое преизрядности, що она измежду прочихъ регула аритметике, како злато измежду прочихъ металей предозходи (1335, 31)

регула ауреа [регула ауреа] (терм. изр. лат. р) в. **регула детри**

... Регула детри, то есть регула ѡ три ракама, состоящая нѣки зовутъ регула Пропор-

ционум, а нѣки регулу меркаторумъ, старису пакъ називали, регула ауреа, то есть регула златная (1316, 31)

регула детри [регула детри] (терм. изр. лат. р) *правило три рачуна* в. **златная регула, регула ауреа, регула меркаторумъ, регула ѿ три ракама**

Регула детри, то есть регула ѿ три ракама ... (312, 31); Регула детри затосе назива ербо чрезъ три позната ракама четверти непознати коєга желишъ изтражѹешъ. (323, 31)

регула златная [регула златнаја] (терм. изр. лат. слав. р) в. **регула детри** ... пак називали, регула ауреа, то есть регула златная (1317, 31)

регула квинкве [регула квинкве] (терм. изр. лат. р)

1. двострука пропорција в. двострука регула детри

Регула квинкве или двострука регула детри. Ова регула научава како чрезъ петъ знакомыхъ ракама, шести, или незнакоми произвести може (6670, 159); Ова еѣмпла ове регуле квинкве могућ се ипо образу регуле детри пословати... (6740, 161)

2. обрнута пропорција в. регула конверса Часть вторая регула квинкве

Различіе ове части ѿ первогъ состоитъ утомъ, что упервомъ свагда два вопросительна, такоѣрь два предня ракама; еданъ съ другимъ умножимъ; у овой части треба, да свагда послѣдній горни, и предни долни такоѣрь предній горни и послѣдни долни еданъ съ другимъ умножимъ. Нозшо тако унакрстице треба умноживати? Узрокъ есть ерь овде еданъ вопросъ долазитъ у регулу конверсу, а другіи у регулу детри, и вадитсе чрезъ такову мултипликацію вопросительный регуле конверсе ракамъ, кои быва раздѣлитель, како що изъ слѣдующихъ еѣмпловъ видити можно. 5 центе хеспана хоѣе 6 миля Землѣ ѡтнести за 3 фо. колико бы миля Землѣ носіо 36 цен. за 27 фо. чини 7 ½ миля.

Цента	Миля	Цента
5	6	36
<u>фо. 3</u>		<u>27 фо</u>
9 108		<u>135</u>
		<u>15</u>

Чини 7 ½ милѣ (6853, 163)

регула конверса [регула конверса] (терм. изр. лат. р) в. **регула квинкве (2)**

Регула конверса. Или регула детри ѿбернута. Кады тко неискусный вопросе оне регуле посмотришъ, можемъ помыслыты, да оные есу еднаки вопросамъ регуле детри, кое аковы тако пословао свебы му протривно ѡтговорилосе (6287, 150)

регула меркаторумъ [регула меркаторум] (терм. изр. лат. р) в. **регула детри**

Регула детри, то есть регула ѿ три ракама, состоящая нѣки зовуть регула Пропорционум, а нѣки регулу меркаторумъ, старису пакъ називали, регула ауреа, то ест регула златная (...) затосе назива ербо чрезъ три позната ракама четверти непознати коєга желишъ изтражѹешъ (...) називасе ерь нѣки раками тако состое дакако первы противъ другогъ, тако и треѣи противъ четвертогъ званія има. (1312, 31)

регула при пигрорумъ [регула при пигрорум] (терм. изр. лат. ро) *множење* Регула при пигрорум напримеръ 7. пути 8. (709, 15)

регула пропорція [регула пропорција] (терм. изр. лат. р) *правило пропорције* в. **регула пропорціонумъ**

Глава вторая регула пропорцій или краткимъ начиномъ хесаплена регула детри. (5903, 141) **регула пропорціонумъ** [регула пропорционум] (терм. изр. лат. р) в. **регула пропорція**

Регула пропорціонумъ називасе ерь нѣки раками тако состое дакако первы противъ другогъ, тако и треѣи противъ четвертогъ званія има (1326, 31)

регула ѿ три ракама [регула о три ракама] (терм. изр. лат.-срп.тур. р) в. **регула детри**

Регула детри, то есть регула ѿ три ракама состоящая нѣки зовуть регула Пропорционум, а нѣки регулу меркаторумъ, старису пакъ називали, регула ауреа, то ест регула златная (...) затосе назива ербо чрезъ три позната ракама четверти непознати коєга желишъ изтражѹешъ (...) називасе ерь нѣки раками тако состое дакако первы противъ другогъ, тако и треѣи противъ четвертогъ званія има. (1312, 31)

редуцирати [редуцирати] (гл. имперф. лат. ро) в. **украивати**

... кадъ доведемъ овай разбіени ракамъ упознанство, ондакепотребно дага абрєвирамъ, резолвирамъ, иредуцирамъ (...) како валя разбіени ракамъ абрєвирати то естъ украћивати... (2006, 49)

редъ [ред] (им. м.р. срп. оп) *ред*

... подъ нѣговъ редъ запишемъ ... (358, 6)

резолвирати [резолвирати] (гл. имперф. ро) **в. украћивати**

... кадъ доведемъ овай разбіени ракамъ упознанство, ондакепотребно дага абрєвирамъ, резолвирамъ, иредуцирамъ (...) како валя разбіени ракамъ абрєвирати то естъ украћивати ... (2006, 49)

рестъ [рест] (им. м.р. гер. оп) *остатак*
7 у 7 содержитъ 1 (...)

Перви случай каже кадъ е дивизоръ ѿт едне цифре, напишем дивизоръ ѿт лѣве дивидендуса, помежду дивизора идивидендуса вучемъ праву линію и ѿт деснїа страни дивидендуса права линію, потомъ испитуемъ, колико крати перва цифра дивизора уперво цифра дивидендуса, квоціентъ напишемга ѿт десне дивидендуса, иумножаемъ квоціентъ съ дивизоромъ продуктъ напишемга изподъ оне цифре кое смо раздѣлили како онде что слѣдуе и додаемъ тому рєстѹ потомъ испитуемъ... (828, 18)

седмъ осмтала [седам осамтала] (терм. изр. срп.-гер. раз) *седам осмина*
7/8 Седмъ Осмтала (1909, 46)

седмталъ [седмтал] (им. м. р. срп.-гер. раз) *седмина*

1/7 Еданъ седмталъ (1899, 46)

скупляти [скупляти] (гл. имперф. срп. ро) **в. собирати**

Зато найпотребитїе естъ младежъ овимъ 5 шпецїесъ научити: перво како се то латинскїи називаю, какоти, нумераре, естъ броити, адере, естъ, додавати или скупляти ... (1302, 30)

собиранѣ [собирање] (им. с. р. славеноср. ро) *сабирање* в. *адиція*

Адиція, или собиранѣ поучава каковаля много ракоме уедну суму састовити или собрати. Ракаме кою хоѣм дасоберемъ, поставимъ у право едан поддругимъ, иповучемъ изподних линію, после започнемъ ѿт озгоръ доле или одоздо доле или горе еда задругимъ собирати, що изаѣе то изподъ

линіе подъ нѣговъ редъ запишемъ (...) Овде ѿт лѣве руке перви еѣмпль велимъ или броимъ 4 и 2 чини 6. и 8. суть 14 ... (349, 6)
собирати [собирати] (гл. имперф. славеноср. ро) *сабирати* в. *адере, адирати, додавати, скупляти*.

... поучава каковаля много ракоме уедну суму састовити или собрати. Ракаме кою хоѣм дасоберемъ, поставимъ у право едан поддругимъ, иповучемъ изподних линію, после започнемъ ѿт озгоръ доле или одоздо доле или горе еда задругимъ собирати, що изаѣе то изподъ линіе подъ нѣговъ редъ запишемъ. (349, 6)

собрати [собрати] (гл. перф. славеноср. ро) *сабрати*

... поучава каковаля много ракоме уедну суму састовити или собрати. Ракаме кою хоѣм дасоберемъ, поставимъ у право едан поддругимъ, иповучемъ изподних линію, после започнемъ ѿт озгоръ доле или одоздо доле или горе еда задругимъ собирати, що изаѣе то изподъ линіе подъ нѣговъ редъ запишемъ (349, 6)

содержати [содержати] (гл. имперф. славеноср. ро) в. **чинити**

2 у 2 содержитъ 1 (776, 17)

3 у 3 содержитъ 1 (785, 17)

стерати [стерати] (гл. имперф. срп. ро) *свести*

Ноюощъ нїе еднакскога могу стерати нананѣ, ... (2102, 51)

стотина [стотина] (им. ж.р. срп. цб) *сто-тина*

4. 3 2 1

хилѣада сто десет еданъ

Изъ овогъ ракама смотри да ѿт десне руке къ левой рекнешъ, еда десять, стотина, ... (203, 4)

субтраиранѣ/ субтраїранѣ/ суптраиранѣ [суптраирање] (им. с.р. лат. ро) в. **изваћенѣ**

... 1 из 4 остае 3. такое добро упословато кодъ суптраиранѣ ... (570, 1)

... позаймїо 1 такос ѿстало 3 зато велимъ 1 изъ 3 ѿстае 2. Оваким начинномъ субтраиранѣ съ позаймливанемъ ѿт горнѣгъ бива ракама, ... (551, 11)

субтраирати / суптраирати [суптраирати] (гл. имперф. лат. ро) в. **вадити**

Аколи пакъ имашъ такове ракаме вадити дасу већи ѿт горнихъ, тако можесе, то надва начина суптраирати какоти узаймишъ 1 ѿт горнѣгъ близу стоящегъ ракама, или поставишъ кодъ доле стоящегъ тогъ ракама 1, косе разлику къ тому ова, дакадъ ѿт горнѣгъ ракама узаймишъ еданъ, будне толико мани, аколи пакъ кодъ долнѣгъ поставишъ 1, бива толико више кое извогъ егземпла перви начинъ можешъ видити. (516, 10)

Субтраирати (1113, 25)

... запишемъ а овакимъ начиномъ послу-смъ, ако цент : фун : лот: или проче вадимъ или субтраирамъ цен : лот.

еданъ има хеспала 348 45 18

изъ тога продао 128 26 29

осталому јошъ 220 18 89 ло. (1169, 27)

субтракція / суптракція [суптракција] (им. ж.р. лат. ро) в. **изваћенѣ**

Субтракція или (изваћенѣ). Поучава како коју суму из друге валя вадити (456, 8)

сумма [сума] (им. ж.р. лат. оп) **збир**

... а незнасе количая сумма ... (23, 1)

Кадъ два или три или више ракама упореду стое, тако первы ѿт десне руке составимъ заедно ака усуму два ракама изаћу ... (383, 7)

таблица [таблица] (им. ж.р. гер. оп) **таблица, табела**

Сваке започетакъ тежакъ що би пакъ полакшав, тако изове таблице можесе поучити.

1 и 1 суть 2

1 и 2 - 3

1 и 3 - 4 ...

4 - 9 - 13 (367, 6)

таблица питагорева [таблица питагорева]

(терм. изр. гер. оп) **таблица множења**

овое таблица питагорева

1 кратъ 1 суть 1

2 - 2 - 4

2 - 3 - 6

10 кратъ 10 сут 100 (615, 13)

талъ [тал] (им. м. р. гер. оп) **део** в. **толь**

...аисподъ линіе стоящий ракамъ називасе того ради називателемъ, ербо овай показује на коликое талова цѣли комадъ раздѣлень. (1915, 46)

толь [тол] (им. м.р. гер. оп) в. **талъ**

... раздѣти натолове можешъ. (773, 17)

трети [трети] (ред. бр. слав. цб) **трећи**

Глава третья (178, 3)

третый талъ / трећиталъ [трећи тал/ трећитал] (терм. изр./ им. м. р. слав. гер. цб) **трећина**

... 2 изъ 6 есть третый талъ ... (5744, 137);

1/3 Еданъ трећиталъ (1895, 46)

трећи' [трећи] (ред. бр. срп. цб) **трећи**

... руке треће цену (1347, 32); Трећему 5986 фор. (1094, 25)

три [три] (осн.бр. срп. цб) **три**

Кадъ два или три или више ракама ... (383, 7)

три дватала [три дватала] (терм. изр. срп.-гер. раз) **три половине**

3/2 Три дватала (1903, 46)

триліон [трилионе] (осн. бр. фр. цб) **милион билиона**

... тако итриліоне иквдриліоне (329, 5)

три четврттала [три четвртала] (терм.

изр. срп. слав. гер. раз) **три четвртине**

3/4 Три четврттала (1905, 46)

украћивати [украћивати] (гл. имперф. срп.

ро) скраћивати разломак в. **абревирати**,

редуцирати, **резолвирати**, **стерати**, **уманивати**

... како валя разбіени ракамъ абревирати то есть украћивати ... (2012, 49)

уманивати [умањивати] (гл. имперф. срп. ро) в. **украћивати**

Кадъ пакъ какавъ велиици разбіени ракамъ уманивати хоћу, тако почнем најпре съвећи раками (...) Напримеър

9 7 5

2205 245

35 7

2520 280

40 8 (2024, 49)

... тако чини 55/190. Садъ могу съ 5 уманивати, и изаћиће 11/38 ... (2126, 52)

умножаванѣ [умножавање] (им. с.р. срп. ро) **множење** в. **мультипликація/ мультипликация**

... къ умножаваню показивао, умножи ...

(746, 16)

Мультипликація умножаванѣ (190, 4)

умножавати [умножавати] (гл. имперф. срп. ро) *множити* в. **мултиплицирати**, **умноживати**

... умножава, а таблице предъ очима нейма ... (665, 14)

Можешъ уперстію умножавати а с више 6 ивише 10. (669, 14)

умноживати [умножавати] (гл. имперф. срп. ро) в. **умножавати**
Нозащо тако унакрстице треба умноживати? (6863, 164)

умножити / **умножити** [умножити] (гл. перф. срп. ро) *помножити*
Единъ сдругимъ умножимъ чини продуктъ ... (1392, 33); Мани съманимъ ракамомъ можешъ умножити. (674, 14); ... съ ови 3. цѣли, есамъ умножио средни ракамъ, ... (6055, 144);

хесапъ [хесап] (им. м.р. тур. р) в. **рачунъ**
... шпецієсь, кой есу фундаментомъ илити (основаніємъ) Ариѳметике, ибезкоихъ никаква хесапа учинити неможно (182, 4); ... кой укавкой терговини или под хесапомъ есу, да могу свой рачунъ ктаткимъ начиномъ окончати. (1861, 45)

хиляда [хиљада] (осн.бр. грч. цб) *хиљада*
... рекнешъ хиляда, ту метнешъ точку ... (205, 4) ... 4, 1568.1 1034 Све три и три ракама сечемъ, иуова три ракама, перво къ десной руци, чини стотине, донѣга ѡнетри, чини хиляде, а донѣмъ милионе. Далѣ сто милионе далѣ биліоне тако и триліоне и квадриліоне ... (327, 4)

фацитъ [фацит] (им. м.р. лат. оп) *результат*
... иостало правіи фацитъ 1402 ... (3660, 88)
цифра [цифра] (им. ж.р. арап. оп) *бројка*, *цифра*

Оизговораню цифрахъ брояню ... (65, 1); ... изподъ цифре метни точку (204, 4)

цѣли ракамъ [цели ракам] (терм. изр. срп.-тур. цб) *цели број*

Како могу цѣли ракамъ каквогьгодъ комада (то естъ фор. кр. це. фу.) у разбієни ракамъ учинити, ... (2232, 55); ... иш цѣломъ ракаму пробу чинити, (1399, 33)

четверти [четврти] (ред. бр. слав. цб) *четврти*

Зато сваке четвѣрте године ... (169, 2)

четверты таль / **четверталь** / **четвертталь** [четврти тал, четвртал, четвртал] (терм. изр./им. м.р. слав. гер. раз) в. **четверть**

... изашло 7800 Времена, садъ изъ овогъ извадшихъ, Четвертый таль, чини 1950 времена, или четвертей године. (7829, 190); Еданъ четвѣртталь (1896, 46); ... колико чини четвѣртали ... (1258, 29)

четверть [четврѣт] (им. ж.р. слав. раз) *четвѣртина* в. **черверты таль** / **четверталь** / **четвертталь**

... изашло 7800 Времена, садъ изъ овогъ извадшихъ, Четвертый таль, чини 1950 времена, или четвертей године. (7829, 190)

четири петтала [четири петала] (терм. изр. срп.-гер. раз) *четири петине*
4/5 Четири петтала (1906, 46)

четыри/четири [четири] (осн.бр. срп. цб) *четири*

4 чѣтыри до 10 (76, 1)

Чѣтыри рибра могу купити ... (1382, 33)

чинити [чинити] (гл. имперф. срп. ро) *једнако је* в. **изаћи**, **ѡстати**

...Продао 1 ло. за 10 кр. шо 102 фу. 16 ло.

32

210

307

3280

Чини 546 2/3 (8214,

205)

шести [шести] (ред.бр. срп. цб) *шести*

... шестому 2486 (1095, 25)

шестталь [шестал] (им. м. р. срп.-гер. раз) *шестина*

1/6 Еданъ шестталь (1898, 46)

шестънаестіи таль [шеснаести тал] (терм. изр. срп.-гер. раз) *шеснаестина*

... і шѣстьнаестіи таль (1294, 30)

шѣсть седмтала [шѣст седамтала] (терм.

изр. срп.-гер. раз) *шѣст седмина*

6/7 Шѣсть седмтала (1908, 46)

шпецієсь [шпециес] (им. м.р. оп) *чинилац*

... часть перваясодержащая петъ шпецієсь Ариѳметическихъ, и регуле дѣтри съ цѣлимъ и разбієнимъ ракамъ... (61, 1)

Зато найпотребитіє естъ младежъ овимъ 5 шпецієсь научити: перво како се то латинскіи називаю, какоти, нумераре, естъ броити, адере, естъ, додавати или скупляти ... (1302, 30)

4. Упоредна анализа

Након поређења штампаног издања и преписа може се закључити да има веома мало разлика. Разлика у броју страна (360 страна у првом издању и 220 у препису) настала је стога што је преписивач означавао само листове. Поред тога, страница преписа већег је формата од странице штампаног издања. У препису недостају следеће странице: 2. и 3. (о латинских цифрах - поглавље о писању латинских бројева), крај 28, 29, 30, 31, 32. и почетак 33. стране (дивизија, пета шпецијес- наставак поглавља о дељењу), 365-368. глава седма (Регула фалса или позиціонумъ).

Следећи термини нису забележени у препису:

шестъ [шест] (осн. бр. срп. цб) *шест*

У цѣломъ ракаму неима више, кромѣ десетъ цифри кое пишутсе и изговараютсе овако:

(...)

5 петъ

6 шестъ ... (1. стр.)

седамъ [седам] (осн. бр. срп. цб) *седам*

У цѣломъ ракаму неима више, кромѣ десетъ цифри кое пишутсе и изговараютсе овако:

(...)

6 шестъ

7 седамъ ... (1. стр.)

осамъ [осам] (осн. бр. срп. цб) *осам*

У цѣломъ ракаму неима више, кромѣ десетъ цифри кое пишутсе и изговараютсе овако:

(...)

7 седамъ

8 осамъ ... (1. стр.)

деветъ [девет] (осн. бр. срп. цб) *девет*

У цѣломъ ракаму неима више, кромѣ десетъ цифри кое пишутсе и изговараютсе овако:

(...)

8 осамъ

9 деветъ ... (1. стр.)

нища [ништа] (прил. срп. цб) *нула*

У цѣломъ ракаму неима више, кромѣ десетъ цифри кое пишутсе и изговараютсе овако:

(...)

8 осамъ

9 деветъ ...

Нула или нища (1. стр.)

есть [јесам] (гл. срп. роп) *једнако*

1 и 1 есть 2 (13. стр.)

2 и 8 есть 10 (14. стр.)

и [и] вез. роп. *плус, и*

1 и 1 есть 2 (13. стр.)

2 и 8 есть 10 (14. стр.)

имати [имати] (гл. срп. роп) *једнако*

7 у 7 **имать** 1 (28. стр.)

6 у 6 **имать** 1 (28. стр.)

субтраере [субтраере] (гл. лат. имперф. оп) *одузимати*

Субтраере или вадити, пробирашъ или чрезъ ню саму, или чрезъ адиранѣ. Чрезъ ню само овако, субтраирамъ ону суму шоміе изашла ѿт горнѣ, и изаѣе средня како що следи

456023457

234507834

221515623

234507834 (35. стр.)

мультипликаре [мультипликаре] (гл. перф. лат. оп) *помножити*

Мультипликаре или умножити пробирасе чрезъ дивидиранѣ какоти, ону суму шотіе умножаваюћи изашла, истьи оніи раками коеси преѣе умноживао дивидирай изаѣети горна сума ... (35. стр.)

Мультипликаре есть умножити 100 фо. колико чини гр. и кр.? (45. стр.)

дивидере [дивидере] (гл. имперф. лат. оп) *делити*

Дивидере или дѣлити пробира се чрезъ мултиплициранѣ, ... (37. стр.)

Дивидере есть дѣлити уновци, мѣри, и тежини ... (47. стр.)

Графемске разлике у оригиналу и препису минималне су. Глаголски облици су готово идентични.

Сви забележени термини према пореклу речи подељени су на: славенизме, славеносрбизме, србизме, интернационализме, германизме, турцизме, романизме и оријентализме.

У књизи није забележен велик број славенизама.¹⁶ Василије Дамјановић служио се речима из српског језика, али и страним терминима и изразима, карактеристичним за трговину (Херити 1999: 47). Забележени славенизми су: аритметически, вторы, десяти, десять, називатель, перви/первы, разделитель, раздѣленіе, третій.

Међу забележеним славенизмима уочавају се типични префиксални и суфиксални деривати:¹⁷ именски суфикси /-тель/: називатель, разделитель; /-ије/: називание/називаніе.

Славеносрбизми су: собрати, собирати, содержати и собиранѣ. Карактеристичан префикс је: /со-/: собрати, собирати и содержати; Сви глаголи имају наставак /-ти/ у инфинитиву: собрати, собирати, содержати и умножавати.

У анализираној грађи забележен је и велик број домаћих речи: быти, брой, брояць, броити, броянѣ, изброен, вадити, два, десеть, десетина, дѣлити, додавати, други, дѣлити, еданѣ/единѣ, изаћи, изъ, изброити, изваћенѣ/изваћене, израчунити, остатакѣ, ѿстати, осми, противѣ, петѣ, петѣ десетина, пети, плаћа, пола, половина, пробирати, преврнути, путѣ, располагагнѣ, раздѣлити, редѣ, стотина, стерати, скупляти, трећи, три, украћивати, уманивати, умножаванѣ, умножити/умножити, умножавати, цѣли, четири/четыри, чинити, шести.

У Вуковом речнику забележени су и следећи термини, али ове речи воде порекло из других језика: интересѣ, кратѣ, называніе/называніе, називатель, ракамѣ, регула, таблица, толѣ, хесап, хилјада, рачунѣ, рачунати, рачунити, рачунитель, проесапѣти, прохесапити, прорачунати/прорачунити,

Термини које писац користи нису често из области математике, већ припадају општем лексичком фонду српског језика: вадити, додавати, изаћи, изъ, ѿстати, противѣ, плаћа, прибирати, преврнути, стерати, изваћенѣ/изваћене, украћивати, уманивати, унакрстице, цѣли, чинити.

Интернационализми¹⁸ су најчешће латинског порекла: адере, адирати, адиција, дивидендусѣ, дивидирати, дивизија/дивидиранѣ дивизорѣ/дивизорѣ, квадрилон, квотиентѣ, линија/линіја, интересѣ, мултипликација/мултипликация, мулти-

¹⁶ Славенизми су речи које обухватају руску књижевну, рускословенску и српкословенску лексику (Младеновић 1984: 98).

¹⁷ Префиксација обухвата комбиновање основе и префикса, који јој претходи (Прћић 1997: 70). Суфиксација обухвата основу на коју се затим додаје суфикс (Прћић 1997: 70). Живојин Станојчић творбу речи додавањем суфикса назива извођење или деривација (Станојчић и Поповић 2002: 130).

¹⁸ Интернационализми чине лексику пореклом из латинског и грчког језика (латинизми и грцизми) или помешану лексику ова два језика у једну врсту хибрида. Наглим развојем терминологије током деветнаестог и двадесетог века интернационализми постају веома фреквентни (Шипка, 1998:87).

плицирати, нула, нумераре, нумераџија, процентъ, продуктъ, пропорџија, регула, регула алигационистъ, регула квинкве, регула детри, регула ауреа, регула меркаторумъ, регула конверса, регула пропорционумъ, регула пропорџија, редуцирати, субтраирати/суптраирати, субтраиранѣ, сума, суптракџија/субтракџија, еѣмпль, фацитъ. Грчког порекла су: ариѣметика/арифметика, камата, кирѣя и хиљада.

Француског порекла су термини: билѣонъ, милионъ, пропорџионирати, трилѣонъ, а италијанског порекла су: абревирати, милионъ, рачунъ, рачунати, рачунити, рачунителъ.

Турског порекла су речи: хесапъ, проесапѣти, прохесапити, ракамъ, арапског порекла је лексема *цифра*.

Германског порекла су следеће лексеме: пропорџионирати, резолвирати, рестъ, таблица, талъ, толъ.

Термини и терминолишки изрази страног порекла прилагођавани су народним творбеним моделима (нпр. глаголи у инфинитиву имају наставак /-ти/: адирати, дивидирати, мултиплицирати, субтраирати/суптраирати, редуцирати, резолвирати. Именице имају следеће суфиксе: /-иј-а/: адиџија, дивизѣја, мултипликаџија, нумераџија, суптракџија; /-к-а/: арифметика / арифметика; /-а/: нула, сума; /-ње/: субтраиранѣ, суптраиранѣ; У термину *мултипликаџа* забележен је суфикс /-ј-а/.

С обзиром на то да нису постојали устаљени термини, писац користи велики број синонима: суптракџија / изваћене; суптраирати / субтраирати / вадити; абревирати / редуцирати / резолвирати / уманивати / украћивати; собирати / додавати / скупљати / адирати / адере; собирањѣ / адиџија; содержати / изаћи; регула ѱ три ракама / регула меркаторумъ / регула златная / регула детри / регула ауреа; пропорџија / регула пропорционумъ; путъ / изъ; плаћа / кирия / камата / интересъ; умножавати / мултиплицирати / умноживати; прорачунати / прорачунити / прохесапити; есапъ / хесапъ / рачунъ; броити / нумераре; брояњѣ / нумераџија; број / ракамъ; вопросителни ракамъ; дивизѣја / раздѣленѣ / располагањѣ; дивѣзоръ / дивѣзоръ / горни ракамъ; дивидирати / дѣлити; изваћенѣ / субтраиранѣ / субтракџија; рачунати / рачунити; чинити / изаћи / ѱстати / бити / содержати.

У анализираној грађи забележене су многе дублетне форме.¹⁹

Забележени фонемски дублети су следећи: рачунити / рачунати, мултипликаџија / мултипликаџа, прорачунати / прорачунити, прохесапити / проесапѣти, едан / един, есапъ / хесапъ. Забележени морфолошки дублети су пола / половина.

У време настајања овог дела, математика је била на самом почетку развоја на просторима Србије. О томе сведочи и то што писац многе термине не употребљава, јер они до тада нису ни постојали, већ их описно објашњава: разбиени изъ разбиеног ракама - множење разломака, исти онѣи раками коеси пређе умноживао - чиниоци, горни ракамъ - умањеник, делилац, долни ракамъ - умањилац.

¹⁹ Међулексички дублети су лексеме које имају исти корен а различито значење. Могу се поделити на морфолошке (архив: архива) и фонемске (ухо: уво; јефтин: јевтин). (Шипка, 1988, 47-48)

5. Закључак

Већина забележених термина у уџбенику Василија Дамјановића „Новая сербская арифметика” припадају предстандардном језичком систему. У односу на данашње термине постоје знатне разлике.

Термини не представљају увек појмове у оквиру једног предметног поља. Често су у питању лексеме из општег лексичког фонда којима се означавају и математичке радње: водити - одузимати, додавати - сабирати, изаћи - излази, једнако је, изъ, остати - једнако је, противъ - према, плаћа - камата, прибирати - проверавати, преврнути - одредити реципрочну вредност, стерати - скрати, изваћенѣ/изваћене - одузимање, толъ - део, украћивати - скраћивати, уманивати - скраћивати, унакрстице - унакрсно множити, цѣли, чинити - једнако је.

Забележене термине најчешће у потпуности не карактеришу ни следеће особине: слаба метафоризација, устаљеност, краткоћа, несинонимност, прецизност.

Многи термини преузети су из страних језика и имају иста значења као у језицима из којих воде порекло. Ти термини обавезно имају синониме из народног језика, нпр. мултиплицирати – умножавати, адирати – собирати, суптракција - изваћене; суптраирати – водити, итд.

Термини нису у потпуности прецизни. Значење термина *абревирати* и *украћивати* није у потпуности идентично јер су потребне различите математичке операције да би се ове радње извеле.

Немајући адекватне термине да изрази одређене појаве, писац се служи терминолошким изразима да би објаснио неки појам: горни ракамъ – умањеник, делилац, долни ракамъ, разбиени ракамъ – разломак, разбиени изъ разбиеногъ ракама – множење разломака, исти онѣи раками коеси пређе умноживао – чиниоци, долни ракамъ – умањилац.

У односу на савремене и термине забележене у Дамјановићевој „Арифметици” постоје мале сличности. Страни термини се и данас употребљавају са истим значењем, али су много фреквентнији домаћи термини, нпр.: множити уместо мултиплицирати, сабирати уместо адирати и др. Крајем осамнаестог и у првој половини деветнаестог века поједини страни термини прихваћени су и бивају забележени у Вуковом речнику, нпр.: интересъ, кратъ, називаніе / называніе, називателъ, ракамъ, регула, таблица, толъ, хесап, хиљада, рачунъ, рачунати, рачунити, рачунителъ, проесапѣти, прохесапити, прорачунати / прорачунити.

Већина забележених термина данас се не употребљава, нпр. абревирати, брояцъ, водити, вопросителни ракамъ, горни ракамъ, двострука регула детри, дивидендусъ, дивизоромъ продуктъ, долни ракамъ, есапъ, златная регула, изаћи, изваћенѣ ~ изваћене, кратъ, остати, перви, ракамъ, пробирати, преврнути, проесапѣти, прохесапити, путъ, разбиени ракам, итд.

Литература

- Бјелаковић, Исидора (2003). Називи болести у лекарушама из XIX века са територије Војводине. *Прилози проучавању језика*. Нови Сад: Филозофски факултет. 34: 5-36
- Бјелаковић, Исидора (2006). Терминологија из области физике у *Физици* Атанасија
- Стојковића (1802). *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 35/1: 305-326.
- Богдановић, Бошко и Светомир Ристић (уред.) (1931). *Латинско-српски речник*. Београд : Издавање књижарнице Рајковића и Ђуковића.
- Вујаклија, Милан (1980). *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Просвета.
- Вуковић, Гордана (1988). Теоријско-методолошки приступ проучавању терминологија. *Научни састанак слависта у Вукове дане. Терминологија теорија и пракса*. Београд-Нови Сад. 18 : 27-31.
- Гортан-Премк, Даринка (1988). О месту термина у лексичком фонду. *Научни састанак слависта у Вукове дане. Терминологија-теорија и пракса*. Београд-Нови Сад. 18 : 15-21.
- Грицкат, Ирена (1987). Још нека питања у вези са славеносрпском епохом. *Јужнословенски филолог*. Београд. XLIII: 111-135.
- Деспотовић, Радивоје, Тошић, Ратко и Шешелја, Бранимир (1994). *Математика за први разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. *Енциклопедија лексикографског завода*. I том (1955). Издање наклада лексикографског завода ФНРЈ.
- Зорић, Милена (2004). Речник славенизама и књишких речи у делу *Кратка всемирна историја* Георгија Магарашевића. *Прилози проучавању језика*. Нови Сад: Филозофски факултет. 35 : 69- 154.
- Ивић, Павле (1998). *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци-Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића..
- Ивић, Павле (2001). *Српски народ и његов језик*. Сремски Карловци- Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића..
- Карацић, Вук Стефановић (1969). *Српски рјечник из 1852*. Београд: Просвета.
- Краус-Сребрић, Ева и Зоран Гачић (1988). *Речник српскохрватско-грчки и грчко-српскохрватски*. Београд: Научна књига.
- Мала енциклопедија Просвета* (1978). Општа енциклопедија Београд: Просвета.
- Мићић, Владимир и Вера Јоцковић (2002.) *Математика за пети разред основне школе*. Београд : Завод за уџбенике и наставна средства.
- Михајловић, Велимир (1972). *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду*. I-II. Нови Сад : Институт за лингвистику.
- Михајловић, Велимир (1982). *Посрбице од Орфелина до Вука*. I-II. Нови Сад: Матица српска.
- Младеновић, Александар (1969). *Однос између домаћих и рускословенских елемената у књижевном језику код Срба пре његове Вуковске стандардизације*. Зборник за филологију и лингвистику XII . Нови Сад.

- Младеновић, Александар (1979). Напомене о транскрипцији и критичком издавању старих српских текстова из XVIII и XIX века. *Зборник за филологију и лингвистику*. Нови Сад. XXII/2: 95-129.
- Младеновић, Александар (1984). Речник текстова славеносрпског периода и нека питања његове израде. *Лексикографија и лексикологија*. Зборник радова. Нови Сад : Матица српска. 97-101.
- Младеновић, Александар (1981). *Напомене у вези са схватањем о књижевном језику код Срба у XVIII и у првим деценијама XIX века*. Зборник за филологију и лингвистику XXIV/1. Нови Сад : Матица Српска. 89-92.
- Младеновић, Александар (1989). *Славеносрпски језик*. Нови Сад.
- Опишта енциклопедија *Larousse*. (1972). Београд: Издавачко предузеће Вук Караџић.
- Плавишић, Радивој (1975). Василије Дамјановић писац прве аритметике на српском језику. *Домети*. Нови Сад. 135-139.
- Прћић, Твртко (1997). *Семантика и прагматика речи*. Сремски Карловци - Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Речник српскохрватског књижевног језика I-VI* (1969). Нови Сад – Загреб : Матица српска – Матица хрватска.
- Ристић, Светомир и Јован Кангрга (уред.). (1963). *Енциклопедијски немачко-српскохрватски речник*. Београд : Просвета. *Рјечник хрватског или српског језика ЈАЗУ I-XXIII* (1880-1976). Загреб. Скраћено РЈАЗУ.
- Скок, Петар (1971, 1972, 1973). *Етимологијски рјечник хрватског или српског језика*. I, II, III. Загреб : Југословенска академија знаности и умјетности.
- Станковић, Богољуб (1988). *Руско-српскохрватски речник и српскохрватско-руски речник*. Нови Сад : Матица српска. Станојчић, Живојин и Љубомир Поповић (2002). *Грамматика српског језика*. Београд.
- Суботић, Љиљана (2004). Из историје књижевног језика: „питање језика”. *едавања из историје језика*. Лингвистичке свеске 4. Нови Сад: Филозофски факултет. 145-191.
- Толстой, Н. И. (1963). Из опытов типологического исследования словянского словарного состава. *Вопросы языкознания*. 1: 29-45.
- Тирић, Татјана (1953). Нови подаци о писцу прве српске аритметике. *Зборник Матице српске, серија друштвених наука*. Нови Сад. 5 : 103- 104.
- Унбегаун, Борис (1995). *Почеци књижевног језика код Срба*. Нови Сад.
- Херити, Питер (1999). *Језик аритметике (1767) Василија Дамјановића. Језичка разматрања*. Београд : Завод за уџбенике и наставна средства.
- Џицхонска, Марија (1988). Место терминологије у језичком систему. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. Београд-Нови Сад. 18 : 23-26.
- Шипка, Данко (1998). *Основи лексикологије и сродних дисциплина*. Нови Сад: Матица српска.

Isidora Bjelaković and Slađana Knežević

TERMINOLOGY IN THE FIELD OF ARITHMETIC IN A REWRITE OF THE
BOOK *NEW SERBIAN ARITHMETIC* BY VASILJE DAMJANOVIC (1790)

Summary

This paper represents a lexicon of terms in the field of arithmetic, recorded in *New serbian arithmetic* by Vasilje Damjanovic (1802). The recorded lexical stock is divided into semantic fields and compared to the contemporary terms. It also establishes the relation of the common Slavic lexical stock and loanwords.

ДЕРИВАТИ НА -ИЦА ОД НАЗИВА ДЕЛОВА ЉУДСКОГ ТЕЛА

*Рађено под руководством
проф. др Даринке Гортан-Премк*

САЖЕТАК

У раду су анализирани деривати мотивисани називом дела тела и деривирани творбеним формантом -ица. Циљ је да се, на основу реализованих значења деривата, утврди када се творбени формант -ица остварио као деминутивни, а када као недеминутивни и шта се показало продуктивнијим. С тим у вези даје се и опис творбених модела у којима је заступљен овај творбени формант, затим деривациони статус лексема са посебним освртом на узајамну везу између полисемантичности деривата и деривационог статуса и полисемантичности и творбене структуре лексеме.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: творбени формант -ица, деривација, полисемија, терминологизација.

1. Увод

Суфикс -ица један је од најпродуктивнијих именичких суфикса. Њиме се именице граде од именица, придева, бројева, глагола и прилога, а користи се и у префиксално-суфиксалној и у сложено-суфиксалној творби. Суфиксом -ица могу се градити именице свих родова (Бабић 1986: 135).

У литератури су уобичајени подаци о семантичкој разноврсности деривата изведених суфиксом -ица. Клајн истиче две доминантне функције овог суфикса: деминутивну и моциону (Клајн 2003: 115). Наглашена је и склоност суфикса -ица ка семантичким променама: од пуког сужења значења (*страница* у књизи) до „потпуне терминологизације” (Клајн 2003: 116). С. Бабић је детаљније разрадио и систематизовао опсег значења изведеница суфиксом -ица према конкретном преобликовном обрасцу (в. Бабић 1986: 150-154).

У *Приручној граматици хрватског књижевног језика* (Барић и др. 1979: 241-253) суфикс -ица је приказан као продуктиван у деривацији именица које значе: женску особу (*рукометашица*), подједнако мушку и женску особу (*издајница*), именице за животиње (*грабљивица*), етнике (*Хрватица*), именице које значе биљке (*прољетница*), именице за ствари (*дописница*), умањенице (*рибица*), именице одмила (*Јелица*), наречја и говоре (*икавица*).

Наш приступ суфиксу, прецизније творбеном форманту -ица,¹ донекле је другачији. Наиме, полазећи од схватања да је референцијални однос² дерива-

¹ Творбени формант се састоји од творбене и граматичке морфеме, дакле, двоморфемског је састава (-иц-а). Семантичко-категоријалну информацију не преноси сам творбени суфикс, већ заједно са обличком морфемом (Гортан-Премк 2004: 12).

² Референцију схватамо као денотацију (однос знака према каквој реалији) и сигнификацију (као однос знака према поимању те реалије). Референт схватамо као оно што је означено самостал-

та изведених творбеним формантом -ица различит, сматрамо да постоји више различитих творбених форманата: -ица¹ = деминутивни формант (*девојчица, рибица, шљивица, авантурица*); -ица² = моциони формант (*рукометашица, Хрватица, професорица, голубица*). Форманти -ица¹ и -ица² учествују у творби једнореферентних деривата. То значи да је њихов однос према референту непосредан, да се реч у основи јавља са целокупним својим семантичким садржајем у својој основној семантичкој реализацији. Просте, неизведене речи увек су једнореферентне, а од деривата то су речи субјективне оцено и моциони деривати.

Разликујемо и формант -ица³ којим се граде двореферентни деривати по моделима: придев + -ица = 1. *грабљивица, безобразница, шкртца* (и мушко и женско), 2. *златица* (оно што је по боји као именица у основи), 3. *кишница, гнојница*; именица + -ица = 1. *благајница, мочварица* (птица која живи у мочвари), 2. *очица, ралица* (нешто у вези са именицом у основи), 3. *докторица* (докторова жена).

Код двореферентних деривата реч у творбеној основи може имати: или целокупан свој семантички садржај из основне семантичке реализације, или неке блиске основној, или само појмовну вредност, архисему, без релевантних елемената реализације, без сема, или, пак, може у свом садржају имати само једну од сема (Гортан-Премк 2004: 131).

У овоме лежи и објашњење става, који је такође спомињан у литератури, да су деминутивни облици често истовремено и лексеме са термилошким значењем. Тако П. Радић разликује деминутивни суфикс -ица, који се „поред велике продуктивности и знатног броја деминутивних образовања, често паралелно јавља и у терминима из различитих области, као: *главица* (геогр., агр.), *гљивице* (мед.), *кошуљица* (анат.), *круница* (бот.), *постељица* (анат.), *чашица* (анат., бот.) и др.” (Радић 1997: 22). Наиме, код једнореферентних деривата једна од могућности развоја деминутивног садржаја у споју са значењем творбеног форманта јесте стварање нове семантичке компоненте која ће омогућити и нове семантичке реализације. Семантички процес се заснива на губљењу деминутивне компоненте, губљењу дела семантичког садржаја, и попримању термилошке вредности.

На грађи ексцерпираној из *Семантичко-деривационог речника*³ желели смо да покажемо могућности термилогизације деривата творбеним формантом -ица. Све основне речи из овога речника припадају и општем лексичком фонду и специјалном, термилошком. Утврђено је да има укупно 194 деривата изведена творбеним формантом -ица. Међу овим речима било је вишезначних. Могуће је да су ове лексеме настале вишеструким понављањем истог деривационог модела, а да су значења таквих деривата настала независно једно од другог. Уочено је, ипак, да су ови деривати у полисемантичку структуру углавном повезани заједничким семама.

У полисемантичким структурама творбени формант -ица има веома значајно дистинктивно обележје, нпр. лексема *ручица* је двозначна. У првом значењу то је деминутив и хипокористик именице рука и ова лексема је настала додавањем деминутивног суфикса -ица. У другом значењу *ручица* је део предмета који се

ном лексичком јединицом (Гортан-Премк 2004: 126).

³ *Семантичко-деривациони речник* (2003). Свеска 1: Човек-делови тела. Нови Сад. Даље у раду СДР.

држи или хвата руком, а настала је додавањем недеминутивног суфикса -ица. У складу са овим приступом реч је, дакле, не о једној двозначној лексеми, него о две хомонимне лексеме. Овај приступ би се могао потврдити и на следећи начин: сви они деминутиви који се дедеминутивацијом своде на основни облик и даље су са њим у основној значењској вези (основна реч-деминутив) настали су у једном акту (*ручица* = мала рука: рука), а у другом акту настаје она реч која се не може дедеминутивисати (*ручица* = део направе ≠ мала рука). Могућ је и другачији приступ по коме је *ручица* једна лексема у две семантичке реализације, где је друга добијена симилисемијом од прве (СДР 2003: 288).

У другачијим случајевима, када је примарно значење полисемантичног деривата деминутивно, а секундарна термилошка, творбена основа може у дериват унети или цео семантички садржај (и архисему, и семе нижег ранга) и номинационе (или које друге) реализације речи у којој је оформљена или његов већи део, а творбени формант -ица у деривационом процесу доприноси да деривати који припадају и општем и термилошком фонду у секундарним значењима попримају доминантна термилошка значења и да се као такви integriшу у одговарајуће термилошке системе.⁴

2. Циљ

Циљ овога рада је да се утврди у којим се случајевима творбени формант -ица реализовао као деминутивни, односно као недеминутивни и шта се показало продуктивнијим; затим да се опишу творбени модели у којима је заступљен овај творбени формант, као и деривациони статус лексема на -ица⁵ и да се утврди у каквом је међусобном односу вишезначност речи и творбена структура, односно деривациони статус лексеме.

3. Резултати анализе

С обзиром на то да су речником из којег је ексцерпирана грађа обухваћене тематски повезане лексеме, сматрали смо да ће се на таквој грађи испољити одређене специфичности семантичког варирања лексема изведених творбеним формантом -ица, те смо настојали утврдити да ли је њихова способност варирања ограничена или не.⁶

Од укупно 134 деривата на -ица од назива делова људског тела највише је термина (89), затим деминутива и хипокористика (40).

⁴ Лексема *коленица* има примарно деминутивно значење, у секундарном значењу је анатомски термин, нестандардан, и значи комад меса и кости од колена и у трећем значењу је термин из области одеће, нестандардан, а значи штит за колено.

⁵ Деривациони статус указује на однос одређене лексеме у оквиру датог гнезда, однос са другим лексемама истог деривационог типа.

⁶ Под семантичким варирањем подразумевамо полисемију и деривацију као процесе у оквиру којих важе исте семантичке законитости. У полисемији је резултат семантичког варирања ново значење, а у деривацији – нова лексема добијена од старе, полазне и каквог творбеног форманта (Гортан-Премк 2004: 138).

Табела 1. Подуктивност и дистрибуција именичких деривата са формантом -ица по деривационо-семантичким скупинама

Деминутиви	Деминутиви и хипокористици	Термини	Nomina agentis	Атрибутивне именице	Nomina instrumentum	Остало	Σ
23	17	89	8	10	15	4	134

3.1. Творбени формант -ица¹

Деминутиви на -ица¹ углавном су мотивисани именицама женског рода, мада у нашем узорку има деривата који су мотивисани именицама мушког (*пазух*, *брк*) или средњег рода (*колена*). Основна значења деминутива су 'мало' и доминантније 'младо' с обзиром на семантички садржај мотивних лексема који се преноси у дериват.

Првостепени деривати (8) су називи делова тела са правим деминутивним значењем, сваки се дедеминутивизацијом своди на основни облик и сваки се може исказати синтагматски: мала + именица у творбеној основи (*брадица* = детерминативни члан: мали, а, о + управни члан: брада – именица у творбеној основи): *брад-ица*, *длач-ица*, *колен-ица*, *кос-ица*, *кошч-ица*, *маљ-ица*, *пет-ица*, *пазуш-ица*.

Међу другостепеним дериватима (14) реализована су деминутивна значења деривата различитих семантичких категорија у зависности од семантичког потенцијала лексеме у творбеној основи:⁷

1. деминутивно значење одређеног дела тела, типа: *брадавичица*, *бутиница*, *кожурица*, *плећиница*, *плећкица*, *костурица*, *коштичица*;

2. *nomen instrumentum* са деминутивним значењем изведена од првостепеног истозначног деривата (*главњица*);⁸

3. атрибутивна именица са деминутивним значењем изведена од првостепене атрибутивне именице (*бркица*, *главоњица*).⁹

Међу првостепеним дериватима две лексеме су вишезначне. *Коленица* са секундарним терминологизираним значењима (анатомско и из области одеће) и *петица* у другом значењу је део обуће. Ова су значења индукована симилисемијом, мада је могуће и другачије схватање по којем је у овим примерима реч о две хомонимне лексеме, прва образована деминутивним формантом -ица и друга образована недеминутивним формантом -ица (слично као *ручица*, *главица*). Међу другостепеним дериватима такође су две лексеме вишезначне код

⁷ У творбеној основи су синонимне лексеме мотивних, простих лексема: *бутина* : *бут*; *плећка* : *плећа*; првостепени деривати мотивисани глаголом: *дојка*, *сиса*; или деривати који означавају потпуно нове референте: *брадавица* : *брада*, *коштица* : *кост*, *главањ* : *глава*; *брка* : *брк*, *главоња* : *глава*.

⁸ Првостепени дериват *главња* значи велики комад дрвета за ложење ватре. И у овом случају, као и у свим оним када се дериватом означава направљен предмет или предмет узет из природе и делимично прилагођен, метафорична трансформација изводи се или на основу сличности (горњи, округао) или функције (главни, најважнији).

⁹ Према сегментацији и значењу датом у СДР: 1<0 *глав-оња* м 1. атриб. имен. пеј. а. човек велике главе. б. главешина, старешина. 2. терм. зоол. врста лептира, губар *Lymantria dispar*. 2<1 *главоњ-ица* м дем. од *главоња* (1).

којих је до дисперзије значења дошло метафоричном асоцијацијом по облику (*власуљица*)¹⁰ или симилисемијом (*кожжурица*).¹¹

Посебно приказујемо деривате са деминутивним и хипокористичким значењем. Укупно их је 17 а настали су суфиксалном творбом додавањем творбеног форманта -ица¹ на именичку основу. Међу њима су све именице женског рода, осим једне мушког рода на -а: *брадоњица*. Првостепени деривати су: *глав-ица*, *кожж-ица*, *ног-ица*, *ножж-ица*, *рук-ица*, *руч-ица*, *стоп-ица*, *ноздрв-ица*, *обрв-ица*, *оч-ице*, *шач-ица*,¹² другостепени: *брадоњ-ица* (0 брада > 1-ст. брадоња), *главич-ица* (0 глава > 1-ст. главица), *ножич-ица* (0 нога > 1-ст. ножица), *рукавич-ица* (0 рука > 1-ст. рукавица).

Међу другостепеним дериватима има деминутива изведених од већ деминутивираних лексема на -ица, као што су *ножичица* од *ножица*, *главичица* од *главица*. У појединим случајевима, као што је лексема *рукавица*, првостепеном деривацијом настао је термин (употребљен је недеминутивни суфикс -ица), и тек је другостепени дериват *рукавичица* са деминутивним значењем. Трећестепени је дериват *усн-ица*¹³, а дериват четвртог степена *уснич-ица*.

Вишезначне лексеме међу првостепеним дериватима су: *главица*¹⁴, затим *кожица*¹⁵, *ножица*¹⁶, *ручица*¹⁷, *столица*¹⁸, *очице*.¹⁹

Коментар који се односи на лексему *ручица* важи и за остале вишезначне деминутивне деривате, с тиме што је у појединачним случајевима индукција секундарних значења условљена различитим типовима семантичких трансформација: нпр. *главица детета* и *планинска главица* на основу метафоричне асоцијације по облику или положају. Симилисемијом је изазвана дисперзија значења у примерима: *кожица*, *ножица*, *ручица*, *столица*, *очице*; метонимијом у *шачица*.

Испитивани узорак показује да је вишезначност у вези са степеном деривације, па је тако међу првостепеним дериватима више вишезначних лексема него међу другостепеним.

¹⁰ *Власуљица* је у секундарном значењу ботанички термин, нестандардан, врста лишаја.

¹¹ *Кожжурица* је у секундарном значењу *кожица* на воћном плоду.

¹² У овој су се групи нашли деривати *ножица* са извршеном и *ногица* са изосталом палатализацијом, као и *ручица* и *рукица*. Управо се реализација/нереализација палатализације сматра дистинктивним обележјем за разликовање деминутивног од хипокористичког (нереализована палатализација) значења деривата на -ица (уп. Клајн 2003: 114).

¹³ У вези са именицом *усна* могу се ставити следеће напомене: 1. са синхронијског становишта могло би се прихватити да је придев *усни* дериват од именице *усна*, а не обрнуто; 2. у односу на човека као појам целине *усна* не остварује значење интегралног дела и не подлеже обавезној имплицитној или експлицитној детерминацији тог типа; 3. практично се остварује као вишечлана лексема *доња / горња усна* (СДР 2003: 328).

¹⁴ *Главица* = 1. дем. и хип. од глава (1); 2. заокруглени део неких биљака и разних предмета. 3. брег, брежуљак, врх брега, планине.

¹⁵ *Кожжица* = 1. а. дем. и хип. од кожа; б. мало крзно; 2. а. танак покривач или слој чега. б. спољни танки покривач лишћа и неких других биљних органа.

¹⁶ *Ножица* = 1. дем. и хип. од нога; 2. један од отвора на мешини.

¹⁷ *Ручица* = 1. дем. и хип. од рука; 2. а. део предмета који се држи или хвата руком, држак, дршка; б. наслон за руке на наслоњачи; 3. сноп предива, повесмо.

¹⁸ *Столица* = 1. дем. и хип. од стопа 2. део на коме се окрећу врата која нису на шарке; 3. мали степенник на који се стаје при уласку или изласку из каквог возила.

¹⁹ *Очице* = дем. и хип. од очи 2. терм. зоол. једноставне очи за разлику од мрежастих у зглавкара.

Према мишљењу Д. Гортан-Премк већина деминутива и хипокористика настају једним актом семантичко-морфолошког варирања једнога творбеног модела (Гортан-Премк 2004: 132). Ови деривати своју полисемантичну структуру, по правилу, развијају аналогно полисемантичној структури речи у основи, као што је у нашем узорку случај са другостепеним дериватима: *кожурица* од *кожура*; *власулица* од *власула*. Међутим, показало се да првостепени деривати у испитиваној грађи имају скромнију полисемантичну структуру у односу на мотивну реч.²⁰ Разлог томе може бити то што поједина значења у полисемантичној структури мотивне речи имају ограничену употребну вредност, те се оно не преноси у полисемантичну структуру деривата²¹ или су, пак, поједина значења терминологирана.²² И секундарна експресивна значења мотивне речи такође се нису пренела у полисемантичну структуру деривата.²³

3.2. Творбени формант -ица²

Као моциони творбени формант веома је продуктиван у домену творбено-семантичке категорије *nomina agentis*. Деривација ових лексема је сложенија:²⁴ трећестепени (ПРС3 *наручитељ-ица* (ПРС2 *наручи-тељ* ПРС1 *на-руч-ити*, 0 *рука*) и четворостепени деривати (ПРС4 *сликар-ица* (ПРС3 *слик-ар*, ПРС2 *слик-ати*, ПРС1 *с-лик-а*, 0 *лик*; ПРС4 *одликаш-ица*: ПРС3 *одлик-аш*, ПРС2 *одлик-а* ПРС1 *од-лик-овати*, 0 *лик*) настали префиксално-суфиксалном творбом или ^{np}ПРС4 *препоручитељ-ица* (^{np}ПРС3 *препоручи-тељ*, ^{np}ПРС2 *пре-поручити*, ПРС1 *по-руч-ити*, 0 *рука*). Сложенице трећег степена: С3 *руководитељ-ица* (С2 *руководи-тељ*, С1 *рук-о-водити*, 0 *рука*) и С3 *рукометаш-ица* (С2 *рукомет-аш*, С1 *рук-о-мет-Ø*, 0 *рука*).

Међу њима су веома ретки деривати другог степена (*главар-ица* : *глав-ар*; *зубар-ица*²⁵ : *зуб-ар* и сви су једнозначни.

²⁰На пример, лексема *глава* има следећа значења: 1. горњи, округласт део човечијег или животињског тела у коме је мозак. 2. ум, разум, памет (ово се значење заснива на метонимији), 3. живот (засновано на метафори), 4. а. особа, појединац. б. марвинче, грло. (значење индуковано синегдохом и симилисемијом), 5. личност која руководи, вођа (значење засновано на синегдоху), 6. почетни, предњи део чега. 7. проширени или задебљали горњи односно крајњи део (ексера и др.). 8. комад (неког прехранбеног производа у облику купе или лопте). 9. главица (2,3). 10. део (књиге или списа), одломак, поглавље; одељак (значења 6-10 индукована метафором).

Бен првостепени дериват *главица* има само три значења: 1. дем. и хип. од глава (1). 2. заокругљени део неких биљака и разних предмета. 3. брег, брежуљак, врх брега, планине.

²¹ Нпр. лексема *нога* је у четвртом значењу доњи део брда, планине, стене (ређе дрвета), подножје и ово је значење настало регуларном метонимијом, али се не преноси у деминутивизирани дериват.

²² Као у случају лексеме *стопа* у следећим значењима: 5. партик. а. терм. верс. ритмичка јединица стиха која се понавља а састоји се од одређеног броја слогова. б. терм. муз. музичка ритмичко-мелодијска јединица, такт. б. квант., терм. статис. количина, величина процента.

²³ Као у лексеми *око* 2. експр. а. човек, особа. б. хип. назив у ословљавању блиске, драге особе.

²⁴ ПРС ознака за префиксално-суфиксалну творбу, ^{np}ПРС ознака за двоструко префиксирано-суфиксалну творбу.

²⁵ Поред дублетног облика *зубар-ка*.

3.3. Термини са творбеним формантом -ица³

У нашем узорку је веома велики број деривата на -ица од назива делова људског тела који имају терминолошко значење (89).

Табела 2. *Продуктивност и дистрибуција термина са формантом -ица³ по научним дисциплинама*

ТЕРМИНИ						
Анатомија	Зоологија	Медицина	Ботаника	Одећа	Остало	Укупно
39	14	11	11	6	8	89

3.3.1. Анатомски термини

Највише је анатомских термина како међу терминима тако и према укупном броју анализираних деривата, што је и очекивано с обзиром на то да су лексеме деривирание од основних лексема са значењем делова људског тела.

Првостепени суфиксирани деривати су: *голен-ица*; *колен-ица*; лексеме *вил-ица* и *миш-ица* нису мотивисане називом дела тела. Према Скоку *вил-ица* је деминутив од *виле*, а значење је добијено метафором; такође, према Скоковом тумачењу деминутиви од лексеме *миш* (зоол.) – *мишица*, *мишка*, *мишић* и *мишцац* преносе се већ од индоевропског језика на део тела (уп. СДР 2003: 370); као и *јабуч-ица*²⁶ и *јагод-ица*.²⁷

Продуктивнији су другостепени деривати са придевском творбеном основом.²⁸ То су називи за кости: *грудница*, *носница*, *петница* и *теменица* (са творбеним дублетима *петњача* и *темењача*), *чељусница*, *чеоница*. Свака се лексема може изразити одговарајућом синтагмом, типа: грудна, петна, темена, јагодична, чељусна, чеона кост. Номинација дела сложеније анатомске целине: *зглобн-ица* (зглобна чахура), *рамен-ица* (део руке); *трбушн-ица* (трбушна марамица), *ушн-ица* (ушна шкољка). Деривирани су и лексеме које чине лексички пар са стандардним облицима којима се именују одређени анатомски ентитети: *кичма* : *кичмен-ица*, *пупчана врпца* : *пупчан-ица*. Деривати *задњ-ица*, *стражњ-ица* мотивисани су придевима који нису у семантичкој и творбеној вези са називима делова тела. Према Скоку обе су лексеме настале поименичавањем придев *задњи*, односно *стражњи* и лексема *стражњица* еуфемизам је према *задњица* (уп. СРД 2003: 372). Забележен је и један дериват трећег степена *јагодичница*.

Првостепени суфиксирани деривати имају разноврснија значења, а другостепени семантички сроднија.

Међутим, највећи број ових деривата настао је префиксално-суфиксалном творбом са именичком творбеном основом (15): са мотивном лексемом *длан*:

²⁶ *Јабучица* 1. дем. од јабука. 2. а. терм. анат. избочена хрскавица у грлу над улазом у душник код мушкарца; јабука (3). б. (обич. мн.) јагодица (2.б). в. заобљени део прста с унутрашње стране, вршак прста. г. очна кугла коју творе беоњача и рожњача. д. одебљали део на крају кости, који се у зглобовима углаба у другу кост. 3. држак старинског оружја с крајем налик на малу јабуку. 4. терм. мед. (нестанд.) отеклине на зглобовима у облику јабучица.

²⁷ *Јагодица* 1. дем. од јагода. 2. а. терм. анат. вршак прста, јабучица. б. (об. мн.) јабучица (2. в).

²⁸ Придевска основа је у највећем броју случајева од релационог или посесивног придева.

за-длан-ица, на-длан-ица, по-длан-ица, су-длан-ица; **колено**: нат-колен-ица, пот-колен-ица; **лакат**: до-лакт-ица, за-лакт-ица, над-лакт-ица, на-лакт-ица, под-лакт-ица, по-лакт-ица; за-нокт-ица, преко-нос-ица, по-ребр-ица. Са придевском основом су: по-зубн-ица, под-очн-ица.

Ове речи су деривирани од назива делова тела који анатомски имају вишечлану структуру (рука), који су делови те вишечлане структуре (лакат, длан део руке; колено део ноге) који се могу голим оком перципирати са свих страна (длан, лакат, колено) па се префиксима конкретизује и њихова позиција у вишечланој структури и однос према целини.

Композицијом су настала три анатомска термина, *слепоочица* и *слепоочница*²⁹; *средогрудница*.

Код полисемантичних деривата секундарна су значења индукована метафором: *потколеница*, *раменица* у значењу - део одеће; *трбушница* и *пупчаница* са ботаничким, односно зоолошким значењем. Симилисимијом се развила значења *поребрица* као месо око ребара животиња, *заноктица* - гнојаво запаљење меса око нокта, *зглобница* у другом значењу шарка на вратима; *ушница* као ушица од секире.

Називи делова тела који се покривају одећом, на којима се носи накит, обућа показују тенденцију ка вишезначности.

3.3.2. Зоолошки термини

Суфиксалном творбом настало је 8 зоолошких термина. Додавањем творбеног форманта -ица на именичку основу настало је 6 деривата (три првостепена: *брк-ица*, *рам-ица*, *влас-ица*; 3 другостепена: *брадаш-ица*, *ушар-ица*, *главаш-ица*) и два са квалитативним придевом у творбеној основи (*длакав-ица*, *глават-ица*). Међу зоолошким терминима има 6 сложеница (првостепене: *бат-о-глав-ица*, *дво-врат-ица*, *цев-о-зуб-ица*, другостепене: *црвеноок-ица*, *кратковрат-ица*, *црноглав-ица*).

Вишезначни зоолошки термини су: *главатица*, 1. терм. зоол. врста крупне рибе пастрмке, младица *Salmo hucho*; 2. терм. бот. главата салата *Lactuca capitata*; дисперзија значења заснована је на симилисимији.³⁰ Секундарно значење лексеме *црноглавица*, такође термилошко, индуковано је метафоричном асоцијацијом по боји: терм. вет. болест кокошака и ћурака од које им црни глава.

Зоолошким терминима, дериватима на -ица од назива делова људског тела, обухваћене су углавном ниже, простије животињске врсте (инсекти, црви, рибе,

²⁹ Лексеме *слеп-о-оч-ица* и *слеп-о-очн-ица* могу се посматрати и као речи настале сложено-суфиксалном творбом. Први сложенички део је придев слеп, у првој лексеми је други сложенички део именички, а у другој придевски, мада оба друга сложеничка дела постоје као самосталне лексеме, и *очица* (1. петља, окце; 2. терм. бот. зељаста биљка, видовчица) и *очница* (=очиште- *poten loci*, терм. анат. очна дупља, очница). Заправо реч је о творбеним дублетима *слепоочица* и *слепоочница*.

³⁰ Секундарно зоолошко термилошко значење се развило у лексемама: *бркашица*, 1. терм. агр. бркуља (врста пшенице); 2. терм. зоол. врста птице певачице; *очице* дем. и хип. од очи 2. терм. зоол. једноставне очи за разлику од мрежастих у зглавкара; *пупчаница* 1. терм. анат. танка цилиндрична врпца која спаја заметак с телом матере у утроби; пупчана врпца; 2. терм. зоол. врста дивље патке.

птице). Иако је очекивано, ипак, није забележен ниједан пример моционе функције творбеног форманта -ица у оквиру ове семантичке групе.

3.3.3. Ботанички термини

По учесталости следе ботанички термини (11). Независно од нашег узорка, суфикс -ица се сматра једним од најплоднијих суфикса за грађење именица којима се означавају биљке (Барић и др.1979: 251).

Композиција је најпродуктивнији процес у грађењу ботаничких термина на -ица од назива делова лљдског тела. Првостепене сложенице су: *мек-о-глав-ица*, *пет-о-прст-ица*; другостепене: *двозуб-ица*, *трозуб-ица*, *гологлав-ица*, *црноок-ица* и *црнооч-ица*, *петопрст-ица*). Суфиксалном творбом настала су два ботаничка термина (првостепени дериват *кошт-ица*, другостепени дериват *зубач-ица*). Само је лексема *наглавица* настала префиксално-суфиксалном творбом.

Вишезначна је лексема *коштица*, 1. терм. бот. тврда језгра плода неких биљака и *кошчица*. У овом је примеру могуће да је реч о две хомонимне лексеме, прва са недеминутивним формантом -ица, а друга са деминутивним формантом -ица.³¹ У одређеним лексемама ботаничко термилошко значење реализовано је као секундарно у оквиру њихове полисемантичне структуре.³²

3.3.4. Медицински термини

У СДР најбројнији су медицински термини настали композицијом (првостепена сложеница је *кос-о-пас-ица*, другостепене сложенице: *вртоглав-ица*, *костојед-ица*, *дугопрст-ица*, *широкоуст-ица*); префиксално-суфиксалном творбом са именицом у творбеној основи настало је 5 термина (*за-нокт-ица*, *об-нокт-ица*, *под-нокт-ица*, *су-прст-ица*, *за-зуб-ица*), а суфиксалном творбом два термина од именичке основе (*нокт-ица*, *пупч-ица*).³³ Вишезначне су лексеме *вртоглавица*³⁴ и *заноктица*.³⁵ И у овим је случајевима у основи секундарног значења симилисемија.

³¹ Постоји могућност да је до ширења значења дошло и метафоризацијом или симилисемијом.

³² Ботаничко термилошко значење је део полисемантичне структуре у примерима: *власуљица* 1. дем и хип од власуља; 2. терм. бот. врста лишаја; *главатица*, 1. терм. зоол. врста крупне рибе пастрмке, младаци *Salmo hutch*; 2. терм. бот. главата салата *Lactuca capitata*; *очица* 1. петља, окце; 2. терм. бот. зељаста биљка, видовчица; *пупавица* 1. атриб. им. она која је пупава; 2. терм. бот. биљка из породице главочика; *трбушница* 1. терм. анат. трбушна марамица; 2. терм. бот. господина папучица.

³³ Лексема *пупчица* је нестандартни термин и има синонимну лексему *брадавица*.

³⁴ *Вртоглавица* 1. терм. мед. стање организма у коме се губи осећање равнотеже и при коме се чини да се све врти, љуља; друго и четврто значење индукована су симилисемијом (2. експр. претеран занос, луда занесеност; 4. терм. вет. врста коњске и овчије болести), треће, рекли бисмо, синегдохом, јер се целокупан концепт личности своди на једну доминантну особину (*nomens agentis* и атрибутивна именица: женска особа која је вртоглава, која лудује).

³⁵ *Заноктица* је у првом значењу анатомски термин (кожа око нокта) у другом медицински (гнојаво запаљење меса око нокта).

3.3.5 Термини којима се именује одећа, обућа, накит

У овој је групи³⁶ префиксална творба (другостепени деривати: *огрл-ица*, *напрсн-ица*, *наушн-ица*) једнаке продуктивности као префиксално-суфиксална творба (*пот-пет-ица*, *око-врат-ница*³⁷, *до-колен-ица*).

Вишезначна је лексема *огрлица*³⁸ чија су се значења развила на бази симилисемије. Наиме, у именичким изведеницама овог типа лексичко значење одговара синтагматском, између значења изведенице и значења творбене основе успоставља се однос који одговара односу између објекта локализације и локализатора (уп. СДР 2003: 117).

3.3.6. Термини из различитих области

Табела 3. *Продуктивност и дистрибуција термина са формантом -ица³ у осталим научним дисциплинама*

ТЕРМИНИ ИЗ РАЗЛИЧИТИХ ОБЛАСТИ				
Деривати	Творбени процес	Творбена основа	Деривациони статус	Терминолошка област
бедрен-ица	суфиксација	придевска	други	ветерина
главн-ица	суфиксација	придевска релат. прид.	други	банкарство
на-лакт-ица	префиксално-суфиксална	именичка	први	спорт
бочн-ица	суфиксација	придевска релат. прид.	други	поморство
на-рамен-ица	префиксално-суфиксална	придевска	други	оружје
бркаш-ица	суфиксација	именичка	други	агрономија
вукодлач-ица	композиција	именичка	други	етнологија
наруџбен-ица	префиксално-суфиксална	придевска	други	административно

³⁶ Ово се терминолошко значење као секундарно развило код следећих вишезначних термина: *коленица* 1. дем. од колена, 2. анатомски термин, нестандардан, и значи комад меса и кости од колена. 3. термин из области одеће, нестандардан, а значи штит за колено.

потколеница 1. анатомски термин (део ноге од колена до скочног зглоба). 2. такође терминолошко из области одеће, нестандардно (потколенача).

раменица 1. анатомски термин у другом термин из области одеће (држачи панталона),

нараменица а. терм. оружје ремен (на торби, пушци, војничкој опреми и др.) који се пребацује преко рамена; б. терм. одећа мн. ремени на панталонама, који иду преко рамена; в. терм. војн. еполета; г. терм. одећа цркв. епитрахил.

наушница 1. терм. накит украс који се ставља на ухо, који виси о уху, минђуша; 2. наушник (терм. одећа навлака на капи за заштиту ушију од хладноће).

³⁷ Лексема *оковратница* може се сматрати и дериватом придева *оковратни* (СДР, 2003: 88).

³⁸ *Огрлица* 1. терм. одећа оковратник (од кошуље, блузе, хаљине и сл.); 2. терм. накит украс од метала, камена и сл. у облику ланчића који се носи око врата, ђердан; 3. а. огрљак; б. огрлина; 4. круг од разнобојног перја око врата неких птица.

Творбени формант -ица³ учествује у грађењу термина из најразноврснијих области. Ове су лексеме настале префиксално-суфиксалном или суфиксалном творбом као другостепени деривати углавном од основе релационог придева, али и од именичке, па и од глаголске основе.

Вишезначне лексеме су: *бркашица*³⁹ и *бедреница*.⁴⁰ До дисперзије значења у оба случаја дошло је метафоризацијом, у првом примеру – по облику, а у другом – по месту, позицији.

3.3.7. Атрибутивне именице

Атрибутивне именице изведне формантом -ица³ су именице женског рода (6), затим именице мушког и женског рода (3) и једна мушког рода.

Претежно су другостепене сложенице од првостепених, квалитативних придева: *крезуб-ица* (м и ж), *голобрад-ица* (м), *бандоглав-ица*, *пасоглав-ица*, *празноглав-ица* (м и ж), *својеглав-ица*, *тврдоглав-ица* (м и ж), *тупоглав-ица*, *безобразн-ица* и једна првога степена: *прс-о-болн-ица*.

Имају изразито експресивно својство, најчешће негативног карактера, посебно оне са другим сложеничким делом *глава*.

И атрибутивне именице настале префиксално-суфиксалном творбом углавном су именице субјективне оцено, чија се експресивност заснива на именовању према неком физичком недостатку (*безбркица*) или на карактерној особини посредством метафоризације: *безобразница*. Лексеме *безбркица* има деминутивни образац деривације.

Другостепени дериват са придевом у творбеној основи *пунав-ица* једина је полисемантична лексема у овој групи⁴¹, секундарно се значење развило на основу метафоричне асоцијације по облику.

3.3.8. Nomen instrumentum

Код суфиксираних деривата из ове групе творбени формант -ица³ у потпуности је изгубио деминутивну димензију. То су двореферентни деривати и њихов однос према референту је посредан: *ребрен-ица* = жалузина, *зупчан-ица* = направа на зупце и са зупчастим точковима; *уш-ица* = 1. метални део алатке са отвором у који се утиче држаље и сл. 2. отвор на игли кроз који се удева конач. 3. омча, рупица уопште. Веза између референта и мотивне речи успостављена је на основу метафоричне асоцијације засноване на облику именице у основи или придева са преносом блиског семантичког садржаја из основног семантичког садржаја мотивне речи.

Највише је деривата насталих префиксално-суфиксалном творбом. Првостепени су: *преко-носн-ица* = брњица која се натакне волу преко уста да не прави штете), *об-рам-ица*, *об-рамен-ица* и *об-рачн-ица* (у овом облику је дошло до упрошћавања сугласничке групе -мн-) = а. мало повијена мотка с удешеним кукама на оба краја, која служи за ношење терета о рамену. б. торба, тоболац;

³⁹ *Бркашица* 1. терм. агр. бркуља (врста пшенице); 2. терм. зоол..

⁴⁰ *Бедреница* 1. терм. вет. говеђа болест слезине, прострел; 2. песн. сабља која виси о бедру.

⁴¹ *Пупавица* 1. она која је пупава, трбушаста (именовање женске особе према повеликом и истакнутом делу тела). 2. терм. бот. биљка из породице главчика.

преко-рам-ица = каиш, ремен преко рамена (на коме нешто виси, који нешто држи или се носи ради украса); *уз-глав-ица* = 1. узглавље. 2. узглавница (3); *под-нож-ица* = подношка (1). Ове су именице синтагматског порекла, те се њихово значење изводи из граматичког значења синтагме: оно што се стави: преко носа, рамена, уз главу, под ноге (уп. СДР 2003: 221).

Другостепени деривати су: *обуш-ица* = обушена игла, *сликовн-ица* = књига са пуно слика намењена деци; *поруџбен-ица* = поруџбеница. Другостепене сложене су: *тронож-ица* и *троножн-ица* (врста столице).

3.3.9. Остали деривати на -ица³

Преостали деривати са појединачним реализацијама употпуњавају семантичко-деривационе способности творбеног форманта -ица, као и могућности за ширење његовог семантичког и творбеног потенцијала: са значењем *poten loci* дериват *очн-ица* према дублетној форми *оч-иште*; деадјективна именица *распојасн-ица* (са глаголским придевом трпним у творбеној основи, непостојано а по аналогiji са префиксираним придевом *допојасан*) = распојасаност; именица са временским значењем *ручан-ица* = време око ручка; и *заушн-ица* = ударац руком, шаком по лицу (или иза ушију), ћушка, шамар. Ова именица се може дефинисати на следећи начин: резултат радње транзитивног глагол, изведен руком на месту иза уха, односно радња и њен резултат су објекти локализације, који се смештају у оквиру локализатора означеног предложно-падежном синтагмом: за + основна лексема (СДР 2003: 337).

4. Закључак

Деривати на -ица мотивисани лексемама којима се именују делови људског тела указују на одређене специфичности у овом семантичко-тематском кругу.

Деминутиви и хипокористици (са творбеним формантом -ица¹) настају суфиксацијом као првостепени и другостепени деривати и показују општу карактеристику првостепених деривата - склоност ка полисемији. То су једнореферентни деривати у којима се „реч у основи јавља са целокупним својим садржајем у својој основној семантичкој реализацији” (Гортан-Премк 2004: 130). Иако се у деривираној лексеми теоријски могу остварити сва значења мотивне речи, јер једнореферентни деривати (деминутиви и моционе речи – изведени творбеним формантом -ица²) настају једним актом семантичко-морфолошког варирања, испитивани материјал показује нешто другачију слику: деривати имају скромнију семантичку структуру, вероватно стога што поједина значења у полисемантичној структури мотивне речи имају или ограничену употребну вредност или су поједина значења терминологизирана (нпр. мотивна лексема *глава* има осам значења, а њен првостепени дериват деминутив *главица* само три).

До терминологизације долази губљењем деминутивне компоненте и попричањем термиолошке. У терминологизираним дериватима говоримо о творбеном форманту -ица³ који учествује у грађењу двореферентних деривата. До овако богате деривације термина дошло је удруживањем семантичког потенцијала творбене основе и семантичке информације форманта -ица, што је истовремено

показатељ изражене склоности мотивних лексема ка семантичко-деривационом варирању.

За термине је углавном карактеристична слаба развијеност полисемантичне структуре јер је број сема мали, ограничен. Настајали су, углавном, сложенијим творбеним процесима (префиксално-суфиксалном творбом или композицијом), једино су анатомски термини деривирани у вишем проценту само суфиксацијом (50%). Значење деривата управо и зависи од творбеног модела по коме је образован, и са друге стране, од међусобног семантичког односа творбене основе и творбених форманата. Тако је полисемантичност најзаступљенија међу суфиксираним дериватима (10 од укупно 14 полисемантичних термина), конкретно међу анатомским терминима а индукована је, углавном, симилисемијом или метафоричним асоцијацијама. И у тим случајевима секундарна значења су, такође, терминолошка, тако да се, у суштини, и не може говорити о правој полисемији.

Творбени формант -ица³ има тенденције ка ширењу свог деривационог и семантичког потенцијала, што нарочито потврђују примери из семантичко-деривационе групе атрибутивних именица и *nomina instrumentum*.

Литература

- Babić, Stjepan (1986). *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Nacrt za gramatiku. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Globus-Zagreb.
- Barić, Eugenija i dr. (1979). *Priručna gramatika hrvatskog književnog jezika*. Zagreb: Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku – Zagreb, Školska knjiga.
- Гортан-Премк, Даринка (1997). *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Клајн, Иван (2002). *Творба речи у савременом српском језику, Први део – слагање и префиксација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Клајн, Иван (2003). *Творба речи у савременом српском језику, Други део – суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Матица српска, Институт за српски језик САНУ.
- Радих, Првослав (1997) О деривационом аспект у речничког богаћења (Нормативистички приступ), *Језик дана*. Нови Сад. 22-24.
- Семантичко-деривациони речник* (2003) Свеска 1: Човек-делови тела, Нови Сад.

Gordana Štasni

DERIVATIVES WITH SUFFIX -ICA MOTIVATED BY THE NAMES OF THE PARTS OF THE BODY

Summary

In this paper we analyze derivatives motivated by the names of the parts of the body and derivate with suffix -ica. The aim is to find out when suffix -ica has a diminutive and when non-diminutive function. Therefore the description of word-formation process and derivative status of lexemes are given. The aim is, also, to find out the connection between polisemantical structure of derivatives and derivative status and connection between polisemantical structure and word-formation structure of lexemes.

ПРЕДЛОШКИ ГЕНИТИВ СА СЕМАНТИЧКИМ ОБЕЛЕЖЈЕМ
АБЛАТИВНОСТИ У ИМЕНИЧКОМ ИЗРАЗУ У ЈЕЗИКУ РОМАНА
ПРЕОБРАЖЕЊЕ ВОЈИСЛАВА ЛУБАРДЕ

Рађено под руководством
проф. др Иване Антонић

САЖЕТАК

У раду се разматрају именички изрази из језика романа *Преображење* Војислава Лубарде, односно предлошке генитивне конструкције са семантичким обележјем аблативности које представљају зависни члан забележених именичких израза а примарно су адвербијалног карактера. Након класификовања ових конструкција, према основним видовима манифестовања семантичког поља аблативности – удаљавање и потицање, трансформационом анализом утврђује се њихова синтаксичко-семантичка позиција, односно њихово значење у првом семантичком плану, као и однос употребе различитих аблативних предлога у конкретној реализованој позицији.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српски језик, синтакса и семантика падежа, аблативност, генитив, предлози ОД, ИЗ, С(А), Војислав Лубарда, *Преображење*.

1. Увод

Аблативни генитив, односно предлошке конструкције са семантичким обележјем аблативности често су разматране у досадашњој граматичкој литератури. Међутим, појединачна семантичка обележја, преко којих се аблативност испољава (нпр. *удаљавање, одвајање, удаљеност, потицање, порекло, извор, материја*) нису на свим местима јасно експлицирана као аблативна значења, нити су одређене генитивне конструкције тумачене истим типом аблативности.

Генитивне конструкције с предлозима *ОД, ИЗ, С(А)* у функцији прилошких одредаба за место Фелешко, у својој студији о генитиву, карактерише као оне са ужим аблативним значењем, које такав карактер нарочито имају у позицији уз динамичне глаголе (Фелешко 1995: 87, 106, 122). За конструкције *ИЗ* + генитив уз глаголе заједничког значења 'производити, стварати' наводи да имају значење *порекла (материјала)*, без експлицирања да се ради о типу аблативности (Фелешко 1995: 88). Исто поступа и с адноминално употребљеним генитивним конструкцијама с предлогом *ОД*, као нпр. *новац од осигурања, помоћ од Талијана* итд., обележивши их само значењем *порекла* (Фелешко 1995: 109). Такође, генитив с предлогом *ОД*, већином синонимичан с генитивом без предлога, уз глаголе са значењем 'избегавати, чувати, одвајати' не издваја посебно као аблативни генитив, већ само помиње његову позицију неправог објекта (Фелешко 1995:

105). Посматрајући појам *аблативност* заједно с категоријалним обележјем партитивности и посесивности, Фелешко тај појам, даље, изједначава с појмом *растојање*, а однос између делова у таквим конструкцијама интерпретира као однос у коме *А потиче од Б* (Фелешко 1995: 110).

Стевановић говори о аблативном значењу предлога *ОД* као његовом општем и најуочљивијем међу предлозима који стоје уз генитив и који могу бити одређени тим значењем. Будући да врло прецизно означава потицање, одвајање и удаљавање независно с које стране појма с именом у генитиву, предлог *ОД* с генитивом употребљава се као потпуни синоним уместо аблативног генитива без предлога који је допуна глаголима као што су *бојати се, ослободити се, спасти се, стидети се, одрећи се, чувати се, сетити се* и сл. Стевановић, даље, наводи да је најједноставније за схватање аблативно значење одвајања и кретања од неког места, неког предмета или било каквог појма, а да је аблативно значење генитива с предлогом *ОД* на правом свом месту свугде где се овом конструкцијом означава било какво растављање, отклањање, осигуравање и узимање од кога или чега (Стевановић 1965: 239, 240; Стевановић 1974²: 213, 214). “Главна је само да треба означити кидање везе, растављање једног појма од другог, и то ће, дакако, условити употребу овог аблативног облика” (Стевановић 1965: 250).

И у *Граматници српскога језика* (Станојчић, Поповић 1994³: 224, 269) аблативним генитивом се назива неправи објекат уз непрелазне рекцијске глаголе који се наводе код Стевановића. Као једно од три ужа значења општег значења тицања, карактеристичног за генитив, наводи се тицање по *пореку* које се исказује аблативним генитивом (Станојчић Поповић 1994³: 281). И у овој граматници, као и у Фелешковој студији, а, свакако, и код Стевановића, генитив с предлогом *ОД* којим се одређује место почетка кретања и генитив с предлозима *ИЗ, С(А)* који као опозит конструкцијама с предлозима *У* и *НА* има аблативно значење у оквиру општег месног (просторног) (Станојчић, Поповић 1994³: 274, 275).

Допуна уз претходно наведене глаголе, и уз девербативе од њих, назива се аблативним генитивом и у *Граматници српскохрватског језика за странце*, наводећи и то да такви глаголи носе значење *одвајања, удаљавања, растављања* (Мразовић Вукадиновић 1990: 292, 474). За предлошке форме које су адвербијалне допуне уз динамичне глаголе и уз именице изведене од њих овде се каже да служе обележавању смера, правца, циља, као и *потичања*, нпр. *путовање из Америке* (Мразовић, Вукадиновић 1990: 297, 467). *Потицање* се помиње као специфично значење које, заправо, имају предлози *ОД, ИЗ, С(А)* када су део предложне фразе с месним значењем (Мразовић, Вукадиновић 1990: 296, 337, 348, 358). Међутим, на неким местима, за предлоге *ИЗ, С(А)* каже се да служе за означавање *потичања / одвајања*, или да такви предлози с генитивом означавају место *потичања, одвајања* (Мразовић, Вукадиновић 1990: 348, 342).

Кликовац (2000: 214) аблативним значењем назива прототипично значење предлога *ИЗ* које подразумева да садржани објекат напушта садржатеља, а као једно од специфичних значења које развија предлог *ИЗ* наводи значење *потичања*.

У раду *Предлог ОД у стандардном српском језику* (Антонић 2006) приликом давања прегледа синтаксичко-семантичких позиција у којима се јавља генитив с предлогом *ОД* (и прегледа свих модела у оквиру појединачних позиција),

детаљно се представљају типови, па, чак, и варијације типова којима се манифестује семантичко обележје аблативности које предлог *ОД* носи као једино. За видове испољавања аблативности и њихове семантичке варијације наводи се да су валидне и када је реч о значењу аблативности уопште (Антонић 2006: 130-131), што је представљено и у разматрању аблативног генитива у Антонић 2005а: 137 - 140. Тако је укупно семантичко поље аблативности класификовано у два основна вида: – тип *удаљавање*, где се наводе и могуће варијације које зависе од лексичке семантике конкретнoг глагола: *одвајање*, *раздвајање* (*растављање*), *одузимање*, *уклањање*, *ослобађање*, – а у оквиру другог вида – *потичање* (*порекло*) типови су *активни извор* и *пасивни извор* с варијацијом *конверзија* (*претварање*), (Антонић 2006).

2. Анализа емпиријског материјала

2.0. Уводне напомене

Предмет истраживања у овом раду биће предлошке генитивне конструкције са семантичким обележјем аблативности у именичком изразу у језику романа *Преображење* Војислава Лубарде (Београд: Народна књига. 1982 – друго издање), класификоване према семантичким обележјима *удаљавање* и *потичање*, као основним видовима манифестовања овог семантичког поља.

Корпус је ограничен на оне именичке изразе настале елидирањем вербалног елемента, тако да је зависни део именичког изрази детерминатор примарно адвербијалног, а не атрибутског карактера. Извесна примарност адвербијалне употребе произилази из чињенице да је веза предлошког облика с именицом толико лабава да омогућава интерполацију глагола (Фелешко 1995: 79). На тај начин један синтаксички елемент функционише као неконгруентни атрибут, заступајући истовремено адвербијалну допуну дубинске реченичне предикације (уп. Арсенијевић 2003б: 112). Други случај именичких изрази који се у овом корпусу анализирају јесте онај у коме је управни члан девербат од глагола с допуном у генитиву с предлозима који су индикатори значења аблативности. За оба случаја заједно у корпусу се нашло укупно 42 примера именичких изрази.

У првом делу смо покушали да забележене именичке изразе класификујемо према типу аблативности, а потом да анализом помоћу трансформације – укључивањем предикације на дубинском нивоу дођемо до синтаксичко-семантичке позиције конкретне генитивне конструкције, односно до значења које она има у првом семантичком плану. Приликом те анализе покушали смо, донекле, изнети запажања о инхерентној лексичкој семантици како управног члана тако и зависног члана именичког изрази, при чему је често разматран и творбени аспект одређених лексичких јединица.

У другом делу се анализирају облици предлошког генитива наводе према свом основном категоријалном значењу, односно према синтаксичко-семантичкој функцији коју ти облици имају на нивоу реченице, будући да су све посматране генитивне форме примарног адвербијалног карактера. При томе се утврђује однос употребе различитих аблативних предлога у конкретној реализованој позицији.

Основу приступа у овој анализи чини поглавље из синтаксе српског језика *Синтакса и семантика падежа* (Антонић 2005а), рад *Предлог ОД у савременом српском језику* (Антонић 2006) и *Семантика предлога* (Кликовац 2000).

2.1. Семантички видови аблативности исказани предлошким генитивом у именичком изразу

У зависности од типа околности који реченичну предикацију одређује аблативним детерминатором у генитиву, разликују се следећа семантичка обележја: *удаљавање* – *одвајање* – *издвајање*; *потичање*: *извор* – *порекло*; *потичање*: *материја* – *саставни (градивни) елемент* – *конверзија* (Антонић 2005а: 137). Наш корпус подразумева разматрање аблативних генитивних конструкција са семантичким обележјима у прва два случаја.

2.1.1. Удаљавање – одвајање – издвајање

Појава овог типа аблативног генитива првенствено се везује за глаголе чија се инхерентна лексичка семантика одликује општим семантичким обележјем *удаљавана – одвајања – издвајања*, или за глаголе који такво значење добијају због одговарајућег префикса. Будући да су именички изрази тема нашег рада, управни члан уз аблативни облик су девербативне именице с овим семантичким обележјем. Примере за овај генитив имамо у функцији спацијалног детерминатора аблативног типа и у функцији друге рекцијске допуне уз прелазне глаголе, као и неке примере блиске овом типу аблативности.

2.1.1.1. Као резултат номинализације глагола имамо један именички израз са спацијалним детерминатором исказан аблативним генитивом с предлогом *ИЗ*:

на дан свог бјегства из Чаршије (ВЛ, Преобр., 82) [$\rightarrow$ *на дан када је побегао из Чаршије*]

Мотивни глагол *бежати*⁴², својим обележјем динамичност (+) као глагол кретања, а без неопходно присутног префикса, захтева допуну аблативног типа *удаљавање*. Та допуна може бити, у зависности од типа локализатора, у генитиву или с предлогом *ОД* или с предлогом *ИЗ*. Предлог *ИЗ* показује удаљавање од унутрашњости локализатора. Као типичан аблативни предлог, предлог *ИЗ* означава да садржани објекат напушта садржалац (уп. Кликовац 2000: 214). У овом случају садржалац (локализатор, полазиште) јесте ограничени дводимензионални простор, и то један од специфичних назива за административне целине, а садржани објекат (објекат локализације) јесте човек као прототипичан за дводимензионалне просторе (уп. Кликовац 2000: 79, 80).

2.1.1.2. У функцији друге рекцијске допуне уз прелазне глаголе с допуном у беспредлошком акузативу, а са значењем аблативности типа *удаљавање*, *одвајање*, *уклањање*, *ослобађање* и сл., имамо генитив с предлозима *ОД* и *ИЗ*.

⁴² Надаље ћемо приликом разматрања управног члана именичког израза који је девербативна именица, разматрати семантику мотивног глагола који се подразумева за конкретну именицу.

у њега налазаше уточишта и заштиту од турске погани и кнута (ВЛ, Преобр., 99) [→ у њега налазаше уточишта и могућност да се заштите од турске погани и кнута⁴³]

Из контекста се види да се девербативна именица односи на рефлексивну форму мотивног глагола тако да се јавља само објекат–аблатив као допуна (*заштитити се ОД некога / нечега* према *заштитити некога / нешто ОД некога / нечега*).

вавијек бива да нејач тражи заклон од јада горега (ВЛ, Преобр., 22) [→ *вавијек бива да нејач тражи да се закони од јада горега*]

Именица *заклон* има конкретно значење места где се може склонити, и блиска је изведеницама са суфиксом *-иште* који има значење места (*склониш-те, прибежиште, уточиште*). Изгледа да је именица *заклон* фигуративно употребљена и да би уместо ње, без промене значења, могла да стоји и именица *заштита*.

тако је славио избављење из турског јарма (ВЛ, Преобр., 82) [→ *тако је славио (то) што се избавио из турског јарма*]

Овде је семантика префикса *из-* утицала да глагол *избавити (се)* добије аблативну допуну у генитиву. Именица *јарам* означава предмет чији се облик може препознати као нека врста кружне форме – обруча, и као такав може бити садржатељ коме је сврха ограничавање кретања другом предмету, односно појму (уп. Кликовац 2000: 51). Управо због тога се употребљава и у значењу ‘ропство’, као у датом примеру. Пошто је садржани објекат (*човек*) напустио садржатељ (*јарам*), нужна је употреба предлога *ИЗ*.

истакање оног свица из очију (ВЛ, Преобр., 68) [→ *истакати свица из очију*]

Будући да глагол *истакати* нема рефлексивну форму, уз њега се јављају обе рекцијске допуне – објекатска, у слободном акузативу (уз девербативну именицу беспредлошки генитив као позициона варијанта таквог акузатива) и прилошка допуна, у генитиву с предлогом *ИЗ*. Прилошко значење је, у ствари, подтип објекатског значења (Ружић 2005: 499). Префикс *из-* је и у овом случају утицао на модификовање значења конкретног глагола и на појаву аблативне допуне с предлогом *ИЗ*. С друге стране, локализатор – *очи* може бити садржатељ јер се концептуализује као „*равna i glatka površina koja odaje utisak dubine...*“ (Кликовац 2000: 77).

2.1.1.3. У следећим примерима имамо садржатеље који су типични за човека, а то су *невидело* ‘невиделица, мрак, тама’ и *даљина*. Именичке изразе с генитивом ових именица с предлогом *ИЗ* издвојили смо због могућности њихове метафоричне употребе, као и специфичности коју може имати управни члан, односно садржани објекат. Наиме, Кликовац (2000: 109) појмове *мрак, тама* и

⁴³ Именица *кнут* ‘бич’ употребљена је у пренесеном смислу и значи ‘насиље’.

сл. сврстава у нетипичну материју која обавија, визуелно окружује човека, као садржаног објекта, те човек постаје недоступан погледу споља; из те примарне невидљивости проистекло је и метафорично значење *непознатости*.

Увођењем вербалног елемента у именички израз који следи, уочавамо да садржани објекат није напустио садржатеља, већ је окружен њиме (мраком, тамом), налази се у њему, што је исказано падежном формом с предлогом У. Уз интерполирани глагол у том случају имамо предикативну адвербијалну допуну.

у шупље лобање из којих ме празно гледају избуљене очи предака, од најближих, стрица Стевана и дједа Јове, до оних [предака] из невидјела (ВЛ, Преобр., 52) [$\leftrightarrow$...*до оних [предака] КОЈИ СЕ НАЛАЗЕ / СУ у невиделу*]

Специфичност садржаног објекта уз овакве садржатеље с предлогом *ИЗ* јесте у томе што је то радња гледања (исказана глаголима видети, гледати и сл.) усмерена напоље, па се тако агенс налази унутар садржатеља; уместо радње, налазе се и примери где је садржани објекат сам поглед – “У основи оваквих примера стоји концептуализација погледа као ИЗДУЖЕНОГ ПРЕДМЕТА ПРУЖЕНОГ ОД ПОСМАТРАЧЕВООГ ОКА ДО ПОСМАТРАНОГ ОБЈЕКТА” (Кликовац 2000: 216).

Тих ћутљивих погледа [предака] из даљине, из невидјела..., највише сам се и плашио. (ВЛ, Преобр., 52) [$\leftrightarrow$ *највише сам се и плашио када ме преци ћутљиво гледају / погледају из даљине, из невидјела*]

Пошто погледи припадају прецима (тј. преци гледају), просторно растојање метафорички означава, заправо, велику временску удаљеност. Будући удаљени, преци су и у невиделу, мраку – у нечему непознатом и нејасном, што изазива страх.

2.1.2. Потичање: извор – порекло

Други вид аблативног генитива представља извор, порекло, а вид испољавања аблативности као потичања (порекла) прототипски репрезентује глагол *потичати*, односно аналитичка структура *водити порекло* (Антонић 2006: 141). Глаголи с таквом инхерентном лексичком семантиком не садрже и префикс с тим значењем. Свега су два примера, тј. два именичка израза, који представљају конструкције с имплицитним присуством одговарајуће предикације. У осталим многобројним примерима, зависни члан именичког израза јесте околности атрибут којим се детерминише место или време.

2.1.2.1. Трансформацијом у следећа два именичка израза може бити успостављена предикација у пасивној форми, у којој је генитив с предлогом *ОД* семантички субјекат, односно агенс – вршилац. Речено термином семантичке локализације, природа агенса – вршиоца као исходишне тачке извесног процеса, доводи то тога да овај семантички агенс буде означен обележјем аблативности (уп. Пипер 2005б: 623).

отпоздрав теби беже беговићу и цијелој чаршији *од мене, Тока, и мојијех брђана* (ВЛ, Преобр., 57) [→ *отпоздрав* теби... и целој чаршији *ПОТИЧЕ од мене, Тока, и мојијех брђана* → *[УПУЋЕН ЈЕ / УПУЋУЈЕ СЕ отпоздрав* теби... и целој чаршији *од мене, Тока, и мојијех брђана*] → *[СТИЖЕ / ДОЛАЗИ / ово ЈЕ] отпоздрав* теби... и цијелој чаршији *од мене, Тока, и мојијех брђана* → *Ја, Токо, и моји брђани УПУЋУЈЕМО отпоздрав* теби... и целој Чаршији → *Ја, Токо, и моји брђани ОТПОЗДРАВЉАМО* тебе... и целу Чаршију]

Управни члан овог именичког израза јесте девербативна именица која означава одређени чин – чин поздрављања. Поздрављање као говорни чин односи се на успостављање или прекидање контакта са адресатом. Будући да постоје различита средства реализације поздрављања у усменом и писаном дискурсу, глагол *поздрављати* се ретко употребљава перформативно (Поповић 2005: 1050). Уместо овог перформативног глагола, у нашем примеру употребљена је именица *отпоздрав* ('одговор на поздрав'), и то у функцији обраћања у писаном дискурсу, што није уобичајена формула, али то овде носи специфичне конотације у складу са ширим контекстом у коме је писмо писано. На синтаксичком плану, који је примаран у овој анализи, именицу *отпоздрав*, на површинском нивоу, посматрамо као кондензовани израз декомпонованог предиката, који на дубинском нивоу прати семикопулативни глагол *упутити / упућивати* (*нешто некоме*). Овај глагол као другу рекцијску допуну има слободни датив којим се изражава адресат. Такву допуну има и девербативна именица *отпоздрав*, док се допуна глагола *отпоздравити / отпоздрављати* именује слободним акузативом у функцији директног објекта (уп. *отпоздрав* теби... и целој чаршији : *отпоздрављамо тебе и целу Чаршију*). То може бити зато што „разлика у рекцији између глагола и одговарајуће девербативне именице произилази из рекцијских карактеристика глагола у структури с девербативном именицом” (Антонић 2004б: 80). Ако претпостављамо присуство глагола *упутити* као дела декомпонованог предиката с именицом *отпоздрав*, неопходно је да га интерполирамо у пасивној форми јер само у том случају генитивну конструкцију с предлогом *ОД*, која је овде предмет разматрања као зависни део именичког израза, можемо интерпретирати као семантички субјекат, односно агенс – вршилац радње.⁴⁴ Међутим, уколико је на месту глагола *упутити / упућивати* нека друга предикација (уп. нпр. *стизати, долазити* или копулативни глагол *јесам*), изгледа да агентивно значење генитива с предлогом *ОД* не проистиче обавезно из пасивне конструкције. Заправо, може се радити о особеностима саме именице *отпоздрав* изведене од транзитивног глагола. У већини случајева номинализовани облици транзитивних глагола добијају објекатску допуну у слободном генитиву (уп. нпр. *градити мост : градња моста*). Уз неке девербативне именице (а и у нашем примеру) уместо објекатског генитива јавља се допуна у дативу. Ако би уз именицу *отпоздрав* стајала објекатска допуна у генитиву уместо у дативу (уп. *отпоздрав* *целе Чаршије*), значило би – *цела Чаршија отпоздравља*, односно

⁴⁴ Овде се ради о пасивној дијатези у ширем смислу, према којем однос између аргумената није строго агентивно-пацијентивни, те се на формалносинтаксичком плану тај однос изражава, у зависности од комуникативне важности, путем њиховог редоследа или степена експлицирања аргумената у реченици. Значење пацијентивног односа у нашем примеру изражено је синтаксичким обликом. (уп. Пипер 2005б: 608, 610)

слободни генитив би имао функцију субјекта (уп. Мразовић Вукадиновић 1990: 289). Уколико се уз девербативну именицу експлицирају заједно и субјекат и објекат радње, онда се у слободној форми јавља објекатска допуна, а у генитиву с предлогом *ОД* семантички субјекат (уп. Фелешко 1995: 31).⁴⁵ При том се објекатска допуна налази у позицији десно од управног члана именичког израза, и то “доводи до дистантног положаја девербативне именице и генитива, што је синтаксичка позиција која онемогућава појаву слободног генитива” (Антонић 2005б: 131), и отвара место само предлошком генитиву⁴⁶ (уп. *отпоздрав теби... и целој Чаршији од мене, Тока*⁴⁷, *и мојијех брђана : мој*⁴⁸ *отпоздрав и отпоздрав мојих брђана теби... и целој Чаршији*).

Управни члан именичког израза у следећем случају представља пацијент имплицитне пасивне реченичне предикације, а зависни део израза исказан у генитиву с предлогом *ОД* јесте семантички субјекат аблатив који је у имплицирајућој конверзној структури граматички субјекат агенс у номинативу (уп. Антонић 2006: 132).

вакуфу је најљепша плаћа од Бога племенитог (ВЛ, Преобр., 67) [→ *вакуфу је најљепша плаћа КОЈА ПОТИЧЕ од Бога племенитог* → *вакуфу је најљепша плаћа КОЈА ЈЕ [добила] од Бога племенитог* → *вакуф ЈЕ ДОБИО / ДОБИЈА плаћу од Бога племенитог* ↔ *Бог племенити ЈЕ ДАО / ДАЈЕ плаћу вакуфу, а таква плаћа вакуфу је најљепша*]

За сличне генитивне конструкције с предлогом *ОД* (као нпр. *новац од осигурања, помоћ од Талијана*) Фелешко (1995: 109) констатује да су оне, будући рефлекс адвербијалне употребе, семантички маркиране конструкције, те да представљају околносне атрибуте који означавају порекло, што се потврђује увођењем глагола *потичати* у такав именички израз. Даља трансформација је потребна пошто у исказу постоји и веза именичког израза са једним аргументом ван њега — с именицом *вакуф*. Стога смо увели глагол *добити / добијати*, али у првом кораку у пасивној структури, јер је објекат активне предикације измењен у субјекат. То је, наиме, уобичајен поступак када се ради о глаголима са статусним значењем где остварење предикатског садржаја мења статус објекта (Пипер 2005б: 612). У активној персоналној структури уводимо и субјекатски аргумент (*вакуф*), који је до сада био ван посматране структуре, чиме граматички субјекат из пасивне структуре заузима своју објекатску позицију у акузативу без пред-

⁴⁵ Овакву констатацију Фелешко изводи разматрајући, додуше, само однос објекатске допуне у беспредлошком генитиву према субјекатском генитиву, а не и објекатске допуне у другим падежима. Прелазак субјекатског генитива у предлошки генитив приликом експлицирања обеју функција уз девербативну именицу, Фелешко узима као доказ да је веза објекатског генитива јача од везе која спаја девербативну именицу са субјекатским генитивом (Фелешко 1995: 109).

⁴⁶ Овакву позицију субјекатског генитива и Фелешко (1995: 31, 109) и Антонић (2005б: 130, 131) бележе с предлошком падежном структуром *ОД СТРАНЕ*.

⁴⁷ Уп. запажање у вези с говорним чином поздрављања у писаном дискурсу приликом прекидања контакта: “У појединим случајевима запажа се самономинација говорног лица (тј. његово подударање с субјектом деловања) што је формално изражено транспозицијом облика перформативног глагола с 1. лица на 3. лице. Нпр. Поздравља те твоја Ивана.” (Поповић 2005: 1052)

⁴⁸ Пошто се лична заменица не може јавити у облику слободног субјекатског генитива уз девербативну именицу, имамо облик присвојне заменице у лицу (уп. Фелешко 28-29).

лога. Поред објекатске допуне у форми беспредлошког акузатива глагол *добити* / *добитијати* регира и аблативном допуном исказаном генитивном формом с предлогом *ОД* којом се именује активни извор – извор од којег потиче друга имплицирана, конверзна активност (уп. Ружић 2005: 541). Ова реченица је у семантичкој конверзији са следећом реченицом у којој је извор – агенс замењен као давалац – агенс. Субјекатски аргумент, посредством првог објекатског аргумента, успоставља индиректну везу са трећим реченичним аргументом који из претходне субјекатске прелази у позицију индиректног објекта. Агентивни учесници из ових двеју конверзних конструкција у оној другој имају функцију индиректног објекта, а само је први објекатски аргумент, који је управни члан анализираниог именичког израза, исти у обе реченичне конструкције. Услов да се остваре овакве конверзне синтаксичко-семантичке структуре јесте да именица у генитиву означава људско биће или појам који персонификује људско биће⁴⁹ (Антонић 2005а: 129). Такође, постоји семантичко ограничење и када је реч о дативу индиректног објекта. Обавезно је да датив буде именован речју која означава особу, односно институцију⁵⁰, колектив (Ружић 2005: 508).

2.1.2.2. У великом броју примера појам који представља управну реч именичког израза квалификује се или се идентификује местом свог настанка. Уколико управна реч (или садржани објекат, будући да је у највећем броју примера и локализатор – садржалац с предлогом *ИЗ*) означава човека, такво место настанка је у прототипичним случајевима место рођења (*град, земља, држава* и сл.) или група у којој је човек настао (*породица, род, народ*). Поред ових прототипичних случајева, Кликовац (2000: 214) даље наводи и оне који говоре о месту на којем је неко први пут виђен или упознат (што је специфична врста “настанка”: нешто за нас настаје оног тренутка кад за то сазнамо), или када је у питању место становања или уобичајеног пребивалишта, као и институција или група којој човек припада.

2.1.2.2.1. У следећим примерима у генитиву с предлогом *ИЗ* имамо назив државе, области, покрајине или града, као место порекла, потицања садржаног објекта исказаног именицама са значењем ‘људи’. То место представља или место рођења или место становања, односно уобичајеног пребивалишта. У свим забележеним примерима може се увести прототипски глагол *потичати* односно аналитичка структура *водити порекло*, као и аналитичка конструкција *бити пореклом* или само копулативни глагол *јесам*.

Један пример аблативног генитива (типа потицање) именице која означава државу, управо, бележимо уз редуковани облик аналитичке структуре, без глагола *бити*, односно уз слободни инструментал именице *порекло* која је део декомпоноване структуре уместо глагола *потичати* (уп. Антонић 2005а: 242).

⁴⁹ Износечи разлоге због којих је одржан инструментални облик *богом*, поред тога што овај облик представља окамењени израз, Милка Ивић износи и то да се “у складу са законима савременог језика, сви појмови који се могу самоактивно схватити, али ипак нису биће у правом смислу, могу обележити инструменталом пасивних конструкција” (Ивић 1954а: 67).

⁵⁰ Вакуф је реч турског порекла и означава код муслимана фондацију за религиозне и хумане потребе (Мићуновић 2002).

Изгорце и Гласинчане, пореклом из Црне Горе (ВЛ, Преобр., 40) [→*Изгорце и Гласинчане, који СУ пореклом из Црне Горе* →*Изгорце и Гласинчане, који ВОДЕ ПОРЕКЛО из Црне Горе* →*Изгорце и Гласинчане, који ПОТИЧУ из Црне Горе*]

Редуковани предикатски израз поново се успоставља увођењем копулативног глагола *јесам*. Уместо оваквог предиката, можемо имати аналитичку структуру *водити порекло*, а на крају и глагол *потичати*. Овде је управни члан именичког изрази део декомпоноване структуре, па се објекат локализације – субјекатски аргумент исказа с редукованом предикацијом одређује генитивом као местом одакле потичу његови корени, одакле су дошли његови преци.

У следећим, пак, случајевима аблативна конструкција у генитиву означава порекло, најчешће као место рођења или место пребивалишта појма који је управни део именичког изрази. Трансформациони тест за наредне примере идентичан је претходном – субјекатски аргумент из претходног примера одговара управном члану именског изрази у примерима који следе.

Некоји силни бегови из Румелије и Тесалије

Како називаху тек пристигле и турским законима несвикле дошљаке из Црне Горе (ВЛ, Преобр., 97)

Напомињемо и чињеницу да је у последњем примеру предикација исказана глаголом кретања, те би стога аблативни генитив с предлогом *ИЗ* могао бити и адвербијални додатак типа удаљавања. Као такав, овај генитивни облик можемо посматрати имајући у виду и то да је именица *дошљак* изведеница од основе глагола *доћи* (од основе радног придева), и да означава ‘онога који се доселио из другог краја, придошлицу’ односно ‘човека који је тек однекуд дошао’ (РМС). Међутим, управна реч *дошљак* (овде у множини) идентификује се помоћу овог генитива. Њиме се исказује њихово место порекла – место рођења и место претходног пребивалишта.

Сличну ситуацију, глагол кретања који може бити спацијално детерминисан аблативним генитивом, имамо и у примеру:

у Чаршију је, без најаве, стигла каменорезачка дружина из Херцеговине (ВЛ, Преобр., 50)

Фелешко (1995: 89-90) узима ред речи и интонацију као битне критерије за одређивање припадности предлошко-падежне конструкције вербалној или номиналној групи. За ред речи запажа да је употреба несумњиво адвербијална ако се у линеаризацији исказа ‘управна’ именица појављује у постпозицији. У нашем примеру, могли бисмо претпоставити да је, ипак, реч о номиналној групи, односно именичком изразу у коме се генитивном конструкцијом с предлогом *ИЗ* местом идентификује порекло појма исказаног управном речју.

У следећим примерима назив у генитиву означава град или мање насељено место:

неколицина високе госпode из Стамбола (ВЛ, Преобр., 23)

од лукавих и у себе уврнутих бркалија из Високог поља (ВЛ, Преобр., 40)

“У конструкцијама с називима градова употреба предлога *од* у регионалној употреби обично је сигнал да се ради о пореклу или о удаљавању не из самог града него из његове околине” (Пипер 2005б: 726).

Овамо редовно долазе да се покажу и вижљасте “Ере” од Кремне и Ужица..., и мрки а варничави моци од Сјенице и Лима..., кракати и умишљени младићи од манастира Василија Острошког..., и суви а брзоноги Херцеговци од Гацка и Требиња. (ВЛ, Преобр., 39)
од лукавих и у себе уврнутих бркалџија ... од Травника (ВЛ, Преобр., 40)

Конструкцијом *од манастира Василија Острошког* означава се, у ствари, само порекло с подручја, тј. из околине места где се налази наведени манастир.

Генитивом се и у следећем примеру означава насељено место, односно град, али се овим локализатором идентификује једна особа, а не група људи. Пошто локализатор у овом случају означава издигнуту површину у односу на ниво којим се човек уобичајено креће (Кликовац 2000: 63), реч је о носителу, а не садржатељу, и стога стоји у генитиву блокираном предлогом *С(А)*, а не предлогом *ИЗ*. Реч је о граду који се налази на висоравни, па је зато концептуализован као носитељ (уп. ор. cit.: 96 напомена):

некадашњи поданици “Свијетлог књаза Николе са Цетиња” (ВЛ, Преобр., 39)⁵¹

У наредним примерима садржатељ је место становања, пребивалиште и означава град или део града, насељеног места по коме се јасно идентификује одређена особа, или особе, а у ширем контексту, у већини случајева, том информацијом се експлицира и разлика према другим учесницима у датим релацијама. У тим релацијама говори се углавном о становницима једног одређеног града или једног дела града у односу према другима који су заправо суседи поменутих. Дакле, садржани објекат је најчешће изражен именицом која означава одређену групу или мноштво људи.

није правио разлику између људи из Чаршије и околних ага (ВЛ, Преобр., 54)
наше комисије из Чаршије, пријатељи и познаници (ВЛ, Преобр., 78)
старици из града...знали су да... (ВЛ, Преобр., 9)

У последњем наведеном примеру немамо назив града, али се самом именицом *град*, иако без експлицитно присутног детерминатора (нпр. *овај, тај, мој* и сл.), упућује на конкретан град, на шта јасно упућује и контекст. С друге стране, ова конструкција стоји у односу према конструкцији *старици из села*, у којој се подразумева конкретно село, али у овом случају сам предлог *ИЗ* упућује да се ради о одређеном селу, док бисмо за неодређеност имали конструкцију с предлогом *СА* (уп. Мразовић Вукадиновић 1990: 347), односно предлог *ИЗ*, као и предлог *У*, његов опозит, показује референцијално (конкретно), а предлог *С(А)*, и предлог *НА*, генеричко (уопштено) значење (уп. Антонић 2005а: 214на-

⁵¹ “Ако је у говору житеља тог места и области у којој се оно налази из неког разлога (нпр. географски положај) ушао у обичај предлог *на*, а не предлог *у* (нпр. *на Цетињу*, *на Жабљаку...*) препоручује се да се следи таква употреба иако се ни употреба предлога *у* не може сматрати погрешном. Исто важи...за генитивне конструкције с предлогом *с(а)* уместо *из* (нпр. *са Цетиња*, *са Жабљака...*).” (Пипер 2005б: 728-729)

помена). Таква могућност не постоји када је у питању именица *град*, али ако се ради о квалификацији просторног типа, уместо конструкције *старци из града* просторно значење може бити исказано и конгруентним атрибутом – *градски старци* (уп. Пипер 2005б: 722), а уместо *старци из / са⁵² села* – *сеоски људи*.

У следећем примеру садржатељ стоји у плуралу, па зато и не упућује на тачно место становања:

за људе из других градова, Преображење је обичан љетни дан (ВЛ, Преобр., 12)

Цео израз је стоји у односу на људе из једног одређеног града, а на то упућује придевска одредба уз плуралски облик зависног члана именичког изрази – *други* (уп. *људи из ДРУГИХ градова* : *људи из ОВОГ града*).

Садржатељ као део града, део насељеног места (означен придевском одредбом *доњи*) имамо у свега три примера, од којих се у два примера генитивом с предлогом *ИЗ* идентификује једна особа, а не група људи:

да напакосте комисијама из доњег шехера⁵³ (ВЛ, Преобр., 22)

Због свог природног положаја многи градови се деле на два дела – један који је на вишој надморској висини (*ГОРЊИ град*) и други који је на нижој (*ДОЊИ град*).

пустахија Хамза из доњег шехера (ВЛ, Преобр., 22)

да се неки рајетин из доњих крајева...окућуио (ВЛ, Преобр., 29)

У последњем примеру, именица *крај* означава дводимензионални простор неодређених, али ипак постојећих граница (Кликовац 2000: 83). Плуралски употребљена, не означава тачан део града (места или насеља) одакле потиче садржани објекат. Обавезним детерминатором, исказаним придевом *доњи*, садржатељ је одређен према истом садржатељу у просторној конструкцији с придевом *горњи*.

Ако локализатор није дефинисан границама, те се њиме наглашава простирање, реч је о носитељу (Кликовац 2000: 101) који је тада у генитиву блокираном предлогом *СА*, а не предлогом *ИЗ*. Такав дводимензионални простор као локализатор имамо у наредна два примера.

да се одрже између насртљивих језуита са запада и турског кнута (ВЛ, Преобр., 40)

У ширем контексту занимљив је и однос *споља / унутра* односно *с ове стране / с оне стране*. Наиме, успоставља се однос између појма који се налази у дводимензионалном простору (*град*), ограђеном, омеђеном границама и појма који

⁵² О употреби обају предлога уз географски локализатор *село* говори и Кликовац тумачећи да када означава насељено место, уз именицу *село* иде предлог *У / ИЗ*, а с предлозима *НА / С(А)* именица *село* се не односи само на насељено место, већ и на шири простор око њега, односно идеја границе се губи (Кликовац 2000: 96 и напомена).

⁵³ *шехер* 'град, велика варош'.

је из перспективе оног првог ван тог простора, изван граница, односно с друге, спољашње стране границе. То је западна, спољашња страна ограниченог простора. Управна реч у наведеном изразу детерминисана је и придевом с глаголском основом – *насртљив*, са имплицирањем константног нападања, па и упада са западне стране, у конкретни простор, унутар граница одређене територије.

Изван поменутих граница јесте и порекло појма који је управна реч именичког изрази у следећем примеру, а оно је исказано генитивном конструкцијом с предлогом *СА*:

посјетиоцима са стране ограда се, на први поглед, и могла чинити... (ВЛ, Преобр., 79)

Овако идентификован управни члан именичког изрази означава, заправо, странца (тј. странце) – некога ко је дошао из стране земље, из другог града или другог краја.

2.1.2.2.2. Као део декомпоноване структуре уместо глагола *потичати*, уместо слободног инструментала именице *порекло*, може стајати и слободни инструментал именице *род*. Овде уз тај облик имамо аблативни генитив блокиран предлогом *ОД*, који означава место настанка у другом прототипичном случају – као група у којој је човек настао (*породица*, *род*). У забележеном примеру се, у ствари, ради о представнику или оснивачу породичне лозе:

млад и осيون бег родом од потурченог Кресоја (ВЛ, Преобр., 97) [→ *млад и осيون бег који ЈЕ родом од потурченог Кресоја* ↔ *млад и осيون бег ПОРЕКЛОМ од потурченог Кресоја* → *млад и осيون бег који ЈЕ пореклом од потурченог Кресоја* → *млад и осيون бег ВОДИ ПОРЕКЛО од потурченог Кресоја* → *млад и осيون бег који ПОТИЧЕ од потурченог Кресоја*]

Група у којој је човек настао може бити исказана и аблативном конструкцијом *из рода*, с обавезним детерминатором којим се појам *род* одређује, односно индивидуализује, будући узет појединачно из класе којој припада (уп. Пипер 2005а: 50).

Тај детерминатор може бити посесивни / експликативни генитив множине именице која означава презиме као у следећем примеру:

моћном силхадару из везирског рода Соколовића (ВЛ, Преобр., 24) [→ *моћном силхадару ПОРЕКЛОМ / РОДОМ ОД Соколовића* ↔ *моћном силхадару КОЈИ ПРИПАДА роду Соколовића*]

Именица *род*, у значењу ‘породица, породична лоза’, заједно с детерминатором који значи презиме, идентификују управни део именичког изрази не само као потицање, него истичу и то коме припада појам из управног дела, па је значење те конструкције и посесивно.

Обавезни детерминатор уз именицу *род* у генитиву с предлогом *ИЗ* у другом случају јесте деиктички атрибут у облику заменичког присвојног придева за именовање аргумента који се њиме непосредно одређује (Пипер 2005а: 94).

дванаест мушких глава из нашег рода је...скончало (ВЛ, Преобр., 84) [→ дванаест мушких глава КОЈЕ ПОТИЧУ из нашег рода ↔ дванаест мушких глава КОЈЕ ПРИПАДАЈУ нашем роду]

Зависном делу именичког израза *из нашег рода* управна је именица *глава*, са значењем ‘особа, човек, појединац’. Будући употребљена са нумеричким квантификатором и присвојним придевом, као одредбом, уместо именице *глава* у функцији управног дела именичког израза с генитивном конструкцијом, можемо имати бројну именицу која означава дванаест особа мушког пола (*дванаесторица из нашег рода*). Тих дванаест особа припада одређеном роду, тј. део је рода. Именица *род* употребљена је овде као збирна именица, без формалног обележја збирности, и означава скуп хетерогеног састава у коме се део тог скупа нумерички квантификује својеврсном фрагментизацијом (уп. Пипер 2005а: 62, 63). Делови овог скупа, ове групе јесу главе као чланови, припадници једне породице, породичне лозе. Реч је, дакле, о категоријалном значењу односа између дела и целине (тј. мероничности), односно и значењу партитивности.

2.1.2.2.3. До сада смо у примерима имали управну реч која је означавала човека, а који је био квалификован или идентификован местом свог настанка. Сада бележимо и примере у којима је управна реч именичког израза неки предмет или појава. Такав садржатељ (будући да имамо генитив с предлогом *ИЗ*) најчешће се квалификује местом на којем смо први пут сазнали за њих, местом коме припада и сл. (Кликовац 2005: 214).

има неке везе са чесмом из бакиних прича (ВЛ, Преобр., 48) [↔ има неке везе са чесмом ЗА КОЈУ САМ ПРВИ ПУТ САЗНАО из бакиних прича]

израсло је дивотно здање из бакиних прича (ВЛ, Преобр., 50-51) [↔ израсло је дивотно здање ЗА КОЈЕ САМ ПРВИ ПУТ САЗНАО из бакиних прича]

Глагол *израсти*, имајући значење ‘поникнути, настати; појавити се’, а и пошто је компонован с префиксом *из-*, може бити допуњен генитивном конструкцијом с предлогом *ИЗ*, те би у неком другом случају, уколико би то дозвољавала лексичка семантика делова именичког израза, могао бити интерполиран у сам израз (нпр. *биљка је израсла из земље*).

У следећем примеру реч је о месту коме припада садржани објекат:

[на то] указују и четири извода из полицијских записника (ВЛ, Преобр., 80) [→... четири извода КОЈИ ПОТИЧУ из полицијских записника → ... четири извода КОЈИ СУ УЗЕТИ из полицијских записника ↔ ... четири извода КОЈИ СУ НАСТАЛИ у полицијском записнику ↔ ... четири извода КОЈИ ПРИПАДАЈУ полицијском записнику].

Именица *извод*, иако изведеница од глагола, уопште не означава радњу, већ остварење, резултат, производ, траг и сл., па тако добија предметно значење (Клајн 2003: 25, 215), а то је ‘извадак (=одломак) из какве књиге или писменог састава’ (*РМС*). Једина веза с мотивним глаголом јесте рекцијска допуна аблативним генитивом с предлогом *ИЗ*. Пошто и уз именицу *одломак*, на месту име-

нице *извод*, имамо детерминацију истом конструкцијом, пре је у питању чињеница да *записник*, као и *књига* представља затвореног садржатеља, због чега и имамо предлог *ИЗ*. Оно што се може видети из тог садржатеља јесте *извод* као садржани објекат⁵⁴, који се генитивном конструкцијом означава као местом свог настанка. Уз спацијално аблативно значење, језички представљено предлогом *ИЗ* и генитивом, у овом именичком изразу уочавамо и категоријално значење односа између дела и целине.

2.1.2.3. Појам који представља управну реч именичког израза, односно објекат локализације може бити идентификован не само местом, већ и временом свог настанка – временом као метафором простора која је једна од могућих представа о кретању кроз време⁵⁵. Човек у том кретању кроз време пролази кроз различите временске јединице, излазећи из једних и улазећи у друге тзв. временске одсечке, бивајући тако учесник или сведок разних ситуација, разних догађања, чији оквир, односно садржатељ јесте временска јединица (Кликовац 2000: 147, 149). Овде је реч о временским јединицама у генитивним конструкцијама са значењем темпоралне аблативности – ингресивности. Објекти локализације, који могу бити сасвим различите лексеме, идентификују се временом свог настанка. Између управног и зависног дела именичког израза можемо интерполирати глагол *потичати*, као предикацију релативне клаузе. Даљом трансформацијом управни члан је допуњен клаузом с глаголом који носи опште значење ‘настати’. Тако се “површински и у међутрансформацији остварује значење ингресивности (темпорална квантификација), а базично значење локализације (темпорална идентификација)” (Антонић 2006: 139).

Темпорални идентификатори – локализатори управног дела именичког израза у забележеним примерима јесу именице које означавају конвенционалну временску јединицу (*година*, *век*), период човековог живота (*младост*) и именица *време* са значењем ‘временског оквира’ карактеристичног за главни део израза. Идентификују се именице које означавају људе и предмете, али и различите појаве.

Темпорални аблатив типа потицање (порекло) имамо у генитиву с предлогом *ИЗ*:

међу српским устаницима из 1804. године (ВЛ, Преобр., 245) [→ *међу српским устаницима КОЈИ ПОТИЧУ из 1804. године* → *међу Србима КОЈИ СУ ПОСТАЛИ устаници 1804. године* ↔ *међу Србима КОЈИ СУ ПОДИГЛИ устанак 1804. године*]

дједови рођаци и пријатељи из младости (ВЛ, Преобр., 42) [→ *дједови рођаци и пријатељи КОЈИ ПОТИЧУ из [периода] младости* → *ОНИ КОЈИ СУ ПОСТАЛИ дједови пријатељи у младости* ↔ *пријатељи КОЈЕ ЈЕ дјед СТЕКАО у младости*]

⁵⁴ Уп.: “Једну врсту затвореног S (садржатеља – 3.С.) представља и књига. Пошто корнице имају перцептивну сличност са poklopcem prototипичног S типа kutije, а njима се на сличан начин и рукује, SO (садржани објекат – 3.С.) је све оно што се види кад се књига “otvori” а не види кад се она “zatvori”. То може бити неки предмет уметнут између страница, али је у типичном случају текст или слика...” (Кликовац 2000: 54)

⁵⁵ Мада се *време* углавном тумачи као метафора простора, Кликовац (2000: 147) на основу своје анализе закључује да се оно пре свега схвата као *кретање*, а да је метафора *време је простор*, само једна од конкретизација опште представе о том кретању.

Изражавање временске аблативности генитивом с предлогом *ИЗ* карактеристична је за конструкције у којима локализатор именује именица са значењем периода у човековом животу (Пипер 20056: 763).

Ентитет који се као управна реч именичког израза временски идентификује јесте и сам *догађај*, а временска јединица као садржатељ (*година*) представља оквир за оно што се за време њеног трајања догађало:

догађаје из тридесет протеклих година пратио сам... (ВЛ, Преобр., 11) [$\rightarrow$ *догађаје КОЈИ ПОТИЧУ из тридесет протеклих година пратио сам...* $\rightarrow$ *догађаје КОЈИ СУ НАСТАЛИ/НАСТАЈАЛИ у тридесет протеклих година пратио сам...* $\leftrightarrow$ *пратио сам шта се догађало током / у току тридесет протеклих година*]

Плуралски облик именице *догађај* упућује на имперфективни облик мотивног глагола (уп. *догађај* – *оно што се догодило* према *догађаји* – *оно што се догађало*). Ова именица, семантички непотпуна, захтева експлицирање, било садржајем тј. радњом која се десила било одређивањем временског или просторног оквира. Временски оквир одређен је и нумеричким квантификатором *тридесет* и обавезним детеминатором *протеклих*.

неки рачуни из ранијих времена (ВЛ, Преобр., 127) [$\rightarrow$ *неки рачуни КОЈИ ПОТИЧУ из ранијих времена* $\rightarrow$ *неки рачуни КОЈИ СУ НАСТАЛИ у ранијим временима* $\leftrightarrow$ *неки рачуни КОЈИ СУ ПОСТОЈАЛИ у ранијим временима*]

У значењу ‘размирица, несугласица, спор, свађа,’ именица *рачун* се употребљава у плуралској форми. Пошто се садржатељ именује општом именицом *време* обавезан је детерминатор који ову именицу одређује као временску јединицу која представља оквир догађања – *размирица, свађа* и сл.

У следећем примеру уз временски локализатор, као типични идентификатор времена настанка појма из управног дела именичког израза, стоји фрагментизатор којим се показује завршни сегмент те конвенционалне временске јединице. Стога уз аблативни генитив именице *век* немамо предлог *ИЗ* већ конструкцију *С КРАЈА*.

испред бодеза с краја 18. вијека (ВЛ, Преобр., 129) [$\rightarrow$ *испред бодеза КОЈИ ПОТИЧЕ с краја 18. вијека* $\rightarrow$ *испред бодеза КОЈИ ЈЕ НАСТАО с краја? / крајем / пред крај 18. вијека*]

Само је забележен један именички израз у коме је темпорални аблатив у конструкцији с предлогом *ОД*:

*да не понове кијамет*⁵⁶ *од прије четири године* (ВЛ, Преобр., 337) [$\rightarrow$ *да не понове кијамет* [налик оном] *КОЈИ ПОТИЧЕ од пре четири године* $\rightarrow$ *да не понове кијамет* [налик оном] *КОЈИ ЈЕ НАСТАО пре четири године* $\leftrightarrow$ *да не понове кијамет* [налик оном] *КОЈИ ЈЕ ИЗБИО пре четири године*]

Према времену говора оно што претходи или следи одређујемо временским јединицама с различитим показним придевима типа *прошли*, *претпрошли*, *идући* и сл. Тако нпр. уз именицу *година* иду придеви *прошла*, *претпрошла*, док се на-

⁵⁶ Именица *кијамет* у овом контексту значи ‘метеж, неред, немир, гужва’.

ставком удаљавања од тренутка говора употребљавају конструкције с предлогом *пре* и нумеричким квантификатором (*пре четири године*), а у оба случаја ради се о непосредној временској локализацији. Предлог *ОД* мења значење конструкције у аблативно, у овом случају типа потицање.

2.2. Синтаксичко-семантичке позиције генитивних предлошких конструкција у именичком изразу с обележјем аблативности

Анализиране генитивне предлошке конструкције које носе семантичко обележје аблативности на дубинском плану налазе се у различитим синтаксичко-семантичким позицијама, и то као семантички субјекат агенс, објекат-аблатив, комплемент уз именицу и, у највећем броју, као адвербни детерминатор, спајални или темпорални. Маргинална је појава посесивног детерминатора.

2.2.1. Семантички субјекат

У свега два од 42 анализирана именичка израза бележимо генитив блокиран само предлогом *ОД* у позицији семантичког субјекта – у првом примеру условљен експлицирањем и субјекта и објекта уз девербативну именицу, а у другом присуством имплицирајуће конверзне структуре у којој је облик у генитиву из именског израза граматички субјекат агенс у номинативу.

отпоздрав теби беже беговићу и цијелој чаршији од мене Тока и мојијех брђана (ВЛ, Преобр., 57)

вакуфу је најлепша плаћа од Бога племенитог (ВЛ, Преобр., 67)

2.2.2. Објекат-аблатив

У позицији објекта-аблатива (типа удаљавање, одвајање, уклањање, ослобађање и сл.) као допуне управног дела именског израза налазимо четири генитивне конструкције, од којих у два примера семантика управне девербативне именице захтева генитив с предлогом *ОД*, а друге две, будући с префиксом *из-*, али и због семантике појма у генитиву, реакцијски су допуњене обликом с предлогом *ИЗ*.

у њега налазаше уточишта и заштиту од турске погани и кнута (ВЛ, Преобр., 99)

вавијек бива да нејач тражи заклон од јада горега (ВЛ, Преобр., 22)

тако је славио избављење из турског јарма (ВЛ, Преобр., 82)

истакање оног свица из очију (ВЛ, Преобр., 68)

2.2.3. Комплемент уз именицу

Аблативни генитив типа потицање: извор – порекло имамо у два примера као допуну именицама *порекло* и *род* у граматикализованом облику слободног инструментала које су део декомпоноване структуре уместо глагола *потичати*. Уз инструментални облик именице *порекло* бележимо предлог *ИЗ* и генитив именице која означава одређени локалитет, а уз исти облик именице *род* предлог *ОД* и генитив именице која означава представника, односно оснивача породичне лозе.

Изгорце и Гласинчане, пореклом из Црне Горе (ВЛ, Преобр., 40)

млад и осيون бег родом од потурченог Кресоја (ВЛ, Преобр., 97)

2.2.4. Спацијални детерминатор

У највећем броју анализираних именских израза (њих 25) имамо спацијални адвербијални детерминатор именичког детерминанта, односно управног дела именског израза – израза насталог или елидирањем копулативне предикације, или номинализацијом вербалног елемента који постаје управни члан тог израза.

У 17 именских израза 14 различитих лексема налазимо у 19 генитивних облика блокираних предлогом *ИЗ*. Већином се генитивом с предлогом *ИЗ* означава потицање – порекло, ређе другачији тип потицања, као нпр. извор (овде *извор сазнања*). Поттицање, као вид аблативности, немамо у свега три именска израза – типичан вид удаљавања забележен је само у једном примеру где је девербативна именица управна генитивној конструкцији с предлогом *ИЗ*; преостала два именска израза специфична су по томе што се садржани објекат, односно агенс налази унутар једног специфичног садржатеља.

Некоји силни бегови из Румелије и Тесалије. (ВЛ, Преобр., 23)

неколицина високе госпоре из Стамбола (ВЛ, Преобр., 23)

неспикле дошљаке из Црне Горе (ВЛ, Преобр., 97)

у Чаршију је, ..., стигла *каменорезачка дружина из Херцеговине* (ВЛ, Преобр., 50)

није правио разлику између *људи из Чаршије* и околних ага (ВЛ, Преобр., 54)

да ће *наше комисије из Чаршије*, пријатељи и познаници, наћи... (ВЛ, Преобр., 78)

старици из града...знали су да... (ВЛ, Преобр., 9)

од лукавих и у себе *уврнутих бркајлија из Височког поља* (ВЛ, Преобр., 40)

за људе из других градова, Преображење је обичан љетни дан (ВЛ, Преобр., 12)

да напакосте *комисијама из доњег шехера* (ВЛ, Преобр., 22)

пустација Хамза из доњег шехера (ВЛ, Преобр., 22)

да се *неки рајетин из доњих крајева...окућу* (ВЛ, Преобр., 29)

има неке везе *са чесмом из бакиних прича* (ВЛ, Преобр., 48)

израсло је дивотно здање из бакиних прича (ВЛ, Преобр., 50-51)

на дан *свог бјегства из Чаршије*

...до *оних* [предака] *из невидјела* (ВЛ, Преобр., 52)

Тих ћутљивих погледа из даљине, из невидјела

За разлику од конструкција с предлогом *ИЗ*, предлогом *С(А)* у три забележена примера означава се само порекло, не и удаљавање – порекло из града који се налази на висоравни или порекло с простора неомеђеног границама и исказаног именицом у генитиву.

некадашњи поданици *"Свијетлог књаза Николе са Петиња"* (ВЛ, Преобр., 39)

да се одрже између *настрљивих језуита са запада* и турског кнута (ВЛ, Преобр., 40)

посетиоцима са стране ограда се, ..., и могла чинити... (ВЛ, Преобр., 79)

Генитивом с предлогом *ОД* обележено порекло имамо у 5 конструкција. Будући да је појава предлога *ОД* с називима градова уобичајена у источнохерцеговачком тј. херцеговачко-крајишном дијалекту одакле потиче писац романа из којег је наш прикупљени материјал, овакви примери су очекивани.

вижљасте “Ере” од Кремне и Ужница (ВЛ, Преобр., 39)
мрки а варничави момци од Сјенице и Лима (ВЛ, Преобр., 39)
кракати и умишљени младићи од манастира Василија Острошког (ВЛ, Преобр., 39)
суви а брзоноги Херцеговци од Гацка и Требиња (ВЛ, Преобр., 39)
од лукавих и у себе уврнутих бркајлија ... и од Травника (ВЛ, Преобр., 40)

2.2.5. Темпорални детерминатор

После примера са спацијалним значењем, највише је именских израза где је генитивном конструкцијом исказан темпорални детерминатор, али и далеко мање – свега 6 именских израза, могу бити сасвим различите лексеме, идентификују се временом свог настанка.

међу српским устаницима из 1804. године (ВЛ, Преобр., 245)
дједови рођаци и пријатељи из младости (ВЛ, Преобр., 42)
догађаје из тридесет протеклих година пратио сам... (ВЛ, Преобр., 11)
неки рачуни из ранијих времена (ВЛ, Преобр., 127)
да не понове кџамет од прије четири године (ВЛ, Преобр., 337)
испред бодеза с краја 18. вијека (ВЛ, Преобр., 129)

2.2.6. Посесивни детерминатор

Будући да примарни адноминални детерминатори нису предмет овог истраживања, овде бележимо само оне случајеве у којима се ово категоријално значење види из односа управног и зависног дела именског израза као однос мероничности, односно однос дела и целине, али који нису исказани облицима типичним за ову семантичку категорију⁵⁷. Забележена су три таква именичка израза и у свим примерима генитивни облик је блокиран предлогом *ИЗ*. Од тога у два примера имамо именицу *род* у генитиву поред предлога блокирану и обавезним детерминатором.

моћном силхадару из везирског рода Соколовића (ВЛ, Преобр., 24)
дванаест мушких глава из нашег рода је...скончало (ВЛ, Преобр., 84)
[на то] указују и четири извода из полицијских записника (ВЛ, Преобр., 80)

2. Закључак

На основу анализираних корпуса који чине 42 именичка израза детерминисана предлошким генитивом са семантичким обележјем аблативности уочавамо да је аблативни тип *потичање*: *извор – порекло* главни вид испољавања аблативности којим генитивна конструкција одређује управни део именичког израза. Наиме, 35 анализираних примера забележено је с наведеним типом аблативности, док у свега 7 примера предлошка генитивна форма носи обележје типа *удаљавање*.

⁵⁷ Уп.: “Понекад исти однос између целине и неког њеног дела може бити осмишљен и језички представљен на два или више начина у зависности од тога која језичка средства се изаберу да би он био означен, нпр.: *Врата на аутобусу била су затворена*, *Врата од аутобуса била су затворена*, *Врата аутобуса била су затворена*. ” (Пипер 2005б: 947)

У оквиру примера са значењем *потпицања* издваја се као доминантно одређивање порекла као места настанка (27 именичких израза). На другом месту, али у далеко мањем броју примера (6) оваквим генитивом се детерминише време настанка. Сасвим је маргинална употреба генитива с предлогом *ОД* који представља семантички субјекат.

У 21 именичком изразу у облику предлошког генитива имамо име административне целине (државе, области, града) или појам са значењем дела града и значењем неког неодређеног простора. У 14 од 21 именичког израза забележено је 16 назива различитих административних целина, а у осталих 7 израза имамо 5 различитих лексема за означавање просторних појмова. Све такве именице означавају место порекла, потпицања садржаног објекта који је исказан именицама са значењем 'човек'. Садржани објекат је 'човек' и у 3 именичка израза где се генитивном формом означава група у којој је човек настао. У преостала 3 примера предмет је садржани објекат, а генитив с предлогом означава место на којем смо први пут сазнали за њих (извор сазнања).

Примарна је употреба предлога *ИЗ* уз географске појмове. Од 21 примера 13 различитих генитивних облика блокирано је овим предлогом. Потом долази предлог *ОД* који у 5 именичких израза стоји уз 8 различитих географских имена, у регионалној употреби, од којих један назив (*манастир Василије Острошки*) не значи место, али се генитивном конструкцијом означава порекло из места где се налази манастир и његове околине. С предлогом *С(А)* блокирана су 3 генитивна облика, од којих је један назив града (*Цетиње*), а остала два са семантиком простора неомеђеног границама. Изузев предлога *С(А)* који налазимо у једном примеру уз фрагментизатор којим се показује завршни сегмент неке временске јединице, ово су и једини забележени примери употребе предлога *С(А)*, у целом корпусу.

За анализиране примере са значењем *удаљавања*, али и за цео корпус уопште, констатујемо да појава одређеног аблативног предлога уз генитивни облик именице на првом месту зависи од инхерентне лексичке семантике именице која је зависни део именичког израза, односно од концептуализације појма израженог именицом у генитиву. Све оне именице које означавају стварни садржатељ или означавају апстрактни појам који концептуализујемо као садржатељ блокиране су предлогом *ИЗ*. Међутим, избор предлошке форме којом ће бити блокиран генитивни облик конкретне именице у именичком изразу зависи и од синтаксичко-семантичке позиције генитивне конструкције. У функцији објекта предикације избор аблативне предлошке форме зависи и од инхерентне лексичке семантике глагола који у облику девербата представља управни део именског израза. На избор предлога у генитивној структури може утицати и префиксална морфема управног дела именичког израза изведеног од префиксираног глагола, како у случајевима када је зависни део таквог израза прилошка допуна објекатског типа, тако и у случајевима када је реч о спацијалном детерминатору девербата од динамичног глагола. Ипак, у таквим случајевима избор предлошке форме највише зависи од конкретне потребе експлицирања одређене реалије у датом контексту.

Литература

- Antonić, Ivana (1999). Temporalni genitiv s predlogom USRED. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLII [Посвећено сећању на академика Павла Ивића]: 133-139.
- Antonić, Ivana (2004a). Temporalna determinacija nominalnom formom u genitivu u standardnom srpskom jeziku. *Slavia Meridionalis. Studia linguistica. Slavica et balcanica*. red. Stanislav Karolak. Warszawa: Instytut slawistyki Polskiej akademii nauk. 4: 65-80.
- Антонић, Ивана (2004б). Синтакса и семантика датива. *Јужнословенски филолог*. LX: 67-97.
- Антонић, Ивана (2005а). *Синтакса и семантика надежа*, у: Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић (2005). *Прилози граматици српскога језика: Синтакса савременог српског језика – Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Антонић, Ивана (2005б). Субјекатски генитив у стандардном српском језику. *Јужнословенски филолог*. LXI: 125-143.
- Антонић, Ивана (2005в). Предлози УСРЕД, НАСРЕД, ПОСРЕД у савременом стандардном српском језику. *Зборник Матице српске за славистику*. 67: 129-136.
- Антонић, Ивана (2006). Предлог ОД у савременом српском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 35/1: 129-144.
- Арсенијевић, Нада (2003а). Акузатив с предлогом у савременом српском језику (I). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLVI/ 1: 101-261.
- Арсенијевић, Нада (2003б). Акузатив с предлогом у савременом српском језику (II). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLVI/ 2: 51-216.
- Вићентић, Биљана и др. (2001). *Грађа за библиографију српске синтаксе*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ивић, Милка (1954а). *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко–семантичка студија)*. Београд: Српска академија наука. (Посебна издања, књ. СС XXVII, Институт за српски језик, књ.2)
- Ивић, Милка (1954б). Узрочне конструкције с предлогом због, од, из у савременом књижевном језику. *Наш језик*. н.с., књ. 5/св. 5-6: 186-194.
- Ivić, Milka (1983). *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta
- Клајн, Иван (2002). *Прилози граматици српскога језика: Творба речи у савременом српском језику. Први део – Слагање и префиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- Клајн, Иван (2003). *Прилози граматици српскога језика: Творба речи у савременом српском језику. Други део – Суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- Klikovac, Duška (2000). *Semantika predloga: studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet.

- Lalević, Miodrag S. (2004). *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika*. (1.izd. fototipsko izdanje 1974) Beograd: Nolit.
- Мићуновић, Љубо (2002). *Речник страних речи и израза*. Београд: АЛТЕРА.
- Mrazović, Pavica i Zora Vukadinović (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Dobra vest.
- Пипер, Предраг (2005а). *Именски израз*, у: Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић (2005). *Прилози граматици српског језика: Синтакса савременог српског језика – Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Пипер, Предраг (2005б). *Семантичке категорије у простој реченици: Синтаксичка семантика*, у: Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић (2005). *Прилози граматици српског језика: Синтакса савременог српског језика – Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Поповић, Људмила (2005). *Комуникативне функције просте реченице*, у: Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић (2005). *Прилози граматици српског језика: Синтакса савременог српског језика – Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Речник српскохрватског књижевног језика I-VI* (1967-1976). Нови Сад Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- Ружић, Владислава (2005). *Проста реченица као синтаксичка целина*, у: Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић (2005). *Прилози граматици српског језика: Синтакса савременог српског језика – Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Станојчић, Живојин и Љубомир Поповић (1994³) *Грамматика српског језика. (Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе)*. треће, прерађено издање. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић, Михаило (1965). *Значење и функције генитивне синтагме с предлогом од. Наш језик*. н.с. год. XIV/бр. 4–5: 239–262.
- Стевановић, Михаило (1974²). *Савремени српскохрватски језик. (Грамматички системи и књижевнोजезичка норма). II Синтакса*. Београд: Научна књига.
- Фелешко, Казимјеж (1995). *Значења и синтакса српскохрватског генитива*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Вукова задужбина – Орфелин.

Zoran Simić

THE PREPOSITIONAL GENITIVE WITH THE SEMANTIC ABLATIVE MARKER
IN NOUN PHRASES IN THE LANGUAGE OF THE NOVEL *PREOBRAŽENJE* BY
VOJISLAV LUBARDA

S u m m a r y

The paper examines nominal phrases from the novel *Preobraženje* by Vojislav Lubarda. It deals with prepositional genitive structures with the semantic ablative marker which appear as dependend parts of nominal phrases and are primarily of nominal type.

The analysis has shown that the ablative type of *origin* or *source*, where the source is predominantly defined as the place of origin, is the major ablative form by means of which the genitive structure defines the head noun. The form of prepositional genitive is mainly found in geographical items which primarily take the preposition *IZ (FROM)*.

The analysis has also revealed that the particular ablative preposition which appears with the genitive form of noun chiefly depends on the inherent lexical semantics of the noun which is the dependend part of a noun phrase i.e. on the conceptualization of the notion expressed by the genitive form of the noun.

The transformative analysis of the prepositional genitive structures with the semantic ablative marker has shown that in the deep structure they may have various syntactic and semantic positions: semantic subjects (doers of the action), object-ablatives, noun complements, and, in most cases, adverbial determiners, spacial and temporal.

О ГЛАГОЛИМА И ЊИХОВИМ ДОПУНАМА У НОВОСАДСКИМ РАДИО И ТЕЛЕВИЗИЈСКИМ ЕМИСИЈАМА

*Рађено под руководством
проф. др Владиславе Ружић*

САЖЕТАК

У овом раду извршена је синтаксичко-семантичка анализа глагола који су примарно интелектуално-комуникативног садржаја, али и оних који се као такви могу употребити у одређеном контексту, регистрованих у новосадским радио и телевизијским емисијама. Циљ је био да се утврди који се глаголи појављују у датоме корпусу, њихова фреквентност, какву врсту допуне захтевају и у каквом значењу су употребљени (примарном или секундарном).

КЉУЧНЕ РЕЧИ: савремени српски језик, синтакса, рекција, фреквенција, семантика, глаголи интелектуално-комуникативног и другог садржаја.

1. Увод

1.1. О предмету, циљу и корпусу рада

Предмет овог рада су глаголи, који су примарно интелектуално-комуникативног садржаја, али и они који се као такви могу употребити у одређеном контексту, регистровани у новосадским радио и телевизијским емисијама. Рад је подељен на два дела. У првом делу је извршена синтаксичко-семантичка анализа глагола, који су представљени азбучним редом и сваки је семантички дефинисан према Речнику Матице српске, илустрован примерима из корпуса и прокоментарисан, а затим је направљено поређење са упитником Милке Ивић¹ да би се утврдило да ли се конструкције које су забележене у корпусу подударају са онима из упитника или има одступања.

Циљ рада је да се утврди који се глаголи појављују у датоме корпусу, затим њихова фреквентност, какву рекцијску, односно семантичку допуну захтевају и у ком значењу су употребљени.

Рад се заснива на корпусу који је сакупљен из неколико новосадских радио и телевизијских емисија (типа контакт програма), снимљених 1977. и 1978. године.² Укупно је било шест емисија, од којих је једна радијска (а) и пет телевизијских (б):

¹ Милка Ивић, Квештионар за употребу падежа у савременом српскохрватском књижевном језику, ЗБФЛ XIV/1, Нови Сад, 1971, 159–169.

² Овај материјал ми је уступила мр Мирјана Јоцић, којој се овим путем искрено захваљујем.

а. Један део контакт емисије Радио Новог Сада “Суботом са вама” (15. IX 1978), 21 страна куцаног текста. (У даљем тексту када се буду наводили примери из ове емисије користиће се скраћеница ЈДКЕ РНС “ССВ”, 1978);

б.1. “Критика и самокритика”, разговор у студију, контакт програм, ТВНС (1977), 24 стране куцаног текста (РУС ТВНС “КИС”, 1977);

б.2. “Културна хроника”, програм на српскохрватском језику, ТВНС (1977), 4 стране куцаног текста (ПНАСХЈ ТВНС “КХ”, 1977);

б.3. “Културна хроника на српскохрватском језику”, контакт програм, ТВНС, 6 страна куцаног текста; у даљем тексту користиће се скраћеница КП ТВНС “КХ НАСХЈ”,

б.4. “Омладински екран”, емисија за младе, разговор у студију, ТВНС (14. XI 1977), 13 страна куцаног текста (РУС ТВНС “ОЕ”);

б.5. “Сигнали”, информативна емисија, контакт програм, ТВНС (20. XII 1977), 19 страна куцаног текста (ИЕ ТВНС “СИГ”, 1977).

1.2. О глаголима интелектуално-комуникативних радњи и њиховим допунама
О глаголима интелектуално-комуникативних радњи нема много појединачних радова у нашој лингвистичкој литератури. Они су најчешће обрађивани у граматицама и то у оквиру поглавља о падежима и зависним реченицама или у монографијама о појединим падежима. Овде ћу дати кратак преглед литературе коју сам користила и која ми је била својеврсна помоћ у анализи прикупљених примера.

Михаило Стевановић у својој књизи “Савремени српскохрватски језик II. Синтакса” (Стевановић 1969: 503–504) интелектуално-комуникативне глаголе најпре помиње у делу о падежима, наводећи да се локатив с предлогом О најчешће употребљава у функцији неправог објекта управо уз глаголе говорења и мишљења, што и поткрепљује бројним примерима. Даље наводи, да се објекатска функција предлошко-падежне конструкције О + Lok најјасније види уз глагол *мислити* и друге глаголе овог значења. Напореда са овом конструкцијом, као њен семантичко-синтаксички синоним, такође у функцији неправог објекта, употребљава се предлошко-падежна конструкција ЗА + Ak. Као семантичка допуна глаголима *знати*, *мислити*, *говорити* и др. одређује коме је, односно чему је намењено оно што се говори управним речима. Слободним дативом се исто исказује коме је нешто намењено и њиме се допуњавају глаголи који значе говорење, исказивање и изражавање. Поново се с овим глаголима срећемо и у делу Граматике где се обрађују зависне реченице. Када говори о декларативним (изричним) реченицама М. Стевановић наводи да се њима исказује оно што садрже глаголи управних реченица, односно оне објашњавају шта се износи глаголима говорења, мишљења и осећања у реченицама од којих оне зависе и то, такође, илуструје мноштвом примера (Стевановић 1969: 825–826).

Татјана Батистић у својој студији “Локатив у савременом српскохрватском књижевном језику” (Батистић 1972: 43–46) ове глаголе помиње када говори о локативу у функцији глаголских допуна и она, као и М. Стевановић, тврди да се конструкција О + Lok јавља уз одређену класу глагола и именица као њихова допуна и даје њихов списак. Наравно, ради се о глаголима говорења и мишљења

(у широком смислу) чија је учесталост појављивања различита. На првом месту је глагол *говорити*, као најфреквентнији, а за њим долазе глаголи *мислити* и *писати*.

Једини рад у потпуности посвећен интелектуално-комуникативним глаголима написала је М. Ивић: “О објекатској допуни глагола комуникативних и интелектуалних радњи” (Ивић 1972). У овом раду М. Ивић се бави транзитивношћу поменутих глагола и полази од става наших граматичара који глаголе интелектуално-комуникативног садржаја редовно сврставају међу транзитивне. Поставља се питање како утврдити да ли је неки глагол транзитиван (прелазан) или интранзитиван (непрелазан). У нашој граматичкој традицији прелазност глагола одређује се помоћу питања *кога? шта?*. Дакле, ако се уз глагол може појавити облик *некога/нешто*, односно објекат у облику акузатива без предлога, онда је реч о прелазном, правом прелазном глаголу. Међутим, у групу прелазних глагола сврставају се и они који означавају радње, за чију је реализацију потребан објекат (на ком ће се радња извршити) и то у облику акузатива с предлогом или било ког другог зависног падежа. Када говори о глаголима интелектуално-комуникативних радњи, Милка Ивић даље наводи да се они не могу у потпуности сврстати у групу правих прелазних глагола, због тога што се у функцији њихове семантичке допуне не може појавити ни облик *некога* ни било која друга именска реч којом се одређује живо биће (нпр. не може се рећи *говорићу Олгу, мислићу Олгу...*, а једино глаголи слушања могу имати допуну у облику слободног акузатива, али се ту имплицира радња чији је вршилац објекат у акузативу, нпр. *чујем Олгу како свира/ како пева...*). Облик *нешто* у функцији семантичке допуне интелектуално-комуникативних глагола појављује се у двострукој улози – као прономен и као просентенцијализатор. Као прономен он замењује именицу и веома је мали број именичких лексема које се могу појавити као објекатска допуна уз глаголе говорења – *истина, гадости, глупости, ствар*. М. Ивић наводи и примере: *Говорила ми је нешто* ⇒ *Говорила ми је истину /глупости /паметне ствари*. Ове лексеме врше функцију унутрашњег објекта, сматра М. Ивић. Као просентенцијализатор облик нешто замењује реченицу, нпр. *Говорила ми је нешто* ⇒ *Говорила ми је да ће ићи у Београд / кад ће се вратити у Београд*.

На крају Милка Ивић закључује да се уз глаголе интелектуално-комуникативних радњи, као објекат, чешће појављује реченица него именица.

У својој студији “Значења српскохрватског инструментала и њихов развој” М. Ивић говорећи о социјативном инструменталу, помиње социјативне глаголе, чија је једна од главних карактеристика моменат узајамности (што, такође, важи и за комуникативне глаголе). “Радња чисто социјативног типа као јединствена акција која иде у извесном смислу од субјекта ка другом партнеру и од другог партнера ка субјекту има медијалан карактер. Узајамност вршења чини, наиме да се радња враћа од једног партнера ка другом; она у ствари, излази из сфере вршиоца радње, али се истовремено у њу и враћа, што чини да се она тако схвата као радња која остаје у његовој сфери. Отуда СЕ уз ове глаголе као знак њихове медијалности – *састати се, свађати се, рвати се* и сл.” (Ивић 1954: 167).

О глаголима говорења писао је и Дојчил Војводић у свом раду “*Verba dicendi* у перформативној употреби” (Војводић 1999), где је описао само оне глаголе

говорења који подлежу перформативној употреби, тј. чијим изговарањем адресант (говорник) врши одговарајућу радњу, односно говорни чин.

Живојин Станојчић у одељку “Морфологија, синтакса и фразеологија” у књизи *Српски језик на крају века* (Станојчић 1996: 129), прати промене језичких црта у периоду од 1945. до 1995. на морфолошком и синтаксичком нивоу. Та студија је подељена на три дела: ниво облика, ниво реченичних конституената и ниво реченице. Пошто је мене занимало питање објекатских допуна глагола које је обрађено у другом делу, осврнућу се овом приликом на то. Аутор наводи два глагола који се сврставају у групу интелектуално-комуникативних, код којих долази до промене објекатске допуне. То су глаголи *бринути се* и *свађати се*. Глагол *бринути се* везује типичну допуну О + Lok (о некоме /нечему), која се често замењује конструкцијом ЗА + Ак (за некога) као нпр. *бринути о Перу* ⇒ *бринути за Перу*. Глагол *свађати се* добија два предлога уз генитив: ОКО + Gen (око нечега) и ЗБОГ + Gen (због нечега) као нпр. *Свађати се око новца* ⇒ *Свађати се због новца*. Поменути аутор наводи и две конструкције које се данас сматрају правим архаизмима: (1) забавити се о проблему и (2) шалити се о њему, у којима се појављује конструкција О + Lok у виду објекатске допуне, која ће у данашњем савременом језику бити замењена или слободним инструменталом (забавити се проблемом) или инструменталом с предлогом С(А) (шалити се с њим).

Јасмина Московљевић у раду “Структурни односи у реченицама са директним говором и класе глагола уз које се јавља” (Московљевић 1996) каже да појава директног говора није ни могућа без одређене класе глагола, а то су управо глаголи говорења, тј. они глаголи који означавају комуникативни акт уопште, као и глаголи мишљења, који означавају унутрашњи говор или глаголи који означавају начин говорења и даје списак свих ових глагола.

У другом свом раду “О дистрибуцији комплементизатора у савременом српском језику” Ј. Московљевић (Московљевић: 2004) издваја десет поткласа сентенцијалнотранзитивних глагола на основу врсте комплементизатора који се уз њих јавља. Комплементизаторе дефинише као оне граматичке елементе помоћу којих се у структуру главне реченице уводи одговарајућа допунска (зависна) реченица. Уз неке глаголе говорења и неке глаголе који означавају мисаоне процесе могућа је паралелна употреба комплементизатора ДА и КАКО без промена на семантичком плану, сматра Ј. Московљевић наводећи примере:

1. Саопштила је ДА сутра путује у Рим.
1. а. Саопштила је КАКО сутра путује у Рим.
2. Сетила се ДА мора да пожури.
2. а. Сетила се КАКО мора да пожури.

Она још додаје да је уз глаголе говорења могућа и употреба ДА ЛИ у функцији комплементизатора, као и употреба упитних заменица и прилога у функцији везника зависноупитних клауза (КО, КОЛИКО, ШТО), што потврђује следећим примерима: *Бошко је саопштио КО је победио; Марко је знао КОЛИКО то вреди; Он нам је испричао ШТА се десило.*

2. Анализа

У овом делу рада извршена је синтаксичко-семантичка анализа глагола. Скупљена су укупно 153 примера, али нису сви анализирани у раду. Пошто је било више примера са истим глаголом, нису сви наведени, већ је број изабраних примера зависио од фреквентности глагола (за најфреквентнији глагол дат је и највећи број примера).

Као модел при изради овог дела рада послужио је „Речник глагола са грама-тичким и лексичким допунама“ Владиславе Петровић и Косте Дудића (Петровић, Дудић 1989), али су семантичке дефиниције преузете из Речника Матице српске.

Глаголи су поређани по азбучном реду и обрађени као лексикографске одреднице. Сваки глагол је дат у свом основном инфинитивном облику и у првом лицу презента, са назнаком о његовом виду и роду. Након тога су наведена примарна, односно секундарна значења за сваки глагол (из Речника Матице српске)³, а затим је дат коментар везан за примере који су забележени у корпусу.⁴

БАВИТИ СЕ, -ИМ СЕ, несврш. обав. прел. ; непрел.

- 1) бити (негде), задржавати се, налазити се, проводити време, пребивати
- 2) (чим, о чему, око чега):
 - а. занимати се, бити заузет, бринути се, бити обузет
 - б. проучавати (што), третирати (што), имати за предмет

У свом корпусу налазим шест примера реченица с овим глаголом. У пет примера као рекцијска допуна појављује се беспредлошки инструментал Inst, док се у последњем примеру појављује предлошко-падежна конструкција C(A) + Inst, што је граматички неправилно. У свим примерима глагол је употребљен у секундарном значењу и то у прва три примера у значењу (*занимати се*), а у последња три у значењу (*проучавати што, имати за предмет*).

Зато морам да се бавим и новинарским послом, да сарађујем и са „Дневником“ ... (ПНА СХЈ ТВНС „КХ“, 1977)

И човек као ти који се бави сликарством, дакле једним послом који тражи један мир и један сталожен рад без времена ... (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

Какве су ту све могућности, шта све може рецимо наш слушаца који реши да се бави овим спортом (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

³ У Матичином речнику су описана сва значења (и примарна и секундарна) за сваки глагол. Међутим, дешавало се да се у оквиру једног значења појави више нијанси па није увек било лако, приликом анализе примера, одредити о ком значењу је заправо реч. Стога сам се трудила да дам најприближније значење у зависности од контекста у ком је глагол употребљен.

⁴ У раду су коришћени следећи симболи и скраћенице: Gen – генитив, Dat – датив, Ak – акузатив, Inst – инструментал, Lok – локатив, Dir Obj – директан објекат, Ind Obj – индиректан објекат, несврш. гл. – несвршени глагол, сврш. гл. – свршени глагол, учест. гл. – учестали глагол, непрел. гл. – непрелазни глагол, обав. прел. гл. – обавезно прелазни глагол, повр. гл. – повратни глагол, уз. повр. – узајамно-повратни глагол; РМС – Речник српскохрватског књижевног језика Матице српске.

То је група која се *помало на аматерски начин бави том темом...*(ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

... то је група из Санта Барбаре али се *бави темом мексичких досељеника у Калифорнију...* (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

... што би значило један квалитет и гаранцију да би он *с тим проблемима могао да се бави и у привреди после школовања* (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

БРИНУТИ, -НЕМ, несврш. прел.

- 1) осећати бригу, неспокојство, узнемиреност (због некога или нечега), бити у бризи (за кога или за што)
- 2) доводити кога у бригу, забрињавати, тицати се, водити бригу, старати се, трудити се око кога или чега

Забележен је само један пример где је употребљена негирана форма овог глагола, а као рекцијска допуна појављује се предлошко-падежна конструкција ЗА + Ак (*за нешто*) и то у секундарном значењу (*тицати се*), према РМС.

... и наши текстови оду а да уопште нико *за то не брине* (ПНА СХЈ ТВНС „КХ“, 1977)

ВЕРОВАТИ, -РУЈЕМ, несврш. прел.

- 1) а. држати, сматрати да је нешто онако како се приказује, како неко говори
б. мислити, држати, бити уверен
- 2) (некоме, нечему, нар. некога, нешто) имати поверења (у некога, у нешто), поуздавати се, надати се, ослањати се
- 3) а. (у некога, нешто) сматрати да постоји неко натприродно биће или нешто натприродно – у виле, у чуда
б. бити религиозан, држати за тачно оно што налаже вера

Забележена су два примера у којима се појављује зависна реченица као семантичка допуна, а глагол је употребљен у примарном значењу (*мислити*), према РМС.

Међутим, *ја верујем да многи уметници су у далеко тежој ситуацији.* (ПНА СХЈ ТВНС „КХ“, 1977)

... Косово има и Црна Гора је исто у оснивању тако да *ја верујем да ћемо и ми ове године то решити.* (ПНА СХЈ ТВНС „КХ“, 1977)

ВИДЕТИ, -ДИМ, сврш. прел.

- 1) а. имати способност вида; запазити/ запажати очима
б. срести кога, наћи се с ким
- 2) увидети, увиђати, разбирати, схватати
- 3) а. запазити, уочити

- б. дознати, сазнати
- 4) знати
 - 5) размислити, просудити
 - 6) прегледати, испитати
 - 7) искусити, преживети (радости, муке)
 - 8) дочекати, доживети
 - 9) предвидети
 - 10) имати
 - 11) држати, сматрати (кога чиме)
 - 12) побринути се (за) што
 - 13) наћи, налазити
 - 14) окусити, окушати

У корпусу је регистрован само један пример с овим глаголом. У функцији рекцијске допуне јавља се *Ak Dir Obj* (*нешто*), а глагол је употребљен у секундарном значењу (*схватати, увиђати*), према РМС.

Како вас двојица *видите те промене које се догађају у усмереном образовању* (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

ГОВОРИТИ, ГОВОРИМ, несврш. прел.

- 1) имати моћ, способност говора
- 2) а. служити се говором, саопштавати нешто речима, казивати
б. знати неки језик, служити се неким језиком
в. изговарати на посебан начин, заносити
г. уверавати, тврдити
- 3) а. казивати, саопштавати писмено
б. имати за предмет, за садржај нешто
в. прописивати, одређивати, налагати
- 4) а. држати говор, беседити
б. служити мису, изговарати, читати (молитву)
в. одговарати (лекцију у школи), учити, предавати
- 5) а. водити разговор, разговарати
б. бити у добрим односима с ким; обичније у одричном облику: бити у завади
в. причати
- 6) *фиг.* сведочити, посведочавати; потврђивати, доказивати; указивати на нешто
- 7) *фиг.* а. саопштавати нешто спољним, вањским знацима (држањем, очима...)
б. испољавати се, читавати се; наговештавати, предсказивати
в. изазивати неко осећање или мисао, подстицати, нукати

Укупно је забележено двадесет примера са овим глаголом. Од тога у највећем броју примера (17) као рекцијска допуна појављује се предлошко-падежна конструкција *О + Lok* (*о нечему /некоме*), у једном примеру забележен је

беспредлошки акузатив Ak Dir Obj (*нешто*), у једном предлошко-падежна конструкција ЗА + Ak (*за нешто*), а у једном примеру предлошки израз У+Lok+Gen (*у вези нечега*). Глагол је у свим примерима употребљен у примарном значењу (*саопштавати нешто речима, казивати*), према РМС.

Немамо намеру да вам *говоримо о детаљима ове радње* јер претпостављамо да сте већ довољно информисани... (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

О томе се може још говорити, међутим, време наше емисије полако али сигурно истиче. (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

Она је *говорила о некој матурској вечери у гимназији*... (КПТВНС „КХ НА СХЈ“)

У овој емисији *говоримо о младима на Стеријином позорју* (КПТВНС „КХ НА СХЈ“)

... али чини ми се да *та представа управо говори о генерацији која наступа у позоришту*... (КПТВНС „КХ НА СХЈ“)

Ми смо *говорили о тој критици*... (РУС ТВНС „КИС“, 1977)

Овде *говоримо о тој теми уопште*... (РУС ТВНС „КИС“, 1977)

Наравно, *говорим о стваралачкој, говорим о конструктивниј критици* оној која је усредсређена или усмерена на мењање стања у позитивном дакле смислу речи. (РУС ТВНС „КИС“, 1977)

... а затим *ће стихове говорити Тони Павче, Мирко Гоши, Томислав Обрадовић, Добрица Ерић*... (УДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

... *говорим у вези нашег (факултета)*... (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

Ја *говорим за хемију*. У првој години тог усмереног образовања, школовања, ми имамо четири часа хемије, четири часа целе године, за разлику од једне хемијске технолошке школе која има малтене 20 часова. (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

ДОКАЗАТИ, ДОКАЖЕМ, сврш. прел.

- 1) чињеницама, доказима утврдити истинитост или правилност чега, уверити кога о чему
- 2) покр. саопштити, дојавити, доставити коме што

Регистрован је само један пример у којем се овај глагол појављује у оквиру конструкције ДА + *презент* као семантичка допуна уз модални глагол МОЋИ, а као рекцијска допуна појављује се беспредлошки акузатив Ak Dir Obj (*нешто*) и то у примарном значењу (*чињеницама, доказима утврдити истинитост или правилност чега*), према РМС.

... без обзира на то што у датом тренутку није наишао на разумевање средине, *није могао да тако кажем да докаже своје тврдње у том тренутку*... (РУС ТВНС „КИС“, 1977)

ЖАЛИТИ СЕ, -ИМ СЕ, несврш. прел.

- 1) изражавати жалост, незадовољство, јадати се, сапоштавати (коме) да се осећа бол, нелагодност и сл.
- 2) поднети жалбу, тужити кога

Са овим глаголом забележен је само један пример где се као семантичка допуна појављује зависна реченица са везником ДА, а глагол је употребљен у примарном значењу (*изражавати незадовољство, јадати се*), према РМС.

То је нешто сасвим ново и за разлику од ових мојих другова који се углавном *жале да се понавља неко градиво* код нас је све ново тако да је прилично интересно. (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

ЗАХВАЉИВАТИ (СЕ), ЗАХВАЉУЈЕМ (СЕ), несврш. учест.

- 1) одавати, исказивати, изражавати захвалност
- 2) признавати као узрок чега, одавати признање
- 3) давати оставку, одрицати се (чега)
- 4) а. похвалити се
б. зарицати се (на нешто)

У корпусу је забележен само један пример са овим глаголом, који се сврстава у групу глагола комплексне рекције (глаголи који захтевају две допуне). У функцији прве рекцијске допуне појављује се индиректни објекат у дативу Dat Ind Obj (*некоме*), а у функцији друге рекцијске допуне стоји предлошко-падежна конструкција НА+Lok (*на нечему*), док је глагол употребљен у примарном значењу (*изражавати захвалност*), према РМС.

Захваљујем се другу Билићу и Крунићу на разговору... (РУС ТВНС „КИС“, 1977)

ЗНАТИ, ЗНАМ, несврш. прел.

- 1) поседовати чињенице о некоме или нечему, бити упознат са нечим, бити упућен у нешто, познавати
- 2) располагати неком способношћу, бити вешт у чему, умети
- 3) бити свестан, имати на уму, схватати, разумевати, распознавати
- 4) имати обичај, обичавати
- 5) бити у стању, моћи
- 6) покр. морати, требати
- 7) осећати, трпети
- 8) (и свр.) (за)памтити, (у)памтити
- 9) покр. сматрати, држати
- 10) без посебног значења (у обраћању, за скретање пажње)

Регистровано је укупно седам примера у којима се појављује овај глагол. Као семантичка допуна појављује се зависна реченица у функцији директног објекта у шест примера, а у једном Ak Dir Obj (*мо*). Глагол је у шестом примеру употребљен у примарном значењу (*поседовати чињенице о некоме или нечему, бити упознат са нечим*), а у свим осталим примерима у секундарном значењу (*бити свестан, имати на уму, схватати, разумевати*), према РМС.

... једна сложена организација удруженог рада зна најбоље какав њој профил стручњака треба... (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

... шта ја знам да ли ће механика да припадне факултету техничких наука, или математичком факултету... (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

И знам да смо кубурили са ове материјалне стране... (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

Претпостављам да има велик број ваших пријатеља који знају да се бавите овим спортом да сте укључени у Мотонаутички клуб „Данубиус“ (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

Да ли ви то знате или не знате? (ИЕ ТВНС „СИГ“, 1977)

Петра Рома из Скопља публика зна у ранијим представама (КПТВНС „КХ НА СХЈ“)

Али ми знамо да су наши састанци и усудио бих се да кажем један велики број састанака неполемички, да су сви састанци мртви, да нема полемике, дијалога. (РУС ТВНС „КИС“, 1977)

ЈАВЉАТИ СЕ, ЈАВЉАМ, несврш. прел.

- 1) давати вест о себи, оглашавати се
- 2) а. одазивати се
б. поздрављати један другог при сусрету, одговарати на чији поздрав
- 3) долазити, пријављивати се
- 4) учинити се видљивим, показати се пред чијим очима, искренути, указати се, настати
- 5) почети деловати (писати, певати)

У корпусу је забележен само један пример са овим глаголом. Као рекцијска допуна појављује се индиректни објекат у дативу Dat Ind Obj (*некоме*), а глагол је употребљен у примарном значењу (*давати вест о себи, оглашавати се*), према РМС.

И са Латенке нам се јавља Мирослав Стеванов. (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

МИСЛИТИ, -ИМ, несврш. прел.

- 1) својим умом стварати мисао, идеју, доносити судове, закључке, расуђивати, закључивати
- 2) а. (о неком, о нечем, на некога, на нешто, ретко некога, нешто) имати у мислима, у памети (некога, нешто), размишљати (о неком, о нечем)
б. имати на уму, подразумевати
- 3) сматрати, претпостављати, држати, замишљати
- 4) хтети, желети
- 5) а. намеравати
б. (само у 3. лицу) бити у изгледу, изгледати

У корпусу су забележена четрдесет и два примера у којима се појављује овај глагол и то као пунозначан, самосталан у значењу “претпостављати”. Као допуна појављује се зависна реченица (у 41 примеру), а само у једном примеру предлошко-падежна конструкција О+Lok (о некоме/нечему). Глагол је у свим примерима употребљен у секундарном значењу (сматрати), према РМС.

Мислим да пре свега морамо бити храбрији, критичнији и на крају пре свега и реални... (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

Мислим да само таквим једним приступом ангажованим можемо допринети и процесу реформе... (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

... јавила сам се на биологију, јер сам мислила да ће то бити најбоље. (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

... нисам још довољно упозната са оним што нас очекује наредне године међутим, мислим да ће све бити добро, и да ћу успети да се упишем на факултет који будем желела. (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

Па ја мислим да је ова нова реформа помогла доста у томе што се иде упоредо пракса и теорија... (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

Па мислим... да све зависи од нас ученика какво ће бити оцењивање и каква ће бити оцена (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

... и мислим да ће ова реформа много помоћи и мојим колегама који долазе баш (из такве школе као што си ти)... (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

Мислим да је то основа и сви смо ми колико толико убеђени да она мора сигурно дати неке резултате који ће бити на већем нивоу него сад. (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

... и у оквиру тога мислим да посебно омладинска организација мора наћи начина и форми да још више ојача, још више оснажи. (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

Па мислим у сваком послу је потребан неки вентил да би човек могао да се испусти (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

... и овај тематски је доста различит тако да мислим да има песама за свачију душу што би се рекло. (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

Мислим да у овој ери аутомобилизма и ове гужве да из дана у дан, из године у годину повећањем стандарда све више имамо људе који су врло заинтересовани за тај спорт... (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

Били смо заједно и живели, баш се дружили а мислим да је то важније од неких теоретских излагања. (КПТВНС „КХ НА СХЈ“)

Ове године је тема Чехов и мислим да је то врло интересантна тема ... (КП ТВНС „КХ НА СХЈ“)

... ту ја мислим да и стваралаштво уопште тражи човека потпуног (ПНАСХЈ ТВНС „КХ“, 1977)

... мислим да је ствар у овоме да би ваљало учинити нешто од те старе добре школе (РУС ТВНС „КИС“, 1977)

Онда затим мислим да је веома важно у којој мери се критика схвата као потреба правилне оцене... (РУС ТВНС „КИС“, 1977)

... а мислим да би добили прави одговор и да би дали један допринос конгресима и конференцијама ... (РУС ТВНС „КИС“, 1977)

Зато мислим да је тај контакт са читаоцима у том погледу мало површан (РУС ТВНС „КИС“, 1977)

Ево шта мислим о томе... (РУС ТВНС „КИС“, 1977)

ОБЈАВИТИ, ОБЈАВИМ, сврш. прел.

- 1) учинити што јавним, огласити, обелоданити, саопштити (обично већем броју, мноштву људи)
- 2) заст. прогласити (за кога или што), наименовати
- 3) необ. наредити, заповедити

У корпусу је забележен само један пример с овим глаголом. У функцији реакцијске допуне појављује се *Ak Dir Obj* (*нешто*), а глагол је употребљен у примарном значењу (*учинити што јавним, обелоданити*), према РМС.

Објавила је до сада девет књига. (ПНАСХЈ ТВНС „КХ“, 1977)

ОДЛУЧИТИ, ОДЛУЧИМ, сврш. прел.

- 1) а. донети одлуку, решити се на нешто
б. закључити, решити
- 2) (што) бити пресудан за нешто, решити коначан исход
- 3) (некога) утицати на некога при доношењу одлуке, определити, навести, приволети

Регистрован је један пример с овим глаголом. Као семантичка допуна појављује се зависна реченица, а глагол је употребљен у примарном значењу (*донети одлуку, решити се на нешто*), према РМС.

Ја сам 73-ће године... одлучила да одем у слободне уметнике. (ПНАСХЈ ТВНС „КХ“, 1977)

ОДЛУЧИТИ СЕ, ОДЛУЧИМ СЕ, сврш. прел.

- 1) одлучити
- 2) од више могућности изабрати једну, определити се

У укупно пет примера овога глагола три пута као допуна појављује се предлошко-падежна конструкција ЗА+Ак (*за нешто*), а два пута зависна реченица. У прва четири доле наведена примера глагол је употребљен у секундарном значењу (*од више могућности изабрати једну, определити се*), а у последњем примеру у примарном (*одлучити*), према РМС.

А одлучила си се управо за то због... (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

... па за програмирање сам се одлучила то је данас врло тражено и доста

перспективно тако да је... (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

Неки су се одлучили за нешто друго. (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

Љубав према сликарству и жеља да све своје слободно време посвети овој уметности утицале су на то... *да се Слободан Радивојевић одлучи да напусти посао просветног радника у Инђији и...* (ПНАСХЈ ТВНС „КХ“, 1977)

Ми смо у том тексту пронашли и одређене театарске квалитете зато *смо се одлучили да га уврстимо у репертоар наше мале сцене.* (КПТВНС „КХ НА СХЈ“)

ОДЛУЧИВАТИ СЕ, -УЧУЈЕМ СЕ, несврш. прел.

- 1) а. доносити одлуку, решавати се на нешто
б. закључивати, решавати
- 2) бити пресудан за нешто, решавати коначан исход
- 3) утицати на некога при доношењу одлуке, опредељивати се, наводити

У корпусу је забележен само један пример. Као семантичка допуна појављује се зависна реченица, а глагол је употребљен у примарном значењу (*решавати се на нешто*), према РМС.

... иначе што се тиче оне устаљене позоришне публике *они се тешко одлучују да дођу* тако да је за нас ово учешће у Стеријином позорју заиста један облик афирмације. (КПТВНС „КХ НА СХЈ“)

ОДРЕЂИВАТИ, -ЕЋУЈЕМ, несврш. прел.

- 1) тачно утврђивати, опредељивати
- 2) а. прописивати, одлучивати, назначавати, упућивати
б. намењивати, одвајати

Забележен је само један пример с овим глаголом. У функцији рекцијске допуне појављује се *Ak Dir Obj (нешто)*, а глагол је употребљен у примарном значењу (*тачно утврђивати*), према РМС.

... *одређујемо правце и темпо продора у нове смелости* и стваралачке хуманистичке просторе. (РУС ТВНС „КИС“, 1977)

ОПРЕДЕЛИТИ СЕ, -ЕДЕЛИМ СЕ, сврш. прел.

- 1) одлучити се за кога или што, приклонити се чему, изабрати (између разних могућности)

У корпусу су регистрована три примера где се овај глагол појављује. У функцији допуне јављају се предлошко-падежне конструкције *ЗА+Ак (за нешто)*, *НА+ Ак (на нешто)* и зависна реченица, а глагол је употребљен у примарном значењу (*одлучити се за кога или што*), према РМС.

... откуд баш за један такав спорт да се определиш. (ЈДКЕ РНС, ССВ“, 1978)

Па ја сам се залагала да се опеределим на нешто што се тиче природних наука, тако да је ту била или медицина или биологија или хемија ... (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

Ја сам се определио да сликам тај неурбани, неурбанизовани пејзаж подунавља... (ПНАСХЈ ТВНС „КХ“, 1977)

ОПРЕДЕЉИВАТИ (СЕ), -ЕЉУЈЕМ (СЕ), несврш. и учест. прел.

- 1) одлучивати се за кога или што, приклањати се чему, бирати (између разних могућности)

Забележена су два примера са овим глаголом. У функцији рекцијске допуне појављују се предлошко-падежне конструкције ЗА+ Ак (за нешто) и ПРЕМА+ Lok (према нечему), а глагол је у оба примера употребљен у примарном значењу (одлучивати се за нешто), према РМС.

Човек се у најранијем детињству опредељује за свој животни позив... (ПНАСХЈ ТВНС „КХ“, 1977)

Свако се опредељивао према свим тим својим афинитетима али и сад су наравно уписани сви ти нови смерови... (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

ПИТАТИ, ПИТАМ, несврш. компл. прел.

- 1) а. обраћати се коме речима, тражити одговор
б. тражити одговор без речи, изразом очију
- 2) (за кога, за што) свесрдно се обавештавати, полажући на то нарочиту важност, бринути се, показивати интересовање, марити
- 3) (кога, што) испитивати, проверавати чије знање
- 4) а. тражити
б. молити

Регистрована су три примера са овим глаголом, који спада у групу глагола комплексне рекције, дакле, захтева две рекцијске допуне – Ак Ind Obj (некога) и Ак Dir Obj (нешто). У сва три примера глагол је употребљен у примарном значењу (обраћати се коме речима, тражити одговор), према РМС.

Ево да питамо још и Мићу Узелца ти си такмичар у којој од ове три секције? (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

Ево Богица ми даје знак да те питам како ће се звати албум? (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

И овде у Пролетеру питали смо чланове делегација основних организација удруженог рада и делегате... (ИЕ ТВНС „ССВ“, 1977)

ПОЗДРАВИТИ СЕ, -ИМ СЕ, сврш. уз. повр.

- 1) а. рећи, учинити коме поздрав
б. испоручити коме чији поздрав
- 2) поручити, јавити што преко кога
- 3) уз. повр. изменити међу собом поздраве при састанку, сусрету или растанку

У корпусу налазим само један пример са овим глаголом. У функцији рекцијске допуне појављује се предлошко-падежна конструкција *C(A)+Inst* (*са неким*), а глагол је употребљен у секундарном значењу (*изменити међу собом поздраве при растанку*), према РМС.

Пре него што се *поздравимо са нашим слушаоцима* шта би још... (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

ПОЗДРАВЉАТИ, -АМ, несврш. и учест. прел.

- 1) а. рећи, учинити коме поздрав
б. поручивати коме чији поздрав
- 2) поручивати, јављати што преко кога
- 3) фиг. дочекивати, одобравати што с наклоношћу, с пријатељским осећањима

Регистрован је један пример у којем се појављује овај глагол. Као рекцијска допуна појављује се *Ak Dir Obj* (*некога*), а глагол је употребљен у примарном значењу (*рећи, учинити коме поздрав*), према РМС.

Поздрављам их у студију Телевизије Нови Сад и... (РУС ТВНС „КИС“, 1977)

ПОПРИЧАТИ, ПОПРИЧАМ, сврш. прел.

- 1) провести неко време у причању; поразговарати о разним, неважним, безначајним стварима
- 2) испричати све редом

У корпусу се појављују два примера са овим глаголом и у оба се као рекцијска допуна јавља предлошко-падежна конструкција *O + Lok* (*о нечему*). Глагол је употребљен у примарном значењу (*поразговарати о разним стварима*), према РМС.

О овим детаљима ћемо још мало попричати. (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

Да мало попричамо и о будућности вашег клуба. (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

ПОРАЗГОВАРАТИ, -ОВАРАМ, сврш. непрел.

- 1) провести неко време у разговору
- 2) (кога) мало утешити кога

Забележен је један пример са овим глаголом. У функцији рекцијске допуне појављује се предлошко-падежна конструкција О+Lok (*о нечему*), а глагол је употребљен у примарном значењу (*провести неко време у разговору*), према РМС.

Управо смо затекли овде групу ученика металостругара па ћемо их прекинути мало у раду *да поразговарамо о реформи усмереног образовања*. (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

ПРИМЕТИТИ, ПРИМЕТИМ, сврш. прел.

- 1) опазити, спазити, угледати
- 2) напоменути, обратити пажњу
- 3) приговорити, замерити, покудити
- 4) рећи, казати, припоменути, споменути

У корпусу је регистрован један пример са овим глаголом. Као семантичка допуна појављује се зависна реченица, а глагол је употребљен у секундарном значењу (*напоменути, обратити пажњу*) према РМС.

Читајући новине *приметили смо да сте већ имали два такмичења*. (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

ПРИЧАТИ, ПРИЧАМ, несврш. прел.

- 1) (о чему, што) усмено казивати, саопштавати какав догађај, какву причу, приповедати
- 2) а. пеј. говорити
б. погр. говорити неистину, измишљати, обмањивати говором
- 3) разговарати се
- 4) (безл.) у изразу: прича се, говоре, приповедају

Забележена су два примера у којима се овај глагол јавља у безличној форми (прича се), а у функцији рекцијске допуне појављује се предлошко-падежна конструкција О+ Lok (*о нечему*). Дакле, глагол је употребљен у секундарном значењу (*у изразу типа: прича се, говоре, приповедају*), према РМС.

... *о томе се доста причало*, а врло мало се рекло. (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

... јер то је таква тема *о којој може јако дуго да се прича*. (РУС ТВНС „КИС“, 1977)

ПРОГЛАСИТИ, ПРОГЛАСИМ, сврш. прел.

- 1) а. објавити какво званично саопштење, обично свечано, јавно издати службени акт о нечему, обнародовати, исп. прокламовати
б. јавно рећи, ставити свима до знања, објавити, разгласити

- 2) а. именовати, произвести кога, што (у какво звање, чин, функцију и сл.
б. јавно, службено означити кога кривим, недужним и сл. (обично у судском поступку)

Регистрован је само један пример с овим глаголом, који спада у глаголе комплексне рекције, што значи да захтева две рекцијске допуне: *Ak Dir Obj* (*нешто*) и *ЗА+ Ak* (*за нешто*). Глагол је употребљен у примарном значењу (*јавно рећи, објавити*), према РМС.

То је представа коју су римски критичари прогласили за најбољу у прошлој позоришној сезони. (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

РАЗГОВАРАТИ, -ОВАРАМ, несврш. узајм. повр. и прел.

- 1) обраћати се речима (један другоме), говорити, причати, расправљати о нечем, саветовати се, договорити се
- 2) (некога, нешто)
 - а. разговарати, забављати, занимати
 - б. тешити, бодрити

У корпусу је забележено пет примера у којима се појављује овај глагол. У функцији допуне јављају се предлошко-падежна конструкција *О + Lok* (*о нечему*) у прва три примера и зависна реченица у функцији директног објекта (*нешто*) у последња два. У свим примерима глагол је употребљен у примарном значењу (*говорити, причати, расправљати о нечему*), према РМС.

... јел управо о тој конструктивној критици не само што није било добро и што не ваља, него и како, мало пре смо о томе разговарали. (РУС ТВНС „КИС“, 1977)

Да бисмо ми о томе разговарали било би интересантно колико има земљорадника који сарађују са пољопривредном организацијом. (ИЕ ТВНС „СИГ“, 1977)

Па у граду смо већ разговарали о томе и у току је израда урбанистичко техничког решења... (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

Па узмимо онај пример да смо на оном кад смо разговарали како да раде делегати а како да ради председавајући... сећате се добро да је било предлога да свака три месеца буду други кандидати. (ИЕ ТВНС „ОЕ“, 1977)

... разговарали смо и то да изменимо Закон... (ИЕ ТВНС „СИГ“, 1977)

РАЗМИШЉАТИ, РАЗМИШЉАМ, несврш. прел.

- 1) проводити неко време мислећи о чему, промишљати, расуђивати
- 2) (што) анализирати, оцењивати, разматрати

Забележена су два примера са овим глаголом. У првом примеру као допуна појављује се предлошко-падежна конструкција *О + Lok* (*о нечему*), а у другом зависна реченица са *ДА ЛИ* у функцији комплементизатора. Глагол је

употребљен у примарном значењу (*промишљати, мислити о чему, расуђивати*), према РМС.

Да ли сте већ размишљали о томе? (ИЕ ТВНС „СИГ“, 1977)

Па смо размишљали да ли да одвојимо делегације удружених земљорадника, јер смо сад већ у друкчијој ситуацији него 74-те. (ИЕ ТВНС „СИГ“, 1977)

РАСПРАВЉАТИ, -АМ, несврш. прел.

- 1) несврш. и учест. према расправити
- 2) водити расправу, дискусију о нечему, анализирати, разматрати нешто – о догађајима

Регистровано је шест примера у којима се појављује овај глагол. У прва четири примера овај глагол је употребљен у безличној форми (расправља се). Као реакцијска допуна појављује се предлошко-падежна конструкција *О + Lok (о нечему)* у свим примерима, а глагол је употребљен у секундарном значењу (*водити расправу, дискусију о нечему, анализирати, разматрати нешто*), према РМС.

Тако рецимо кад се *расправља о домовима* ту су студенти итекако гласни, а зато што је ту њихово мишљење приоритетно. (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

На седницама савета универзитета и уосталом на скуповима на којима се *расправља о проблемима универзитета* мало је студената. (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

Међутим, кад се *расправља о инвестицијама, о платама професора, о радном времену...* они ту немају велик допринос... (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

Колега Потавчић је добио опомену... због тога што је напустио састанак основне организације Савеза комуниста у којој се *расправљало о његовим наводима*. (РУС ТВНС „КИС“, 1977)

Хоћете ли ми рећи да ли је делегација *о томе расправљала*. (ИЕ ТВНС „СИГ“, 1977)

Јесте ли *расправљали о тезама*? (ИЕ ТВНС „СИГ“, 1977)

РЕЋИ, РЕЧЕМ и РЕКНЕМ, сврш. прел.

- 1) а. говором изложити, саопштити, изговорити, изјавити, казати, уопште речима саопштити, усмено или писмено
б. објавити као намеру, обећати
в. договорити се, споразумети се, заједно утврдити
- 2) саопштити, ставити на знање неким знаком, гестом
- 3) обелоданити (саопштити, о неком тексту)
- 4) а. открити, показати, разјаснити
б. изразити, насликати
- 5) проказати, открити (некога)

У корпусу је забележено тринаест примера са овим глаголом. У првом примеру глагол има значење „рецитовати“ па се у функцији допуне јавља именица

у акузативу. У функцији рекцијске допуне у другом и трећем примеру јавља се предлошко-падежна конструкција О + Lok (*о нечему*) + Ak Dir Obj (*нешто*), а у четвртном и петом примеру конструкција Dat Ind Obj (*некоме*) + Ak Dir Obj (*нешто*) + О + Lok (*о нечему*), док се у шестом, седмом и осмом примеру јавља конструкција Dat Ind Obj (*некоме*) + зависна реченица. У последњем примеру као рекцијска допуна појављује се заменица ТО у функцији просентенцијализатора. Глагол је у свим примерима употребљен у примарном значењу (*саопштити, изговорити, изјавити, казати*), према РМС.

Петар Јоксимовић, Душан Радак и Ехмета Бучко том приликом *рећи ће неколико својих песама*. (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

... шта би још *вредело рећи о Битефу*. (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

Мислим да је то врло интересантна тема и да се *о томе има много тога рећи* али било би боље чини ми се то и видети на неки начин. (КПТВНС „КХНАСХЈ“)

Војо, *реци нам нешто о твојој представи*. (КПТВНС „КХНАСХЈ“)

Хоћете ли нам *о томе нешто рећи*. (ПНАСХ ТВНС „КХ“, 1977)

Хоћете ми *рећи... шта се рецимо ради у Скупштини општине*, како се рецимо одлуке доносе ? (ИЕ ТВНС „СИГ“, 1977)

Хоћете ли ми *рећи одакле се Синдикат заинтересовао за ово питање...* (ИЕ ТВНС „СИГ“, 1977)

Хоћете ли ми *рећи могу ли мајке да раде ако им деца нису збринута*. (ИЕ ТВНС „СИГ“, 1977)

Могућност сигурно јесте колико сам обавештена и једина да ли је најбоља *то бисмо могли рећи тек на крају*. (КПТВНС „КХ НА СХЈ“)

РЕШАВАТИ, РЕШАВАМ, несврш. и учест. прел.

- 1) а. учинити избор између две или више могућности, одлучивати се на нешто, закључивати
 - б. адм. доносити решење о неком судском или административном предмету, одлучивати – спор, молбу
- 2) одређивати исход нечега, пресуђивати, окончавати
- 3) а. мат. рачунским радњама долазити до тачног резултата, налазити правилно решење – задатка
 - б. давати правилан одговор, одгонетати – загонетку, ребус
 - в. рашичишћавати, расправљати
- 4) ослобађати, разрешавати мука, дужности

Регистрован је само један пример са овим глаголом. Као рекцијска допуна јавља се Ak Dir Obj (*нешто*), а глагол је употребљен у секундарном значењу (*расправљати, рашичишћавати*), према РМС.

... и бојим се да ћемо у ова три дана, тек назначити неке нове идеје и отићи са питањима *која ћемо вероватно решавати током целог живота* јер је у питању такав аутор и такав проблем театарски жив и присутан. (КПТВНС „КХНАСХЈ“)

САГЛЕДАВАТИ, САГЛЕДАВАМ, несврш. и учест. прел.

- 1) гледати, опажати, запажати, видети
- 2) прозрети, проникнути у суштину чега, упознавати што, потпуно схватати, разумевати

У корпусу је забележен један пример у којем се појављује овај глагол. У функцији рекцијске допуне јавља се *Ak Dir Obj* (*нешто*), а глагол је употребљен у секундарном значењу (*упознавати што, потпуно схватати, разумевати*), према РМС.

Сагледавамо старе и нове проблеме и одређујемо правце и темпо продора... (РУС ТВНС „КИС“, 1977)

СЛОЖИТИ СЕ, СЛОЖИМ СЕ, сврш. прел.

- 1) скупити се, саставити се, здружити се стварајући какав ред, облик, целину
- 2) а. дати пристанак, сагласност на што; изразити, потврдити своје слагање с ким, с чим, споразумети се, договорити се с ким, прихватити чије мишљење
б. постићи склад, хармонију, подударност, бити у складу
в. постићи слогу, бити сложан, живети у слози с ким
- 3) а. спустити се, сести, сместити се, лећи
б. клонувши, наслонити се на нешто
в. спустити се, покрити (какву површину)
г. пасти, срушити се, слегнути се

Забележен је један пример с овим глаголом. Као рекцијска допуна јавља се предлошко-падежна конструкција *ОКО+Gen* (*око нечега*), а глагол је употребљен у секундарном значењу (*дати пристанак, сагласност на што, изразити, потврдити своје слагање с чим, прихватити чије мишљење*), према РМС.

Не бих се сасвим сложио око овог третирања односно питања како хоћете питања у вези са културом. (РУС ТВНС „КИС“, 1977)

СЛАГАТИ СЕ, СЛАЖЕМ СЕ, несврш. и учест. прел.

У корпусу се појављује један пример. У функцији рекцијске допуне јавља се предлошко-падежна конструкција *С(А)+Inst* (*са нечим*), а глагол је и овде употребљен у секундарном значењу (*изразити, потврдити своје слагање с чим*), према РМС.

Јел се слажете ви са оваквом оценом? (ИЕ ТВНС „СИГ“, 1977)

Оба глагола и свршеног и несвршеног вида добијају предлошку допуну којом се означава апстрактни „предмет“ слагања.

СМАТРАТИ, СМАТРАМ, несврш. обав. прел.

- 1) а. имати о нечему свој суд, своје мишљење, мислити
б. (кога или што чим, за што) држати, ценити
- 2) (некога) посматрати, гледати

Забележено је пет примера са овим глаголом. Као семантичка допуна у свим примерима се појављује зависна реченица са везником ДА у функцији комплементизатора. У претпоследњем примеру глагол је употребљен у безличној форми (сматрало се), а у свим примерима употребљен је у примарном значењу (*имати о нечему свој суд, своје мишљење, мислити*), сем у последњем где је употребљен у значењу (*некога нечим /за некога држати, ценити*), према РМС.

... *сматрам да сваки човек што год више зна да је бољи за самог себе...* (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

Потом приговор би био и *сматрамо да је она основица тзв. загарантована цифра 400 нових динара или 40 хиљада старих динара прилично ниска и да...* (ИЕ ТВНС „СИГ“, 1977)

... и овако како радим *сматрам да сам прихваћен од потрошачке публике...* (ПНАСХЈ ТВНС „КХ“, 1977)

Сматрало се да у једном мандатном периоду сви кандидати буду и председавајући... (ИЕ ТВНС „СИГ“, 1977)

Ту пре свега мислим на једног човека за којег *сматрам да је доиста будућност нашег театра Егона Савина...* (КП ТВНС „КХ НА СХЈ“) (1977)

СТВАРАТИ, СТВАРАМ, несврш. обав. прел.

- 1) а. рлг. чинити да неко или нешто постане из нечега (о Богу и натприродним бићима)
б. чинити радом да нешто постане чега пре није било, израђивати, производити
в. производити књижевно, уметничко, музичко дело
- 2) уз неке категорије именица у значењу направити, извршити, извести, извући
- 3) оснивати, установљавати, подизати, образовати, организовати
- 4) бити повод, узрок да нешто постане, изазвати појаву нечега
- 5) давати облик, образац, узорак за некога или нешто, извршити утицај развијати смисао у некога за нешто
- 6) а. добијати, налазити и доносити нешто потребно, набављати, прибављати
б. обезбеђивати, осигуравати
в. проналазити, откривати, измишљати
г. доводити у какво стање
- 7) учинити од кога, чега нешто друго

У корпусу имамо један пример с овим глаголом. Као рекцијска допуна јавља се *Ак Dir Obj (нешто)*, а глагол је употребљен у примарном значењу (*произвести књижевно, уметничко, музичко дело*), према РМС.

То значи, ја *стварам књигу* две године... (ПНАСХЈ ТВНС „КХ“, 1977)

ТЕЖИТИ, -ИМ, несврш. непрел.

- 1) осећати упорну жељу, чежњу за постизањем, остварењем чега, усмеравати активности, рад и сл. за постизање каквог циља, осећати привлачност према коме или чему
- 2) а. бити тежак; имати извесну тежину
б. вршити притисак на нешто, притискивати

Забележена су два примера у којима се појављује овај глагол. У првом примеру као допуна јавља се зависна реченица, а у другом предлошко-падежна конструкција КА+Dat (*ка нечему*) циљног типа. Глагол је у оба примера употребљен у примарном значењу (*усмеравати активности, рад и сл. за постизање каквог циља*), према РСМ.

... *тежимо више у ширину да одемо...* можда то као продужетак ове године, овог школовања (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

... све више *ћемо тежити ка томе...* (КПТВНС „КХНАСХЈ“)

УПИТАТИ, УПИТАМ, сврш. обав. компл. прел.

- 1) поставити питање, запитати

Регистрован је један пример у којем се појављује овај глагол. Пошто спада у групу глагола комплексне рекције, захтева обавезно две рекцијске допуне и то Ак Dir Obj (*некога*) и Ак Dir Obj (*нешто*). Глагол је употребљен у примарном значењу (*запитати*), према РСМ. Просентенцијална заменица ТО врши функцију пропозитивног аргумента.

То бих пре свега упитао наше госте из основних организација, који вероватно то најбоље знају. (РУС ТВНС „КИС“, 1977)

ЧУТИ, ЧУЈЕМ, сврш. и несврш. прел.

- 1) а. опазити/ опажати слухом, примити/ примати звукове чулом слуха
б. моћи опажати звукове, имати дар, способност слуха
в. (по)слушати до краја, (са)слушати
г. саслушати и испунити, испуњавати (чију жељу, молбу и сл.) не оглуша(ва)ти се усликати
- 2) дозна(ва)ти, сазна(ва)ти, упозна(ва)ти преко других, из казивања других
- 3) а. примити/ примати чулом мириса, осетити, осећати
б. осетити, осећати уопште
- 4) разг. бдети, не спавати

Забележено је пет примера с овим глаголом. У функцији допуна појављују се зависна реченица, предлошко-падежне конструкције ЗА+ Ак (*за некога*) и

ОД+Gen+Ak Dir Obj (од некога нешто). Глагол је у свим примерима употребљен у секундарном значењу (дознати, сазнати, преко других нешто), према РМС.

Чули смо напие да се тамо на том плану већ нешто мења и да је између осталог измењен режим студирања . (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

... али нема уопште нигде до сад нисам чуо као код...да се битно изменио план, наставни план и програм. (РУС ТВНС „ОЕ“, 1977)

... и у току саме емисије чули смо да је информисање радних људи... један од битних предуслова за полемику, критику и самокритику. (РУС ТВНС „КИС“, 1977)

Славице, дуго нисмо чули за групу "Жетва", нисмо имали информација, шта се све збивало. (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

Чули смо од Славице да је то време корисно употребљено да се припреми лонг плеј плоча. (ЈДКЕ РНС „ССВ“, 1978)

У свим овим примерима допунском реченицом реферише се о садржају „спознаје“, а само у последњем именован је и „извор“ сазнања аблативним генитивом.

2.1. Поређење са упитником Милке Ивић

Након синтаксичко-семантичке анализе примера направљено је кратко поређење са упитником Милке Ивић⁵, да би се утврдило да ли се конструкције из корпуса и упитника међусобно подударају или има одступања и да ли се јављају неке нове конструкције у корпусу којих нема у упитнику Милке Ивић.

У следећој табели биће приказани глаголи са допунама који су забележени у корпусу.

Табела 1. Списак глагола са допунама из корпуса

ГЛАГОЛ	ТИП ДОПУНЕ
БАВИТИ СЕ НЕЧИМ/ С(А) НЕЧИМ	Inst / C(A)+Inst
(НЕ) БРИНУТИ ЗА НЕШТО	ЗА+Ak
ВЕРОВАТИ ДА...	ЗАВИСНА РЕЧЕНИЦА (ЗР)
ВИДЕТИ НЕШТО	Ak
ГОВОРИТИ НЕШТО/ О НЕКОМЕ (НЕЧЕМУ) / ЗА НЕШТО/ У ВЕЗИ НЕЧЕГА	Ak / O+Lok / ЗА+Ak / У+Lok+Gen
ДОКАЗАТИ НЕШТО	Ak
ЖАЛИТИ СЕ ДА...	ЗР
ЗАХВАЉИВАТИ СЕ НЕКОМЕ НА НАЧЕМУ	Dat+HA+Lok
ЗНАТИ НЕШТО / ДА...	Ak / ЗР
ЈАВЉАТИ СЕ НЕКОМЕ	Dat
МИСЛИТИ О НЕЧЕМУ/ ДА...	O+Lok / ЗР

⁵ Милка Ивић, Квестионар за употребу падежа у савременом српскохрватском књижевном језику, ЗБФЛ XIV/1, Нови Сад, 1971, 159–169.

ОБЈАВИТИ НЕШТО	Ak
ОДЛУЧИТИ ДА...	3P
ОДЛУЧИТИ СЕ ЗА НЕШТО/ НЕКОГА/ ДА...	3A+Ak / 3P
ОДЛУЧИВАТИ СЕ ДА...	3P
ОДРЕЂИВАТИ НЕШТО	Ak
ОПРЕДЕЛИТИ СЕ ЗА НЕШТО/ НА НЕШТО	3A+Ak / НА+Ak
ОПРЕДЕЉИВАТИ СЕ ЗА НЕШТО/ НЕКОГА/ ПРЕМА НЕЧЕМУ	3A+Ak / ПРЕМА+Lok
ПИТАТИ НЕКОГА НЕШТО	Ak+ Ak
ПОЗДРАВЉАТИ НЕКОГА	Ak
ПОЗДРАВИТИ СЕ СА НЕКИМ	C(A)+Inst
ПОПРИЧАТИ О НЕЧЕМУ	O+Lok
ПОРАЗГОВАРАТИ О НЕЧЕМУ	O+Lok
ПРИМЕТИТИ ДА...	3P
ПРИЧАТИ О НЕЧЕМУ	O+Lok
ПРОГЛАСИТИ НЕКОГА ЗА НЕШТО	Ak +3A+Ak
РАЗГОВАРАТИ О НЕЧЕМУ/ ДА...	O+Lok / 3P
РАЗМИШЉАТИ О НЕЧЕМУ/ ДА...	O+Lok / 3P
РАСПРАВЉАТИ О НЕЧЕМУ	O+Lok
РЕЋИ НЕШТО/ О НЕЧЕМУ (НЕКОМЕ) НЕШТО / НЕКОМЕ НЕШТО О НЕЧЕМУ/ ДА...	Ak / O+Lok+Ak / Dat+Ak+ O+Lok / 3P
РЕШАВАТИ НЕШТО	Ak
САГЛЕДАВАТИ НЕШТО	Ak
СЛАГАТИ СЕ С(А) НЕЧИМ/ НЕКИМ	C(A)+Inst
СЛОЖИТИ СЕ ОКО НЕЧЕГА	ОКО+Gen
СМАТРАТИ ДА...	3P
СТВАРАТИ НЕШТО	Ak
ТЕЖИТИ КА НЕЧЕМУ/ ДА...	K(A)+Dat / 3P
УПИТАТИ НЕКОГА НЕШТО	Ak + Ak
ЧУТИ ДА.../ ЗА НЕКОГА/ ОД НЕКОГА НЕШТО	3P/ 3A+Ak / ОД+ Gen+Ak

У корпусу је забележено знатно више глагола (39), него у упитнику М. Ивић. И овде се појављују различити типови допуна, а оно што се мора нагласити јесте то да се на позицији допуне код глагола из корпуса врло често појављује зависна реченица, стога што су у питању пре свега глаголи мишљења и говорења, што није регистровано у упитнику Милке Ивић.

Помоћу наредне табеле биће приказане глаголске конструкције које се појављују и у упитнику Милке Ивић и у корпусу.

Табела 2. Глаголске конструкције забележене и у упитнику Милке Ивић и у корпусу

ГЛАГОЛСКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ ИЗ УПИТНИКА МИЛКЕ ИВИЋ	ГЛАГОЛСКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ ИЗ КОРПУСА
БАВИТИ СЕ (ПОЗАБАВИТИ СЕ) ТИМ/ С ТИМ	БАВИТИ СЕ НЕЧИМ/ С(А) НЕЧИМ

БРИНУТИ СЕ ЗА ТО/ О ТОМЕ/ ОКО ТОГА	(НЕ)БРИНУТИ ЗА НЕШТО
ГОВОРТИ (ПРИЧАТИ) О ЊОЈ/ ЗА ЊУ ГОВОРТИ ПРОТИВ НЕКОГ/ НА НЕКОГ	ГОВОРТИ НЕШТО/ О НЕКОМЕ / ЗА НЕШТО/ У ВЕЗИ НЕЧЕГА
ЖАЛИТИ СЕ НА НЕКОГА/ ПРОТИВ НЕКОГА	ЖАЛИТИ СЕ ДА...
ЗНАТИ (ДОЗНАТИ, САЗНАТИ) ТО/ ЗА ТО/ О ТОМЕ	ЗНАТИ НЕШТО/ ДА...
МИСЛИТИ О НЕКОМЕ/ ЗА НЕКОГА	МИСЛИТИ О НЕЧЕМУ/ ДА...
ОДЛУЧИТИ СЕ ЗА ТО/ НА ТО	ОДЛУЧИТИ СЕ ЗА НЕШТО/ НЕКОГ/ДА...
ПИТАТИ ЊУ/ ЊЕ ПИТАТИ ТО/ ЗА ТО/ О ТОМЕ	ПИТАТИ НЕКОГА НЕШТО
РАЗГОВАРАТИ О ТОМЕ/ ОКО ТОГА	РАЗГОВАРАТИ О НЕЧЕМУ/ ДА...
РАСПРАВЉАТИ О ТОМЕ/ ПО ТОМЕ/ ОКО ТОГА	РАСПРАВЉАТИ О НЕЧЕМУ
РЕШАВАТИ ТО ПИТАЊЕ/ О ТОМ/ ПО ТОМ ПИТАЊУ	РЕШАВАТИ НЕШТО
СМАТРАТИ ГА ПАМЕТНИМ/ ЗА ПАМЕТНОГ	СМАТРАТИ ДА...
ТЕЖИТИ ТОМЕ/ (К ТОМЕ)/ НА ТО	ТЕЖИТИ КА НЕЧЕМУ/ ДА...
ЧУТИ (СЛУШАТИ) ЗА ЊЕГА/ О ЊЕМУ	ЧУТИ ДА.../ЗА НЕКОГА/ОД НЕКОГ

Из табеле се може видети да се већина конструкција из упитника М. Ивић и из корпуса међусобно подудара, мада има и неких одступања, а она су забележена код следећих глагола: *говорити* (у корпусу није забележен ниједан пример са предлошко-падежном конструкцијом против некога/на некога, а који бележи М. Ивић, док се у корпусу као реакцијска допуна јавља конструкција *y+Lok+Gen* (у вези нечега/у вези са нечим, а нема је у упитнику); *жалити се* (среће се потпуно различита реакцијска допуна у упитнику и у корпусу); *питати* (као глагол комплексне реакције захтева две реакцијске допуне некога нешто, што се и појављује у корпусу, али не и у упитнику); *сматрати* (као и код глагола *жалити се* појављују се различите реакцијске допуне); *чути* (као допуна у корпусу се појављује зависна реченица и од+Gen+Ak, а у упитнику конструкције за+Ak и о+Lok).

У корпусу је регистрован један број глаголских конструкција којих нема у упитнику Милке Ивић:

Табела 3. Глаголске конструкције из корпуса којих нема у упитнику Милке Ивић

ГЛАГОЛ	ТИП ДОПУНЕ
ВЕРОВАТИ ДА...	ЗАВИСНА РЕЧЕНИЦА (ЗР)
ВИДЕТИ НЕШТО	Ak
ДОКАЗАТИ НЕШТО	Ak

ЗАХВАЉИВАТИ СЕ НЕКОМЕ НА НАЧЕМУ	Dat+HA+Lok
ЈАВЉАТИ СЕ НЕКОМЕ	Dat
ОБЈАВИТИ НЕШТО	Ak
ОДЛУЧИТИ ДА...	3P
ОДРЕЂИВАТИ НЕШТО	Ak
ОПРЕДЕЛИТИ СЕ ЗА НЕШТО/ НА НЕШТО	3A+Ak / HA+Ak
ОПРЕДЕЉИВАТИ СЕ ЗА НЕШТО/ НЕКОГА/ ПРЕМА НЕЧЕМУ	3A+Ak / ПРЕМА+Lok
ПОЗДРАВЉАТИ НЕКОГА	Ak
ПОЗДРАВИТИ СЕ СА НЕКИМ	C(A)+Inst
ПОПРИЧАТИ О НЕЧЕМУ	O+Lok
ПОРАЗГОВАРАТИ О НЕЧЕМУ	O+Lok
ПРИМЕТИТИ ДА...	3P
ПРОГЛАСИТИ НЕКОГА ЗА НЕШТО	Ak +3A+Ak
РАЗМИШЉАТИ О НЕЧЕМУ/ ДА...	O+Lok / 3P
РЕЋИ НЕШТО/ О НЕЧЕМУ (НЕКОМЕ) НЕШТО / НЕКОМЕ НЕШТО О НЕЧЕМУ/ ДА...	Ak / O+Lok+Ak / Dat+Ak+O+Lok /3P
САГЛЕДАВАТИ НЕШТО	Ak
СЛАГАТИ СЕ С(А) НЕЧИМ/ НЕКИМ	C(A)+Inst
СЛОЖИТИ СЕ ОКО НЕЧЕГА	ОКО+Gen
СТВАРАТИ НЕШТО	Ak
УПИТАТИ НЕКОГА НЕШТО	Ak + Ak

3. Закључак

Забележено је укупно 39 глагола. Сви су поређани по азбучном реду, семантички дефинисани, илустровани примерима и прокоментарисани. Након спроведене анализе могу се извести следећи закључци:

Најфреквентнији је глагол МИСЛИТИ, који се појављује у 42 примера, што износи 27,24% од укупног броја примера, затим глагол ГОВОРИТИ (20/13,07%) па РЕЋИ (13/8,49%), ЗНАТИ (7/4,57%), БАВИТИ СЕ и РАСПРАВЉАТИ (6/3,92%), ОДЛУЧИТИ СЕ, РАЗГОВАРАТИ, СМАТРАТИ и ЧУТИ (5/3,27%) и остали глаголи регистровани у мање од 2% примера.

Као допуна уз интелектуално-комуникативне и друге глаголе највећем броју примера (68/52,71%) појављује се *реченица* (овим се потврђује констатација Милке Ивић да се уз ове глаголе, као објекат, чешће појављује реченица него именица), затим *предлошко-падежна конструкција* (48/37,21%) и на крају *слободна падежна форма* (16/12,40%).

Од укупно 153 (100%) примера у 80 (52, 29%) глаголи су употребљени у секундарном значењу, а у 73 (47,71%) примера у свом основном (примарном) значењу.

С обзиром на то да о интелектуално-комуникативним глаголима нема много појединачних радова, ово ће бити мали допринос даљем проучавању и анализирању ових глагола и помоћ при изради семантичке класификације глагола, која до сада није направљена.

Литература

- Батистић, Татјана (1972). *Локатив у савременом српскохрватском језику*. Београд.
- Бурзан, Мирјана, В. Петровић и Ј. Вајда (1992) *Српско-мађарски речник глаголске рекције*. Нови Сад: Завод издавање уџбеника у Новом Саду – Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду.
- Војводић, Дојчил (1999). *Verba dicendi у перформативној употреби (покушај семантичке интерпретације)*. Четврти лингвистички скуп „Бошковићев дани“: радови са научног скупа. Подгорица 8. и 9. октобар 1998. ЦАНУ. Подгорица. 219–228.
- Грицкат, Ирена (1973). Из проблематике прелазности српскохрватских глагола. *Јужнословенски филолог*. 30/ 1–2: 297–303.
- Ивић, Милка (1955). Исказивање директног објекта у стандардном српскохрватском. У: *Лингвистички огледи*. Београд: Славограф. 113–116.
- Ивић, Милка (1954). *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*. Београд: Научна књига.
- Ивић, Милка (1972). О објекатској допуни глагола комуникативних и интелектуалних радњи. *Зборник за језик и књижевност*. књ. I: 27–32.
- Кашић, Јован (1968). Допуне индиректног објекта уз глаголе слушања и говорења. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XI: 105–108.
- Московљевић, Јасмина (1996). Структурни односи у реченицама са директним говором и класе глагола уз које се јавља. *Српски језик*. 1–2: 444–456.
- Московљевић, Јасмина (2004). О дистрибуцији комплементизатора у савременом српском језику. *Јужнословенски филолог*. LX: 57–65.
- Мразовић, Павица и Зора Вукадиновић (1990). *Граматика српскохрватског језика за странце*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића – Добра вест.
- Остојић, Бранислав (1969). О појавама везаним за глаголску рекцију. *Књижевност и језик*. XIV/ 1: 48–53.
- Петровић, Владислава и Коста Дудић (1989). *Речник глагола са граматичким и лексичким допунама*. Београд–Нови Сад: Завод за уџбенике.
- Петровић, Владислава (2000). О предлошком објекту у српском језику. *Зборник Матице српске* XLIII: 437–445.

- Пипер, Предраг и др. (2005). *Синтакса савременог српског језика*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ– Београдска књига – Матица српска.
- Станојичић, Живојин (1996). Морфологија, синтакса и фразеологија. У *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник. 111–141.
- Стевановић, Михаило (1969). *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*. Београд: Научна књига.
- Тошовић, Бранко (1998). Универзална семантичка класификација глагола. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 27/ 2: 113–123.
- Тошовић, Бранко (2002). Глаголски дирестат. У: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. Међународни научни скуп о лексикографији и лексикологији. Београд– Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Матица српска. 197–213.
- Речник српскохрватског књижевног језика*. Нови Сад– Загреб: Матица српска– Матица хрватска 1967.

Brankica Marković

ÜBER VERBEN UND ERGÄNZUNGEN IN RADIO UND FERNSEHSENDUNGEN IN NOVI SAD

Zusammenfassung

Von Author werden die solchen Verben analysiert, die sowohl primär des intellektuell-kommunikativen Inhaltes sind, als auch solche, die im bestimmten Kontext verwenden werden können. Beide Gruppen der Verben wurden in Radio und Fernesehsendungen in Novi Sad registriert. Das Ziel dieser Untersuchung ist nachzuweisen, welche Verben im dasselben Korpus erscheinen, ihre Häufigkeit, was für eine Art der Ergänzung fordern und in welcher Bedeutung verwendet wurden.

Die Ergebnisse dieser Analyse sind:

Die Verben, die meistens erscheinen, sind: DENKEN, SPRECHEN, SAGEN, WISSEN, BETREIBEN, DISKUTIEREN, dann SICH ENTSCHEIDEN, REDEN, ANNEHMEN usw. Außer den intellektuell-kommunikativen und anderen Verben, als Ergänzung, in den meisten Beispielen erscheint satz (damit wird die Feststellung von Milka Ivic bestätigt, dass mit Verben häufiger Satz als Substantiv erscheint), dann Zusammensetzung der Präposition mit dem Kasus und danach die freie Kasusform. Von insgesamt 153 Beispielen, die im Korpus notiert wurden, wurden in den 80 Beispielen die Verben in sekundären Bedeutung und in den 73 Beispielen in der primären Bedeutung verwendet.

PROVERA ZNANJA IZ GRAMATIKE: NIVOI A1 I A2 (POREĐENJE – UDŽBENIK *NAUČIMO SRPSKI 1* : TESTOVI)

*Radeno pod rukovodstvom
prof. dr Ljiljane Petrovački*

SAŽETAK

U radu se poredi udžbenik *Naučimo srpski 1*, autorki I. Bjelaković i J. Vojnović, i testovi koji prate ovaj udžbenik i koji se koriste u Centru za srpski jezik kao strani pri Odseku za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. I udžbenik i testovi namenjeni su nivoima Početni 1 i Početni 2. Poređenjem je obuhvaćena isključivo gramatika, a cilj rada je utvrđivanje zastupljenosti gramatičkih jedinica iz udžbenika u testovima. Rezultati poređenja pokazuju da se u ovom pogledu udžbenik i testovi u izvesnoj meri razlikuju.

KLJUČNE REČI: metodika, srpski jezik, drugi / strani jezik, početni nivo 1, početni nivo 2, udžbenik, testovi, gramatika.

1. Postupci testiranja

Testiranje ima višestruki značaj i za nastavu i za učenje jezika, ono je od velike pomoći i studentima i nastavnicima. Za studente, testovi su važni, s jedne strane, zbog toga što kod njih razvijaju pozitivan stav prema nastavi, dajući im osećaj da se usavršavaju i da provera znanja odgovara onome što su oni učili tokom kursa, a s druge strane, zbog toga što im pomažu da nauče jezik, zahtevajući od njih da uče, naglašavajući ciljeve kursa i ukazujući im na to u čemu treba da se poprave. Nastavnicima, pak, testovi pomažu da analiziraju svoj rad i svoje rezultate, kao što analiziraju i rad i rezultate svojih studenata. Testovi im pružaju uvid i u to kako bi mogli poboljšati sam proces evaluacije.

U današnje vreme, testiranje jezičke i komunikativne kompetencije određeno je savremenim nastojanjima da učenje jezika bude pre svega učenje komunikacije, ali ga isto tako određuju i ranije težnje za naučno utemeljenim testovima.

Istorijski posmatrano, provera znanja je prošla kroz tri faze. U prvoj fazi, testiranje je bilo *intuitivno*, odnosno subjektivno, i zavisilo je od nastavnikovih ličnih utisaka. Znanja o jeziku često su imala istu težinu kao i sposobnost upotrebe jezika.

U drugoj fazi, evaluacija je počivala *na naučnoj osnovi*. Izrađeni su objektivni testovi kojima se ocenjuje realizacija ili prepoznavanje pojedinačnih glasova, specifičnih gramatičkih obeležja ili jedinica vokabulara. Objektivni testovi su zamenili subjektivne zbog toga što su se mogli dosledno bodovati, čak i od strane nestručnih osoba. Stručnjaci su počeli da ocenjuju testove statistički, da posmatraju uspešnost svakog pitanja pojedinačno i da procenjuju pouzdanost i validnost ispita. Ovi testovi su se godinama koristili za merenje svih jezičkih kompetencija. Danas, međutim, najvažniju primenu imaju u ocenjivanju napredovanja u oblasti gramatike i vokabulara.

U trećoj, aktuelnoj fazi, testovi se uglavnom bave ocenjivanjem same *komunikacije*. Najboljim testovima smatraju se oni koji kombinuju različite komponente jezičke kompetencije. Komunikativni testovi treba da provere više od pojedinačnih jezičkih kompetencija, odn. treba da pokažu koliko je neko uspešan u komunikaciji na drugom jeziku. Današnji testovi obuhvataju najbolje odlike subjektivnih i objektivnih testova, a *cloze test* je odličan primer za to – zadatak je holistički, što znači da se gramatika, vokabular i opšte značenje testiraju istovremeno, a bodovanje je prilično objektivno.

U svojoj knjizi *Techniques in testing* (Madsen 1983) Herald Madsen razmatra probleme provere znanja i izrade testova, i nudi veliki izbor kreativnih rešenja – a sve u skladu sa zahtevima danas dominantne komunikativne metode. Autor polazi od toga da evaluacija komunikacije može biti uspešna samo ako se izvede analitički, odn. ako se jezička i komunikativna kompetencija ocenjuju zasebno. Nadalje, evaluacija jezičke kompetencije postiže se evaluacijom njenih komponentata, a to su vokabular, gramatika i izgovor, dok se provera komunikativne kompetencije ostvaruje na nivou svake jezičke aktivnosti pojedinačno, dakle na nivou čitanja, pisanja, slušanja i govora.

Testovi koji se odnose na komponente jezičke kompetencije ne mogu precizno pokazati koliko se uspešno učenik služi jezikom, ali mogu pomoći u prepoznavanju jakih i slabih strana njegove komunikacije, usmene ili pisane. Smisao testova posvećenih vokabularu jeste u tome da se oceni sposobnost razumevanja i produkcije reči u govoru ili pisanju. Izbor reči koje studenti moraju naučiti ne sme biti proizvoljan, već usklađen sa nastavnim programom. Kao izvori za izradu testova mogu poslužiti udžbenici, čitanke i priručnici, a ne treba zanemariti ni reči koje studenti često pogrešno upotrebljavaju.

Odluka o tome kako testirati poznavanje vokabulara zavisi od načina na koji studenti uče nove reči. Danas se više ne preporučuje učenje izolovanih, odn. iz konteksta izdvojenih reči, niti memorisanje spiskova reči. Umesto toga, studenti uče da njihovo značenje utvrđuju na osnovu konteksta, a većem stepenu razumljivosti doprinosi i učenje frekventnih sufiksa i prefiksa.

Testovi iz gramatike namenjeni su proceni poznavanja gramatike. U poređenju s testovima izgovora i vokabulara, ovi testovi su znatno popularniji, zbog toga što nastava jezika počiva na gramatici i što, za razliku od stava prema komunikativnim sposobnostima, u ovoj oblasti postoji opšta saglasnost o tome šta treba testirati. Gramatički problemi se lako identifikuju, a gramatičke greške je lako opaziti i prebrojati. Ocenjujući gramatiku, ne treba ići za tim da se oceni i stvarna komunikacija.

Provera izgovora pojedinačnih glasova bila je uobičajena tokom audio-lingvalnog perioda nakon Drugog svetskog rata. Danas, međutim, testovi posvećeni samo izgovoru veoma su retki; veći značaj se pridaje slušanju i govoru, dok se izgovor ocenjuje zajedno s ovim sposobnostima. Zadaci posvećeni izgovoru, sami po sebi, ne mogu uspešno oceniti pravu komunikaciju, ali mogu meriti napredak ostvaren u pojedinim segmentima izgovora.

Čitanje, pisanje, slušanje i govor predstavljaju integrativne sposobnosti koje kombinuju elemente kao što su vokabular i gramatika, ali i one elemente koji su s druge strane rečeničkog nivoa, poput piščeve namere ili socijalne prikladnosti.

Testovi čitanja pojavljuju se u velikom broju formi i ocenjuju širok spektar aktivnosti: od pripremnih radnji (učenje alfabeta, akcentovanje reči) do razumevanja čitanja, brzine čitanja i letimičnog čitanja. Napredna i specijalizovana primena uključuje prevod, čitanje naglas i lektiru.

Testovi posvećeni pisanju mnogobrojni su i raznovrsni, i to iz nekoliko razloga. S jedne strane, postoje različite faze u nastavi pisanja, kao što su priprema pisanje (pre-writing), usmeravano pisanje (guided writing) i slobodno pisanje (free writing). Svaka od ovih faza zahteva različite tipove evaluacije. S druge strane, raznovrsnost testova je posledica različite primene pisanja, koja se kreće od hvatanja beležaka i referisanja na čas do uobičajenih ličnih potreba kao što su pisanje pisma i popunjavanje različitih obrazaca. Pored ove, postoji i napredna specijalizovana primena: prevod, oglašavanje, istraživački izveštaji, novinarstvo, književnost i sl.

Raznovrsnost ovih testova uslovljena je i velikim brojem faktora koji mogu biti evaluirani: tehnika pisanja, vokabular, gramatika, primeren sadržaj, organizacija, kohezija, sklad, primerenost publici, tema, logika, stil i dr.

Postoje dve kategorije testova koji uključuju sposobnost slušanja. Prvoj kategoriji pripadaju testovi koji koriste slušanje kao sredstvo za ocenu nečeg drugog – npr. za ocenu usvajanja vokabulara, gramatike i izgovora, na nižim nivoima. Drugoj kategoriji pripadaju oni testovi koji ocenjuju samu sposobnost slušanja, odn. razumevanje putem slušanja. Suštinska razlika između ove dve vrste testova jeste u tome što se prva fokusira na lingvističke komponente jezika, dok se druga bavi širom komunikacijom. Uz to, šira komunikacija se ne bavi komponentama jezika, nego razmenom činjenica i ideja, kao i interpretacijom govornikove namere.

Od svih jezičkih ispita, testiranje govora se smatra najizazovnijim, i za pripremu, i za primenu, i za bodovanje. Budući da priroda sposobnosti govora obično nije jasno definisana, postoji neslaganje oko toga koje kriterijume odabrati za evaluaciju usmene komunikacije. Često se navode gramatika, vokabular i izgovor, ali se i tačnost i prikladnost izraza moraju jednako uvažavati. Drugi faktori koji bi morali biti identifikovani u usmenoj komunikaciji jesu razumevanje putem slušanja, korektan ton, sposobnost izlaganja i inicijativa u traženju razjašnjenja. Ostali problemi u vezi s ovim testovima jesu: nepostojanje široke saglasnosti oko toga kako oceniti svaki faktor; zatim kako studente navesti da govore, kako evaluirati toliko mnogo stvari odjednom i kako individualno testirati veliki broj studenata.

2. Standardi znanja

Kada je reč o nastavi stranog / drugog jezika u Evropi, nezaobilazan dokument predstavlja *Zajednički evropski okvir za žive jezike: učenje, nastava, ocenjivanje* (*Zajednički evropski okvir* 2003), izrađen pod okriljem Saveta Evrope. Ovaj dokument pruža zajedničku osnovu za pripremu nastavnih programa i planova, ispita, udžbenika i drugih sredstava potrebnih za nastavu jezika širom Evrope. *Zajednički evropski okvir* opisuje šta sve učenici moraju naučiti da bi u komunikaciji koristili jezik, kao i sva ona znanja i veštine koje moraju razviti da bi u komunikaciji bili uspešni. U tu svrhu, autori definišu skalu od šest zajedničkih nivoa koji opisuju kompetenciju učenika. Ovih šest nivoa označeno je kao nivo A1, A2, B1, B2, C1 i C2. (Uz to, A-nivoi se nazivaju i početnim, B-nivoi srednjim, a C-nivoi naprednim nivoima.) Ovakva skala, kao i *Zajednički*

evropski okvir u celini, treba da posluži segmentaciji nastavnog procesa, kao i da olakša poređenje ciljeva, nivoa, sredstava, testova i postignuća različitih obrazovnih sistema širom Evrope, odn. da utvrdi zajedničke kriterijume vrednovanja znanja. Skale nivoa su urađene za jezičke aktivnosti i za komunikativnu kompetenciju.

Standardi znanja, dati u *Zajedničkom evropskom okviru*, nisu dati kao konačni i nepromenjivi – naprotiv. Oni se samo preporučuju, a njihov oblik i obim zavise pre svega od potreba i karakteristika učenika, zatim od ciljeva nastave i od okolnosti datog nastavnog procesa – dakle, od različitih činilaca kojima moraju biti prilagođeni.

Jezičke aktivnosti, na kojima komunikacija počiva, mogu biti:

- produktivne (govorne i pismene),
- receptivne (razumevanje putem slušanja, razumevanje putem čitanja, audio-vizuelna recepcija),
- interaktivne (ostvarene putem govora ili putem pisanja),
- aktivnosti medijacije.

Za svaku od ovih aktivnosti, kao i za njene podvrste, postavljeni su određeni zahtevi na svakom od šest zajedničkih nivoa. Uz to, pored opšte sposobnosti za realizaciju date aktivnosti, neophodno je postojanje i nekih specifičnih sposobnosti.

Kod govorne produkcije, pored opšte sposobnosti usmenog izražavanja, zahteva se još i: monološko izlaganje, davanje saopštenja, obraćanje auditorijumu. Za pismenu produkciju nije dovoljna samo opšta sposobnost pismenog izražavanja, već se traži i kreativno pisanje.

Osim opšte sposobnosti razumevanja putem slušanja, potrebno je i razumevanje konverzacije između izvornih govornika, slušanje saopštenja i uputstava, slušanje radio-emisija i audio-zapisa. Za razumevanje putem čitanja potrebno je i čitanje korespondencije, čitanje radi orijentacije, čitanje radi sticanja informacija i argumenata, čitanje uputstava.

Pored opšte sposobnosti interaktivnog delovanja u govoru, zahteva se i razumevanje izvornog govornika, ostvarenje konverzacije, vođenje neformalnog razgovora, učešće u formalnom razgovoru i sastanku, saradnja usmerena ka ostvarenju kakvog cilja, razmena roba i usluga, razmena informacija, učešće u intervjuu. Osim opšte sposobnosti interaktivnog delovanja u pisanju, neophodno je i vođenje korespondencije, kao i zapisivanje beležaka i poruka, i popunjavanje formulara.

Budući da je komunikativna kompetencija veoma kompleksna – kao i sam jezik, uostalom – neophodno je raščlaniti je na njene činioce kako bi se vrednovanjem parcijalnih kompetencija olakšalo vrednovanje kompetencije u celini. Tako autori, pored globalne skale za komunikativnu kompetenciju, daju i skalu od šest nivoa za svaku komponentu ove kompetencije pojedinačno, a njene komponente su:

- lingvistička,
- sociolingvistička,
- pragmatička kompetencija.

Zatim na isti način opisuju nivoe za svaki pojedinačni element ovih potkompetencija. U okviru lingvističke, razlikuju i opisuju:

- leksičku,
 - gramatičku,
 - semantičku,
 - fonološku,
 - pravopisnu kompetenciju.
- U okviru pragmatičke, razlikuju i opisuju:
- diskurzivnu,
 - funkcionalnu kompetenciju.

Na kraju navode i definišu parametre bitne za pojedine kompetencije. Kod leksičke kompetencije uzima se u obzir bogatstvo leksike i vladanje vokabularom. Kod diskurzivne kompetencije definišu se skale za umeće izražavanja, uzimanje reči i za tematsko organizovanje teksta. Za uspešnu upotrebu funkcionalne kompetencije značajni su tečnost i preciznost izražavanja.

3. Komunikativna metoda i nastava srpskog jezika kao stranog

Danas dominantna komunikativna metoda, po svojim ciljevima i sadržajima, usmerena je na komunikaciju i razvoj komunikativne kompetencije kod učenika, a ne na gramatiku kao što je to bio slučaj s ranijim metodama. Od ranijih metoda razlikuje se i po tome što u njoj osnovi leže govorni činovi, a ne dijalozi ili tekstovi.

Govorni činovi su ujedno i tačka u kojoj se komunikacija i gramatika dodiruju. U njima se gramatika realizuje i preko njih upravlja komunikacijom, jer se komunikacija zasniva na poznavanju i primeni morfoloških i sintaksičkih pravila jezika koji se uči. Gramatika ne sme biti sama sebi cilj, ona mora biti u funkciji komunikacije, odn. u funkciji značenja koja se ostvaruju putem jednog govornog čina. Učenje komuniciranja na stranom jeziku znači zapravo osposobljavanje učenika za praktičnu upotrebu određenih jezičkih činova u realnim situacijama. Te situacije mogu biti najrazličitije govorne situacije uslovljene različitim potrebama učenika. Stoga komunikativna metoda nema jedinstven pristup gramatici jezika koji se uči.

Srpski jezik, s obzirom na njegovu fleksivnu prirodu, strukturno je bitno drugačiji od nekih evropskih jezika, pre svega od engleskog. Iako komunikativna metoda ima pozitivan stav prema učeničkim greškama i dopušta ih sve dok one ne promene značenje poruke, odn. dok je ne učine nerazumljivom – podstičući time spontano izražavanje učenika – u srpskom jeziku, nedovoljno poznavanje morfoloških i sintaksičkih pravila (deklinacija, konjugacija, slobodan red reči u rečenici) može mnogo lakše da izmeni smisao poruke i da sagovornika dovede u zabunu nego što je to slučaj u drugim evropskim jezicima. Zbog toga je zahtev za ovladavanjem gramatičkim pravilima tokom nastave srpskog jezika kao stranog, a samim tim i veći udeo gramatike u testovima, sasvim razumljiv i opravdan.

4. Predmet, cilj, zadaci i metode

Predmet ovog rada je poređenje udžbenika *Naučimo srpski 1* (Bjelaković, Vojnović 2004), autorki Isidore Bjelaković i Jelene Vojnović, i testova¹ koji prate ovaj udžbe-

¹ Up. spisak izvora na kraju rada.

nik a koriste se, po završetku kursa, u Centru za srpski jezik kao strani pri Odseku za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Udžbenik je urađen u skladu s preporukama datim u *Zajedničkom evropskom okviru* i namenjen je nivoima A1 i A2 (ili Početni nivo 1 i Početni nivo 2). I testovi su, naravno, namenjeni ovim nivoima. Od tri komponente jezičke kompetencije (izgovor, vokabular i gramatika), ovim poređenjem je obuhvaćena jedino gramatika.

Cilj rada je utvrđivanje zastupljenosti gramatičkih jedinica iz udžbenika u testovima, da bi se potom ustanovila validnost testova za ove nivoe u pogledu provere znanja iz gramatike.

- Zadaci: 1. popis gramatičkih jedinica iz udžbenika,
 2. sistematizacija gradiva iz gramatike prema:
 a) redosledu predstavljanja u udžbeniku,
 b) vrstama reči,
 c) kategorijalnim obeležjima (padeži, glagolski oblici).

- Metode: 1. ekscerpcija i kvantifikacija gramatičkih jedinica,
 2. komparacija: gradivo u udžbeniku – zadaci u testovima.

Budući da nemam nikakvog oslonca u sličnim radovima, odlučila sam da udžbenik i testove uporedim tako što ću popisati gradivo iz gramatike u udžbeniku, zatim prebrojati vežbe koje ga prate, prebrojati gramatičke zadatke u testu i na kraju sve to uneti u jednu tabelu koja će pružiti uvid u odnos zadataka u testu prema gradivu u udžbeniku. Jer testovima treba da bude obuhvaćeno ono što su studenti učili tokom nastave stranog jezika.

Prilikom popisivanja zadataka i u udžbeniku i u testu, razlikovala sam zadatak u užem smislu i zadatak u širem smislu. Prvi tip zadatka je svaki gramatički oblik (glagolski, imenički i dr.) koji student treba da napiše, dok drugi tip sadrži veći broj zadataka u užem smislu iste vrste. Prebrojala sam one zadatke u kojima se traži konkretan imenički, pridevski, zamenički ili glagolski oblik i u kojima nisu mogući višestruki odgovori. Nisam uzela u obzir zadatke tipa *ispravite greške u sledećim rečenicama* (jer tu ima i pravopisnih zadataka – sastavljeno ili rastavljeno pisanje – kao i zadataka koji se bave redom reči u rečenici) ili *sastavite rečenice od ponuđenih reči*. Zapravo, prebrojala sam sve gramatičke oblike koji se traže od studenata zbog toga što se u testu svaki taj oblik nagrađuje određenim brojem bodova.

5. Poređenje

5.1. Nivo A1

Celokupno gradivo koje se usvaja na nivou A1 predstavljeno je u ukupno deset tabela. Objedinjen pregled gradiva dat je u tabeli broj 1, i to onim redom kojim se gramatičke jedinice pojavljuju u udžbeniku. Da bi se rezultati lakše uporedili, od segmenata opšte tabele načinila sam devet manjih tabela, a kao kriterijum klasifikacije poslužile su vrste i podvrste reči. Na kraju, mogu da predočim sledeće činjenice.

Udžbenik			Test
Lekcija	Gramatika	Broj zadataka	Broj zadataka
1.	Lične zamenice – Nom	9	–
	Prezent pomoćnog glagola JESAM	potvrđni	12
		odrični	11
		upitni oblik	19
	Imenice – Nom sg	93	2
	Imeničke upitne zamenice – Nom	KO	–
		ŠTA	–
	Prisvojne zamenice – Nom sg	54	–
2.	Odnosno-prisvojna zamenica – Nom sg: ČIJI, -A, -E	8	–
	Prezent punoznačnih glagola	potvrđni	62
		odrični	20
		upitni oblik	25
	Prezent semikopulativnih glagola	potvrđni	18
		odrični	15
		upitni oblik	2
	Imenice – Lok sg	–	61
		spacijalni	81
		objekatski	11
		kvalifikativni	8
	Imeničke upitne zamenice – Lok	KOME	5
		ČEMU	1
	Imenice – Gen sg	–	48
		spacijalni, ablativnost	43
	Imeničke upitne zamenice – Gen	KOGA	–
		ČEGA	–
	Puni oblik pomoćnog glagola JESAM	3	–
3.	Imenice – Nom pl	78	2
	Prisvojne zamenice – Nom pl	30	–
	Odnosno-prisvojna zamenica – Nom pl: ČIJI, -E, -A	5	–
	Pokazne zamenice	Nom sg	4
		Nom pl	14
		Ak sg	3
	Partitivni genitiv uz merne jedinice i partikularizatore	28	1
	Pridevi – Nom	sg	77
		pl	28
	Imenice – Ak	sg	41
		pl	38
		objekatski Ak sg, bespredložki	123
		objekatski Ak pl	23
		predložki (NA)	1
	Imeničke upitne zamenice – Ak	KOGA	4
		ŠTA	4
	Pridevi – Ak	sg	55
		pl	14
	Genitiv materije (OD + Gen)	–	1
	Modalni glagol TREBATI + da + prezent	3	–

Tabela 1 – Opšta tabela, nivo A1

Udžbenik			Test
Lekcija	Gramatika	Broj zadataka	Broj zadataka
4.	Imenice – Gen pl	14	–
	Imenice uz brojeve	Nom sg	10
		Gen sg	23
		Gen pl	36
	Temporalni Gen (OD ... DO...)	5	–
	Partitivni genitiv uz priloge	sg	1
		pl	16
	Pridevi – Gen	sg	8
		pl	8
	Glagolski vid	4	–
	Lične zamenice	Ak sg	23
		Ak pl	17
		Lok sg	15
		Lok pl	11
	Temporalni genitiv	OKO + Gen	–
		PRE + Gen	–
		POSLE + Gen	–
	Modalni glagoli	potvrđni	–
		odrični oblik	–
5.	Prisvojni pridevi	34	–
	Imenice – Lok pl	–	7
		spacijalni	7
		objekatski	7
		kvalifikativni	4
	Pridevi – Lok	sg	17
		pl	5
	Prisvojne zamenice	Gen sg	13
		Gen pl	5
		Ak sg	12
		Ak pl	13
		Lok sg	30
		Lok pl	8
	Komparacija prideva	komparativ	54
		superlativ	34
	Komparativni genitiv (OD + Gen)	2	–
KOD kuće		–	1
Ukupno		1625	77

Tabela 1 – nastavak

IMENICE

Imenice – Nom sg		93 ²	2
Imenice – Lok sg	–	61	–
	spacijalni	81	6
	objekatski	11	–
	kvalifikativni	8	–
Imenice – Gen sg	–	48	–
	spacijalni, ablativnost	43	1
Imenice – Nom pl		78	2
Partitivni genitiv uz merne jedinice i partikularizatore		28	1
Imenice – Ak	sg	41	–
	pl	38	–
	objekatski Ak sg, bespredložki	123	9
	objekatski Ak pl	23	–
	predložki (NA)	1	–
Genitiv materije (OD + Gen)		–	1
Imenice – Gen pl		14	–
Imenice uz brojeve	Nom sg	10	2
	Gen sg	23	3
	Gen pl	36	6
Temporalni Gen (OD ... DO...)		5	–
Partitivni genitiv uz priloge	sg	1	–
	pl	16	–
Temporalni genitiv	OKO + Gen	–	–
	PRE + Gen	–	–
	POSLE + Gen	–	–
Imenice – Lok pl	–	7	–
	spacijalni	7	–
	objekatski	7	1
	kvalifikativni	4	–
KOD kuće		–	1

Tabela 2 – Imenice (A1)

Na ovom nivou uče se nominativ, genitiv, akuzativ i lokativ, i to onim redom kojim su dati u tabeli broj 2. Što se tiče imenica i njihovih padežnih oblika, oni su uglavnom zastupljeni u testu.

Od tri tipa lokativa u udžbeniku, u testu nije prisutan jedino kvalifikativni lokativ. On se uvodi tek na kraju kursa, pa mu je samim tim posvećeno najmanje zadataka. Inače, objekatski i kvalifikativni lokativ pojavljuju se u četvrtoj i petoj lekciji, ali su oblici jednine ova dva tipa pridruženi ostalim oblicima lokativa jednine u drugoj lekciji, u tabeli 1.

² U malim tabelama, kao i u opštoj tabeli, leva kolona s brojevima odnosi se na zadatke u udžbeniku, a desna kolona na zadatke u testu.

Privlači pažnju akuzativ množine imenica, na primer. U knjizi mu je posvećen priličan broj zadataka, ali se on u testu ne pojavljuje. Isto je i s partitivnim genitivom uz priloge. Njemu je u knjizi posvećeno 17 zadataka, ali ga u testu nema.

Sa druge strane, genitiv materije se u udžbeniku javlja uzgredno – pojavljuje se samo u jednom dijalogu i nije mu posvećen nijedan zadatak (što ne znači da nije potreban, naprotiv) – a u testu je ipak prisutan.

Kad je reč o temporalnom genitivu s predlozima OD, DO i OKO, u udžbeniku se ovi predlozi upotrebljavaju samo sa satima (npr. OD 9 sati DO 3 sata), pa bi se time moglo pravdati to što ovog genitiva nema u testu.

I pored toga što su temporalnom genitivu s predlozima PRE i POSLE u udžbeniku namenjene samo govorne vežbe, mogao bi se pojaviti i u testu.

Zanimljivo je da se genitiv imenice *kuća* s predlogom KOD (konstrukcija koja je inače potrebna i česta) uopšte ne pojavljuje na ovom nivou, ali je prisutan u testu.

IMENIČKE UPITNE ZAMENICE

Imeničke upitne zamenice – Nom	KO	–	–
	ŠTA	–	–
Imeničke upitne zamenice – Lok	KOME	5	–
	ČEMU	1	–
Imeničke upitne zamenice – Gen	KOGA	–	–
	ČEGA	–	–
Imeničke upitne zamenice – Ak	KOGA	4	–
	ŠTA	4	–

Tabela 3 – Imeničke upitne zamenice (A1)

Mali broj zadataka s ovim zamenicama u udžbeniku (tek u četvrtoj lekciji) i njihovo potpuno odsustvo iz testa ukazuju na to da je postavljanju pitanja posvećeno malo pažnje. To se, naravno, odražava i na komunikativnu sposobnost studenata, jer imaju ozbiljan problem kada treba da postave pitanje.

PRIDEVI

Pridevi	Nom sg	77	1
	Nom pl	28	–
Pridevi	Ak sg	55	4
	Ak pl	14	–
Pridevi	Gen sg	8	2
	Gen pl	8	–
Pridevi	Lok sg	17	–
	Lok pl	5	–

Tabela 4 – Pridevi (A1)

I pored značajne pažnje poklonjene pridevskim oblicima u udžbeniku, u testu se proverava poznavanje tri oblika od mogućih osam, i to tri jedninska oblika.

PRISVOJNI PRIDEVI

Prisvojni pridevi	34	–
-------------------	----	---

Tabela 5 – Prisvojni pridevi (A1)

Što se tiče prisvojnih prideva, zanimljivo je da ih uopšte nema u testu. S obzirom na potrebu za njima, morali bi se naći.

LIČNE ZAMENICE

Lične zamenice – Nom		9	–
Lične zamenice	Ak sg	23	2
	Ak pl	17	1
	Lok sg	15	2
	Lok pl	11	1

Tabela 6 – Lične zamenice (A1)

U pogledu ličnih zamenica, test uglavnom prati gradivo u udžbeniku. Mislim da nema potrebe proveravati nominativ jednine i množine ovih zamenica, to se uči na prvom času i bez toga se dalje ništa ne može uraditi. Genitiv jednine i množine studente očekuje na nivou A2.

PRISVOJNE ZAMENICE

Prisvojne zamenice – Nom sg		54	–
Prisvojne zamenice – Nom pl		30	–
Prisvojne zamenice	Gen sg	13	–
	Gen pl	5	–
	Ak sg	12	1
	Ak pl	13	–
	Lok sg	30	1
	Lok pl	8	1

Tabela 7 – Prisvojne zamenice (A1)

Padežnim oblicima prisvojnih zamenica, osim genitiva množine i lokativa množine, u udžbeniku je posvećeno dovoljno pažnje. Međutim, u testu je znatno drugačije: proverava se samo znanje akuzativa jednine i lokativa jednine i množine ovih zamenica.

ODNOSNO-PRISVOJNA ZAMENICA

Odnosno-prisvojna zamenica – Nom sg: ČIJI, -A, -E	8	–
Odnosno-prisvojna zamenica – Nom pl: ČIJI, -E, -A	5	–

Tabela 8 – Odnosno-prisvojna zamenica (A1)

Odnosno-prisvojna zamenica u knjizi se pojavljuje samo u obliku nominativa jednine i množine, i to u prvoj i trećoj lekciji. Ostalih padežnih oblika nema. U testu ova zamenica izostaje u potpunosti. Stoga se još jednom može primetiti da je postavljanju pitanja posvećeno malo pažnje.

POKAZNE ZAMENICE

Pokazne zamenice	Nom sg	4	2
	Nom pl	14	4
	Ak sg	3	–

Tabela 9 – Pokazne zamenice (A1)

Oblik akuzativa jednine javlja se u zadacima u petoj lekciji, i to uzgred – naime, akuzativ jednine pokaznih zamenica nije posebno predstavljen, kao što je to slučaj s nominativom. Možda ih zbog toga ne treba ni očekivati u testu. Zbog jednostavnosti, ovi oblici su u tabeli 1 pridruženi oblicima nominativa u trećoj lekciji.

GLAGOLI

Prezent pomoćnog glagola JESAM	potvrđni	12	–
	odrični	11	–
	upitni oblik	19	–
Prezent punoznačnih glagola	potvrđni	62	5
	odrični	20	1
	upitni oblik	25	5
Prezent semikopulativnih glagola	potvrđni	18	–
	odrični	15	–
	upitni oblik	2	–
Puni oblik pomoćnog glagola JESAM		3	–
Modalni glagol TREBATI + da + prezent		3	–
Glagolski vid		4	–
Modalni glagoli	potvrđni	–	–
	odrični oblik	–	–

Tabela 10 – Glagoli (A1)

Prezent punoznačnih glagola uvodi se na početku druge lekcije. Međutim, u prvoj lekciji je dat prezent glagola *zvati se*, i to potvrdni, odrični i upitni oblik. Zbog jednostavnosti i preglednosti, ja sam sva tri oblika prezenta navela u drugoj lekciji.

Prilikom prebrojavanja punoznačnih i semikopulativnih glagola imala sam dilemu kako to učiniti. Naime, neretko se dešava da se u zadatku eksplicitno traži oblik prezenta punoznačnog glagola, ali implicitno se uči i upotreba onog semikopulativnog glagola uz koji se punoznačni javlja. Mislila sam da je najbolje rešenje prebrojati ih razdvojene, pa sam tako i učinila.

Na osnovu ove tabele može se pomisliti da u udžbeniku nijedan zadatak nije pripremljen za modalne glagole. To, naravno, nije tačno. Oni su obuhvaćeni semikopulativnim glagolima jer se zajedno s njima javljaju već u drugoj, odnosno trećoj lekciji. Kao posebna vrsta uvode se tek na kraju četvrte lekcije, ali u njoj nisu praćeni gramatičkim zadacima, već samo dvema govornim vežbama. Upravo zbog toga, polja pored modalnih glagola ostala su prazna.

Modalni glagol TREBATI ovde je izdvojen zbog toga što je izdvojen i u knjizi – uvodi se u trećoj lekciji, dok su ostali modalni glagoli predstavljeni u četvrtoj.

Glagolski vid se javlja u četvrtoj lekciji, gde je praćen samo jednom govornom vežbom, dok se gramatički zadaci namenjeni njemu daju u petoj lekciji. Međutim, da bi sve bilo jednostavnije, ja sam ih zabeležila uz četvrtu.

Na kraju, poredeći zadatke u udžbeniku i zadatke u testu, može se zaključiti da se testom proverava znanje isključivo punoznačnih glagola, dok upotreba pomoćnog glagola JESAM, semikopulativnih glagola i glagolskog vida – ostaje izvan testa.

5.2. Nivo A2

Jedan od principa obrade gramatičke građe jeste princip koncentričnih krugova (Kremzer 1983: 66). To znači da se jedna gramatička pojava obrađuje na nekoliko različitih nivoa vladanja jezikom – ali tako da se znanja o njoj proširuju na svakom narednom nivou. Shodno ovom principu, u gramatičkim vežbama na nivou A2, pored novog gradiva, pojavljuje se i gradivo sa nivoa A1. Da bi tabela gradiva bila preglednija, odvojeno sam predstavila novo i staro gradivo. Naime, za novo gradivo napravila sam novu tabelu, a staro gradivo sam predstavila u tabeli identičnoj onoj za nivo A1. Zatim sam iz te dve tabele (broj 11 i 12) izdvojila segmente i od njih napravila nove, manje tabele za svaku vrstu i podvrstu reči pojedinačno. Kod imenica sam izdvojila i svaki padež pojedinačno. Zaključci su sledeći.

Udžbenik				Test	
Lekcija	Gramatika		Broj zadataka	Broj zadataka	
6.	Specijalni genitiv – posredna lokalizacija	sg	31	2	
		pl	4	–	
	Lične zamenice – Gen	sg	18	1	
		pl	10	–	
	Redni brojevi	Nom sg	6	–	
		Gen sg	5	–	
		Ak sg	1	–	
		Lok sg	5	1	
	Imenice ženskog roda na konsonant	Nom	sg	4	–
			pl	3	–
		Gen	sg	5	–
			pl	3	–
		Ak	sg	5	–
			pl	3	–
		Lok	sg	6	1
			pl	3	–
7.	Imenice – Instr sg	–	7	–	
		socijativni	20	3	
		sredstvo	14	2	
		kvalifikativni	3	–	
	Imenice – Instr pl	objekatski	2	–	
		socijativni	14	–	
		sredstvo	–	–	
	Imeničke upitne zamenice – Instr	kvalifikativni	2	–	
		S KIM	12	–	
	Pridevi – Instr	CIM(E)	5	–	
		sg	18	–	
	Prisvojne zamenice – Instr	pl	8	–	
		sg	3	–	
	Prisvojni pridevi – Instr	pl	–	–	
		sg	1	–	
	Pokazne zamenice – Instr	pl	1	–	
		sg	3	–	
	Lične zamenice – Instr	pl	–	–	
		sg	8	1	
	Specijalni lokativ (PO gradu)	pl	10	2	
		sg	4	–	
	Perfekata	pl	8	–	
		potvrđni	52	8	
		odrični	11	3	
	Pomoćni glagol JESAM kao deo perfekta	upitni oblik	6	1	
		potvrđni	9	–	
	Temporalni genitiv (prošlog leta)	odrični oblik	–	–	
		–	10	1	
Infinitiv		22	–		
Vidski par		17	–		
Akuzativ cilja		63	1		
Postavljanje pitanja		KUDA	2	–	
		GDE	3	–	
Temporalni akuzativ (U utorak)		2	–		
Temporalni instrumental (utorkom)		15	–		
Temporalni genitiv (OKO ponoći)		1	–		

Tabela 11 – Opšta tabela, nivo A2

Udžbenik				Test	
Lekcija	Gramatika			Broj zadataka	Broj zadataka
8.	Potencijal	potvrđni		29	5
		odrični		—	—
		upitni oblik		5	—
	Kvalifikativni genitiv (PREKO Frankfurta)			7	—
	Relativno-mesna klauza			—	—
	Imenice – Dat	indirektni objekat	sg	15	1
			pl	3	—
		spacijalni	sg	16	1
			pl	1	—
		subjekatski	sg	4	—
			pl	1	—
		koncesivni	sg	5	—
			pl	—	—
	predikatski	sg	1	—	
	Imeničke upitne zamenice – Dat	KOME		—	—
		CEMU		—	—
	Lične zamenice – Dat	enklitike	sg	15	1
			pl	4	1
		puni oblik	sg	10	2
			pl	2	1
	Pridevi – Dat	sg		8	—
		pl		2	—
	Prisvojni pridevi – Dat	sg		1	—
		pl		—	—
	Pokazne zamenice – Dat	sg		3	1
pl		—	—		
Prisvojne zamenice – Dat	sg		2	—	
	pl		1	—	
Lokativ kriterijuma			10	1	
Futur I	potvrđni		70	—	
	odrični		14	—	
	upitni oblik		14	—	
Pomoćni glagol HTETI kao deo futura			14	—	
9.	Intencionalna klauza	potencijal		6	—
		prezent		3	—
	Imperativ	potvrđni		45	3
		odrični oblik		9	2
	Subjekatski akuzativ (Boli me...)	imenice	sg	7	1
			pl	1	—
		lične zamenice	sg	5	—
			pl	4	—
	Spacijalni instrumental (gradom)	sg		3	1
		pl		2	—
	Imenice – Vok	sg		28	—
		pl		1	—
	Pridevi – Vok	sg		4	—
		pl		2	—
	Prisvojne zamenice – Vok	sg		1	—
pl		1	—		
10.	Spacijalni genitiv	Idem DO drugarice		3	—
		Idem KOD drugarice		6	—
	Kondicionalna klauza			26	—
Ukupno			882	48	

Tabela 11 – nastavak

Udžbenik				Test	
Lekcija	Gramatika		Broj zadataka	Broj zadataka	
1.	Lične zamenice – Nom		1	–	
	Prezent pomoćnog glagola JESAM	potvrđni	1	–	
		odrični	–	–	
		upitni oblik	–	–	
	Imenice – Nom sg		19	1	
	Imeničke upitne zamenice – Nom	KO	3	–	
		ŠTA	1	–	
	Prisvojne zamenice – Nom sg		–	–	
2.	Odnosno-prisvojna zamenica – Nom sg: ČIJI, -A, -E		1	–	
	Prezent punoznačnih glagola	potvrđni	108	9	
		odrični	1	3	
		upitni oblik	–	1	
	Prezent semikopulativnih glagola	potvrđni	4	1	
		odrični	2	1	
		upitni oblik	–	–	
	Imenice – Lok sg	–	5	–	
		spacijalni (U, NA)	70	6	
		objekatski	3	1	
		kvalifikativni	–	1	
	Imeničke upitne zamenice – Lok	KOME	–	–	
		ČEMU	–	–	
	Imenice – Gen sg	–	7	–	
		spacijalni (IZ Amerike)	1	–	
	Imeničke upitne zamenice – Gen	KOGA	–	–	
		ČEGA	–	–	
	Puni oblik pomoćnog glagola JESAM		–	–	
3.	Imenice – Nom pl		1	2	
	Prisvojne zamenice – Nom pl		–	–	
	Odnosno-prisvojna zamenica – Nom pl: ČIJI, -E, -A		–	–	
	Pokazne zamenice	Nom sg	–	–	
		Nom pl	–	–	
		Gen sg	4	–	
		Ak sg	2	–	
	Partitivni genitiv uz merne jedinice i partikularizatore		6	–	
	Pridevi – Nom	sg	24	1	
		pl	6	2	
	Imenice – Ak	sg	2	–	
		pl	1	–	
		objekatski	bespredložki	41	12
			predložki	2	1
		objekatski	bespredložki	11	3
			predložki	–	–
	Imeničke upitne zamenice – Ak	KOGA	–	–	
		ŠTA	–	–	
	Pridevi – Ak	sg	26	11	
		pl	7	4	
	Genitiv materije (OD jagode)		1	1	
	Modalni glagol TREBATI + da + prezent		–	–	

Tabela 12 – Gradivo sa nivoa A1 na nivou A2

Udžbenik			Test
Lekcija	Gramatika	Broj zadataka	Broj zadataka
4.	Imenice – Gen pl		6
	Imenice uz brojeve	Nom sg	–
		Gen sg	8
		Gen pl	9
	Temporalni Gen (OD ... DO...)		1
	Temporalni Ak (U 8 sati)		1
	Partitivni genitiv uz priloge	sg	3
		pl	2
	Pridevi – Gen	sg	23
		pl	6
	Glagolski vid		–
	Lične zamenice	Ak sg	5
		Ak pl	3
		Lok sg	5
		Lok pl	2
	Temporalni genitiv	PRE ručka	–
		POSLE ručka	2
	Modalni glagoli	potvrđni	–
		odrični oblik	–
5.	Prisvojni pridevi	Nom sg	–
		Gen sg	–
	Imenice – Lok pl	–	1
		spacijalni (U)	–
		objekatski	3
		kvalifikativni	–
	Pridevi – Lok	sg	24
		pl	9
	Prisvojne zamenice	Gen sg	4
		Gen pl	–
		Ak sg	–
		Ak pl	1
		Lok sg	4
		Lok pl	–
	Komparacija prideva	komparativ	1
		superlativ	–
	Komparativni genitiv (OD)		–
KOD kuće		–	–
Ukupno		484	100

Tabela 12 – nastavak

Lekcije	Broj zadataka u udžbeniku	Broj zadataka u testu
1–5. (tabela 11)	484	100
6–10. (tabela 12)	882	48
Ukupno	1366	148

Tabela 13 – Zbir zadataka na nivou A2

IMENICE

Nominativ

Imenice – Nom sg	19	1
Imenice – Nom pl	1	2

Tabela 14 – Nominativ (A1)

Imenice u nominativu se pojavljuju i na ovom nivou, i u udžbeniku i u testu.

Genitiv

Spacijalni genitiv – posredna lokalizacija	sg	31	2
	pl	4	–
Temporalni genitiv (prošlog leta)		10	1
Temporalni genitiv (OKO ponoći)		1	–
Kvalifikativni genitiv (PREKO Frankfurta)		7	–
Spacijalni genitiv	Idem DO drugarice	3	–
	Idem KOD drugarice	6	–

Tabela 15 – Genitiv (A2)

Od pet tipova genitiva uvedenih na ovom nivou, u testu su zastupljena samo dva tipa, i to u najmanjoj meri (svega tri zadatka).

Temporalni genitiv s predlogom OKO javlja se uzgred, i to samo jednom (zbog toga je zasenčen), te se i ne očekuje u testu. Međutim, kvalifikativni i spacijalni genitiv (spacijalni s predlozima DO i KOD) mogli bi dobiti svoje mesto u testu.

Imenice – Gen sg	–	7	–
	spacijalni (IZ Amerike)	1	–
Partitivni genitiv uz merne jedinice i partikularizatore		6	–
Genitiv materije (OD jagode)		1	1
Imenice – Gen pl		6	–
Imenice uz brojeve	Nom sg	–	–
	Gen sg	8	3
	Gen pl	9	2
Temporalni Gen (OD ... DO...)		1	–
Partitivni genitiv uz priloge	sg	3	1
	pl	2	–

Temporalni genitiv	PRE ručka	–	–
	POSLE ručka	2	1
Komparativni genitiv (OD)		–	1

Tabela 16 – Genitiv (A1)

Tipovi genitiva koji su usvojeni na nivou A1 u velikoj meri se ponovo javljaju i na ovom nivou (osam tipova). Moglo bi se reći da su oni u znatnoj meri zastupljeni i u testu (pet od osam), pogotovo kad se uporede s novouvedenim tipovima genitiva (dva od pet).

U testu se ponovo pojavljuje genitiv materije, sasvim ravnopravno s partitivnim genitivom uz priloge, iako se ovaj genitiv, kao i na nivou A1, u udžbeniku pojavljuje samo jednom. Za razliku od genitiva materije, partitivni genitiv uz merne jedinice i partikularizatore uopšte se ne pojavljuje u testu, i pored toga što se u udžbeniku javlja znatno češće, i to na oba nivoa.

Temporalni genitiv s predlozima OD, DO, PRE i POSLE, kao i komparativni genitiv s predlogom OD, retko se javljaju u udžbeniku, pa se time može pravdati i njihov izostanak iz testa.

Dativ

Imenice – Dat	indirektni objekat	sg	15	1
		pl	3	–
	spacijalni	sg	16	1
		pl	1	–
	subjekatski	sg	4	–
		pl	1	–
	koncesivni	sg	5	–
		pl	–	–
	predikatski	sg	1	–

Tabela 17 – Dativ (A2)

U udžbeniku su data četiri tipa dativa u 45 zadataka, dok se u testu daju svega dva tipa i po jedan zadatak za svaki od njih. Doduše, to su ona dva tipa koja se u udžbeniku najčešće javljaju. (Predikatski dativ nije posebno predstavljen, on se pojavljuje samo usput, u jednom zadatku.)

Akuzativ

Akuzativ cilja		63	1
Temporalni akuzativ (U utorak)		2	–
Subjekatski akuzativ (Boli me...)	imenice	sg	7
		pl	1
	lične zamenice	sg	5
		pl	4

Tabela 18 – Akuzativ (A2)

Imenice – Ak	sg		2	–
	pl		1	–
	objekatski Ak, sg	bespredložki	41	12
		predložki	2	1
	objekatski Ak, pl	bespredložki	11	3
		predložki	–	–
Temporalni Ak (U 8 sati)			1	–

Tabela 19 – Akuzativ (A1)

Novouvedeni tipovi akuzativa retko se javljaju u testu – svega dva puta – iako im je u udžbeniku posvećen veliki broj vežbi. Za razliku od njih, objekatski akuzativ, s prethodnog nivoa, zastupljen je velikim brojem zadataka, i u udžbeniku i u testu. Temporalni akuzativ s predlogom U retko se uvežbava u udžbeniku, a nema ga ni u testu.

Vokativ

Imenice – Vok	sg	28	–
	pl	1	–

Tabela 20 – Vokativ (A2)

Vokativ u potpunosti izostaje iz testa, iako mu je u knjizi posvećeno 29 zadataka.

Instrumental

Imenice – Instr sg	–	7	–
	socijativni	20	3
	sredstvo	14	2
	kvalifikativni	3	–
	objekatski	2	–
Imenice – Instr pl	socijativni	14	–
	sredstvo	–	–
	kvalifikativni	2	–
Temporalni instrumental (utorkom)		15	–
Spacijalni instrumental (gradom)	sg	3	1
	pl	2	–

Tabela 21 – Instrumental (A2)

Od 6 tipova instrumentala, u 82 zadatka u udžbeniku, svega tri tipa se provjeravaju u testu, u šest zadataka. Istina je da su socijativni instrumental i instrumental sredstva najfrekventniji, a da se kvalifikativni i objekatski pojavljuju uzgred i da ih verovatno zbog toga nema u testu. Međutim, temporalni instrumental se posebno predstavlja, i to u opoziciji prema temporalnom akuzativu s predlogom U. Stoga bi se možda mogao naći i u testu.

Lokativ

Spacijalni lokativ (PO gradu)	sg	4	–
	pl	8	–
Lokativ kriterijuma		10	1

Tabela 22 – Lokativ (A2)

Imenice – Lok sg	–	5	–
	spacijalni (U, NA)	70	6
	objekatski	3	1
	kvalifikativni	–	1
Imenice – Lok pl	–	1	–
	spacijalni (U)	–	1
	objekatski	3	1
	kvalifikativni	–	–

Tabela 23 – Lokativ (A1)

Od dva nova tipa lokativa, u testu se proverava samo jedan tip – jednim zadatkom (u odnosu na ukupno 22 zadatka u udžbeniku). Spacijalnog lokativa s predlogom PO u testu uopšte nema, dok su sva tri tipa s prethodnog nivoa zastupljena i na ovom nivou. Kvalifikativnog lokativa, međutim, u udžbeniku uopšte nema, ali se u testu ipak pojavljuje.

Imenice ženskog roda na konsonant

Imenice ženskog roda na konsonant	Nom	sg	4	–
		pl	3	–
	Gen	sg	5	–
		pl	3	–
	Ak	sg	5	–
		pl	3	–
	Lok	sg	6	1
		pl	3	–

Tabela 24 – Imenice ženskog roda na konsonant (A2)

U odnosu na 32 zadatka i četiri padeža u udžbeniku, u testu se javlja samo jedna imenica ženskog roda na konsonant.

IMENIČKE UPITNE ZAMENICE

Imeničke upitne zamenice – Instr	S KIM	12	–
	ČIM(E)	5	–
Imeničke upitne zamenice – Dat	KOME	–	–
	ČEMU	–	–
Imeničke upitne zamenice – Nom	KO	3	–
	ŠTA	1	–

Tabela 25 – Imeničke upitne zamenice (A1 i A2)

Iako je instrumental ovih zamenica čest, a i oblici nominativa se ponovo javljaju, njih u testu ipak nema. Oblika dativa pak nema ni u udžbeniku ni u testu. Može se zaključiti da su i na ovom, kao i na prethodnom nivou, pitanja zapostavljena.

PRIDEVI

Pridevi – Instr	sg	18	–
	pl	8	–
Pridevi – Dat	sg	8	–
	pl	2	–
Pridevi – Vok	sg	4	–
	pl	2	–

Tabela 26 – Pridevi (A2)

Pridevi – Nom	sg	24	1
	pl	6	2
Pridevi – Ak	sg	26	11
	pl	7	4
Pridevi – Gen	sg	23	1
	pl	6	–
Pridevi – Lok	sg	24	3
	pl	9	1

Tabela 27 – Pridevi (A1)

Kada su pridevi u pitanju, zanimljivo je da se u testu proveravaju samo oni pa-dežni oblici koji se usvajaju na prethodnom nivou (i to i jednina i množina), dok oblika usvojenih na ovom nivou uopšte nema.

Komparacija prideva

Komparacija prideva	komparativ	1	7
	superlativ	–	–

Tabela 28 – Komparacija (A1)

U gramatičkim zadacima na ovom nivou nema superlativa, ni u udžbeniku ni u testu. Komparativ se u udžbeniku javlja samo jednom, a na testu čak sedam puta. Redak je slučaj (ako ne i jedini) da jedna gramatička pojava dobije više prostora u testu nego u udžbeniku.

PRISVOJNI PRIDEVI

Prisvojni pridevi – Instr	sg	1	–
	pl	1	–
Prisvojni pridevi – Dat	sg	1	–
	pl	–	–
Prisvojni pridevi	Nom sg	–	5
	Gen sg	–	2

Tabela 29 – Prisvojni pridevi (A1 i A2)

Instrumentalski i dativski nastavci za prisvojne prideve nisu posebno uvedeni, ovi pridevi se javljaju uz oblike instrumentala i dativa prideva (zbog toga su zasenčeni). U testu se javljaju oblici nominativa jednine, koji je usvojen na prethodnom nivou – ali nije i uključen u test za taj nivo – i javljaju se oblici genitiva jednine, koji u knjizi nisu predstavljeni.

LIČNE ZAMENICE

Lične zamenice – Gen	sg		18	1
	pl		10	–
Lične zamenice – Instr	sg		8	1
	pl		10	2
Lične zamenice – Dat	enklitike	sg	15	1
		pl	4	1
	puni oblik	sg	10	2
		pl	2	1
Lične zamenice – Nom			1	–
Lične zamenice	Ak sg		5	2
	Ak pl		3	1
	Lok sg		5	1
	Lok pl		2	–

Tabela 30 – Lične zamenice (A1 i A2)

Gotovo svi oblici ličnih zamenica zastupljeni su u testu. Izostaju jedino nominativ jednine i množine i genitiv i lokativ množine.

PRISVOJNE ZAMENICE

Prisvojne zamenice – Instr	sg	3	–
	pl	–	–
Prisvojne zamenice – Dat	sg	2	–
	pl	1	–
Prisvojne zamenice – Vok	sg	1	–
	pl	1	–
Prisvojne zamenice	Gen sg	4	2
	Gen pl	–	–
	Ak sg	–	–
	Ak pl	1	–
	Lok sg	4	3
	Lok pl	–	1

Tabela 31 – Prisvojne zamenice (A1 i A2)

I prisvojne zamenice, kao i prisvojni pridevi, u instrumentalu, dativu i vokativu javljaju se uz prideve u ovim padežnim oblicima. Dakle, ni prisvojne zamenice nisu posebno predstavljene u udžbeniku. U testu postoje samo oblici prisvojnih zamenica usvojeni na nivou A1 – genitiv jednine i lokativ jednine i množine, svi ostali oblici izostaju.

ODNOSNO-PRISVOJNA ZAMENICA

Odnosno-prisvojna zamenica – Nom sg: ČIJI, -A, -E	1	–
---	---	---

Tabela 32 – Odnosno-prisvojna zamenica (A1)

Ova zamenica se u knjizi javlja samo u jednom slučaju, ali je u testu nema – kao ni na prethodnom nivou.

POKAZNE ZAMENICE

Pokazne zamenice – Instr	sg	3	–
	pl	–	–
Pokazne zamenice – Dat	sg	3	1
	pl	–	–
Pokazne zamenice	Nom sg	–	–
	Nom pl	–	–
	Gen sg	4	–
	Ak sg	2	–

Tabela 33 – Pokazne zamenice (A1 i A2)

Kao i prisvojni pridevi i prisvojne zamenice, i pokazne zamenice – u instrumentalu i dativu – javljaju se uz instrumentalske i dativske oblike prideva. Isto tako, ni genitiv jednine nije posebno uveden, on se javlja samo sporadično. Stoga ne čudi što se u testu samo u jednom zadatku pojavljuje samo jedan oblik pokazne zamenice.

REDNI BROJEVI

Redni brojevi	Nom sg	6	–
	Gen sg	5	–
	Ak sg	1	–
	Lok sg	5	1

Tabela 34 – Redni brojevi (A2)

Redni brojevi se u udžbeniku javljaju u četiri padežna oblika, u 17 primera. Međutim, u testu postoji samo jedan zadatak.

GLAGOLI

Perfekat	potvrđni	52	8
	odrični	11	3
	upitni oblik	6	1
Pomoćni glagol JESAM kao deo perfekta	potvrđni	9	–
	odrični oblik	–	–
Infinitiv		22	–
Vidski par		17	–
Potencijal	potvrđni	29	5
	odrični	–	–
	upitni oblik	5	–
Futur I	potvrđni	70	–
	odrični	14	–
	upitni oblik	14	–
Pomoćni glagol HTETI kao deo futura		14	–
Imperativ	potvrđni	45	3
	odrični oblik	9	2
Postavljanje pitanja	KUDA	2	–
	GDE	3	–

Tabela 35 – Glagoli (A2)

Perfektu je dosta pažnje posvećeno i u udžbeniku i u testu – 12 zadataka u testu obuhvata sva tri oblika perfekta.

S potencijalom je nešto drugačije: u udžbeniku nema odričnog oblika, a u testu ni odričnog ni upitnog.

Iako su oblici futura vrlo brojni u udžbeniku (brojniji su od perfekta, a od potencijala pogotovo), u testu ih uopšte nema.

Imperativ se u testu proverava i u potvrdnom i u odričnom obliku.

Pomoćni glagoli JESAM i HTETI, kao deo perfekta, odnosno futura, u testu nisu izdvojeni u posebne zadatke, ali su, naravno, obuhvaćeni oblicima perfekta i futura.

Zadaci s navođenjem oblika infinitiva i vidskog para javljaju se u senci perfekta, odnosno imperativa, pa ih možda zbog toga nema u testu.

Pitanja sa KUDA i GDE prate akuzativ cilja, odnosno specijalni lokativ s predlozima U i NA, ali ih u testu nema.

Prezent pomoćnog glagola JESAM	potvrdni	1	–
	odrični	–	–
	upitni oblik	–	–
Prezent punoznačnih glagola	potvrdni	108	9
	odrični	1	3
	upitni oblik	–	1
Prezent semikopulativnih glagola	potvrdni	4	1
	odrični	2	1
	upitni oblik	–	–

Tabela 36 – Glagoli (A1)

Što se prezenta tiče, on je i na ovom nivou prisutan u velikom broju zadataka, i u potvrdnom i u odričnom obliku. Tako je i u testu. Redak je jedino prezent pomoćnog glagola JESAM.

KLAUZE

Relativno-mesna klauza		–	–
Intencionalna klauza	potencijal	6	–
	prezent	3	–
Kondicionalna klauza		26	–

Tabela 37 – Klauze (A2)

Na nivou A2 uvode se tri vrste klauza. Relativno-mesna klauza pojavljuje se u jednom dijalogu, ali gramatičkih zadataka za nju nema. Intencionalnoj i kondicionalnoj klauzi namenjeno je ukupno 35 zadataka, no i pored toga nema ih u testu.

6. Zaključak

Pretpostavka od koje sam pošla kada sam započinjala ovaj rad bila je da odgovarajući testovi u potpunosti prate gramatičku građu u udžbeniku *Naučimo srpski 1*. Međutim, izvršeno poređenje je pokazalo da između udžbenika i testova na oba nivoa postoje izvesne razlike. Izostanak pojedinih gramatičkih jedinica iz testova može se, s jedne strane, smatrati propustom autora testova, dok se, s druge strane, može opravdati – kao u slučaju prezenta pomoćnog glagola JESAM na nivou A2 – time što se data gramatička jedinica, odn. glagol, pojavljuje u zadacima za perfekat.

Na kraju, mogu da zaključim da je gramatika i u udžbeniku i u testovima prisutna u velikoj meri, ali to je upravo ona mera koja omogućuje realizaciju govornih činova kada je srpski jezik u pitanju. Ako se prisetimo da komunikativna metoda počiva na govornim činovima, a da se govorni činovi oslanjaju na gramatička, odn. morfološka i sintaksička pravila jezika koji se uči – onda se ovakvo stanje može smatrati opravdanim. Dodajmo tome još i činjenicu da je srpski jezik, kao fleksivni jezik, vrlo «osetljiv» u pogledu gramatike (a to znači da i najmanja gramatička greška može ozbiljno izmeniti ili ugroziti smisao poruke) i da se zbog toga u nastavi srpskog jezika kao stranog na gramatičkoj pravilnosti insistira više nego što je to slučaj u nastavi nekih drugih jezika. Dakle, može se reći da su ovde gramatička pravila shvaćena i primenjena u skladu s komunikativnim pristupom, odnosno da su shvaćena kao prenosioци značenja.

Izvori

Bjelaković, Isidora, Vojnović Jelena (2004). *Naučimo srpski 1*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Dnevnik – Novine i časopisi.

Ispit iz srpskog jezika. Početni nivo 1. Centar za srpski jezik kao strani, Odsek za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Ispit iz srpskog jezika. Početni nivo 2. Centar za srpski jezik kao strani, Odsek za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Literatura

Антонић, Ивана (2005). Синтакса и семантика падежа. У: Пипер, Предраг, Антонић Ивана, Ружић Владислава, Танасић Срето, Поповић Људмила, Тошовић Бранко. *Прилози граматици српског језика: Синтакса савременог српског језика – Проста реченица*. У редакцији академика Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска. 119–300.

Common European Framework of Reference for Languages: learning, teaching, assessment. www.coe.int, 18. 12. 2006.

- Дражић, Јасмина (2006). Место граматике у учењу српског језика као страног. У *Неговање српског језика и књижевности*. Нови Сад: Филозофски факултет – Orpheus. 197–215.
- Ferbežar, Ina, Nataša Pirih-Svetina (2002). *Izobraževalni programi. Izobraževanje odraslih. Slovenščina za tujce*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Zavod RS za šolstvo.
- Kremzer, Nikola (1983). *Osnove metodike nastave nemačkog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Madsen, Harold S. (1983). *Techniques in testing*. Oxford: Oxford University Press.
- Точанац-Миливојев, Душанка (1997). *Методе у настави и учењу страног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Zajednički evropski okvir za žive jezike: učenje, nastava, ocjenjivanje* (2003). Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke. [Prevod: mr Dragan Bogojević, Nataša Živković, Boban Ilić, Goran Terzić i Božica Vujačić]

Biljana Babić

ASSESSING KNOWLEDGE OF GRAMMAR: LEVELS A1 and A2
(A COMPARISON BETWEEN THE TEXTBOOK *Naučimo srpski 1* AND THE BOOK OF TESTS)

S u m m a r y

In this paper a comparison is made of the textbook *Naučimo srpski 1* (*Let's Learn Serbian 1*), by I. Bjelaković and J. Vojnović, and the accompanying book of tests, which are used at the Centre of Serbian as a Foreign Language, Department of Serbian Language and Linguistics, Faculty of Philosophy, Novi Sad. Both the textbook and the tests are intended for Beginner Levels 1 and 2. The comparison focuses only on grammar and aims to establish the presence in the tests of the grammatical units dealt with in the textbook. The results show a certain discrepancy between the textbook and the tests.

POJMOVNIK KOGNITIVNE SEMANTIKE I GRAMATIKE¹

*Rađeno pod rukovodstvom
prof. dr Tvrtka Prčića*

SAŽETAK

U pojmovniku se daju prevodi i definicije najvažnijih termina kognitivne semantike i gramatike kojima prethodi kratak uvod u samu oblast. Dok potonji pruža opšte informacije i daje kontekst u kome se termini koriste, sam pojmovnik pokušava da na jednostavan i prijemčiv način opiše najznačajnije aspekte i upotrebnu vrednost datog termina. Na kraju se nalazi spisak relevantne literature korišćene u izradi definicija koja može budućim izučavaocima ove oblasti da posluži kao oslonac i uputstvo.

KLJUČNE REČI: kognitivna semantika, kognitivna gramatika.

0. Većina jezičkih izraza zasnovana je na percepciji predmeta ili situacija iz stvarnog sveta. Pre nego što se nesređeni kognitivni stimulans pretoči u jezičke izraze, treba da se organizuje u kognitivne strukture. Kognitivna lingvistika, dakle, pretpostavlja da jezik nije samostalna i izdvojena pojava, niti da ga je moguće opisati bez povezivanja sa kognitivnim procesima uopšte. Tako, kognitivna lingvistika smatra da gramatičke strukture u jeziku nisu autonoman formalan sistem, nego inherentno simbolička pojava. Stoga ih je nemoguće analizirati a da se ne uzme u obzir njihova semantička vrednost, koja odražava ne samo sadržaj određene situacije, nego i način na koji je taj sadržaj shvaćen i strukturisan. Potpuna i krajnja karakterizacija semantičke strukture uključuje opis relevantnog kognitivnog domena i celokupne hijerarhije osnovnijih koncepcija na kojima se zasniva. Većina semantičkih struktura je karakterisana, posredno ili neposredno, u odnosu na jedan ili više osnovnih domena (npr. *vreme* je osnovni domen za *posle*), a osnovni domeni su kognitivne strukture koje se ne mogu dalje svoditi na prostije strukture (npr. saznanje da vreme postoji, sposobnost da se shvate dvodimenzionalne ili trodimenzionalne prostorne konfiguracije). Najveći broj saznanja povezan je sa višim nivoima konceptualne organizacije i ne koristi isključivo osnovne domene za semantičku karakterizaciju. Osim toga, potpun opis većine semantičkih struktura zahteva više od jednog domena (npr. *nož* – oštar, njegova uloga u sečenju, njegovo mesto među kuhinjskim priborom). Kao i leksikon, i gramatika pruža mogućnosti za strukturisanje i simbolizaciju konceptualnog sadržaja, te se u kognitivnoj lingvistici semantika i gramatika ne razdvajaju kao dve nepovezane pojave,

¹ Rad je rezultat istraživanja na Projektu Ministarstva za nauku, tehnologiju i razvoj br. 1386 "Tumačenje termina savremene lingvistike i njihovo prenošenje na srpski jezik" (učešće 2003 – 2005).

nego se smatra da su to dva kraja jednog kontinuuma (npr. dve semantički povezane rečenice predstavljaju dve različite formulacije nekog događaja).

1. AKCIONI NIZ² [eng. *action chain*]. Principom akcije i reakcije učesnici, najšire shvaćeni kao živi i neživi elementi, u interaktivnoj mreži prenose energiju od prvog do drugog, od drugog do trećeg, i sve tako do poslednjeg učesnika čija reakcija ne uključuje dalje prenošenje energije. Deo interaktivne mreže koji se profilise na ovakav način zove se akcioni niz. U situaciji u kojoj se izgovori rečenica "Petar je razbio čašu", elementi interaktivne mreže mogu da budu sledeći: Marija, Petrova mlađa sestra, celo jutro ga zadirkuje. Petar od besa uzima čekić, zamahne njime i razbije Marijinu omiljenu čašu. Komadići stakla lete na sve strane, a jedan od njih okrzne Marijinu ruku i poseče je. Krv počinje da curi. Majka ulazi u sobi nakon što je čula buku i pita šta se desilo. Marija tada kaže: "Petar je razbio čašu." Ova rečenica predstavlja akcioni niz koji se profilise iz cele interaktivne mreže. Osim ovakvog akcionog niza, mogu da se formulišu i drugačiji: "Petrov udarac je razbio čašu," "Čaša se razbila od Petrovog udarca," itd.

Osim profilisanja akcionog niza unutar interaktivne mreže, može da dođe i do profilisanja unutar samog akcionog niza:

Petar seče hleb ostrim nožem.

AGENS_{SUBJEKAT}

INSTRUMENTAL

PACIJENS_{OBJEKT}

Ovaj nož lako seče hleb.

AGENS

INSTRUMENTAL_{SUBJEKAT}

PACIJENS_{OBJEKT}

Ovaj hleb se lako seče.

AGENS

INSTRUMENTAL

PACIJENS_{SUBJEKAT}

2. DOMEN [eng. *domain*]. Kognitivno sredstvo koje ljudima služi da opažaju svet oko sebe i da kategorizuju te informacije, jer svaki spoljašnji stimulans procenjuje se u odnosu na domene. Sve jezičke jedinice u nekoj meri zavise od konteksta, a kontekst za karakterizaciju semantičke jedinice je domen. Mora se naglasiti da je domen, u odnosu na jezički i vanjezički kontekst, mnogo elementarniji i apstraktniji jedinica. Definisanje specifičnih domena vrši se na osnovu elementarnijih (npr. domen TELO se percipira i definiše na osnovu domena PROSTOR, BOJA, TEMPERATURA; domen RUKA percipira se i definiše na osnovu domena TELO; ŠAKA na osnovu RUKA; PRST na osnovu ŠAKA, itd.).

Iako je uobičajeno da je jedan koncept domen za karakterizaciju drugoga, mora postojati tačka posle koje dalje redukcije nisu moguće. Najelementarniji, tj. osnovni domeni zasnovani su na čulima i ne mogu da se dalje svode na prostije domene. To su PROSTOR i GLEDANJE, TEMPERATURA, UKUS, PRITISAK, BOL i BOJA. Za njih je karakteristično da ne mogu da objašnjavaju jedni druge, jer se oni nalaze na najnižem delu lestvice konceptualne složenosti. Celokupna ljudska konceptualizacija zasniva se na osnovnim

² Prevodi termina vezanih za semantiku predloga (*figura, orijentir, osnova, proširenje, slikovna shema i trajektor*) preuzeti su iz Rasulić (2002), dok su prevodi ostalih termina predloženi uz pomoć i vodstvo prof. dr Tvrta Prčića, na čemu mu se autorka zahvaljuje.

domenima, ali najčešće ova veza je indirektna zato što između stoje složeniji koncepti nastali kao rezultat kognitivnih sposobnosti. Koncept zasnovan na osnovnom domenu potencijal je za čitav niz koncepata višeg reda i funkcionira kao njihov domen. Ovi koncepti su dalje domeni za stvaranje koncepata višeg reda, i tako lestvica može da ide unedogled. Bilo koji domen koji definiše koncept višeg reda zove se apstraktni domen.

U slučaju da se nekoliko domena primeni u definisanju jedne te iste kognitivne jedinice, nastaje mreža domena. Ovo je vrlo česta pojava, jer većina semantičkih jedinica nastaje na taj način. Na primer, **TELO** se definiše na osnovu nekoliko osnovnih domena: **TRODIMENZIONALNI PROSTOR** (telo kao entitet postoji u trodimenzionalnom prostoru), **BOJA** (telo kao entitet ima boju), **TEMPERATURA** (telo kao entitet ima temperaturu). Slično, **JABUKA** se definiše na osnovu domena **PROSTOR**, **BOJA**, **UKUS**, **TEMPERATURA**; **GLAVOBOLJA** na osnovu domena **BOL** i svih domena koji definišu **TELO** (**TELO** je domen za **GLAVU**, a **GLAVA** je domen za **GLAVOBOLJU**). Kao što se vidi iz ovih primera, domeni se međusobno razlikuju po stepenu specifičnosti, te na taj način sačinjavaju hijerarhijsku taksonomiju u kojoj viši, opštiji i apstraktniji domeni obuhvataju sve niže i specifičnije domene.

3. **FIGURA** [eng. *figure*]. Istaknut element u okviru nekog prizora, podstruktura koja se ističe u odnosu na pozadinu i postaje ključni entitet oko koga je prizor organizovan i za koji je prizor okruženje. Sistem figura/osnova jedan je od osnovnih principa poimanja realnosti, te stoga nije deo stvarnosti, već zavisi od toga ko, kako i u kom cilju vrši konceptualizaciju. Drugim rečima, istu scenu moguće je konceptualizovati i realizovati na više načina. Tako *Mačka je ispod čebeta* i *Čebe je prebačeno preko mačke* dva su načina konceptualizacije i verbalizacije jedne te iste situacije: u prvom slučaju *mačka* je figura, a u drugom *čebe*. Iako se uloge figure i osnove entitetima ne dodeljuju automatski, u velikom broju slučajeva nameće se prirodan izbor određenog elementa za figuru s obzirom na to koje karakteristike ona obično ima (oblik, strukturu i koherentnost, pokretljivost, veću istaknutost od osnove, lakše se identifikuje i pamti i povezuje se sa značenjima, osećanjima i estetskim vrednostima). Jedina prihvatljiva zamena uloga figure i osnove i u percepciji i u jeziku moguća je kad su oba entiteta otprilike iste veličine i salijentnosti (npr. *Hotel je blizu stanice*; *Stanica je blizu hotela*). U slučajevima gde kontrast i asimetrija nisu toliko izraženi i očigledni, izdvajanje jednog elementa kao figure zavisi od subjektivnih činilaca (npr. *Petar je pored Marije*; *Marija je pored Petra*). Ovo pokazuje da postoji uzajamna zavisnost između varijacija u konceptualnoj organizaciji i semantičkih varijacija, tj. realizacija u jeziku.

4. **INTERAKTIVNA MREŽA** [eng. *interactive network*]. Učesnici u nekom događaju, najšire shvaćeni kao živi i neživi elementi, imaju mnogo načina za međusobnu interakciju, te na taj način formiraju interaktivnu mrežu. Tu mrežu sačinjavaju asimetrične interakcije, naročito one u kojima se energija prenosi od jednog učesnika do drugog. Principom akcije i reakcije učesnici prenose energiju od početnog do završnog elementa, čija reakcija ne uključuje dalje prenošenje energije. Dakle, u situaciji u kojoj se izgovori rečenica *Petar je razbio čašu*, elementi interaktivne mreže mogu da budu sledeći: Marija, Petrova mlađa sestra, celo jutro ga zadirkuje. Petar od besa uzima čekić, zamahne njime i razbije Marijinu omiljenu čašu. Komadići stakla lete

na sve strane, a jedan od njih okrzne Marijinu ruku i poseće je. Krv počinje da curi. Majka ulazi u sobi nakon što je čula buku i pita šta se desilo. Marija tada kaže: *Petar je razbio čašu*. Ova rečenica predstavlja akcioni niz koji se profiliše iz cele interaktivne mreže.

5. ISTAKNUTOST [eng. *prominence*]. Princip istaknutosti primenjuje se na one elemente u rečenici koji privlače glavni deo naše pažnje. Semantičke jedinice se međusobno razlikuju po tome koje se njene podstrukture odlikuju istaknutošću, tj. šta je u nekoj strukturi trajektor, a šta primarni i sekundarni orijentir. Ako se analiziraju sledeće dve rečenice, *Ona je čula klavir* i *Ona je čula zvuk klavira*, vidi se da je u oba slučaja slušalac integralni deo i da je profilisan kao trajektor. Razlika je to tome što je u prvoj rečenici istaknutiji odnos “slušalac – klavir”, a u drugoj “slušalac – zvuk.” Drugim rečima, u oba slučaja zvuk je koncipiran kao posrednik između slušaoca i klavira, ali u prvoj rečenici izvor zvuka (klavir) je istaknutiji, te je profilisan kao primarni orijentir, a u drugoj rečenici zvuk je istaknutiji, te je on profilisan kao primarni orijentir. Na osnovu ovih primera vidi se još jedna karakteristika istaknutosti, a to je gradiranje. Istaknutost se u nekoj strukturi izražava u većoj ili manjoj meri, tako da u ovim primerima imamo trajektor, sa najvećim stepenom istaknutosti, primarni orijentir, sa manjim stepenom istaknutosti, i sekundarni orijentir, sa veoma malim stepenom istaknutosti u rečenici *Ona je čula zvuk klavira*, ili neiskazan i neistaknut u rečenici *Ona je čula klavir*.

Osim na nivou leksike, princip istaknutosti može da se primenjuje i na nivou gramatičkih struktura. Tako, na primer, kod tvorbe prošlog vremena u engleskom jeziku najistaknutiji način je dodavanje sufiksa *-ed*, te će se to pravilo stoga primenjivati na sve nove glagole u jeziku. Ostali, nepravilni oblici manje su istaknuti od pravilnih, a među njima će istaknutost biti stvar stepena. Slično je i sa množinom imenica, kada dodavanje sufiksa *-(e)s* predstavlja najistaknutije pravilo, kao i sa poređenjem prideva, kada dodavanje sufiksa *-er* za komparativ i *-est* za superlativ predstavlja najistaknutije pravilo.

6. KOGNITIVNI OKVIR [eng. *event-frame*]. Usmeravanje pažnje se odvija u kognitivnom okviru. Koncept usmeravanja pažnje mora da ima osnovu koja je zasnovana na dvema vrstama materijala: onaj materijal za čijeg se referenta smatra da pripada sceni koja se opisuje, i onaj materijal za čijeg se referenta smatra da je periferan ili slučajan. Govornici očigledno koncipiraju neke elemente i njihove odnose kao bitne, te time pripadaju identifikacionom jezgru određenog događaja. S druge strane, ostali elementi se koncipiraju kao periferni ili slučajni, iako bi u nekoj drugoj situaciji bili jednako važni i povezani sa događajem.

Unutar kognitivnog okvira se nalazi putanja objekta, razmena entiteta, itd, a van njega su dan u nedelji kad se to desilo, temperatura prostorije, zdravstveno stanje učenika u događaju, iako ti faktori mogu da u celini ili čak neophodno budu uključeni u događaj, kao i oni faktori za koje se smatra da su deo događaja. Tako razlika između entiteta koji su uključeni u kognitivni okvir i koji se nalaze van njega vidi se u razlici između obaveznih rečeničnih elemenata kao što su subjekat i objekat, s jedne strane, i adverbijala, s druge. U rečenici *Potrošila sam 1000 dinara na Petrovu košulju u*

onoj prodavnici prošle nedelje elementi koji se smatraju delom kognitivnog okvira su "ja", "1000 dinara", "Petrova košulja" i "potrošiti", a elementi koji se nalaze van kognitivnog okvira su "u onoj prodavnici" i "prošle nedelje." U nekoj drugoj situaciji ta dva adverbijala bi bila deo kognitivnog okvira, kao u rečenicama *Prošle nedelje je bilo lepo vreme* ili *Marija radi u onoj prodavnici*.

Kognitivni okvir je opštija i sveobuhvatija kategorija od okvira i scenarija, jer je jezički univerzalan pošto makar delom odgovara načinu strukturisanja u ostalim kognitivnim sistemima, kao što je vizuelna percepcija.

7. OKRUŽENJE [eng. *setting*]. U odnosu na figuru i osnovu postoji pozadina, tj. okruženje za taj odnos. Okruženje je često sveobuhvatno i relativno stabilno, a učesnici su manji, pokretljiviji i njihov odnos je istaknutiji. Na osnovu nekih karakteristika, kao što su veličina ili pokretljivost, neki entiteti se najčešće izražavaju kao učesnici, a neki kao okruženje. Entiteti koji se načešće i prirodno izražavaju kao okruženje jesu geografska područja i vremenski periodi. Stoga, u neobeleženoj situaciji, entiteti koji su učesnici funkcionišu kao subjekat i objekat rečenice, a okruženje se izražava adverbijalima. U rečenici *Marija je juče u Novom Sadu kupila jaknu* učesnici su "Marija", "kupiti" i "jakna", a okruženje je "juče" i "u Novom Sadu". U slučaju odstupanja od ove neobeležene situacije, može da dođe do promene uloge okruženja u ulogu učesnika, te se tako dobijaju rečenice *Juče je bio lep dan*" gde je "juče" učesnik, a ne okruženje, i "Novi Sad je lep grad," gde "Novi Sad" nije okruženje, nego učesnik. Drugim rečima, status učesnika ili okruženja nije inherentan entitetima, nego zavisi od toga kako govornik koncipira i izražava situaciju.

8. OKVIR [eng. *frame*]. Način strukturisanja znanja o svetu, vrsta kognitivnog modela koji predstavlja znanja i verovanja vezana za specifične situacije koje se često ponavljaju. To je način da se opiše kognitivni kontekst koji daje osnovu za kognitivne kategorije. Drugim rečima, okvir sam po sebi nije značenje reči ili strukture, ali je presudan u razumevanju te reči ili strukture (npr. "ujak" može da se razume kao deo okvira koji predstavlja mrežu rodbinskih odnosa). Isto tako, okvir je način da se objasne različite formulacije rečenice koje se odnose na istu situaciju. Tako okvir kupoprodajne situacije može da bude obuhvati sledeće rečenice: *Petar je kupio košulju od Marije*, *Marija je prodala košulju Petru*, *Košulja je koštala 1000 dinara*, *Petar je platio košulju 1000 dinara*, itd. Razlike u izboru glagola, redu reči i formulacijama rečenica uopšte rezultat su promene perspektive unutar okvira kupoprodajne situacije, koji sadrži velik skup reči (*kupiti*, *prodati*, *platiti*, *naplatiti*, *potrošiti*, *koštati*, *cena*, *novac*, *kupac*, *prodavac*, *prodavnica*...). Prilikom svake formulacije rečenice neki elementi okvira se profilisu i predstavljaju kroz određenu perspektivu. Ostale vrste kognitivnih modela su domen, interaktivna mreža i scenario.

9. ORIJENTIR [eng. *landmark*]. Osnova u okviru profilisanog odnosa, element u odnosu na koji se trajektor ističe, određuje ili locira. Orijentir, zajedno sa trajektorom, jeste sredstvo neophodno za adekvatan opis semantičkih i gramatičkih pojava u različitim jezicima. Iako svoju realizaciju doživljavaju u jeziku, trajektor i orijentir su nezavisno od jezika povezani sa kognitivnim sposobnostima. Odnos trajektora i

orijentira je jezička realizacija opštijeg principa figure i osnove i najčešće se koristi da bi se opisala predložka značenja. Pošto su predlozi reči koje pripadaju relacionim, a ne nominalnim predikacijama, njihovo značenje se posmatra kroz odnos dvaju ili više entiteta. Stoga, nasuprot trajektoru koji se realizuje kao samostalan rečenični element, predlog i orijentir, realizovan kao imenica ili njen ekvivalent, obrazuju celinu kako formalno (predložka fraza), tako i konceptualno-semantički (složena simbolička jedinica prisutna kao takva u svesti govornika). Orijentir se prirodno vidi kao da pruža referentnu tačku za lociranje trajektora. Nije neobično da u relacionoj predikaciji postoji nekoliko orijentira (npr. *Škola je preko puta banke* gde postoje dva orijentira: *preko puta* i *banka*). Ponekad je veza između trajektora i orijentira veoma snažna: npr. pojam hipotenuze uvek aktivira pojam trougla i jedino pomoću njega se definiše, ali se ta dva pojma ne izjednačavaju.

Važno je napomenuti da ni u jednoj sceni ne postoje samo trajektor i orijentir, nego i drugi entiteti koji nisu verbalizovani u rečenici jer nisu bitni za značenje predloga. Tako u rečenici *Cveće je na stolu* primarni fokus je na *cveću*, koje je trajektor, a sekundarni fokus je na *stolu*, koji je orijentir. Cela rečenica izražava njihov prostorni odnos, ali u sceni su prisutni i mnogi drugi elementi (stolice, prozor, ostali nameštaj, tepih, neki drugi predmeti na stolu, itd.) koji nisu verbalizovani u rečenici, jer njihovo prisustvo nema važnosti za značenje predloga.

10. OSNOVA [eng. *ground*]. Referentni objekat u odnosu na koji se definiše pozicija ili putanja figure. U asimetričnom odnosu figure i osnove jedan entitet je odabran da bude u prvom planu, a drugi je pozadina ili referentna tačka. Osnova je obično veća, u većoj meri fiksirana, zamišljena sa većom geometrijskom složenosti, smeštena u drugi plan i ranije postoji na sceni i u pamćenju. Odnos figure i osnove je jedan od osnovnih načina opažanja okoline: predmete vidimo kao figure u odnosu na pozadinu, tj. osnovu. Ovaj princip istaknutosti može da se primeni i na jezik. Pošto se u kognitivnoj lingvistici odnos figura–osnova koristi da bi se, između ostalog, objasnila značenja predloga, bitno je znati da je u rečenici osnova reč koja čini sintagmu sa predlogom, dok je figura obično subjekat. U rečenici *Mačka je ispod stola* figura je *mačka*, a osnova u odnosu na koju se profiliše figura je reč *sto*. Svaki odnos izražen predlogom predstavlja jezičku realizaciju konceptualne organizacije po opštem principu figura-osnova. Iako se ovaj princip često odnosi na prostornu organizaciju u jeziku, on je primenljiv i na organizaciju apstraktnog prostora.

11. PAŽNJA [eng. *attention*]. Kognitivna sposobnost da se na neki sadržaj ili domen usmeri više ili manje energije taj sadržaj stavlja u centar pažnje ili van centra pažnje. Osnova perspektive leži u ovoj kognitivnoj sposobnosti, jer perspektiva iz koje se vidi situaciju zavisi od onoga što privuče čovekovu pažnju. Pažnja se lako može prebacivati sa jednog domena na drugi, i unutar jednog domena sa jednog entiteta na drugi. Tako čovek pažnju može da usmeri sa muzike koju sluša u jednom trenutku na sliku koju gleda u drugom, a unutar te slike može da pažljivije posmatra određene delove: lica ljudi, prirodu oko njih, itd. Do neke mere pažnja je podložna kontroli, te možemo da se usmeri na neke sadržaje, ali isto tako jedan deo pažnje nije pod čovekovom kon-

trolo, pa intenzivni stimulansi, kao što su jako svetlo, intenzivan bol ili glasan zvuk, mogu da privuku čovekovu pažnju.

Pažnja ima centralni, fokalni deo i polako se smanjuje ka perifernom delu. Relativni nivo intenziteta pažnje je bitan faktor, jer ako, na primer, čovek usmerava pažnju prema čulu sluha, verovatno će doći do porasta opšteg nivoa energije u obradi podataka u auditivnom domenu, a posledica je da će prag za auditivne događaje biti snižen, a intenzitet povećan. Pažnja je stoga nerazdvojivo povezana sa intenzitetom ili nivoom energije kognitivnih procesa, što se odražava u većoj istaknutosti elemenata koji su u centru pažnje. Od svih kognitivnih procesa koji se odvijaju u nekom trenutku, a koji sačinjavaju bogatstvo mentalnog iskustva u tom trenutku, neki imaju povećan intenzitet i ističu se u odnosu na ostale. Entitet koji je u centru pažnje obično se percipira kao trajektor ili figura, a ostali entiteti koji se percipiraju sa smanjenom količinom pažnje obično pripadaju orijentiru ili osnovi. Tako, na primer, dok čovek sluša klavirski koncert, najveći deo pažnje će biti usmeren ka zvuku klavira, a sa manje intenziteta će se pratiti ostatak orkestra. U toj situaciji zvuk klavira je figura koja privlači veći deo pažnje i profilise se u odnosu na ostatak instrumenata koji igraju ulogu osnove.

Pažnja se izražava i manifestuje i na nivou jezika, a ne samo na nivou kognitivnih sposobnosti. Tako od svih elemenata neke situacije rečenica koja izražava sadržaj vezan za tu situaciju je formulacija kojom se eksplicitno upućuje na elemente koji su privukli manji ili veći intenzitet pažnje. Odabrani elementi mogu da dobiju različite sintaksičke uloge u različitim konstrukcijama, u zavisnosti od toga koji su u centru pažnje, a koji van nje. Oni elementi koji nisu privukli pažnju nisu eksplicitno spomenuti, ali su i dalje implicitno prisutni. Tako je akcioni niz profilisan deo interaktivne mreže, jer on izražava entitete koji su privukli pažnju, a ostatak interaktivne mreže nije eksplicitno spoment, ali se podrazumeva.

12. PERSPEKTIVA [eng. *perspective*]. Način na koji se posmatra određena struktura, kao i sposobnost da se situacija opiše na više načina iz različitih tačaka gledišta ili do-deljivanjem istaknutosti nekim podstrukturama. Ovaj mehanizam je jedan od glavnih načina predstavljanja situacije i od presudnog je značaja za kognitivnu semantiku i gramatiku. Prilikom formulisanja rečenice govornici izražavaju određenu kognitivnu perspektivu situacije izborom glagola i određenim sintakstičkim redosledom kojim upravlja ta perspektiva.

Jedna od osnovnih postavki kognitivne semantike i gramatike jeste da značenje nekog izraza ne može da se svede na objektivnu karakterizaciju opisane situacije. Jednako je važno kako govornik opisuje tu situaciju u zavisnosti od ekspresivne svrhe. Tačna semantička vrednost nekog izraza određena je mnogobrojnim faktorima: nivo specifičnosti u opisu situacije, prethodno znanje učesnika u procesu komunikacije, očekivanja učesnika, istaknutost različitih entiteta u rečenici i perspektiva u trenutku govora. Mnogi izrazi se ne zasnivaju na neutralnom koncipiranju situacije, nego na koncipiranju govornika koji situaciju vidi na određeni način. Posledice takvog rasporeda elemenata u opisu situacije sačinjavaju inherentan aspekt semantičke vrednosti nekog izraza.

U rečenicama *Skreni levo na sledećem uglu* i *Ona sedi s njegove leve strane* izraz "levo" je određen pravcem u kome su okrenuti govornik, slušalac ili neka treća

osoba. U prvoj rečenici “levo” može da se tumači kao “levo gledano iz perspektive govornika ili slušaoca” ili kao “levo gledano iz perspektive treće osobe”. Isto tako u rečenicama *Hteo sam da fotografisem kuću kad je golub sleteo ispred nje*, *Njegov otac je hteo da fotografise kuću kad je golub sleteo ispred nje* i *Golub je sleteo ispred kuće*, reč “ispred” izražava odnos goluba, kuće i onoga ko vidi tu situaciju. U prvoj rečenici govornik je ujedno i osoba koja vidi situaciju, te bi rečenica bila prihvatljiva i da je on hteo da fotografise stražnji deo kuće, a golub je sleteo iza kuće. U drugoj rečenici izražava se slična perspektiva pa bi ova rečenica bila prihvatljiva čak i da je govornik u kući koja se fotografise. Treća rečenica se oslanja na objektivno i kanoničko shvatanje da kuća ima samo jednu prednju stranu i to je mesto gde je golub sleteo, bez obzira na to gde se nalazi govornik i osoba koja vidi situaciju.

13. PROFILISANJE [eng. *profiling*]. Proces kojim se jedan deo osnove ističe u odnosu na ostatak. Osnova neke semantičke strukture je njen domen, a profil je podstruktura te osnove izdignuta na određeni nivo istaknutosti. Na primer, HIPOTENUZA je deo domena TROUGAO, koji je zasnovan na osnovnijem domenu DVODIMENZIONALNOG PROSTORA. U procesu profilisanja hipotenuze u odnosu na trougao, taj deo trougla postaje istaknutiji i deluje kao figura u odnosu na osnovu. Značajno je to da hipotenuza ne može da se definiše bez uključivanja osnove, tj. trougla, čiji je ona deo. Bez trougla, hipotenuza bi bila samo ravna linija. Značenje nekog izraza aktivira određeni konceptualni sadržaj, ali ne može da se identifikuje sa tim sadržajem kao celinom. Tako, na primer, HIPOTENUZA aktivira koncept TROUGLA, ali ona sama nije trougao. Bitan aspekt značenja tog izraza jeste da se odnosi na određenu podstrukturu unutar svoje konceptualne osnove (npr. TETKA aktivira čitav skup rodbinskih odnosa, ali profilise samo jedan izraz u njemu).

Semantička struktura obično aktivira višestruke domene koji karakterišu različite aspekte profilisanog entiteta. Tako se, na primer, pravi razlika između nominalnih semantičkih struktura koje pretpostavljaju međusobne veze u skupu entiteta i profilisu područje koje je time uspostavljeno (npr. GRUPA) i relacionih semantičkih struktura koje pretpostavljaju skup entiteta i profilisu veze među njima (npr. ZAJEDNO).

Profilisanje je naročito uočljiv proces na skupovima izraza koji aktiviraju isti ili sličan sadržaj. Tako rečenice *X liči na Y* i *Y liči na X* semantički nisu iste, jer se u prvoj X profilise u odnosu na Y, a u drugoj Y u odnosu na X. Isto tako, MUŽ i ŽENA imaju isti domen, ali se odnose na različite aspekte tog domena. Može se, dakle, zaključiti da je profilisanje dosledan način karakterisanja razlika u značenju kod izraza koji su inače veoma slični.

14. PROŠIRENJE [eng. *extension*]. Relativno opšta slikovna shema može da objasni dosta različitih značenja jednog predloga, ali ne može da objasni sva značenja. U slučaju da se neko značenje toliko razlikuje od centralne sheme i ne može da se objasni samo uz pomoć te sheme, govori se o proširenju sheme. Tako, npr. prototipično značenje engleskog predloga *out* vezano je za zatvorene prostore, kao u rečenici *She went out*. Proširenjem sheme dobija se značenje u kome su trajektor i orijentir isti entitet, npr. *The lava spread out*. Proširenje značenja ne mora da se odnosi samo na slikovne sheme, nego i na različite druge semantičke sadržaje. Postoji nekoliko vrsta prošire-

nja: (1) A i B nisu kompatibilni u nekom pogledu, ali se B ipak kategorizuje pomoću A (npr. *Čovek trči. vs. Monopol trči poslednju milju.*); (2) odnos sheme i strukture koja elaborira shemu B je u skladu sa karakteristikama A, ali B je preciznije i ima više detalja (npr. *On sada trči. vs. On je trkač.*); (3) uviđa se sličnost između A i B, ali za razliku od prethodne situacije, ova nije usmerena (npr. *Pas trči. vs. Konj trči.*).

15. SLIKOVNA SHEMA [eng. *image schema*]. Mentalni obrasci koji daju koherentnu strukturu našem fizičkom iskustvu na prekonceptualnom nivou. U pitanju su proste i osnovne kognitivne strukture nastale iz našeg svakodnevnog kontakta sa okolinom (npr. mnoge situacije u kojima je neko/nešto iznad nečeg drugog osnova su za stvaranje slikovne sheme *iznad*). Ovi domeni iskustva proističu neposredno iz svakodnevne čulne i telesne interakcije sa sredinom i nastaju kao rezultat ljudskih najranijih telesnih i prostornih iskustava (npr. shema *gore – dole* proizvod je delovanja gravitacije na čoveka; shema *sadržatelja* i *sadržanog objekta* nastaje tako što čovek u svojoj okolini vidi iznova da se neki entitet nalazi u zatvorenom prostoru: ulazimo u prostorije i izlazimo iz njih, oblačimo se i svlačimo, ulazimo u vozila, stavljamo hranu u usta, predmete u druge predmete, itd.). Naš pojmovni sistem organizovan je pomoću određenog broja slikovnih shema koje istovremeno služe kao izvorni domeni u našem razumevanju apstraktnijih odnosa u mnogim ciljnim domenima. Osim toga, one su izvori najrazličitije usmerenih metaforizacija i čine temelj u organizaciji i strukturisanju konceptualizacije, što znači da se metaforičkim projekcijama preslikavaju iz fizičkih u ne-fizičke domene.

16. SCENARIO [eng. *script*]. Način strukturisanja znanja o svetu, vrsta kognitivnog modela koji ima vremensku strukturu u kojoj je jedna faza često preduslov za sledeću fazu. Za razliku od okvira, scenario je struktura poznatih informacija i znanja o svetu koja se naročito odnosi na događaje koji se često ponavljaju. Ta struktura se sastoji od praznina u koje se uklapaju nove informacije. Govornici na početku procesa komunikacije na osnovu jedne rečenice imaju očekivanja o tome šta će uslediti, a u toku procesu komunikacije nesvesno dopunjavaju velike količine informacija preuzete iz scenarija date situacije. U situaciji u kojoj se izgovore sledeće rečenice "Petar je otišao u restoran. Naručio je pekinšku patku, platio račun i izašao", slušalac na osnovu poznatog scenarija situacije u restoranu dopunjava detalje koji nisu izrečeni (da je po dolasku u restoran došao konobar, da je Petar uzeo jelovnik, pogledao ga, da je nakon naručivanja jela konobar zapisao narudžbinu, da je kuvar u kuhinji napravio hranu koju je Petar tražio, da je konobar tu hranu doneo do stola i servirao je, da je Petar potom pojeo hranu, pozvao konobara i tražio račun), a govornik te detalje izostavlja jer pretpostavlja su slušaocu poznati. Ostale vrste kognitivnih modela su domen, interaktivna mreža i okvir.

17. TRAJEKTOR [eng. *trajectory*]. Istaknuti element u okviru posmatranog odnosa izraženog predlogom. Takvi odnosi su inherentno asimetrični u načinu na koji su učesnici predstavljeni. U kognitivnoj lingvistici organizacija sadržaja pomoću trajektora i orijentira bavi se relativnom istaknutošću učesnika u profilisanom odnosu, gde je jedan učesnik obično primarno istaknut. U pitanju je entitet koji se locira, karakteriše

ili procenjuje u odnosu na druge entitete. Trajektor u jeziku funkcioniše kao figura, tj. najistaknutiji element u bilo kakvoj relacionoj strukturi izraženoj predlogom. Iako termin „trajektor“ implicira fizičko ili apstraktno kretanje, po definiciji on se koristi i za dinamičke i za statičke odnose. U situaciji kad je trajektor dinamičke prirode, on se kreće po putanji, a kad je statičke prirode, uzima se da putanja ima vrednost „nula“ (0). U rečenici *Balon leti iznad kuće* reč *balon* je trajektor sa zamišljenom putanjom iznad kuće. U rečenici *Čaša je na stolu* smatra se da čaša ima nultu putanju jer je statična.

Postoje relacioni izrazi sa istim semantičkim sadržajem, koji profilisu isti odnos, ali su semantički suprotni (npr. *Sto je ispod prozora*; *Prozor je iznad stola*). Pošto su sadržaj i referencija isti, potrebno je objasniti razliku u značenju. Objašnjenje leži u asimetriji trajektora i orijentira, tj. u istaknutosti jednog entiteta u odnosu. Drugim rečima, pažnja u iskazu usmerena je na trajektor, dok je orijentir od sekundarne važnosti, pošto služi samo kao pozadina u odnosu na koju se profilise trajektor.

Sami entiteti predstavljeni trajektorom i orijentirima mogu da stoje u različitim odnosima i da imaju različite oblike i veličine. Trajektor može da bude u dodiru sa orijentirima (*Vaza je na stolu*) ili čak njegov deo (*Dirke na klaviru su crne i bele boje*).

18. USMERAVANJE PAŽNJE [eng. *windowing*]. Kognitivni proces stavljanja određenih delova kognitivnog okvira u prvi plan. Delovi koji su istaknuti time što su uključeni u rečenicu, delovi su ka kojima je usmerena pažnja u manjoj ili većoj meri, a delovi koji nisu istaknuti su izostavljeni. Usmeravanje pažnje samo je deo mnogo većeg kognitivnog sistema koji čini konceptualno strukturisanje jezika. Usmeravanje pažnje, zajedno sa nivoom pažnje, centrom pažnje, opsegom pažnje i mrežom pažnje jedan je deo veće kognitivne strukturne kategorije koja se zove distribucija pažnje. U procesu usmeravanja pažnje jedan ili više delova scene će se naći u središtu pažnje, dok će ostatak scene biti izostavljen.

Najosnovniji formalni jezički mehanizam koji je rezultat ovog kognitivnog procesa je odabir dela ukupne scene i njegovo eksplicitno spominjanje u rečenici, dok se materijal koji nije u središtu pažnje izostavlja iz rečenice. Iako se samo deo ili delovi scene eksplicitno spominju, podrazumeva se da će, kao deo prirode procesa usmeravanja pažnje, slušalac biti sposoban da pretpostavi kakav je ostatak scene.

Pažnja se na istu scenu može usmeravati na različite načine, tj. može se najintenzivnije usmeriti na početni, središnji ili završni deo, te se time dobija inicijalno, medijalno i finalno usmeravanje pažnje. S druge strane, takva scena može da ima izvesni deo koji nije obuhvaćen, jer ka njemu nije usmerena pažnja, a u rečenici se to manifestuje time što nema konstituentata koji se odnose na te delove, tj. dolazi do inicijalnog, medijalnog ili finalnog izostavljanja. Tako rečenica *Sanduk, koji je bio u skladištu aviona, pao je iz aviona kroz vazduh u more* maksimalno usmerava pažnju na sva tri dela putanje, početni (*iz aviona*), srednji (*kroz vazduh*) i završni (*u more*). U rečenici *Sanduk, koji je bio u skladištu aviona, pao je iz aviona u more*, pažnja je usmerena na početni i završni deo putanje, dok u rečenici *Sanduk, koji je bio u skladištu aviona, pao je kroz vazduh*, pažnja je usmerena na srednji deo putanje, a izostavljeni su početni i završni deo putanje.

Literatura

- Dirven, Rene and Verspoor, Marjorlijn. (ur.). (1998). *Cognitive Exploration of Language and Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Herskovits, Annette. (1988). Spatial Expressions and the Plasticity of Meaning. U: *Topics in Cognitive Linguistics* (ur. Rudzka-Ostyn, Brygida). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 271 – 297.
- Janssen, Theo and Redeker, Gisela. (ur.). (1999). *Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, and Methodology*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Klikovac, Duška. (2000). *Semantika predloga*. Beograd: Filološki fakultet.
- Langacker, Ronald W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar. Theoretical Prerequisites. Vol. 1*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. (1988). An Overview of Cognitive Grammar. U: *Topics in Cognitive Linguistics* (ur. Rudzka-Ostyn, Brygida). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 3 – 48.
- Langacker, Ronald W. (1988). A View of Linguistic Semantics. U: *Topics in Cognitive Linguistics* (ur. Rudzka-Ostyn, Brygida). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 49 – 90.
- Langacker, Ronald W. (1990). *Concept, Image, Symbol. The Cognitive Basis of Grammar*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Langacker, Ronald W. (1993). Reference-point Constructions. *Cognitive Linguistics* 4-1. 1 – 38.
- Minsky, Martin. (1977). Frame-system Theory. U: *Thinking. Readings in Cognitive Science* (ur. Johnson-Laird, P. N. i Wason, P. C.). Cambridge: Cambridge University Press. 355 – 376.
- Minsky, Marvin. (1975). A Framework for Representing Knowledge. U: *The Psychology of Computer Vision* (ur. Winston, Patrick Henry). New York: McGraw – Hill Book Company. 211 – 277.
- Rasulić, Katarina. (1994). *Kategorizacija predložkih značenja tipa 'ispod' u engleskom, srpskohrvatskom i italijanskom jeziku*. Neobjavljen magistarski rad. Beograd: Filološki fakultet.
- Rasulić, Katarina. (2002). *Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Neobjavljena doktorska teza. Beograd: Filološki fakultet.
- Schank, Roger C. and Abelson, Robert P. (1977). Scripts, Plans and Knowledge. U: *Thinking. Readings in Cognitive Science* (ur. Johnson-Laird, P. N. i Wason, P. C.). Cambridge: Cambridge University Press. 421 – 432.
- Talmy, Leonard. (1978). Figure and Ground in Complex Sentences. U: *Universals of Human Language* (ur. Greenberg, Joseph H.). Stanford: Stanford University Press. 625 – 649.
- Talmy, Leonard. (1988a). Force Dynamics in Language and Cognition. *Cognitive Science* 12. 49 – 100.
- Talmy, Leonard. (1988b). The Relation of Grammar to Cognition. U: *Topics in Cognitive Linguistics* (ur. Rudzka-Ostyn, Brygida). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 165 – 205.

- Talmy, Leonard. (1991). Path to Realization: a Typology of Event Conflation. U: *Proceedings of the Seventeenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* (ur. Sutton, Laurel A, Johnson, Cristopher i Sheilds, Ruth). Berkeley: Berkeley Linguistics Society. 480 – 519.
- Talmy, Leonard. (1996). The Windowing of Attention in Language. U: *Grammatical Constructions. Their Form and Meaning* (ur. Shibatani, Masayoshi i Thompson, Sandra A.). Oxford: Clarendon Press. 235 – 287.
- Ungerer, Friedrich i Schmid, Hans-Jörg. (1996). *An Introduction to Cognitive Linguistics*. London and New York: Longman.

Biljana Radić-Bojanić

GLOSSARY OF COGNITIVE SEMANTICS AND GRAMMAR

Summary

The glossary offers translations and definitions of the most significant terms in cognitive semantics and grammar which are preceded by a short introduction. Whereas the introduction presents general information and provides a context in which the terms are used, the glossary attempts to describe the most important aspects of the terms in a simple manner at the undergraduate level. At the end of the paper there is a list of references used in the process of compiling this article which can also be of use to all future students of this area.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТЕРМИНА «КОНЦЕПТОСФЕРА СЛОВА»

РЕЗЮМЕ

В статье описывается явление концептосферы языка и выводится определение понятия «концептосфера слова» путём сравнения с явлениями биосферы, ноосферы и семиосферы, а также посредством анализа типологии концептов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: концептосфера языка, концептосфера слова, типология концептов, концептуальный фрейм, языковая картина мира.

0. Введение

Центральным понятием нашего исследования является *концептосфера*. И хотя в качестве термина данное слово встречается довольно часто (Д. С. Лихачев, Г. Г. Слышкин, Т. Балуш, Л. Н. Чурилина, Т. А. Тарасенко, Г. Г. Хазагеров и др.), но до сегодняшнего дня так и не сформулировано четкое определение названного явления. Для решения этой задачи обратимся сначала к лингвистическому анализу лексемы *концептосфера*.

Слово *концептосфера* образовано путем сложения основ *–концепт–* и *–сфер–а*, сумма значений каждого из которых нашла свое отражение в формировании семантики рассматриваемой лексемы. Поэтому попытаемся подробно проанализировать понятия *концепт* и *сфера*, начав с последнего.

1. Понятие с ф е р ы как междисциплинарного явления в современной науке

В различных словарях и энциклопедиях мы находим следующие определения слова *сфера* (от греч. *Spháira* – шар):

1) «замкнутая поверхность; область действия, пределы распространения чего-либо (например, сфера тяготения); обстановка, среда, общественное окружение» [5];

2) «шарообразное тело или пустота, или изображение его на бумаге; в приложении к небесным телам: шар обращаемый на оси своей, представляющий землю нашу, или небесную твердь, с означением всех воображаемых кругов. *Армилярная сфера*, земля наша, изображенная шаром. || *Сфера*, атмосфера, расстояние околицы какого-либо тела, простор, на который сягают силы, влияние, или связь этого тела, круг действия» [17]

3) «в геометрии — замкнутая поверхность, все точки которой одинаково удалены от одной точки (центра); шар, поверхность шара; место, район действия чего-либо, пределы распространения чего-либо; социально-бытовая обстановка, общественное окружение; круг лиц, объединенных общностью социального положения или занятий (только мн.ч.)» [45, 14, с.1257-1259].

Оказывается, что из всех этих определений можно выделить три основных признака *сферы*: во-первых, сфера — это замкнутая поверхность, имеющая центр и массив точек периферии; во-вторых, сфера очерчивает пределы распространения или влияния чего-либо; в-третьих, сфера не может существовать без определенной внешней обстановки, окружения. Выявленные признаки относятся и к *концептосфере* как виду сферы. Тогда *концептосфера* должна иметь мощный центр (ядро) и массив точек на поверхности (периферии), на которые распространяется влияние (семантическое, грамматическое, валентностное) ядра. Вместе с тем *концептосфера* не может существовать без специального окружения, которое формируется только в тексте.

С другой стороны, в русском языке встречается целый ряд сложных слов, образованных, подобно лексеме *концептосфера*, при помощи словообразовательного форманта -сфера, например *биосфера* (В. И. Вернадский), *ноосфера* (Э. Леруа, В. И. Вернадский) и *семиосфера* (Ю. М. Лотман). Очевидно, что влияние этих трех феноменов на формирование теории концептосферы велико.

Термин «биосфера» введен был в биологию Ж.-Б.Ламарком, а в геологию Э.Зюссом, которые понимали под данным словом «сферический организм» и «пространственно ограниченную совокупность организмов» соответственно. В. И. Вернадский посвятил этому понятию целую книгу, назвав ее «Биосфера». Биосфера, по В. И. Вернадскому, является особым геологическим телом, строение и функции которого определяются особенностями Земли (планеты Солнечной системы) и космоса. А живые организмы, популяции, виды и все живое существо — это формы, уровни организации биосферы. В. И. Вернадский писал: «Мы знаем, что организм в биосфере — не случайный гость: он часть сложной закономерной организованности» [9]. Следовательно, в биосфере выделяются формы и уровни, а сама биосфера функционирует по принципу организованности. Но что же такое организованность, каковы ее основные признаки? В. И. Вернадский отвечал на этот вопрос так: «Организованность резко отличается от механизма тем, что она находится непрерывно в становлении, в движении всех ее самых мельчайших материальных и энергетических единиц. <...> Здесь идет постоянное движение (миграция) атомов, соединяющихся в сложнейшие молекулы, рассыпающихся и соединяющихся вновь в новых сочетаниях...» [9]. Выходит, для познания биосферы и ноосферы (или техносферы, т. е. сферы, где проявляется человеческий разум и осуществляются человеком технические преобразования) наиболее оправдан и, можно сказать, фундаментален геологический подход, прежде всего геохимический, предложенный В. И. Вернадским и лежащий в основе его учения, обобщающего другие более частные концепции биосферы. Этот подход представляет собой особый вид постоянно изменчивого равновесного состояния, который В. И. Вернадский назвал *динамическим равновесием*. В биосфере динамическое равновесие неустойчивое, т. е. биосфера

не только «работает и изнашивается», но и развивается в процессе работы, самосовершенствуется, накапливает, трансформирует энергию, усложняет свою организацию, обогащается информацией.

На базе концепции о формировании и функционировании биосферы В. И. Вернадский разрабатывает теорию ноосферы. Термин «ноосфера» был впервые использован Э. Леруа в статье «Происхождение человеческого рода и эволюция разума» (1928), где автор пытался найти причины и механизмы необычайной власти человека над окружающей его природой. Э. Леруа отмечал, с одной стороны, значение труда, созидания в перестройке планеты, с другой — силу человеческого интеллекта, способствующую превращению биосферы в ноосферу, сферу разума. В. И. Вернадский подхватил идею Э. Леруа и Т. де Шардена о ноосфере (от греч. *Nous* — разум, *spháira* — шар) как о сфере взаимодействия природы и человека, сфере разума, области господства человеческой мысли; особой стадии в истории Земли. Ноосфера обладает странным, по мнению В. И. Вернадского, свойством: оставаясь областью мысли, разума, она одновременно активно участвует в перестройке планеты. «Разум человека меняет планету — это одно из проявлений механизма биосферы», — писал Вернадский [9], считая человечество продолжателем дела всех живых существ — задерживать и перерабатывать солнечную энергию, переводить ее в сложные формы. Такова космическая функция человечества. Ею определяется основное направление развития и биосферы и ноосферы. Говоря о разуме, В. И. Вернадский обычно имел в виду не разум вообще (не сознание, самосознание, не чувства или веру, которые тоже включаются в разум), а главным образом научное познание, где разум — это логическая, строго организованная научная мысль.

Если ноосфера, где господствует наука, стала оформляться лишь в XIX — XX веках, то можно предположить, что прежде существовали иные «ноосферы», основанные на опыте поколений, религиозных поверьях, философских идеях. Сам В. И. Вернадский постоянно выявлял преемственность идей. Он писал о древних интуициях, воплощенных в мифах. К истине человек может прийти не только после сознательных целенаправленных исследований, сбора и обобщения фактов, но и невольно, интуитивно, как бы по подсказке природы.

Основную часть научного знания составляет непрерывно идущая систематизация и методологическая обработка. Наука предоставляет выводы, обязательные для каждого из людей вне зависимости от его личных взглядов. Тем самым научное знание, по мнению В. И. Вернадского, резко отличается от всякого другого знания: философского, религиозного, от «народной мудрости», «здорового смысла» — бытового, векового знания человеческих сообществ. Он писал: «Мы подходим к новой эре в жизни человечества и жизни на нашей планете вообще, когда точная научная мысль как планетарная сила выступает на первый план, проникая и изменяя всю духовную среду человеческих обществ, когда ею охватываются и изменяются техника жизни, художественное творчество, философская мысль, религиозная жизнь. . . Этим путем. . . область жизни — биосфера — быстро переходит в новое состояние — ноосферу. . . С небывалой быстротой растет наша точная научная мысль и бросает в единую, охватывающую все че-

ловечество, духовную атмосферу массу новых точных знаний о природе. . . » [9].

Наука, по В. И. Вернадскому, является сложным и своеобразным выражением общественной психологии, общественным продуктом, т. е. происходит постоянное накопление знаний, усиливается свет общественного разума, воедино связываются поколения мыслителей. Это и есть основное ядро ноосферы. Итак, формами проявления ноосферы являются как научные, так и наивные, или обыденные, знания. Эти знания находятся в постоянном движении; взаимодействуя друг с другом, перетекая друг в друга, они позволяют человеку создавать новые знания и новые технологии.

Теперь обратимся к анализу понятия *семиосферы*, которое было предложено Ю. М. Лотманом по аналогии с понятием биосферы.

Пространство семиосферы имеет абстрактный характер. Это сфера, обладающая теми признаками, которые приписываются замкнутому пространству. Только внутри такого пространства оказывается возможной реализация коммуникативных процессов и выработка новой информации. Можно рассматривать семиотический универсум как совокупность отдельных текстов и замкнутых по отношению друг к другу языков, а можно и как единый механизм (если не организм). Тогда первичным окажется не тот или иной кирпичик, а «большая система», именуемая семиосферой. Семиосфера есть то семиотическое пространство, вне которого невозможно само существование семиозиса. Семиосфера характеризуется рядом признаков, первым из которых можно назвать «отграниченность».

Одним из фундаментальных понятий семиотической отграниченности является понятие границы. Семиотическая граница, по Ю. М. Лотману, — это сумма билингвальных переводчиков-«фильтров», переход сквозь которые переводит текст на другой язык (или языки), находящийся вне данной семиосферы. «Замкнутость» семиосферы проявляется в том, что она не может соприкасаться с иносемиотическими текстами или не-текстами. Для того чтобы последние обрели реальность, семиосфере необходимо перевести их на один из языков ее внутреннего пространства или семиотизировать. Таким образом, точки границы семиосферы можно уподобить чувственным рецепторам, переводящим внешние раздражители на язык нашей нервной системы, или блокам перевода, адаптирующим данной семиотической сфере внешний для нее мир.

Вторым признаком Ю. М. Лотман называет *семиотическую неравномерность*. Семиотическое пространство характеризуется наличием ядерных структур (чаще нескольких) с выявленной организацией и тяготеющего к периферии более аморфного семиотического мира, в который ядерные структуры погружены.

Наконец, третьим признаком является *структурная неоднородность* семиотического пространства, которая создает резервы динамических процессов и является одним из механизмов выработки новой информации внутри сферы. В периферийных участках, менее жестко организованных и обладающих гибкими, «скользящими» конструкциями, динамические процессы встречают меньше сопротивления и, следовательно, развиваются быстрее. Это подготавливает в

будущем перемещение функции структурного ядра на периферию предшествующего этапа и превращение бывшего центра в периферию. [32]

Таким образом, семиосфера многократно пересекается внутренними границами, специализирующими ее участки в семиотическом отношении. Информационная трансляция через эти границы, игра между различными структурами и подструктурами, направленные непрерывные семиотические «вторжения» той или иной структуры на «чужую территорию» образуют порождение смысла, возникновение новой информации.

Внутреннее разнообразие семиосферы подразумевает ее целостность. Части входят в целое не как механические детали, а как органы в организм. Существенной особенностью структурного построения ядерных механизмов семиосферы является то, что каждая ее часть сама представляет собой целое, замкнутое в своей структурной самостоятельности. Связи ее с другими частями сложны и отличаются высокой степенью деавтоматизации. Более того, на высших уровнях они приобретают способность самостоятельного выбора программы деятельности. По отношению к целому они, находясь на других уровнях структурной иерархии, обнаруживают свойство изоморфизма. Таким образом, они являются одновременно и частью целого, и его подобием.

Если принять во внимание тот факт, что сознание без коммуникации невозможно, то можно сказать, что диалог предшествует языку и порождает его. Именно это и лежит в основе представления о семиосфере: ансамбль семиотических образований предшествует (не эвристически, а функционально) отдельному изолированному языку и является условием существования последнего. Без семиосферы язык не только не работает, но и не существует. Различные субструктуры семиосферы взаимодействуют друг с другом и опираются друг на друга.

Семиосфера имеет диахроническую глубину, поскольку она наделена сложной системой памяти и без этой памяти функционировать не может. Механизмы памяти имеются не только в отдельных семиотических субструктурах, но и у семиосферы как целого.

Итак, семиосфера является необходимой предпосылкой языковой коммуникации. Устройство, состоящее из отправителя, адресата и канала информации, само по себе еще не будет работать. Для этого оно должно быть погружено в семиотическое пространство, т. е. участники коммуникации должны иметь предшествующий семиотический культурный опыт [44].

В результате анализа понятий «биосфера», «ноосфера» и «семиосфера» выявились следующие характеристики, которыми должна обладать *концептосфера*: во-первых, наличие форм и уровней проявления сферы, функционирующих по принципу организованности, т. е. непрерывно движущихся, взаимодействующих друг с другом и формирующих новые явления и понятия; во-вторых, вследствие увеличения объема знаний возрастает значение разума как сильнейшей движущей и креативной силы по преобразованию природы, общества и человека в них, а следовательно, появляется потребность в разграничении форм реализации знаний, что влечет за собой создание картин мира (обыденной, или наивной, научной, религиозной, философской, художественной и т. п.) в рамках той

или иной сферы; в-третьих, одной из форм реализации знаний является язык, а точнее корпус текстов на определенном языке, в котором заключено определенное семиотическое пространство, состоящее из ядерной части (набора культурно значимых концептов) и периферийной части, ограниченной «пленкой-фильтром» (термин Ю. М. Лотмана) для адаптации или перевода иносемиотических явлений и понятий в явления и понятия данной семиосферы. Кроме того, всякой сфере необходимо наличие механизма памяти, позволяющего выявить новое в получаемой информации и найти место этим новым явлениям и понятиям в имеющемся континууме сферы.

Как мы уже выяснили, ни одна сфера не может существовать без окружающего пространства, из которого она будет черпать новые знания и отдавать ему уже сформированные пакеты информации. На наш взгляд, таким окружающим пространством может служить картина мира.

Вопрос о существовании *картины мира* впервые был поднят уже в античности (в книге Аристотеля «*Physis*») как попытка объяснить окружающую природу, космос и место человека в этой системе. Античное представление о картине мира включало в себя рассмотрение трех основных проблем: проблемы человека, проблемы наличия других миров, проблемы осознания человеком себя в этом мире. С течением времени это представление о картине мира уточнялось и дополнялось. Приведем современную философскую трактовку понятия «картина мира»: «общая картина мира – это синтез знаний людей о природе и социальной реальности» [51, с. 396-397], поэтому каждая картина мира включает в себя несколько обязательных компонентов:

- онтологические характеристики бытия (например, материя, дух, движение и т.д.);
- язык картины мира (например, язык науки, язык мифа и т.д.);
- смысловой центр (т. е. определенную часть объективной действительности).

Г. В. Колшанский определяет картину мира и как «знания о материи во всех ее конкретных проявлениях, которыми располагает человек, а точнее – общество, а еще точнее — вся человеческая цивилизация в целом» [24, с. 20], и как «совокупность знаний о мире» [24, с. 21], и как «обобщенное (научное) представление человечества о сущности окружающего его мира на определенном этапе его развития» [24, с. 21]. Кроме того, Г. В. Колшанский указывает на неразрывную связь существования картины мира и человеческого сознания, а именно: картина мира – «это атрибут мыслительной деятельности, а формой существования этой картины мира в сознании человека является абстракция в виде понятий и их отношений» [24, с. 23].

По мнению А. Н. Леонтьева, явления и предметы внешнего мира представлены в человеческом сознании в форме внутреннего образа, поэтому существует особое «пятое квазиизмерение», в котором представлена человеку окружающая его действительность – это «смысловое поле», система значений. Тогда картина мира — это система образов [28].

Понятие картины мира как модели мира, как смыслового моделирования мира в соответствии с логикой миропонимания и миропредставления мы находим в коллективной монографии «Роль человеческого фактора в языке» [43, с. 60].

Если картина мира — концептуальная модель мира, а «когнитивные структуры» (термин Е. В. Ивановой) — схемы репрезентации знания, то из этого совершенно очевидно следует, что картина мира — это «когнитивная структурно-лингвистическая структура в зависимости от отправной точки исследования: языковых единиц или концептов, концептуальных моделей» [20, с. 15-16].

Таким образом, человеческим фактором является сознание, которое в результате отражательной деятельности формирует концептуальную картину мира, имеющую множество проявлений в частных картинах мира и позволяющую человеку эффективно ориентироваться в мире.

На современном этапе развития сознания человека в рамках различных сфер интеллектуальной деятельности человека выделяют религиозную, философскую, научную, наивную, художественную, языковую и другие картины мира. Необходимо отметить, что, сосуществуя в сознании человека, эти картины мира настолько переплетены и взаимозависимы, что достаточно сложно описывать каждую из них отдельно от других, не разорвав при этом их естественные связи и отношения.

Между картиной мира как отражением реального мира и языковой картиной мира как фиксацией этого отражения существуют сложные отношения. Картина мира может быть представлена с помощью пространственных, временных, количественных, этических и других параметров. На ее формирование влияют язык, традиции, природа и ландшафт, обучение и воспитание, а также другие социальные факторы. Языковая картина мира представляет собой жизненный опыт определенной части людей, отраженный в их языке и данный им в языке. В рамках языковой картины мира можно, в свою очередь, выделить перечисленные выше картины мира, так как ни одна из них не может быть полностью выражена без языка. Как подчеркивает В. А. Маслова [34], языковая картина мира не стоит в ряду со специальными картинами мира (химической, физической и др.), она им предшествует и формирует их, потому что человек способен понимать мир и самого себя благодаря языку, в котором закрепляется как общечеловеческий, так и национальный опыт. Последний и определяет специфические особенности языка на всех его уровнях. В силу специфики языка в сознании его носителей возникает определенная языковая картина мира, сквозь призму которой человек видит мир. Приведем еще несколько определений языковой картины мира: «зафиксированная в языке и специфичная для данного коллектива схема восприятия действительности» [55, с. 9]; «отражение в языке представлений о мире, осуществляемое человеческим менталитетом данного языкового коллектива» [10, с. 218].

По мнению Б. А. Серебренникова, картина мира — это «синтетическое единство субъективного и объективного начал в мировидении человека, синтез духовно-индивидуальной и культурно-исторической субстанции» [43, с. 49]. Картина мира «... позволяет связать в едином смысловом пространстве

два мира – видимый мир предметно-практической деятельности и «невидимый мир» бесконечного». [43, с. 51]. Языковая картина мира беднее концептуальной [43, с. 107].

В языковой системе находит свое выражение только незначительная часть представлений о мире данного языкового социума. Как известно, язык эволюционирует медленно, его семантика отражает в значительной степени пережиточную картину мира [22, с. 100]. Поэтому языковую картину мира иногда называют наивной [55, с. 10; 1, с. 39]. Однако Ю. Д. Апресян подчеркнул, что за «наивностью» языковой картины мира стоит опыт десятков поколений, поэтому «наивность» связана с отражением бытового, обыденного восприятия порядка вещей в противоположность научному их пониманию и объяснению [1, с. 39]. Прежде чем исследовать языковую картину мира, ее необходимо реконструировать, а сама реконструкция последней должна быть основана исключительно на фактах языка [43, с. 24].

Язык – это саморегулирующее, самопорождающее и самодостаточное явление, напоминающее генетический механизм в живой природе, но вместе с тем и социальное образование, отражающее быт и нравы его носителей на определенном историческом отрезке их существования. Язык входит составной частью в этнический характер (менталитет) и реализует мыслительную деятельность человека. Национальный, или этнический, характер существует в виде стандартных для людей, принадлежащих к одной культуре, реакций на привычные ситуации. Так, В. Г. Гак указывает на стереотипический характер языковой картины мира: «Человек не может самостоятельно и оригинально перерабатывать все встречающиеся в жизни ситуации... Постепенно у всех членов данного языкового коллектива создаются стереотипные установки, которые определяют единообразный способ членить объективную реальность и те черты, которые воспринимающий в первую очередь замечает в предметах и ситуациях и кладет в основу наименования» [12, с. 37].

Но картина мира — это еще и взаимоотношения между говорящим и слушающим. Картина мира, которую можно назвать знанием о мире, лежит в основе индивидуального и общественного сознания. Язык же выполняет требования познавательного процесса. Концептуальные картины мира у разных людей могут быть различными, например, у представителей разных эпох, разных социальных, возрастных групп, разных областей научного знания и т.д. Люди, говорящие на разных языках, могут иметь при определенных условиях близкие концептуальные картины мира, а люди, говорящие на одном языке, — разные. Следовательно, в концептуальной картине мира взаимодействует общечеловеческое, национальное и личностное.

Картина мира как смысловая модель эмпирической действительности представляет собой концептуальное образование, особый «феноменологический мир». Ее единицами выступают ментальные сущности — концепты. Пространство бытования картины мира — сфера сознания субъекта (воображения, прежде всего). Концептуальная картина мира как базисный компонент мировоззрения объединяет в одно целое отдельные слои разных мировидений — обыденное сознание, познавательную научную деятельность, художественно-образное твор-

чество, религиозное и общественное сознание. Глобальный субъективный образ объективного мира гармонизирует в своей целостности отдельные специальные картины мира, регулирует информационные связи между ними.

Итак, проблема изучения картины мира тесно связана с проблемой концептуальной картины мира, которая отображает специфику человека и его бытия в мире и эксплицируется в языковой картине мира. Все типы картин мира создают то внешнее окружение, которое способствует качественной реорганизации концептосферы.

1.2. Типология концептов в современной лингвистике

В качестве еще одного словообразовательного компонента слова *концептосфера* рассмотрим формант *-концепт*. Впервые термин *концепт* встречается в трудах представителей средневекового концептуализма — умеренного направления традиции номинализма. В основе философской теории концептуализма (Пьер Абеляр, Иоанн Солсберийский) лежало представление об универсалиях как о «содержащихся в человеческом сознании именах (*nomina*) соответствующих объектов, однако предусматривающее при этом наличие реально существующих общих признаков единичных предметов в качестве основания для объединения их в класс, фиксируемый в общем понятии (*conceptus*)» [37, с. 332]. По П. Абеляру, универсалия есть результат деятельности человеческого ума, обобщающего реальные свойства (признаки) вещей, характеризующихся одним и тем же «состоянием» [37, с. 332].

Концепт выступает в когнитологии и когнитивной лингвистике основной единицей хранения информации в сознании человека. Хотя понятие «концепт» трактуется по-разному, все же можно выделить несколько основных теорий данного феномена:

1) концепт – это «мысленное образование» (С. А. Аскольдов-Алексеев [4]), «"алгебраическое" выражение значения» (Д. С. Лихачев [30]), «идеальная сущность, глобальная мыслительная единица, квант структурированного знания» (З. Д. Попова, И. А. Стернин [40]), «идеальная модель, словообраз» (В. М. Глушак [13]), «смыслы, которыми оперирует человек в процессе мышления и которые отражают содержание опыта и знания... в виде «квантов» знания» (www.krugosvet.ru), «познавательный конструкт и смыслопорождающая модель, реализующаяся в системе конкретных значений» (М. Бондаренко [6]), «целостная совокупность образов («гештальтов»), ассоциирующихся с именем определенной абстрактной сущности и составляющих имплицатуры его предикативно-атрибутивной сочетаемости» (Л. О. Чернейко [52]), «некая идеальная сущность, отражающая содержание опыта и знания субъекта» (Л. Н. Чурилина [53]), «инвариант значения лексемы» (Е. В. Рахилина [42]), «информация относительно актуального или возможного положения вещей в мире» (Р. И. Павленис [38]), «носитель определенного кванта информации, закрепленного за его оболочкой в акте наречения соответствующего объекта и оператор, который при активизации сознания вызывает к жизни цепочку сложных ассоциаций» [43], «все, что известно об объекте, все знание, культурно обусловленное представление об объекте, бытующее в данном языковом коллективе» (В. Н. Телия

[48]), «довольно крупные идеальные образования, которые могут быть представлены на языковом уровне несколькими словами» [30];

2) концепт – «личностный коррелят понятия» (Т. А. Гридина [15]), «понятие практической (обыденной) философии» (Н. Д. Арутюнова [3]), «наиболее абстрактные, обобщенные понятия, отражающие различные сферы жизнедеятельности» (Н. Ж. Гумерова [16]), «содержание понятия в отвлечении от языковой формы его выражения» (Л. В. Абушенко [37]) «ставшее достоянием моего сознания... обобщенное отражение действительности, выработанное человечеством и зафиксированное в форме понятия, значения или даже в форме умения как обобщенного “образа действия”, формы поведения» (А. Н. Леонтьев [28]);

3) концепт – это «объект из мира “Идеальное”, имеющий имя и отражающий определенные культурно обусловленные представления человека о мире “Действительность”» (А. Вежбицкая [8]) «первичное культурное образование, выражение объективного содержания слов, имеющее смысл и поэтому транслируемое в различные сферы бытия человека» (В. И. Карасик [21]), «многомерное культурно-значимое социопсихическое образование в коллективном сознании, опредмеченное в той или иной языковой форме» (С. Х. Ляпин [33]), «единица, призванная связать воедино научные изыскания в области культуры, сознания и языка, т. к. он <концепт> принадлежит сознанию, детерминирован культурой и опредмечивается в языке» (Г. Г. Слышкин [46]), «культурно отмеченный вербализованный смысл, представленный в плане выражения целым рядом своих языковых реализаций, образующих соответствующую лексико-семантическую парадигму» (С. Г. Воркачев [10]), «сгусток культуры в сознании человека, “пучок” представлений, понятий, знаний, ассоциаций, переживаний, которые сопровождают слово» (Ю. С. Степанов [47]), «обусловленные культурой ядерные (базовые) единицы картины мира, обладающие экзистенциальной значимостью как для отдельной языковой личности, так и для лингвокультурного сообщества в целом» (В. А. Маслова [33]).

Таким образом, *концепт* – это мыслительная единица, образ, модель, сумма значений (смыслов), «квант» знания, коррелят понятия, отмеченный этнокультурной спецификой. Мы под *концептом* понимаем целостную совокупность свойств объекта, которая путем атрибутизации и характеристики предмета, его словообразовательных и семантических дериватов, их места в семантической структуре высказывания, а также путем апелляции к модели мира создает общее, типичное представление, соотносимое со словом [39, с. 148-149].

Итак, образующими сознание оказываются, с одной стороны, такие идеальные сущности, как *концепты* (значения, по А. Н. Леонтьеву), а с другой – *личностные смыслы*, ибо двойственная природа концепта такова, что он выступает одновременно и как единица общественного сознания (фиксирующая общечеловеческие знания и опыт), и как образующая индивидуального сознания (уже в виде личностного смысла, т. е. значения, преломленного сквозь индивидуальный опыт конкретного человека).

В рамках концепта выделяются три измерения: образное, понятийное и ценностное. Образная сторона концепта – это зрительные, слуховые, тактильные, вкусовые, воспринимаемые обонянием характеристики предметов, явлений, со-

бытий, отраженных в нашей памяти, это релевантные признаки практического знания. Понятийная сторона концепта выражается в языковой фиксации концепта, это его обозначение, описание, признаковая сторона, дефиниция. Наконец, в ценностной стороне концепта отражена важность этого психического образования для индивидуума и для коллектива [21, с. 7]. Эти измерения согласуются и с выделенными Ю. С. Степановым слоями концепта: 1) основным, актуальным признаком; 2) дополнительными, «пассивными» признаками; 3) внутренней формой, запечатленной во внешней, словесной форме [47, с. 40].

Г. Г. Слышкин трактует образную, понятийную и ценностную стороны концепта следующим образом: «Ценность всегда социальна, а следовательно, языковые единицы, выражающие концепты, непременно должны включать в себя социальный компонент... Это общественно-политическая лексика <...> и слова, обозначающие обыденные явления повседневной жизни. <...> Понятийный элемент формируется фактуальной информацией о реальном или воображаемом объекте, служащем основой для образования концепта. <...> Понятие — это итог познания предмета, явления. В отличие от прочих элементов концепта понятийная составляющая всегда рефлектируется носителем культуры. <...> Образная составляющая культурного концепта связана со способом познания действительности, исторически предшествующим понятийному. В отличие от понятийной она не всегда полностью поддается рефлексии. Образное познание имеет своим результатом наглядное чувственное представление (мысленную картинку, звуковой образ и т.д.). Не следует считать, что образ выражает в основном единичное, а понятие — общее. Образные представления путем прототипической категоризации действительности также служат целям обобщения. <...> В образный элемент концепта входят все наивные представления, закрепленные в языке, внутренние формы слов, служащих выражению данного концепта, устойчивые мыслительные картинки (напр. кит — это рыба; смерть — скелет с косой)» [46, с. 3-4].

В соответствии с обозначенными выше сторонами концепта В. И. Карасик выявил типологию концептов, указав автора, выявившего ту или иную грань концепта:

- 1) по ценностной стороне:
 - отношение к собственности (Е. В. Бабаева);
 - отношение к старшинству (Е. С. Бунеева);
 - отношение к приватности (О. Г. Прохвачева);
 - отношение к счастью (С. Г. Воркачев);
- 2) по способу жанровой фиксации:
 - концепты текстов в языковом сознании (Г. Г. Слышкин);
 - концепты законов и норм поведения;
- 3) по принятым в когнитивной науке признакам:
 - мыслительные картинки (конкретные зрительные образы);
 - схемы (менее детальные образы);
 - гиперонимы (очень обобщенные образы);
 - *фреймы* (совокупность хранимых в памяти ассоциаций);

- инсайты;
 - сценарии;
 - калейдоскопические концепты (сценарии плюс фреймы);
- 4) грамматические концепты [21, с. 9].

Помимо ценностной, понятийной и образной составляющих, по мнению Г. Г. Слышкина [46], в структуру концепта входят также установки и стереотипизированные умения функционального использования концептов в процессе общения. При всем многообразии коммуникативного потенциала, свойственного каждому концепту, для любого концепта или тематической концептосферы можно выделить несколько основных иллокутивных целей, достижению которых служат апелляции к данному концепту или концептосфере в дискурсе.

В состав концепта входят ядро (основной признак) и дополнительные компоненты (вторичные признаки). Причем в различных коммуникативных ситуациях на первый план выходит необходимый в конкретном случае компонент. Языковую реализацию концепты получают в единицах лексического, фразеологического, словообразовательного, морфологического и синтаксического уровней каждого отдельного языка. Так, реализации концепта на лексическом и фразеологическом уровне организуются в лексико-семантические поля; на лексико-фразеологическом и словообразовательном уровнях — в деривационные поля, на лексико-фразеологическом, словообразовательном и морфологическом уровнях языковой системы реализации концепта образуют тематические группы. Наконец, «представители» концепта на всех уровнях, начиная с лексического и заканчивая синтаксическим, могут лечь в основу функционально-семантического поля.

Особого разговора заслуживают деривационное и функционально-семантическое поля, так как исследование концепта предполагает, во-первых, определение самого феномена, во-вторых, изучение его в свете теории поля, в-третьих, выявление особенностей его функционирования в семантической структуре предложения. Все это помогает выявить основные свойства данного концепта и создать общее, типизированное представление, соотносимое со словом.

Теория поля занимает значительное место в современном языкознании. Поле — это «...совокупность языковых (главным образом лексических) единиц, объединенных общностью содержания (иногда также общностью формальных показателей) и отражающих понятийное, предметное и функциональное сходство обозначаемых явлений» [29, с. 380]. Понятие поля очень важно для понимания концепта, т. к. имя любого концепта, являясь в каком-то смысле «заряженной» частицей и тем самым заряжая свои дериваты, создает вокруг себя некоторое «напряженное пространство» (термин В. Н. Денисенко). Другие языковые единицы, не имея в своем значении такой семы, но, попадая в данное поле, начинают работать на этот концепт.

Деривационное поле представляет собой, как писал В. М. Никитевич, «деривационное значение, представленное системой производных слов и их коммуникативных эквивалентов или независимых коммуникаций, которые получены другими способами номинативной деривации» [36, с. 115]. Вообще, под

деривацией мы, вслед за Е. С. Кубряковой, понимаем «процесс образования или результат образования в языке любого вторичного знака, т. е. знака, который может быть объяснен с помощью единицы, принятой за исходную, или выведен из нее путем применения определенных правил» [27, с. 8]. Следовательно, полный семный состав исходной единицы может быть обнаружен и восстановлен путем изучения словообразовательной, семантической и функциональной сторон вторичных знаков.

Функционально-семантическое поле (ФСП), по А. В. Бондарко, — единство, формируемое грамматическими (морфологическими и синтаксическими) средствами данного языка вместе с взаимодействующими с ними лексическими, лексико-грамматическими, словообразовательными элементами, относящимися к той же семантической сфере [7, с. 487]. Такая функциональная интерпретация семантического поля позволяет представить его в виде последовательной зависимости разноуровневых элементов: ядра (имени поля), центра (единиц с более сложным значением) и периферии (вторичных наименований) в их взаимосвязи. В. Н. Денисенко считает, что «функциональный подход позволяет интерпретировать семантическое поле как целостную и «напряженную» структуру иерархически зависимых единиц» [19, с. 5]. Таким образом, изучение ФСП вбирает в себя изучение деривационного поля и подводит нас к конкретному высказыванию. Именно здесь, в высказывании, реализуются языковые семантические функции, включающиеся в языковой план содержания текста. По мнению А. В. Бондарко, в конкретном акте речи морфологические, синтаксические, словообразовательные, лексические элементы переплетаются и взаимодействуют, включаясь в выражение смысла высказывания. Этой речевой действительности межуровневого взаимодействия и соответствует принцип моделирования ФСП как единств, охватывающих взаимодействующие элементы разных языковых уровней [7, с. 493].

Поскольку языки фиксируют в лексике и грамматике наиболее существенные для культуры каждого народа концепты, то необходимо рассмотрение феномена *культурного концепта*, который представлен в языковом сознании как «многомерная сеть значений, выражающихся лексическими, фразеологическими, паремиологическими единицами, прецедентными текстами, этикетными формулами, а также речеповеденческими тактиками, отражающими повторяющиеся фрагменты социальной жизни» [21, с. 12]. Отраженные в языке культурные концепты образуют лингвокультурологическое поле — «иерархическую систему единиц, обладающих общим значением и отражающих в себе систему соответствующих понятий культуры» [11, с. 60].

Так как концепты являются единицами сознания и отражающей человеческий опыт информационной структуры [26, с. 90], а сознание и формирующий его опыт могут быть как индивидуальными, так и коллективными, то можно говорить о существовании индивидуальных и коллективных концептов. Противопоставляя ценности индивидуальные (персональные, авторские), микрогрупповые (например, в семье, между близкими друзьями), макрогрупповые (социальные, ролевые, статусные и др.), этнические и общечеловеческие, В. И. Карасик [21, с. 3] выделяет также ценности типа цивилизации (например, ценности сов-

ременного индустриального общества, ценности средневекового христианства) между этническими и общечеловеческими. Соответственно следует различать индивидуальные, микрогрупповые, макрогрупповые, национальные, цивилизационные, общечеловеческие концепты.

Итак, в языковом плане концепт включает в себя лексико-семантическое поле, деривационное поле, тематическую группу слов (как обязательные составляющие), функционально-семантическое поле и лингвокультурологическое поле слов (как факультативные составляющие), которые объединены именем концепта. Имя концепта – это своего рода отправная точка разворачивания цепочки стереотипных коммуникативных ситуаций. Вследствие того, что слова не функционируют обособленно, каждое из них воспринимается сознанием только в связи с другими. Именно благодаря возможности слов сочетаться мы сегодня говорим о существовании концептов и текстов. Слова в предложении, соединяясь, образуют ситуацию, или фрейм.

Фрейм, как и концепт, имеет очень широкое терминологическое содержание:

1) фрейм – это «единица представления знаний, запомненных в прошлом, детали которой при необходимости могут быть изменены согласно текущей ситуации» (М. Минский [35]); «неязыковое образование, т. е. структура, с помощью которой человек организует поступающую информацию; языковым аналогом фрейма является пропозиция и, шире, семантическое представление высказывания; фреймы воспроизводят структуры отражаемой действительности, но уже на этом этапе отражение выступает не как фотографическое, пассивное: активность познающего субъекта выражается и в использовании стереотипных фреймов, что приводит к определенной интерпретации воспринимаемого объекта действительности» (В. Б. Касевич [5]); «особая унифицированная конструкция знания или связанная схематизация опыта, обеспечивающая концептуальный базис для довольно значительного корпуса лексического материала» (Ч. Филлмор [50]);

2) фрейм – это «набор слов, каждое из которых обозначает определенную часть или аспект некоторого концептуального или акционального целого» (Ч. Филлмор [50]); «вербально воплощенное представление и чувственной картины внешнего мира, и внутренней понятийно-действенной структуры; оно же есть внутренняя форма образа, или образ образа» [41, с. 146-161].

В изложенных выше толкованиях проявляется двойственная природа фрейма, а именно: фрейм как «набор слов» и фрейм как средство организации и инструмент познания. Такую двойственность попытаемся объяснить, обратившись к феномену концепта. Тем более, как видно из приведенной ранее типологии концептов В. И. Карасика, фреймами иногда называют одну из разновидностей концептов. Перед нами предстают две ипостаси фрейма: фрейм ситуации и фрейм концепта. На наш взгляд, между фреймом ситуации и фреймом концепта дистанция не так уж и велика. По Т. А. ван Дейку, фреймы, во-первых, организуются вокруг некоторого концепта; во-вторых, содержат основную, типическую и потенциально возможную информацию, которая ассоциирована с тем или иным концептом; в-третьих, концептуальные фреймы определенным

образом организуют наше поведение и позволяют правильно интерпретировать поведение других людей [18, с. 16-17], а это уже формирует событие, т. е. ситуацию. В этом отношении нам ближе всего определение фрейма, данное В. З. Демьянковым: *фрейм* – это «структура данных для представления стереотипных ситуаций» [25, с. 188].

Концептуальные фреймы можно сравнить с «пакетами информации» (термин Т. А. ван Дейка), которые хранятся в памяти либо конструируются в случае необходимости из имеющихся в памяти компонентов и обеспечивают адекватную когнитивную обработку стереотипных ситуаций, связанных одна с другой.

В структуру концептуального фрейма входят узлы (слоты) и отношения, причем каждый узел имеет множество терминалов (выходов), к которым присоединяются другие фреймы. Вершинные уровни фрейма обычно фиксированы и «соответствуют вещам, всегда справедливым по отношению к предлагаемой ситуации» [25, с. 188]. Ниже этих узлов – терминальные узлы, указывающие на условия, которым должно отвечать заполнение этих слотов. Кроме того, в результате дифференцированности условий заполнения слотов последние могут перерастать в подфреймы, или вложенные фреймы. Укрупнение слотов до подфреймов может наблюдаться и в текстах, так как всякий фрейм активизируется текстом. Такой процесс включает в себя несколько последовательных шагов: восприятие текста → активизация ассоциированных фреймов → помещение содержания высказывания (текста) во фрейм, хранящийся в памяти независимо от текста → создание интерпретации. Е. И. Шейгал и Е. С. Арчакова указывают на то, что составляющие концептуального поля выступают в качестве основных узлов фрейма данного концепта [54]. Естественно, что формирование системы концептуальных фреймов определяется строго индивидуальным опытом, однако немаловажным является и социокультурный компонент. Таким образом, *фрейм концепта* – это сумма обобщенных схем концептов-субститутов.

Проиллюстрируем эти фреймы концепта «боль». Узлами здесь можно считать следующие компоненты фрейма: «боль» → «носитель боли» → «локализация боли» → «болезнь» (по характеру боли) → «врачеватель боли и болезни» → «место, где лечат». Вершинным уровнем фрейма является компонент «боль». Остальные слоты – терминальные.

Вершинный слот имеет выходы к таким фреймам, как: *«Кто-то осмысливает боль; Кто-то переживает за что-то; Кто-то говорит о боли кому-то; Кто-то страдает от боли; Кто-то ведет себя по-иному в типичной ситуации из-за (по причине) ощущения боли (Боль заставляет кого-то вести себя по-иному); Боль проявляется в организме каким-то образом; Что-то уничтожает боль (Боль чем-то снимается, уничтожается)»* и др.

Представление терминальных слотов концептуального фрейма «боль» убеждает в том, что они являют собой вложенные фреймы, которые при необходимости могут развернуться и до уровня самостоятельных концептуальных фреймов, как, например, фрейм «больница» в трилогии Ю. Германа «Дорогой мой человек», где больница становится еще и домом, любимым детищем, делом всей жизни (подробнее см. в [Песоцкая 39]).

1.3. Концептуальное пространство слова

Проанализировав словообразовательные форманты слова *концептосфера*, мы переходим к рассмотрению непосредственно центрального понятия исследования — феномену *концептосферы*.

Термин *концептосфера* впервые введен академиком Д. С. Лихачевым «по типу терминов В. И. Вернадского: ноосфера, биосфера и пр.» [30, с. 9]. Этот термин был призван объяснить важную роль языка в формировании культуры нации. Но уже сегодня понятие *концептосферы* стало широко употребляться в лингвистической литературе и приобрело массу определений; оно стало, подобно концепту, рассматриваться в разных ракурсах, с различных лингвистических позиций. Рамки термина *концептосфера* размываются, поэтому нам представляется необходимым дать более или менее общую характеристику этого понятия, интегрировав в него данные, полученные в ходе анализа слов «сфера» и «концепт».

Начнем наше исследование с обзора дефиниций *концептосферы*. Д. С. Лихачев определил ее как «словарный запас, значения словарного типа, примерно так, как они определяются словарями, концепты ... и концепты отдельных значений слов, которые зависят друг от друга, составляют некоторые целостности <...> В совокупности потенции, открываемые в словарном запасе отдельного человека, как и всего языка в целом» [30, с. 5]. Вслед за Д. С. Лихачевым В. И. Карасик называет *концептосферой* «большое концептуальное объединение» [21, с. 10]. С. Г. Воркачев особо выделяет *концептосферу языка*, включающую концепты, которые представляют собой «лексемы, значения которых составляют содержание национального языкового сознания и формируют «наивную картину мира» носителей языка» [10, с. 69-70]. Подобное понятие — *концептуализированная предметная область* — упоминается и у Ю. С. Степанова, под которым понимается «такая сфера культуры, где объединяются в одном общем представлении (культурном концепте) — слова, вещи, мифологемы и ритуаль» [47, с. 68]. Г. Г. Слышкин под *концептосферой* понимает «тематическую группу концептов» [46, с. 4]. Е. С. Кубрякова вводит понятие *системы индивидуальных концептов (смыслов)* как «системы наименований концептов, отработанных данным обществом и составляющих для этого общества сферу разделенного знания и опыта ... преломленных в голове индивидуума...» [26, с. 71] По ее мнению, сгустки смыслов, получая обозначение, группируются, и, напротив, при группировке смыслов в некие их пучки автоматически учитываются знания, хранящиеся в памяти человека, о том, какие группировки смыслов уже имеют в данном языке свое привычное обозначение и выражение; смыслы либо «подводятся» под знакомые знаки, либо для них создаются новые знаки [26, с. 115].

Р. И. Павиленис под понятием *концептуальная система* (что, на наш взгляд, соответствует понятию *концептосферы*) подразумевает «систему концептов, представляющих собой — в содержательном смысле — информацию (истинную или ложную), которой располагает индивид-носитель такой системы о действительном или возможном положении вещей в мире (то, что он думает, знает, предполагает, воображает и т.д. об объектах мира в возможно широком понимании термина “объект”» [38, с. 239-240].

Наконец, нельзя обойти вниманием широкую трактовку понимания концептосферы, представленную в коллективной монографии «Человеческий фактор в языке» [43]: «Многое существует и хранится в памяти человека в виде образов и картин, в виде того, что мы называем иногда опытом человека и что представляет собой определенный запас умений и навыков невербального порядка. К числу хранимого в памяти относятся также и языковые формы и правила, относящиеся к их использованию. Лексикон языковой — это, следовательно, та часть памяти, где зафиксированы в определенном субстрате вербализованные следы опыта человека и где преломленные через его деятельность концепты, образы, представления и т. п. приобрели конвенциональную форму языкового знака. <...> Лексикон ... организован и иерархически упорядочен. <...> От ядра лексикона, обеспечивающего прежде всего базовый фонд примарной лексики, расходятся затем волны следующих слоев, образуемых единицами вторичной номинации самой разной структуры (начиная от производных и сложных слов — вплоть до устойчивых несколькословных наименований и фразеологических единиц). <...>

Начало образованию вербальных сетей во внутреннем лексиконе кладет слово. Эти базовые элементы не остаются в процессе овладения речью изолированными, они интегрируются, объединяются множественными связями, образуя затем обширную систему взаимосвязанных структур. В психофизиологии эта система получила название “вербальной сети”».

Организация в виде сети следов словесных раздражителей имеет приспособительное значение. Так, авторы коллективной монографии «Роль человека в общении» указывают: «В результате развития связей между словесными сигналами создается новый уровень обобщения и отвлечения с помощью слова. Появляются слова, значение которых определяется не через связь с непосредственными впечатлениями, а через связь с другими словами» [49, с. 19]. Сама Т. Н. Ушакова видит в этом последнем процессе источник формирования понятий, но мы, подчеркнув сказанное ею, хотим обратить внимание и на другое. Тот же механизм связывания создает сетки единиц по разным направлениям, среди них главными мы считаем такую связь со словами, которая ложится в основу:

а) образования сетки деривационно связанных слов в виде своеобразной словообразовательной парадигмы или даже более объемной части словообразовательного гнезда, удерживаемых в памяти и, главное, управляющих далее процессами создания новых слов;

б) образования класса слов номинального типа, т. е. создаваемых в отличие от слов естественных классов одним лишь языковым определением; такова значительная часть абстрактной лексики;

в) образования сеток связей по разным семантическим типам межсловных отношений, включая синонимию, антонимию, гиперо-гипонимию и прочие цепочечные и радиальные связи.

В итоге можно утверждать, что хранение лингвистического знания, в частности, слов, есть составная часть памяти человека, включающей как вербаль-

ный, так и невербальный опыт. Такое устройство поддерживается, наконец, по всей видимости, тем, что основу внутреннего лексикона составляют «вербальные сети», которые, «материализуют объективно существующий язык, в существенной части одинаковый у людей, говорящих на одном языке», и которые, далее, используются в моделях динамических состояний, когда по ходу речевого процесса активизируются одни и тормозятся другие структуры указанных вербальных сетей. Поскольку предложение обычно строится с несколькими словами, одновременно активизируются несколько крупных узлов вербальной сети. Срабатывая как единый блок и создавая основу «для взаимопроникновения, интеграции, слияния смыслов соответствующих слов» [43], они формируют тем самым и содержательный каркас будущего предложения [43].

Г. Г. Слышкин выделяет *психологическую концептосферу*, *геометрическую концептосферу*, *физиологическую концептосферу*, *гендерную концептосферу* и т.д. С другой стороны, Г. Г. Слышкин говорит о *национальной концептосфере*, включающей в себя наивную картину мира данного языка как производную коллективного сознания и коллективного опыта; о *концептосфере отдельных индивидов* и о *текстовой концептосфере*, объединяющей «фактические сведения, ассоциации, образные представления, ценностные установки, связанные в сознании носителя языка с известными ему текстами» [46, с. 4]. Иными словами, сохраненные в сознании тексты формируют текстовую концептосферу.

Тогда *концептосфера* представляет собой совокупность концептов, объединенных тематически, имеющих национальную / индивидуальную принадлежность и текстовую обоснованность.

С позиций фреймовой структуры знаний *концептосферу* можно понимать как объединение концептуальных фреймов, базирующееся на индивидуальном и коллективном опыте, закрепленное в текстах данной культуры и формирующее целостную картину мира этноса.

С этой точки зрения *концептосфера слова* можно рассматривать по меньшей мере в двух плоскостях: вертикальной и горизонтальной. Вертикальную организацию концептосферы слова составляют узлы и терминалы концептуального фрейма. В основу горизонтальной плоскости положен принцип тематической организации, предложенный Г. Г. Слышкиным [46].

Л. Н. Чурилина [53], исследуя текст и его особенности, говорит еще о двух видах концептосфер: о *концептосфере языковой личности* (совокупности индивидуальных концептов) и о *концептосфере текста* (совокупности взаимосвязанных концептов, репрезентированных в тексте). В свою очередь концептосфера текста складывается из моделируемых в тексте *личностных концептосфер персонажа и автора*, причем последние могут не только не совпадать, но и значительно отличаться. Более того, возможно существование даже нескольких концептосфер одного персонажа в тексте художественного произведения.

Итак, обобщая все сказанное, попытаемся дать наиболее полное определение *концептосфере*. *Концептосфера* представляет собой сферообразное пространство в сознании носителей языка, которое образовано многоуровневой и полиморфной сетью концептов-субститутов вокруг культурно и лингвистически сильного ядра (концепта-доминанты), полученной путем семиотической

обработки информации, поступающей из корпусов текстов наивной, научной, художественной и других картин мира и формирующей целостное представление определенного этноса об окружающей действительности. Это целостное представление является базой для приобретения новых знаний и фундаментом для новых научных открытий.

Но для нашего исследования потребуется более детализированное определение *концептосферы*, так как мы имеем дело не с концептосферой в целом, а лишь с ее частным проявлением — *концептосферой слова*. Здесь следует подчеркнуть, что соотношение части и целого рассматривается нами не в европейской философской традиции, где целое состоит из суммы частей, а в буддийско-даосской философской традиции, а именно: часть — это целое, только меньшего размера, причем целое, являясь сложной субстанцией, не конструируется, не складывается из частей, а «произрастает или выплывает из Небытия» [14]; здесь каждая частица приобщена к единому, к высшему началу.

Поэтому *концептосферой слова* мы будем называть сферообразное пространство в сознании носителей языка, которое образовано многоуровневой и полиморфной сетью концептуальных фреймов-субститутов вокруг лингвистически сильного ядра (концептуального фрейма-доминанты), полученной путем анализа лексико-семантического, деривационного, тематического, функционально-семантического, лингвокультурологического полей концепта-доминанты в текстах наивной, научной и художественной картин мира, и формирующей целостное представление об объекте, названном именем концепта.

2. Заключение

2.1. Понятие *концептосферы* формируется под влиянием таких мощных научных феноменов, как *сфера*, *биосфера*, *ноосфера* (термины В. И. Вернадского), *семиосфера* (термин Ю. М. Лотмана), что выявляет в *концептосфере* ряд ключевых признаков: во-первых, это постоянно движущаяся поверхность, имеющая центр и массив точек периферии; во-вторых, концептосфера может создаваться и существовать лишь в сознании, а проявляться в языке и других семиотических системах; в-третьих, концептосфера является сплавом, с одной стороны, наивных, научных, религиозных и прочих представлений, а с другой — результатом мыслительной деятельности как всего языкового коллектива, так и отдельных выдающихся личностей; в-четвертых, концептосфера не может существовать без внешнего окружения — картины мира, разрозненные знания из которой оформляются в концептосфере в пакеты информации.

2.2. Концепт является лингвистической основой для формирования понятия *концептосферы*. В языковом плане концепт включает в себя лексико-семантическое поле, деривационное поле, тематическую группу слов (как обязательные компоненты), функционально-семантическое поле и лингвокультурологическое поле слов (как факультативные компоненты), которые объединены именем концепта. Однако вследствие сочетаемости слов в высказывании концепты на синтаксическом уровне преобразуются в концептуальные фреймы, под которыми мы понимаем сумму обобщенных схем концептов-субститутов.

2.3. *Концептосфера* является базисным понятием в современной когнитивной лингвистике, так как представляет собой многоуровневую и полиморфную систему репрезентации знаний, а также является фундаментом для получения новых знаний. В рамках *концептосферы языка* можно выделить *концептосферы* отдельных культурно значимых слов, рассматривая *концептосферу слова* как целую концептосферу языка, но только меньшего размера.

Литература

- Апресян, Ю. Д. (1995). *Избранные труды*: В 2 т. Москва: ЯКР.
- Апресян, Ю. Д. (1974). *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*. АН СССР. Науч. совет по комплекс. пробл. "Кибернетика". Москва: Наука. 367 с.
- Арутюнова, Н. Д. (1999). *Язык и мир человека*. Москва.
- Аскольдов-Алексеев, С. А. *Концепт и слово. Русская словесность. От теории словесности к структуре текста*. Антология / Под ред. проф. В. П. Нерознака. Москва: Academia. 267—279.
- Большая советская энциклопедия*: В 30 т. / Гл. ред. Прохоров А. М. – 3-е изд. – Москва: Сов. Энциклопедия, 1976. <http://www.encyclopedia.narod.ru/BSE/BSencyclopedia.htm>
- Бондаренко, М. «Игра» как проблема с точки зрения методологии гуманитарного знания. <http://www.earthburg.ru>
- Бондарко, А. В. (1983) *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектиологии*. – Л.
- Вежбицкая, А. (1996). *Язык. Культура. Познание*. Москва.
- Вернадский, В. И. *Несколько слов о ноосфере*. Из Архива В. И. Вернадского: <http://vernadsky.lib.ru>
- Волоцкая, З. М. и Головачева, А. В. (1995). Языковая картина мира и картина мира в текстах загадок. *Малые формы фольклора*: Сб.ст. памяти Г. Л. Пермякова Москва: МГЛУ. 218—244.
- Воркачев, С. Г. (2001). *Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании*. Филологические науки. № 1. 64—72.
- Воробьев, В. В. (1997). *Лингвокультурология (теория и методы)*. Москва: Изд-во РУДН.
- Гак, В. Г. (1972). *Высказывании и ситуация*. Проблемы структурной лингвистики. Москва.
- Глушак, В. М. *Когнитивные основы категории атрибутивности (на материале немецкого языка)*. — <http://interlingua.narod.ru>
- Григорьева, Т. П. (1987). *Образы мира в культуре: встреча Запада с Востоком*. Культура, человек и картина мира. Под ред. А. И. Арнольдова, В. А. Кругликова. Москва: Наука. 262—300.
- Гридина, Т. А. *Ментальные ориентиры ономастической игры в малых фольклорных жанрах*. <http://VirLib.EUNnet.net>

- Гумерова, Н. Ж. (1978). Функционально-когнитивный подход как основа для исследования лексического уровня языка. *Интернет-журнал «Ломоносов»*. <http://www.NATURE.ru>
- Даль, В. И. *Толковый словарь живого великорусского языка*: В 4 т. Москва: Русский язык. <http://vidahl.agava.ru>
- Дейк, Т. А. ван. (1989). *Язык. Познание. Коммуникация*. Москва: Прогресс.
- Денисенко В. Н. (1999). Функциональная структура семантического поля. *Филологические науки*. № 1: 3 – 13.
- Иванова, Е. В. (2002). *Пословичные картины мира* (на материале английских и русских пословиц). СПб.: Филологический факультет СПбГУ.
- Карасик, В. И. (1997). *Языковые концепты как измерения культуры* (субкатегориальный кластер темпоральности). Концепты: Сб. ст. Поморский гос. ун-т; Под общ. ред. В. И. Карасика. Вып. 2 (2). <http://www.crc.pomorsu.ru/library/articles/Sbornic2/>
- Касевич, В. Б. (1988). *Семантика. Синтаксис. Морфология*. Москва: Наука, Главн. ред. восточн. лит-ры.
- Колесова, Д. В. (2004). Концептуальный анализ художественного текста: подходы и перспективы. *Язык и ментальность: Текст и концепт*. Под ред. проф. В. В. Колесова. Вып. 1. СПб.: Политехника. 7—15.
- Колшанский, Г. В. (1990). *Объективная картина мира в познании и языке*. Москва: Наука.
- Краткий словарь когнитивных терминов*. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Под общ. ред. Е. С. Кубряковой. Москва: МГУ, 1996. — 245 с.
- Кубрякова, Е. С. (1991). Об одном фрагменте концептуального анализа слова *память*. *Логический анализ языка: Культурные концепты*: Сб. ст. Рос. АН. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. Москва: Наука. 85—91.
- Кубрякова Е. С., Панкрац Ю. Г. (1982). О типологии процессов деривации. *Теоретические аспекты деривации*: Межвузовск. сб. науч. тр. Пермь: Пермский ун-т. 7—20.
- Леонтьев, А. Н. (1977). *Деятельность. Сознание. Личность*. Москва: Госполитиздат.
- Лингвистический энциклопедический словарь*. Науч. ред. совет. изд-ва «Сов. энциклопедия». АН СССР, Ин-т языкознания; Гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Сов. энциклопедия, 1990. 682 с.
- Лихачев, Д. С. (1993). *Концептосфера русского языка*. Изв. РАН. Сер. лит. и яз. Т. 52, № 1: 3—9.
- Логический анализ языка: Культурные концепты*: Сб. ст. Рос. АН. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. Москва: Наука, 1991. — 204 с.
- Лотман, Ю. М. (1994). *Тартуско-московская семиотическая школа*. Москва: Гнозис 560 с.
- Ляпин, С. Х. (1997). Концептология: к становлению подхода. *Концепты: Науч. тр. Центрконцепта*. Поморский гос. ун-т; Сост. С. Х. Ляпин. Архангельск: Изд-во Поморского госуниверситета. Вып. 1. 11—35.
- Маслова, В. А. (2001). *Лингвокультурология: Учебн. пособие*. Москва: Издат. центр “Академия”. 208 с.

- Минский, М. (1979). *Фреймы для представления знаний*. Пер. с англ. О. Н. Гринбаума. Москва: Энергия. 151 с.
- Никитевич, В. М. (1985). *Основы номинативной деривации*. Минск: Вышэйшая школа. 157 с.
- Новейший философский словарь*. Сост. А. А. Грицанов. Минск: Изд. В. М. Скакун, 1998. 896 с.
- Павиленис, Р. И. (1983). *Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка*. Москва: Мысль. 286 с.
- Песоцкая, И. В. (2003). О концептосфере слова и языка. *Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы*. Сер. 1. Гуманітарныя навукі. № 4: 143—151.
- Попова, З. Д. и Стернин, И. А. (1999). *Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях*. Воронеж: ВГУ.
- Потебня, А. А. (1999). *Полное собрание трудов: Мысль и язык*. Москва: Лабиринт. 300 с.
- Рахилина, Е. В. (2000). *О тенденциях в развитии когнитивной семантики*. Изв. АН. Сер. лит-ры и языка. Т. 59. № 3: 3—15.
- Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира*. Отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва: Наука, 1988. — 212 с.
- Руднев, В. П. (1997). *Словарь культуры XX века: Ключевые понятия и тексты*. Москва: Аграф. 381 с.
- Словарь современного русского литературного языка*. АН СССР, Ин-т рус. яз.: В 20 т. — 2-е изд., перераб. и дополн. Москва: Русский язык. 1991.
- Слышкин, Г. Г. (2000). *Дискурс и концепт* (о лингвокультурном подходе к изучению дискурса). Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. Сб. науч. тр. / Под ред. В.И. Карасика, Г.Г. Слышкина. Волгоград: Перемена. 38—45.
- Степанов, Ю. С. (1997). *Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования*. Москва: ЯРК. 824 с.
- Телия, В. Н. (1996). *Русская фразеология: Семантические, прагматические и лингвокультурологические аспекты*. Москва: ЯРК. 288 с.
- Ушакова Т. Н., Павлова Н. Д., Зачесова И. А. (1989). *Роль человека в общении*. Москва.
- Филлмор, Ч. Фреймы и семантика понимания. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва: Прогресс. Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. 52—92.
- Философский энциклопедический словарь*. Редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. — 2-е изд. Москва: Сов. энциклопедия, 1989. — 815 с.
- Чернейко, Л. О. (1995). *Геистальтная структура абстрактного имени*. Науч. докл. высш. шк. Филологич. науки. № 4: 73—83.
- Чурилина, Л. Н. (2001). *Лексическая структура текста как ключ к реконструкции индивидуальной картины мира*. Изменяющийся языковой мир. Пермь, 2001. <http://www.language.psu.ru>

- Шейгал, Е. И. и Арчакова Е. С. (2002). Тезаурусные связи и структура концепта. *Язык, коммуникация и социальная среда*: Сб. ст. Воронежский гос. техн. ун-т; Под общ. ред. И. А. Стернина. Воронеж: ВГТУ. Вып.2. 19—24.
- Яковлева, Е. С. (1994). *Фрагмент русской языковой картины мира*: (Модели пространства, времени и восприятия). Москва: Гнозис. 343 с.

Irina Pesockaja

THE DEFINITION OF CONCEPT “SPHERE OF THE WORD”

Summary

The article deals with the concept sphere of the language the definition of concept “sphere of the word” by comparing with phenomena biosphere, sphere of reason and sphere of semiotics as well as by analyzing the typology of concepts.

О УПОТРЕБИ ИМЕНИЦА СА ЗНАЧЕЊЕМ ОСОБА

САЖЕТАК

У раду, коме је претходило одговарајуће истраживање у виду анкете, прате се тенденције у употреби именица за означавање особа мушког и женског пола у савременом српском језику. Рад има за циљ да укаже на могуће разлоге због којих су фемининумска моциона образовања знатно ређа од својих маскулинумских корелатива.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: прагматика, именице, семантичко-деривационе категорије, моциона образовања.

1. Сваки језик у свом лексичком фонду садржи именице за означавање особа, које је могуће класификовати на више начина а у зависности од различитих лексичких и семантичких параметара.¹ Према једној од подела, заснованој пре свега на семантичким особеностима, издвајају се следеће семантичко-деривационе категорије именица:² *nomina agentis* или именице које означавају неког вршиоца радње (*обожавалац, тркачица*); *nomina professionis* или именице које означавају вршиоце неких институционализованих радњи које имају статус професије (*археолог, пијанисткиња*); *nomina attributiva* или именице које денотирају неког носиоца особине или стања (*очајник, црнка*); *nomina patientis* или именице чију творбену основу представља трпни придев транзитивног глагола, тј. само оне с пасивном интерпретацијом (*брањеник, затвореница*); именице које означавају присталице, следбенике, припаднике различитих покрета или учења (*сајентолог, хришћанин*); етници и етноиди (*Винковчанин, Пољак*) те именице које означавају различите родбинске односе (*мајка, посинак*).

У оквиру сваког од наведених семантичких типова издвајају се именице којима се означавају особе мушког и особе женског пола. Међутим, оно што привлачи посебну пажњу јесте чињеница да се у савременом српском језику знатно чешће користе именице за означавање особа мушког пола. Наиме, истра-

¹ Исп. нпр. Babić 1986, Mrazović, Vukadinović 1990: 205-213, Станојчић, Поповић 2000⁷: 137-139.

² Класификација именица са значењем [+ особа] преузета је из магистарског рада Милана Ајџановића под насловом: *Функционално оптерећење суфикса за обележавање особа, одбрањеног* 23.3.2007. године на Филозофском факултету у Новом Саду.

живање које је претходило раду³ показало је да се у ограниченом корпусу⁴ од 958 лексема с обележјем [+ особа] уочава чак 797 именица којима се денотирају особе мушког пола и свега 153 лексеме за денотирање особа женског пола.

Задатак овога рада јесте да се покуша указати на неке од разлога због којих су фемининумска моциона образовања⁵ знатно ређа у употреби од својих маскулинумских корелатива, као и да се покажу најопштије тенденције у употреби ових именица. Ово је питање важно када се ради о стандарднојезичкој норми будући да актуелне друштвене промене⁶ неминовно утичу и на овај део лексикона. Ови утицаји све су присутнији у нашим медијима,⁷ како говорним тако и у штампаним, те се тако у њима могу чути и прочитати облици за обележавање особа женског пола који доскора нису постојали или бар нису били у широј употреби. У том смислу занимљиво би било видети какав је став говорника српског језика о облицима типа: *психолошкиња*, *стручњакиња*, *тренерица*, *извештачица* и сл.

Будући да у овом раду полазимо од језичких прагматичких чинилаца који утичу на употребу именица са значењем особа женског и мушког пола — основни метод анализе била је анкета,⁸ спроведена међу 40 изворних говорника српског језика, носилаца урбаног идиома, различитог узраста (испитаници су узраста од 28 до 56 година) и пола и различитих друштвених група (особе различитих професија укључујући и пензионере) и различитог степена образовања (ради се о особама средње и високе стручне спреме), који се примарно не сматрају лингвистима.⁹ Разлог за ово ограничење у избору јесте могућност да претходно лингвистичко знање испитаника утиче на аутентичност прикупљених података. Иначе, упитник коришћен у анкети, настао на основу грађе из горепоменутог истраживања, подељен је у два дела. У првом делу, који садржи 20 питања, требало је да испитаници заокруже слово испред оне реченице у којој се налази

³ Видети фусноту 2.

⁴ Грађа за тај рад екскерпирана је из различитих извора — на првом месту из дневне штампе (три броја *Политике* од 6.2.2003, 21.3.2003. и 23.3.2003; три броја *Дневника* од 12.2.2004, 18.2.2004. и 23.2.2004; три броја *Грађанског листа* од 20-21.11.2004, 26.11.2004. и 30.11.2004) и из недељне штампе (два броја часописа *НИН* од 5.2.2004. и 11.3.2004. и часописа *Време* од 15.3.1997 и 21.3.1998), што укупно чини 587 страна штампаног текста. Осим тога, понека лексема је забележена у другим штампаним медијима. Грађа је прикупљана и с говорних медија — радија (електронска верзија три емисије вести *Радија 021* од 28.4.2004, 4.5.2004. и 11.5.2004), те различитих телевизијских емисија, као и из разговорног језика. Као контролни корпус послужиле су одговарајуће студије о творби речи, које и саме бележе велик број деривата (Babić 1986, Клајн 2003), *Обратни речник српског језика* (Николић 2000), те, у нешто мањој мери, *Корпус савременог српског језика на Математичком факултету Универзитета у Београду* (у даљем тексту *Електронски корпус*).

⁵ Творбени начин обележавања разлике у полу познат је под називом *именичка моција* (Ћорић 1982: 6).

⁶ Појмом друштвене промене обухваћени су утицаји који долазе првенствено из земаља Европске уније, промене које се тичу положаја и статуса жена код нас и сл.

⁷ О томе видети у: Савић 1998.

⁸ У овом раду због ограниченог простора неће бити наведена анкета у целости већ само њени поједини делови.

⁹ Како је циљ рада био да укаже на неке тенденције у употреби посматраних именица, спроведена је нека врста пробног или експлоративног истраживања у виду анкете. Обухватна анализа тек предстоји и стога закључке у раду изнете не треба схватити као апсолутне и коначне.

именица за означавање особе женског пола а која је по њиховом језичком осећају у духу српског језика, нпр.:

- а) Моја мама је вишегодишњи давалац крви.
- б) Моја мама је вишегодишња даваатељка крви.
- в) Обе реченице су у духу српског језика.

У другом делу анкете задатак испитаника био је да у 12 понуђених реченица сами употребе облик или израз којим би означили особу женског пола, нпр.:

На граници нам је пасоше прегледала _____ (цариник).

Употреба сваке од у анкети наведених именица посматрана је и у *Електронском корпусу* да би се добијени резултати могли упоредити са употребом ових именица у различитим стиливима савременог српског језика.

2. Уколико се посматра грађа прикупљена за рад Ајџановић 2007, оно што се најпре уочава јесте диспропорција између броја суфикса којима се изводе именице за означавање особа мушког пола и оних којима се деривирају именице за денотирање особа женског пола. Наиме, суфикса из прве групе укупно је 67, од којих је 50 домаћег а 17 страног порекла, док је оних у фемининумским образовањима знатно мање – укупно 12, од којих је чак 11 домаћег порекла. На први поглед ови статистички подаци могу се чинити основним разлогом што се у корпусу нашло око 83% именица са значењем особа мушког пола и свега 17% женског пола. Но, упркос томе, постојећим творбеним поступцима односно суфиксима за моциона образовања могу се готово увек извести именице за особе женског пола (*отправник – отправница, злочинац – злочинка, игуман – игуманија, бруцош – бруцошкиња, пилот – пилотица, морнар – морнарка* и сл.). Питање је зашто се тај творбени потенцијал не користи у пуној мери.

2.1. Погледајмо најпре именице из класа *nomina professionis* и *nomina agentis*. Чињеница је да се нека занимања и послови односно радње традиционално везују за мушкарце. У данашње време подела на мушке и женске послове није више изражена, барем не у мери као некад, тако да се неминовно намеће питање како именовати жене које се баве различитим професијама којима су се доскора бавили (скоро) искључиво мушкарци. Анкета показује да се већина говорника одлучује за именицу мушког рода. Тако су се, на пример, испитаници изјаснили да су им у духу српског језика реченице типа:

- 1) Моја бака је била *психолог* у основној школи;
- 2) Чудно је што је она одлучила да буде *спасилац* на базену;
- 3) Марија се показала као добар *извештач* са спортских дешавања.
- 4) Моја другарица је први *пумпација* у Србији.

Одговор на питање због чега је то тако можда лежи у томе да говорници интуитивно осећају¹⁰ да је у том смислу мушки род немаркиран, за разлику од маркираног женског рода. Употреба мушког рода не имплицира поделу према полу, док женски род то истиче. Ово је посебно изражено када је реч о множинским облицима. Наиме, велики број примера показује да се приликом означавања више особа махом користи облик мушког рода у множини, којим могу бити обухваћене особе оба пола (пример 8). Тек уколико је примаран податак о томе да се ради о више особа женског пола, употребиће се именица женског рода у множини (пример 9), нпр.:

- 5) а. Чини ми се да је она један од наших набољих *цртача* стипова.
б. Чини ми се да је она једна од наших набољих *цртачица* стипова.
- 6) а. Наш најбољи *технолог* је Ивана.
б. Наша најбоља *технолошкиња* је Ивана.
- 7) а. Моја мама је вишегодишњи *давалац* крви.
б. Моја мама је вишегодишња *даваатељка* крви.
- 8) За *посетиоце* Њујорка и *љубитеље* уметности, Витни музеј је култно место, које годишње обиђе пола милиона *посетилаца*.
- 9) Да су Марка биле опколиле *чистачице* у гуменим чизмама или га, на улазу у писоар, притесниле неугодним питањима *посетитељке* и онај чича, ја бих мехур испразнио без икакве муке.

У том смислу значајно је напоменути да се могу појавити разлике и на информативном плану. Тако остаје нејасно да ли се у примерима 5) б. и 6) б. мисли да се женске особе издвајају у односу на све особе које се баве назначеним професијама, без обзира на то ког су пола, или се пак мисли да су најбоље међу женама које се тим пословима баве.

Учено је, такође, да се употребом моционог образовања може променити и семантичко-деривациона категорија именице, нпр.:

- 10) Жене ретко раде као *носачи* у великим хотелима.
- 11) Мајмуни, закачени за косу жена, изгледају као какве љупке живе кациге продужене репом обмотаним око врата *носачице*.¹¹

Наиме, у примеру 10) именица *носач* припада класи *nomina professionis*, док у примеру 11) моциони облик прелази у класу *nomina agentis*. Наравно, ово се никако не може сматрати правилом јер већ у наредним примерима видимо да облик мушког и женског рода могу да припадају истовремено обема класама:

¹⁰ Оваква оцена употребе посматраних образовања свакако се не сматра научном констацијом, али је у овом случају адекватна будући да су испитаници у лингвистичком смислу лаици.

¹¹ Сви примери који су преузети из електронског *Корпуса савременог српског језика* биће искаткнати ознаком *.

- 12) Само је она *чувар* тајне; та привилегија више не припада нама.^о (*nomina agentis*)
- 13) Ишла је за послом, који је налазила читајући огласе у месним новинама, најчешће уз децу имућних, као *чуварица* и неговатељица уместо њихових размажених мајки, ...^о (*nomina professionis*)
- 14) Маја Цветковић фронтман групе, а Марија Елаковић је *чуварка* културне баштине, зидна сликарка и рестаураторка.^о (*nomina agentis*)

Занимљиво је и то да највећи број испитаника, како се да закључити из анкете, има негативан став према творбеном типу -лог : -киња, тј. фемининумским моционим образовањима са суфиксом -киња: *психолошкиња*, *патолошкиња*, *технолошкиња* и сл. Другим речима, што се види и из резултата анкете, просечан носилац урбаног идиома пре ће у овом случају употребити маскулиnum него фемининум упркос чињеници да један део медија доследно инсистира на употреби ових моционих образовања.¹²

2.2. Надаље, у оквиру категорије *nomina attributiva* издвајају се именице код којих се паралелно употребљавају облици за особе оба пола: *болесник* – *болесница*, *глупак* – *глупача*, *познаник* – *познананица*, *паралегичар* – *паралегичарка* и сл. Но, велики је број оних код којих се испољава уочена тенденција да се употребљава мушки род као немаркирани облик,¹³ будући да пол није релевантан када се особа одређује према некој својој особини. Отуда и не чуди што су се испитаници изјаснили да углавном не користе облике типа *стручњациња* или *ћутолошкиња*. Питање је језичког инжењеринга да ли ће ти облици бивати потенцирани или не. У сваком случају, данас се у појединим медијима у већој или мањој мери користе ова образовања, што показује и следећа реченица:

- 15) Сада као *стручњациње* и тренерице за израду бизнис-плана, као консултанткиње”, каже Даница Тодоров, председник ПАЖ-а.^о ¹⁴

2.3. Напослетку, анализа показује да су моциона образовања именица *nomina patientis* типа *изабраница*, *изасланица*, *затвореница* и сл., уобичајена у употреби у савременом српском језику, али да су испитаници ипак склонији да у ситуацијама када се особа женског пола одређује према припадности некој групи, идеологији и сл., у генеричком смислу, употребе облик мушког рода:

¹² Од испитаних 40 говорника већина се опредељује за облике мушког рода: *психолог*, *технолог*, *ћутолог*, *патолог* и *стручњак*, један или два испитаника користи фемининумска образовања тих именица, док један или два испитаника упоредо користе оба облика.

¹³ У неким случајевима моциони облик не може се ни направити: *подлац*, *главоња*, *слабић* и сл.

¹⁴ Управо овај пример недвосмислено показује колебања у употреби именица са ознаком [+особа]. Очигледно је да новинар радије користи облик мушког рода (*председник*) када наводи речи жене која, с друге стране, инсистира на моционим образовањима. Будући да је наведени пример преузет из електронског *Корпуса савременог српског језика*, није могуће одредити да ли је новинар мушкарац или жена, иако би тај податак свакако могао бити релевантан за нека наредна социолингвистичка истраживања овог проблема.

16) Многи мисле да Ева Браун није била *нациста*.

17) Да ли је Марија заиста толики *пацифиста*?

Ово би се могло објаснити и великим бројем именица из ове категорије које имају граматички женски род а природни мушки (*авангардиста, артиста, досиста, лабуриста, макијавелиста, марксиста, прогресиста, расиста, реформиста, социјалиста, терориста, титоиста*), те стога могу означити особе оба пола: *она /он је лабуриста*.

2.4. Када су у питању етници и етноиди, анализа показује да у овој семантичкој класи, пре свега из јасних прагматичких разлога, наспрам именица за означавање особа мушког пола стоје паралаелно моциона образовања: *Немац – Немица, Кинез – Кинескиња, Пироћанац – Пироћанка* и сл.

2.5. Традиционална организација породичног живота код нас, која је била доминантна до Другог светског рата, а у знатно мањој мери и касније, подразумевала је добро разрађену поделу послова и улога сваког од чланова породице. Стога не изненађује, уосталом већ добро позната, чињеница да је и систем именица за означавање родбинских односа разгранат:¹⁵ *ујак – ујна, свекар – свекрва, девер, јетрва* и сл.

3. На самом крају овог истраживања треба истаћи још и то да говорници српског језика имају на располагању неколико могућности за означавање особа женског пола: могу да користе постојеће лексеме или да одговарајућим творбеним поступцима изводе нове (нпр. *нешакиња, војникиња, камионџиница / камионџијка*); могу користити облике за мушки род, уз могућност да предикат буде у женском роду, наравно код глаголских облика који разликују родове (нпр. *Марија Петровић била је узгајивач орхидеја до своје пензије*); а као чест поступак уочава се употреба детерминатора *жена* или *женски* уз именицу у мушком роду (нпр. *Све је више жена / женских војника /жена у нашој војсци*). Која ће од могућности преовладати, остаје да се види. То може бити ствар личних афинитета говорника српског језика, што је у сваком случају важан параметар.

3.1. Из свега реченог произилази да проблем означавања особа женског пола у савременом српском језику свакако заслужује посебну пажњу и при том му треба прилазити крајње опрезно, политички и идеолошки коректно. Упркос тренутном убрзаном развоју овог дела лексикона – не смеју се занемарити тенденције у употреби моционих образовања које показују да се говорници у овом тренутку, без обзира на свој пол и узраст, барем како показују резултати нашег невеликог истраживања, радије одлучују за употребу именица у мушком роду. Ово је посебно важно са аспекта планирања језика као и заступљености неких од постојећих могућности за обележавање особа женског пола у нашим медијима.

Другим речима, наше је мишљење да треба наћи праву меру између онога што би се могло сматрати општим развојним тенденцијама у српском језику и потреба за коришћењем језика који би био 'неутралан' и 'инклузиван', при чему

¹⁵ Додуше, приметна је тенденција ка његовој редукцији, што представља један засебан проблем.

се не сме ригидно инсистирати на једном или другом, већ омогућити носиоцима овог идиома да се сами одлуче за један или други приступ. Ово, наравно, подразумева писање одговарајућих речника и приручника с фемининумским еквивалентима,¹⁶ у вези са чим су већ предузети почетни кораци, а од велике је важности да се утврде и евентуална правила, условљена лингвистичким и нелингвистичким контекстом, за употребу именица за означавање особа оба пола.

Литература

- Ајдановић, Милан (2007). *Функционално оптерећење суфикса за обележавање особа* [магистарска теза, Одсек за српски језик и лингвистику, Филозофски факултет, Нови Сад]
- Babić, Stjepan (1986). *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku (Nacrt za gramatiku)*, Djela JAZU Razred za filologiju, knjiga 62, JAZU, ČGP Delo, Zagreb, 551.
- Драгићевић, Рајна (2001). *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику (Творбена и семантичка анализа)*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 18, Институт за српски језик САНУ, Београд, 282.
- Клајн, Иван (2002). *Творба речи у савременом српском језику, Први део, Слагање и префиксација (Прилози граматици српског језика I)*, Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ, Матица српска, Београд – Нови Сад, 372.
- Клајн, Иван (2003). *Творба речи у савременом српском језику, Други део, Суфиксација и конверзија (Прилози граматици српског језика II)*, Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ, Матица српска, Београд – Нови Сад, 514.
- Марков, Борис (1981). Именице са значењем лица женског пола у српскохрватском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане 7*, 177-187.
- Mrazović, Pavica i Zora Vukadinović (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad: Dobra vest, 743.
- Николић, Мирослав (2000). *Обратни речник српског језика*, Матица српска, Институт за српски језик САНУ, Палчић, Нови Сад - Београд, 1394.
- Оташевић, Ђорђе (1999). *Речник нових и незабележених речи*, Енигматски савез Србије, Београд, 83.
- Речник српскохрватског књижевног језика* (1967-1976). Матица српска, Матица хрватска, Нови Сад – Загреб.
- Savić, Svenka (1998). *Žena sakrivena jezikom medija: kodeks neseksističke upotrebe jezika*, *Ženske studije* 10, Beograd 10, 89-132.

¹⁶ Свакако и маскулинумским тамо где се укаже потреба.

- Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић (2000⁷). *Граматика српскога језика. (Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе)*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 416.
- Ћорић, Божо (1982). *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Филолошки факултет, Београд, 174.

Nataša Kiš and Milan Ajdžanović

ON USAGE OF THE NOUNS THAT DENOTE PERSON

S u m m a r y

In this paper, which is preceded by a survey, the authors analyse some of the reasons why in the contemporary Serbian language the masculine nouns are more frequently used than their feminine correlatives.

БИРОКРАТИЗАЦИЈА ЈЕЗИКА У НОВИНСКОМ ТЕКСТУ (нивои категоризације именичких појмова и декомпоновани предикат)

*Рађено под руководством
проф. др Вере Васић*

САЖЕТАК

У овом раду желимо да прикажемо бирократизацију језика који се употребљава у јавној комуникацији, тј. у штампаном јавном гласилу – дневним новинама. За то су нам послужили текстови унутрашње политике дневних новина „Блиц“. Приликом обраде издвојеног језичког материјала пошли смо од тога да бирократски начин изражавања испољава устаљене граматичке облике и типичан лексички фонд, те смо проверавали примере категоризације именичких појмова и декомпоновања предиката.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: бирократски језик, новински текст, категоризација именичких појмова, декомпоновани предикат.

1. Уводне напомене

Анализом текстова из унутрашњополитичке рубрике дневних новина „Блиц“¹ уочили смо неколико карактеристичних одлика једног посебног начина изражавања који се обично назива *бирократским*. У наставку рада покушаћемо да утврдимо шта је у новинским текстовима речено бирократски, односно, којим се граматичким и лексичким средствима, начином формулације служи језик бирократије.

Овом приликом не настојимо да прикажемо бирократизацију јавног језика у свој његовој сложености, испољену у свим његовим појавним облицима, већ се ограничавамо на оне ситуације одређене природом теме којом се бави новински текст изабраног корпуса, а од језичких категорија на категоризацију именичких појмова и декомпоновања предиката, да бисмо утврдили опсег и тип зависности између употребе језика и врсте текста.²

¹ Корпус чине три броја дневних новина „Блиц“ (од 12. до 14. јуна 2007).

² Узорац, у теоријском и методолошком смислу, овом раду су чланци Душке Кликовац (1997, 1998, 1999, 2000).

2. Анализа новинских текстова

2.1. Ниво категоризације именичких појмова

Оно што савремена лингвистика зове различитим нивоима категоризације јесте да се једна иста појава може назвати различитим именима, у зависности од тога на ком нивоу општости се посматра. Најчешће ниво категоризације зависи од комуникативних потреба, односно од тога да ли се употребом одређеног појма жели дати више или мање информација.

У обичном говору ствари обично именујемо, категоризујемо на основном, средњем нивоу, док су општија или специфичнија имена примеренија за апстрактније области језичке употребе, пре свега језик администрације и политике (бирокарски језик).

Бирокупатизацију језика јавног гласила коришћењем одређеног нивоа категоризације именичких појмова илустроваћемо у одабраним новинским текстовима на примерима назива политичких званичника институционалних тела, односно државних органа и њихових функционера и службеника:

пример (1)

Први општински суд је ослободио лидера ЛДП Чедомира Јовановића оптужби за клевету, које су против њега поднели чувари Централног затвора Славомир Банђур и Новак Терзић.

“Пресуда Првог општинског суда у Београду је још једна у низу потврда да је против Јовановића вођена кампања у циљу његове криминализације. Сада је јасно да су Банђур и Терзић лагали на конференцији за новинаре Демократске странке Србије”, наводи у саопштењу ЛДП. Први општински суд у саопштењу је потврдио да је Јовановић ослобођен оптужбе јер није доказано да је учинио дела за која се терети...

У горенаведеном делу текста примећујемо два различита нивоа именовања једне исте особе. Прво је она, поред личног имена и презимена *Чедомир Јовановић*, названа и *лидером ЛДП*, да би ниже у тексту било употребљено само презиме *Јовановић*. У првом случају именовања употребљена је и функција (лидер ЛДП) особе. На овом примеру примећујемо да *лидер ЛДП*, као неодређенији појам, припада вишем нивоу, а *Чедомир Јовановић* нижем нивоу категоризације, када сазнајемо о којој се тачно особи ради. Даље се у тексту користи само презиме *Јовановић*, појам који и даље припада нижем новоу, али сада он (појам) као такав наводи да је употребљен у правно-административном контексту: једном у наводу саопштења ЛДП, други пут као новинарско извештавање о потврди ослобађајуће оптужбе суда. Оба су случаја примери како новинарски језик преузима политичко-правну језичку норму. Исто се поступило и са *чувари Централног затвора Славомир Банђур и Новак Терзић*, касније у тексту *Банђур и Терзић* (чувари Централног затвора – виши ниво, Славомир Банђур и Новак Терзић – нижи ниво категоризације, Банђур и Новак – бирокупатско ослонљавање).

Два нивоа категоризације приликом именовања могу се уочити и на примерима извештавања из других сфера политичког живота друштва:

пример (2)

Радикали су прихватили предлог посланичке групе СПС да се о Косову и Метохији и о опозиву Владе разговара на две одвојене седнице, рекао је председник СПС Ивица Дачић.

Он је додао да га је данас о томе обавестио шеф посланичке групе Српске радикалне странке Томислав Николић. “У току дана, после седнице Председништва СПС, предаћемо радикалима потписе за два ванредна заседања за ове две тачке дневног реда”, изјавио је Дачић Танјугу. “Сматрали смо да питање Косова и Метохије треба да буде питање свих политичких странака и да о томе треба да се направи договор свих”, објаснио је Дачић.

пример (3)

Посланичка група Српске радикалне странке (CPC) предложила је данас Скупштини Србије да по хитном поступку усвоји Резолуцију о Аутономној покрајини Косово Метохија... *Посланици CPC* предлажу да Резолуција буде донета по хитном поступку, пошто оцењују... *CPC* предлаже да Скупштина утврди да Србија или било који њен државни орган... Да би се иницијатива *CPC* нашла на дневном реду ванредне седнице Скупштине Србије потписима је морају подржати најмање 84 посланика. *Посланици Социјалистичке партије Србије (СПС)* раније су најавили подршку предлогу *CPC* да се гласа о неповерењу Влади Србије, али се противе предлогу *CPC* да се о неповерењу Влади и Предлогу Резолуције расправља на истој седници.

пример (4)

...Тако ће се вероватно расправа о Косову и о неповерењу Влади на иницијативу *радикала* наћи тек у редовној процедури, а не на ванредној седници. *Радикали*, који имају 81 посланика, нису успели да прикупе још три потписа, колико им је потребно за заказивање ванредне седнице... *Радикали* су инсистирали да се на ванредној седници расправља и о Косову и о неповерењу Влади. *Социјалисти*, пак, наводе да је боље да буде две седнице - једна о Косову, а друга о Влади. Тренутно су спремни да дају подршку за заказивање седнице о неповерењу Влади. Како су *радикали* за све или ништа, најављују да ће повући иницијативу за неповерење Влади Србије...

У примеру (2) запажамо да је једна особа именована на два начина. Прво као председник СПС Ивица Дачић, функцијом у странци и именом и презименом, затим само презименом Дачић. Исти случај као и у примеру (1) – лидер ЛДП Чедомир Јовановић. Навођењем функције постиже се виши, неодређенији ниво категоризације у служби институционализације особе, односно личног имена, а Дачић је последица обезличавања које намеће бирократија. Наиме, СПС и ЛДП парламентарне су странке Републике Србије и тиме директно подложне хијерархији административног апарата једне државе која се пресликава на организацију њих самих. Председник је највиша тачка у пирамидалној структури политичке странке која свој начин постојања дугује систему на коме се заснива државно уређење. За идентификацију помоћу лексеме лидер (енг. lead, leader – управник,

вођа, првак, лидер странке) могли бисмо рећи да је категоризација још вишег нивоа уопштавања јер испод себе не претпоставља обавезно чврсту структуру. Али прави језички пример политичко-државног устројства јесте шеф посланичке групе Српске радикалне странке Томислав Николић. Шеф (fr. chef, lat. caput глава - старшина, поглавар, заповедник) је појам вишег нивоа категоризације употребљен при именовању главне особе посланичке групе у Скупштини Србије. Посланичка група пример је за експлициту категоризацију именичког појма, односно једне врсте категоризације на вишем нивоу. Српска радикална странка назив је политичке партије која има своје представнике у Скупштини Србије (посланичка група СРС). Особа која се зове Томислав Николић претходно је по три основа именована појмовима вишег нивоа категоризације: главна особа међу посланицима једне политичке странке – по функцији, радном месту и припадништву политичке опције.

Сва три пасуса новинских текстова примери су како се представници једне исте странке у Скупштини Србије називају именима различитих нивоа категоризације. Они су *радикали*, *посланичка група Српске радикалне странке (СРС)*, потом *посланици СРС*, или само кратко *СРС*. Случај је исти и код *посланичка група СПС*, *посланици Социјалистичке партије Србије* и *социјалисти*. Ако узмемо да од ова три различита назива средњем нивоу категоризације припадају *радикали* (посланици СРС, чланови СРС, али и симпатизери политике СРС који не морају бити чланови странке), *СРС* би означавало појам уопштенијег значења, дакле вишег, надређенијег нивоа категоризације, јер претпоставља политичког субјекта са сопственим устројством у страначком систему државе, где су посланици и чланови странке само једни од представника исте, односно делови целине која их надилази.

Посланичка група СРС и *посланици СРС* јесу имена за представнике исте странке два различита нивоа општости. *Посланичка група* пример је *експлицитне категоризације именичког појма*, где се из именице *посланици* изводи њему надређен (виши) именички појам *група*, а првобитна именица *посланици* постаје одредба *посланички*. *Посланици СРС* исти су они који чине групу посланика СРС, али су сада именовани на nižем нивоу категоризације.

За лигвистичку појаву експлицитне категоризације именичких појмова пронашли смо у одабраним текстовима још примера:

пример (5)

„Приоритетни интерес *наше државе* је да се донесе буџет. Након тога, а на истој седници, имаћемо све оне тачке које смо обавезни да донесемо по Уставном закону и имаћемо све иницијативе које су дошле од опозиције“, рекао је *председник Скупштине Оливер Дулић*.

Тако ће се вероватно расправа о Косову и о неповерењу Влади на иницијативу радикала наћи тек у редовној процедури, а не на ванредној седници. Радикали, који имају 81 посланика, нису успели да прикупе још три потписа, колико им је потребно за заказивање ванредне седнице.

Дулић је, одговарајући на питање да ли ће се у парламенту гласати о гувернеру Народне банке Србије, рекао да ће ту тачку ставити на дневни ред.

Он је додао да ће, осим именовања гувернера, на дневном реду те седнице бити и избор омбудсмана, повереника за информације, као и избор Савета Државне ревизорске институције... Међутим, до краја преподневног дела седнице, те теме нису разматране јер су радикали расправљали о избегличком насељу Грмовац код Земуна, где становници имају проблеме са *електричном енергијом*.

пример (6)

Министар одбране Србије Драган Шутановац рекао је данас на војном аедродрому Лађевци, код Краљева, да ће Влада Србије боље третирати Војску. „Убеђен сам да ћемо у следећим годинама вратити поштовање и достојанство свим официрима Војске и учинити да она буде модерна, опремљена онолико колико треба нашој држави”, казао је *Шутановац* на свечаности поводом формирања 98. авијацијске базе Војске Србије.

Министар је додао да би Војска Србије требало „да буде спремна да учествује у операцијама Уједињених нација и буде гарант мира и безбедности не само у оквирима наше државе, већ и у иностранству, као и да штити интерес наших грађана и наше државе”. Према његовим речима, 28. јуна биће завршене организационе реформе у Војсци.

„То је само почетак посла који је пред нама, јер нам следи доношење низа закона попут закона о војсци, закона о одбрани, закона о службама безбедности, као и низ других *подзаконских аката*”, казао је *Шутановац*.

Министар је изразио очекивање да ће до краја године бити створена „јака законска база за јачање војске и њених *одбрамбених способности*...„

„Наше је опредељење да достигнемо стандарде у оквиру НАТО снага, да наша војска буде респектабилна као што је некада била, и да у складу са њом извршимо реформе у Министарству одбране и сведемо га на бројчано стање колико је неопходно нашој држави. То када се каже делује једноставно, али ће бити јако тешко”, рекао је *министар одбране Србије*.

Експлицитна категоризација именичких појмова учинила је да се из првобитних именичких речи *приоритет*, *подзакон*, *закон* и *одбрана* изведу њима надређени појмови *интерес*, *акта*, *база* и *способности*. Тако су овим поступком добијене одредбе *приоритетни*, *подзаконска*, *законска* и *одбрамбених*. Пример *електрична енергија* унеколико је специфичан у односу на остале. Од именице *електрика* (у значењу струје) изведен је виши појам *енергија*, и добијено *електрична енергија*. Да је у питању формални и бирократски израз говори његов синоним *струја*, који је у вези са неформалним начином изражавања јер је његово значење *електричне енергије* далеко више уврежено у свести грађана, иако она (струја) има и друга значења.

Од председника Скупштине и министра одбране очекује се да буду стручни и да звуче ауторитативно, због чега су им, како видимо, говори одређени језиком у чијој основи лежи речник високе уопштености. Нажалост, честа је последица тога слаба разумљивост за шири аудиторијум, што је, ако претпоставимо да су говори званичника намењени широј јавности, слаба препорука да ће бити

исправно схваћени и да ће политичка и свака друга порука коју шаљу стићи до оних којима је послата.

Нивое категоризација можемо уочити и у случајевима када су у питању особе које се налазе на положајима председника одређених државних институција или министра појединих ресора. Горенаведени текст пружа нам два примера: *председник Скупштине Србије и министар одбране Србије*. У првом случају особа је именована као *председник Скупштине Оливер Дулић* и са *Дулић*. Дакле, функцијом коју обавља (виши ниво) и личним именом (нижи ниво), а касније само презименом (нижи ниво). Други пример илуструје три различита нивоа категоризације особе која се појављују у тексту. На почетку неизбежно *министар одбране Србије Драган Шутановац* (случај је исти као и *председник Скупштине Оливер Дулић*), а затим на нижем нивоу *Шутановац* (два пута), потом на средњем, *министар одбране Србије* (једном) и трећи пут, најуопштеније, *министар* (два пута).

Исти новинарски поступак примећујемо и када је у питању председник државе:

пример (7)

Уставни суди Србије би после девет месеци ускоро требало да почне са радом. *Председник Борис Тадић* отпочео је консултације за избор кандидата за судије Уставног суда, а тренутно се чекају пристанци кандидата које је *Тадић* одабрао.

Забуну је јуче изазвала тврдња председника Скупштине Оливера Дулић који је рекао да је добио предлог кандидата и да ће се њихов избор наћи на дневном реду следећег ванредног заседања. Он је појаснио да се ради о 10 кандидата које предлаже *председник*, од којих посланици бирају пет, а пет именује *председник*. - Тренутно се чека пристанак кандидата које је *председник* предложио. Када се то догоди листа са именима ће бити упућена у Скупштину - кажу у *кабинету Тадића*. Упућени тврде да је вероватно да ће се листа кандидата наћи у Скупштини већ до краја недеље.

Уставни суд има 15 судија а када се изаберу две трећине, тачније њих десет, он може да почне са радом.

Дулић је објаснио и да ће избор преосталих пет судија, које треба да именује општа седница Врховног касационог суда, бити остављен за јесен.

Иначе, Скупштина Србије усвојила је јуче измене Закона о Државној ревизорској институцији. Усвојене су и допуне Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја по којима повереник има могућност покретања поступка за оцену уставности и законитости закона и других аката. Посланици су усвојили и измене Закона о заштитнику грађана (омбудсману), који није овлашћен да контролише рад Народне скупштине, председника, Владе, Уставног суда, судова и јавних тужилаштва, али за свој рад одговара Скупштини. Јуче током дана требало је да стигну предлози кандидата за омбудсмана и повереника за информације. Дулић није могао да потврди да ли ће на функцији повереника остати Родољуб Шабић.

Скупштина је утврдила и састав девет сталних делегација у међународним парламентарним институцијама.

На почетку текста стоји *председник Борис Тадић*, функција и лично име, да би се касније особа именовала само презименом (*Тадић* - нижи ниво категоризације) или само функцијом коју обавља (*председник* - виши ниво категоризације). Новина, у односу на претходне случајеве, јесте појам *кабинет* који се непосредно везује за особу *Борис Тадић*. Међутим, председник Србије јесте институција која има своја посебна тела или службе, а *кабинет*, као једно од њих, у том случају наступа у име институције председника Србије, односно као појам на нижем нивоу општости од *председник*, што он и по хијерархији јесте, али зато вишем од *Тадић*, јер је институција у бирократији већа од личности.

У наставку чланка видимо да је један он узрока бирократизације јавног језика свакако и онај када читави делови новинског текста (означени курзивом), ако не и текст у целини, дословце бивају формулисани као да су преузети из неког службеног записника институције или државног органа, односно да је категоризација самог језичког материјала на толико уопштеном нивоу (називни закона, законодавни и извршни органи, чиновничке функције, прописи, поступци, процедуре, глаголи и именице општијег значења) да обичном грађанину не преноси битну информацију, те му новински текст постаје безначајан и отуђен.

При разматрању проблема идентификације политичких актера са стано-вишта категоризације, запажамо да структура и намена новинског текста, као и број идентификација у тексту и познатост личности у јавности утичу на начине њихове идентификације.

Корпус анализираних текстова из дневних новина „Блиц“ припада рубрици политика, али су они ужематематски одређени догађајима и актерима из унутрашње политике. Можда више него текстови осталих рубрика у дневним новинама, ови текстови претпостављају минимално временско раздвајање од тренутка настанка (догађај или његово саопштење) вести коју је новинар издвојио, по критеријуму важности и актуелности, и њене реализације у облику текста у дневним новинама (објављивање вести), што је, с друге стране, наметнуло усвајање устаљених образаца по којима се такви текстови уобличавају. Чињеница да је природа информације која жели да се пренесе таква да не „трпи“ обраду, јер се саопштење преузима у изворном облику, имало је за последицу да се при читању чланака осећа „одсуство аутора“, односно извесна униформност у њиховој структури. Политичка дешавања у друштву, а затим и вести са којима се јавност упознаје путем дневних новина, постају сами себи довољни, услед чега за новински текст није више релевантно ко је извор информације (политичка странка, државни орган и њихови представници) нити ко текст уобличава – потписује (БЕТА 7, ТАНЈУГ 3, Е.Б. 1 и Н.М.Ј. 1). Зато новински чланци ове рубрике структурално и стилски у толикој мери налице један другом (бирократска униформност) да нам се чини да је код различитих бројева истих новина у питању само друго датирање догађаја и промена имена политичких актера.

Насупрот томе, у дневним новинама постоје текстови под истом рубриком који често о истим унутрашњополитичким темама говоре на другачији начин, из другачије перспективе. Такви новински текстови насловљени су „индикативним политичким коментаром“ или представљају колумну аутора који у новинама објављује одређеним данима, или му, пак, чланци излазе у зависности о важ-

ности догађаја који коментарише. На плану израза ови текстови носе изразито лични ауторски став, који је сада, при читању, постао од пресудне важности за доживљај усвојене информације. Стога им се и језик и структура битно разликују од тематски истих текстова којима се само информација жели пренети.

Речено је већ да је одлика новинског текста, којим се жели постићи примарност информације, редукација у изразу и сведеност језика на устаљене формулације. У светлу проблема којим се бавимо у раду, овоме бисмо приложили још нека запажања.

Уочено је да се начини идентификација политичких актера разликују због нивоа категоризације, што је битна карактеристика бирократског начина изражавања. Сада се поставља питање разлога таквог језичког поступка. Одговор можемо добити ако га доведемо у везу са анафоризацијом и принципом економичности.

Изабрани новински текстови који су до сада наведени показују да се политички актери могу идентификовати помоћу персоналних идентификатора (име и презиме), редукованих персоналних идентификатора (име или презиме), статусних спецификатора (председник/лидер странке, скупштине или државе, шеф посланичке групе, министар) и личних заменица. У примеру бр. 1 прва је идентификација помоћу синтагматског статусног спецификатора и персоналног идентификатора *лидер ЛДП Чедомир Јовановић* и чувари *Централног затвора Славомир Банђур* и *Новак Терзић*, а затим долази двапут редуковани персонални идентификатор *Јовановић*, уз две личне заменице *њега* и *његове*, и једанпут *Банђур* и *Терзић*. У примеру бр. 2 на почетку опет имамо синтагматски статусни спецификатор и персонални идентификатор *председник СПС Ивица Дачић*, да би уследило лична заменица *он* и двапут персонални идентификатор *Дачић*. Након спецификатора уз персонални идентификатор *председник Скупштине Оливер Дулић* и министар одбране Србије *Драган Шутановац*, у примеру бр. 5 следи персонални идентификатор *Дулић* и лична заменица *он*, а у примеру бр. 6 двапут редуковани персонални идентификатор *Шутановац* и лексички спецификатор *министар*, потом лична заменица *његовим*, да би на крају дошао синтагматски статусни спецификатор *министар одбране Србије*. Анафоризацијом се у примеру бр. 7, после почетног *председник Србије Борис Тадић*, добило *Тадић*, па *председник*, и на крају *кабинет Тадићев*, а *председник Скупштине Оливер Дулић* потом је идентификован двапут личном заменицом *он* и једанпут редукованом персоналном идентификатором *Дулић*.

Примећујемо да се број идентификација истих особа у тексту креће од 3 до 5, у зависности од дужине чланка, као и да је број начина идентификације минимално двојак. Прва идентификација политичких актера у свим је текстовима доследно истоветна - статусни спецификатор уз име и презиме - што нам говори да новински текст на почетку, и поред јавног статуса функције и личности о којима се говори - у нашим примерима у питању су политичари који су више година присутни на политичкој сцени, тако да се питање њихове препознатљивости овде не поставља, али би се, с обзиром на то да у току своје каријере политичар најчешће испуни више мандата на различитим функцијама, могла јавити недоумица око идентификације имена политичара и функције коју тренутно обавља

– дакле, читаоца, ипак, упућује на пуну информацију о политичкој функцији и имену које се доводи у везу са њом. Даље у текстовима, иако очекујемо да лична заменица (7) као основно средство анафоризације буде најзаступљенија у идентификацији личности, бележимо да је наглашенија употреба презимена као персоналног идентификатора (10), док је број лексичких/синтагматских статусних спецификатора најмањи (5).

Колико је бирократизација новинског текста специфичан феномен говори нам да је неодвојивост политичке функције и личности политичара у вези са првом идентификацијом актера у чланцима утицала и на потирање разлике у информативном потенцијалу између персоналног идентификатора и спецификатора. Једном идентификацијом примарног денотанта функцијом и именом и презименом заједно (председник Борис Тадић), на почетку текста, учињено је да даљом анафоризацијом граматичка разлика персоналног идентификатора (Борис Тадић) и спецификатора (председник) постане питање формалне употребе а не деривације исказа, односно да се персонални идентификатори и спецификатори већ на почетку налазе у истој равни прогресивне творбе исказа. Тако мотивисана анафоризација много је више одређена структуром и наменом ове врсте текстова, утолико пре када је степен зависности броја и начина идентификација политичких актера управо сразмеран принципу економичности који се у исказу жели постићи.

2.2. Декомпоновани предикат

Номинализација је употреба глаголске именице уместо одговарајућег глагола. Она је језичко и стилско средство које се може употребити у сврху економичнијег или прецизнијег израза, али може бити употребљена и тамо где јој није место. Декомпоновање предиката спада у посебан случај номинализације када се глагол замењује изразом који садржи глагол општег значења и глаголску именицу изведену од почетног глагола. Међутим, истовремено је у питању и једна врста експлицитне категоризације на нивоу вишем од основног. Овим поступком имплицира се да радњу врши институција овлашћена од стране друштва, односно да су радње именоване тако да се подразумева да свака од њих припада одређеном, друштвено установљеном систему радњи.

Корпус изабраних новинских текстова нуди нам за декомпоновани предикат следеће примере:

пример (8)

Чланови Одбора за развој и економске односе са иностранством данас су једногласно изабрали за председника Александра Влаховића из Демократске странке (ДС)... Влаховић је након избора казао да ће заједно са још неколико чланова Одбора припремити и председнику парламента *доставити предлог* измена Пословника Скупштине којима би се прецизно дефинисале надлежности Одбора...

пример (9)

...Радикали су инсистирали да се на ванредној седници расправља и о Косову и о неповерењу Влади. Социјалисти, пак, наводе да је боље да буде две седни-

це - једна о Косову, а друга о Влади. Тренутно су спремни да *дају подршку* за заказивање седнице о неповерењу Влади. Како су радикали за све или ништа, најављују да ће повући иницијативу за неповерење Влади Србије...

пример (10)

Министар је *изразио очекивање* да ће до краја године бити створена „јака законска база за јачање војске и њених одбрамбених способности... „Наше је опредељење да достигнемо стандарде у оквиру НАТО снага, да наша војска буде респектабилна као што је некада била, и да у складу са њом *извршимо реформе* у Министарству одбране и сведемо га на бројчано стање колико је неопходно нашој држави. То када се каже делује једноставно, али ће бити јак тешко”, рекао је министар одбране Србије.

пример (11)

Посланичка група Српске радикалне странке (СРС) предложила је данас Скупштини Србије да по хитном поступку усвоји Резолуцију о Аутономној покрајини Косово и Метохија... Посланици СРС предлажу да Резолуција буде донета по хитном поступку, пошто оцењују “да је очигледно да ће *доћи до признавања независности* КиМ од стране неких држава, САД пре свих, и неких међународних организација, Европске уније пре свих, што може да изазове неочекивано лоше последице по државу која ту независност дочекује неспремна”...

пример (12)

Уставни суд Србије би после девет месеци ускоро требало да почне са радом. Председник Борис Тадић отпочео је консултације за избор кандидата за судије Уставног суда, а тренутно се чекају пристанци кандидата које је Тадић одабрао. Забуну је јуче изазвала тврдња председника Скупштине Оливера Дулић који је рекао да је *добрио предлог* кандидата и да ће се њихов избор наћи на дневном реду следећег ванредног заседања.

Друштвено установљена (правно регулисана) системска (бирокупска) радња државних органа и њихових представника, именована овом врстом експлицитне категоризације на вишем нивоу јесте декомпозиција предиката по моделу: семикопулативни гл. + девербативна именица (Г, до + Г, А) – достављање предлога Одбора за развој и економске односе са иностранством (скупштинско тело) председнику парламента (носилац посебних државних овлашћења) са изменама Пословника Скупштине Србије (правни акт којим се регулише рад Скупштине) којим се прецизно дефинишу надлежности Одбора. Друга је радња давање подршке Социјалистичке партије Србије (парламентарна опозициона странка) иницијативи Српске радикалне странке (парламентарна опозициона странка) за изгласавање неповерења Влади Србије (државни орган, носилац извршне власти). Трећи и четврти пример јесу када министар одбране Србије (на челу органа државне управе) сугерише – изразити очекивање – у ком ће се правцу кретати његова политика (измени Закона о војсци Србије – скупштинска надлежност) на основу чега би требало да се изврше рефор-

ме у Министарству одбране Србије (орган државне управе). Последњи пример овог модела декомпонованог предиката јесте када председник Скупштине Србије (носилац посебних државних овлашћења) добија предлог кандидата председника Србије (институција) за чланове Уставног суда Србије (највиши судски орган државе), да би их, затим, ставио у дневни ред следећег ванредног заседања Скупштине Србије (државни орган). Модел декомпонованог предиката са девербативна имен. у генитиву с предлогом до препознајемо у новинском тексту који говори о Резолуцији о Аутономној покрајини Косово и Метохија (државно правни акт о уставом регулисаном делу државне територије) посланичке групе Српске радикалне странке (посланици СРС у државном органу – Скупштини Србије) који су упутили на хитно усвајање Скупштини Србије (државни орган) јер „је очигледно да ће доћи до признавања независности КиМ од стране неких држава“.

3. Закључак

У изради овог рада водили смо се идејом да феномен бирократизације језика у новинском тексту прикажемо у за њега неколико карактеристичних облика – *ниво категоризације именичких појмова и декомпоновани предикат*, а да при том избегнемо изрицање било каквих вредносних судова у вези са основном, *комуникацијском функцијом* језика овог јавног гласила.

Како нам овај лингвистички оглед показује, могли бисмо да закључимо да се бирократизација језика у новинском тексту остварује на следећи начин: бирократски апарат једне државе твори посебан језик специјалне намене који је у својој материји одређен лексиком својственом за именовање политичких субјеката, институција и државних органа законодавне, судске и извршне власти са њиховим телима, надлежним функцијама и чиновништвом и устаљеног система радњи који је правно прописан и установљен међу њима, након чега тај исти језик усвајају политички званичници у свом јавном обраћању. Медији, који широком аудиторијуму у својим писаним гласилима извештавају о политичким дешавањима и преносе информације битне за ову сферу друштвене делатности, усвајају начин изражавања ове области језичке употребе.

Као сваки други језик којим се жели постићи одређени ефекат код примаоца поруке и бирократски се језик, поред горенаведене природе лексичког фонда, изграђује граматичким средствима која му обезбеђују жељену својственост. Граматичке категорије *ниво категоризације именичких појмова и декомпоновани предикат* само су неке од тих средстава која су нам послужиле као референце да покажемо на којим се примерима језик новинског текста бирократизује.

Литература

- Васић, Вера (2007). Дискурсни и граматички параметри анафоризације агенса. Научни састанак слависта у Вукове дане. (у штампи)
Ивић, Павле и др. (2004). Српски језички приручник. Београд : Београдска књига. 183-192.

- Кликовац, Душка (1997). Једна стилска вежба: Говорите ли бирократски? Језик данас бр. 3. Нови Сад : Матица српска. 2-7.
- Кликовац, Душка (1998). О јавном језику (Експлицитна категоризација именичких појмова). Језик данас бр. 8. Нови Сад : Матица српска. 17-21.
- Кликовац, Душка (1999). Још о експлицитној категоризацији именичких појмова у јавном језику. Језик данас бр. 10. Нови Сад : Матица српска. 10-12.
- Кликовац, Душка (2000). О језичким и бирократским чистунцима. Језик данас бр. 11. Нови Сад : Матица српска. 14-18.
- Škiljan, Dubravko (1989). *Lingvistika svakodnevice*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.

Ivan Trifunjađić

DIE BUEROKRATISIERUNG DER SPRACHE IN DEN MEDIEN

Zusammenfassung

In dieser Studie befassen wir uns mit der Tendenz der Buerokratisierung der Sprache in den Medien – bzw. Zeitschriften. Die Forschung basierte sich auf einer Tageszeitung – *Blic*. Unter Buerokratisierung verstehen wir die Verwendung einer bestimmten Zahl von leksischen und grammatischen Einheiten.

О НЕКИМ ТЕНДЕНЦИЈАМА У ИЗБОРУ ЈЕЗИЧКИХ СРЕДСТАВА У СИТУАЦИЈИ ОБРАЋАЊА, ОСЛОВЉАВАЊА И ПОЗДРАВЉАЊА¹

*Рађено под руководством
проф. др Милорада Радовановића*

САЖЕТАК

У овом раду биће речи о успостављању односа између учесника у комуникацији у ситуацији обраћања, ословљавања и поздрављања на факултету и у основној школи – између наставног особља и студената, односно ученика. Посматрана су језичка средства која репрезентују успостављене односе, а задатак рада јесте да покаже који социалингвистички параметри имају утицаја на настанак и одржавање посматраних односа.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: социалингвистика, ословљавање, солидарност, дистанцираност, статусна разлика.

1. Увод

1.1. Међусобна условљеност друштвених и језичких појава предмет је социалингвистике већ више од пола века.² Социалингвистичка истраживања полазе од идеје да се језик испољава у различитим видовима, у зависности од тога ко се њиме служи, коме се и зашто обраћа (Ивић 1994: 262). Једно од питања које се у том смислу поставља тиче се успостављања односа између учесника у комуникацији. Ти су односи условљени различитим изванлингвистичким чиниоцима, али се изказују одговарајућим језичким средствима. Управо је ово проблем који се може означити као „граматика” друштвеног статуса.³ Наиме, говорни представник неког језика поседује језичку способност као и знање неког природног људског језика, које подразумева компетенцију кода, односно знање је-

¹ Овај рад настао је као резултат истраживања студената друге године на Одсеку за српски језик и лингвистику као део предиспитних активности из предмета Општа лингвистика 1: Појмовник и систематизације. Осим Иване Савић, која је учествовала у писању самог рада, у истраживање су били укључени: Кристина Леватић, Драгана Максимовић, Станислава Плећаш, Татјана Рашета, Сања Манојловић, Младен Бороцки, Марина Свилар, Ивана Теофанов, Вера Теофанов.

² Однос језика и друштва привлачио је пажњу лингвиста већ у деветнаестом веку као и у првој половини двадесетог века (идеје о томе налазимо код Хумболта, код представника такозване Казањске школе, у неким од основних постулата структуралне лингвистике које су поставили Де Сосир и Јакобсон, такође у оквирима антрополингвистичких и психопсихолошких истраживања, итд.), али је тек са појавом социалингвистике у другој половини двадесетог века овај однос добио свој пуни научни опис.

³ О “граматичности” друштвеног статуса писао је Милорад Радовановић у књизи *Социалингвистика* (1986).

зичког система, и *компетенцију комуникације*, односно знање употребе језика (Радовановић 1986: 149). Говорни представник, у том смислу, има способност да у оквиру говорне ситуације употребљава одговарајућа језичка средства да би исказао специфичне друштвене улоге које добијају он и остали учесници у одређеној комуникацијској ситуацији.

1.2. У српском језику постоје различита језичка средства којима се указује на односе међу комуникаторима. Ту функцију могу имати заменице, односно специфичан распоред заменица *ти* и *ви*, поздрави, односно етикете за поздрављање као и етикете за ословљавање, обраћање, евоцирање, идентификацију и сл. (Радовановић 1986: 139). Милорад Радовановић (1986) говори о три типа односа међу саговорницима који су условљени различитим изванлингвистичким параметрима какви су, на пример, узраст, степен познанства, сродство, интимност, однос подређености или надређености и сл. Тако се између учесника у комуникацију могу успоставити односи *солидарности*, *дистанцираности* и однос *статусне разлике*.

Сваки од ових односа репрезентован је одговарајућим распоредом заменица:

(а) ТИ – ТИ: симетричан распоред обично имплицира солидарност (овај однос постоји код припадника исте генерације, код учесника у истим животним ситуацијама какве су студије, војска, затвор и сл., затим код сродничких веза, код особа које припадају истој идеологији, политичкој партији, итд.);

(б) ВИ – ВИ: симетричан распоред, који обично имплицира дистанцираност, тј. формалност, официјелност, службеност и сл. (нпр. лекар – пацијент, пролазник – пролазник, судија – оптужени);

(в) ТИ – ВИ (односно ВИ – ТИ): несиметричан распоред, који упућује на разлику у друштвеном статусу међу саговорницима (нпр. одрасли – деца, шеф – подређени службеници, наставник – ученик).

Распоред поздрава скоро увек се подудара са одговарајућим распоредом заменичких облика:

1. ЗДРАВО – ЗДРАВО: однос солидарности;
2. ДОБАР ДАН – ДОБАР ДАН: однос дистанцираности;
3. ДОБАР ДАН – ЗДРАВО (ЗДРАВО – ДОБАР ДАН): показује постојање разлике у друштвеном статусу.

Задатак овога рада јесте да се покаже говорно понашање учесника у комуникацији на факултету и у основној школи у ситуацији обраћања, ословљавања и поздрављања. Основни циљ био је да се укаже на односе који се у комуникацији успостављају између професора, асистената и студената, односно наставника и ученика.⁴

⁴ Ивана Васић (1979) спровела је пре тридесетак година истраживање које се бави „граматиком” друштвеног статуса у ситуацији обраћања на факултету, у породици и у различитим другим ситуацијама, настојећи да утврди који параметри, преваходно ванјезички, утичу на успостављање односа међу учесницима у комуникацији, те самим тим и на језичка средства која они употребљавају у ситуацији обраћања.

Интересовало нас је који су то параметри који утичу на избор и употребу три посматрана језичка средства (личне заменице, поздрави и етикете за ословљавање).

Наше испитивање спроведено је у виду анкете међу студентима новосадског универзитета и међу ученицима основних школа из Пожаревца, Лесковца, Новог Сада, Вршца, Лознице и Богатића (околина). Студенти који су анкетирани имају од 20 до 26 година. То су студенти са: Филозофског, Правног, Медицинског, Пољопривредног и Природно-математичког факултета, Факултета техничких наука и студенти Више пословне школе, а који су рођени у: Новом Саду, Ужицу, Зрењанину, Пожаревцу, Зајечару, Кикинди, Суботици, Карловцу, Сремској Митровици, Шапцу, Апатину, Осијеку, Лозници, Врбасу, Сомбору. Ученици који су анкетирани имају од 11 до 16 година. Анкетирано је укупно 100 студената и 50 ученика.

2. Анализа емпиријског материјала

2.1. Резултати истраживања обраћања и ословљавања на факултету добијени помоћу анкете приказани су у табелама 1, 2 и 3.

ОБРАЋАЊЕ	ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ	
	ТИ	ВИ
студенти професорима	0%	100%
студенти асистентима	12%	88%
професори студентима	11%	89%
асистенти студентима	42%	58%

табела 1

ПОЗДРАВЉАЊЕ	ЗДРАВО	ДОБАР ДАН
студенти професорима	0%	100%
студенти асистентима	24%	76%
професори студентима	19%	81%
асистенти студентима	42%	58%

табела 2

ЕТИКЕТЕ	КОЛЕГА / КОЛЕГИНИЦА	КОЛЕГА / КОЛЕГИНИЦА +ПРЕЗИМЕ
професори студентима	90%	10%
	ПРОФЕСОР / ПРОФЕСОРИЦА	ПРОФЕСОР / ПРОФЕСОРИЦА +ПРЕЗИМЕ
студенти професорима	91%	9%

табела 3

2.1.1. Видимо да студенти у комуникацији са професорима по правилу користе заменицу *ви*, у ситуацији ословљавања својим професорима се углавном обраћају са *професоре / професорице*⁵ (91%) или поред етикете ређе додају и презиме (9%). Студенти своје професоре доследно поздрављају са *добар дан*.

Такође, већина професора у ситуацији обраћања задржава дистанцирани однос према студентима, и такође употребљава заменицу *ви* (89%) и поздрав *добар дан* (81%), а своје студенте обично ословљавају са *колега / колегинице* (90%), или додају тој етикети и презиме студента (10%).

Анализа грађе показала је, дакле, да у ситуацији обраћања, ословљавања и поздрављања између студената и професора постоји однос дистанцираности, који имплицира пре свега формалност, односно службеност ситуације. Показало се, ипак, да у 10-20% случајева тај однос има тенденцију преласка у однос који наглашава разлику у друштвеном статусу комуникатора.⁶

2.1.2. У обраћању асистентима студенти у 88% ситуација употребљавају заменицу *ви*, односно у 12% случајева употребиће заменицу *ти* и у 24% случајева поздрав *здраво*.⁷ Док се асистенти у чак 42% ситуација студентима обраћају са *ти* и поздрављају их са *здраво*.

Оно што из овога произилази јесте чињеница да у око 10-20 % случајева између студента и асистента бива успостављен однос солидарности, условљен малом старосном разликом и већим степеном блискости,⁸ а да се у релативно високом проценту случајева између њих успоставља несиметрични однос заменица и поздрава који имплицира разлике у друштвеном статусу.

Резултати анкете показују да на успостављање одговарајућег односа између ових учесника у комуникацији утичу пре свега друштвене функције, односно

⁵ Ово истраживање није обухватило анализу етикета с обзиром на пол особа у ситуацији обраћања и ословљавања.

⁶ Истраживање у којем ће испитаници бити професори и асистенти на универзитету показале који су то параметри који утичу на формирање њиховог односа према студентима у посматраним ситуацијама.

⁷ Нажалост, због грешке техничке природе подаци о томе које етикете у међусобном обраћању користе студенти и асистенти нису се нашли у овом раду.

⁸ Већи степен блискости произилази из природе рада асистената са студентима на часовима вежбања, што подразумева знатно већи степен интеракције него што је то случај на предавањима, а у питању је обично и мања добна, односно генерацијска дистанца.

статус саговорника и „службеност” ситуације, затим генерацијска припадност и степен познанства. Студенти углавном нису сигурни која језичка средства да употребе када се обраћају асистентима, а на то, како наводе у анкети, утиче расположење асистента, место сусрета (на пример, на факултету ће употребити поздрав *добар дан*, а ван факултета *здраво*), колико се дуго познају, тема разговора (ако разговор није везан за наставу употребљавање заменицу *ти*), као и то да ли су им асистенти генерацијски блиски.

Наглашавамо да би посебно занимљиво било спровести ово истраживање међу асистентима, јер би оно пружило увид и у додатне изванлингвистичке параметре који су условили овакве резултате истраживања.

2.2. Други део овог истраживања чини анализа односа који се успостављају између наставника и ученика у основној школи. Будући да се ради о веома младим испитаницима који нису погодни за обимније и компликованије анкете, анкета коју су они попуњавали није садржала питања везана за поздраве и етикете.

2.2.1. У основној школи у ситуацији обраћања осим статусне разлике, која постоји између ђака и наставника, као веома важан параметар показала се и старосна разлика, те је табела која следи нешто другачија од оне која се односи на комуникацију на факултету (табела 1).

ОБРАЋАЊЕ	ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ	
	ТИ	ВИ
ученици старијим наставницима	2%	98%
ученици млађим наставницима	25%	75%
наставници ученицима	98%	2%

табела 4

2.2.2. За разлику од факултета, наставници се својим ђацима превасходно обраћају са *ти* (98%) истичући тиме статусну и старосну разлику. Занимљиво је, међутим, како се ученици обраћају својим наставницима. Важни параметри који утичу на однос који ће успоставити са наставником јесу старосна разлика и степен блискости. Ова два параметра утичу на то да ће и у формалној ситуацији, каква школа јесте, уколико се ради о млађим наставницима према којима осећају блискост, ученици употребити заменицу *ти* у чак 25% случајева, исказујући тиме однос солидарности, док ће само 2% њих заменицу *ти* употребити и када се обрати старијем наставнику. Према старијим наставницима ученици и даље осећају однос статусне разлике.

Извесна колебања запажена су углавном у контактима информатора са наставницима у ваннаставним ситуацијама, пре свега условљена већим степеном блискости и мањом старосном разликом. Ево шта је неколико ученика у анкети о томе написало:

„Када их сретнем у граду или ван школе понекад им се обратим са *ти*.”

„Зависи колико ми дуго предају, ако ми дуже предају онда *ти*.”

3. Закључак

На самом крају можемо закључити да на факултету приликом обраћања између професора и студената постоји однос дистанцираности, што је условљено формалношћу ситуације. Овај је однос присутан и у међусобном обраћању асистената и студената, с тим да у једном броју случајева тај однос прелази у односе солидарности или статусне разлике. На ово имају утицаја, пре свега, степен блискости као и старосна разлика.

У основној школи наглашен је однос статусне разлике између наставника и ученика, али је и ту у већем проценту присутан однос солидарности, успостављен између ученика и млађих наставника према којима осећају бискост.

Ово истраживање требало би да пружи увид у актуелно стање једног дома на употребе савременог српског језика, чиме се доприноси праћењу тенденција значајних за компетенцију комуникације говорника српског језика.

Литература

- Ivić, Milka (1994). *Pravci u lingvistici*. Biblioteka XX vek. Beograd: Slovoğraf.
- Vasić, Ivona (1979). Govorno ponašanje predstavnika savremenog srpskohrvatskog jezika u situaciji obraćanja. *Прилози проучавању језика* 15. Нови сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду. 57-70.
- Радовановић, Милорад (1986²). *Социолингвистика*. Нови Сад: Дневник / Књижевна заједница Новог Сада.

Nataša Kiš and Ivana Savić

SOME TENDENCIES CONCERNING LANGUAGE BEHAVIOUR IN THE SITUATION OF ADDRESSING AND GREETING

S u m m a r y

This paper deals with the problem of establishing the relationship between communicators in the situation of addressing at the faculty and primary school educational level. The main aim was to show which of the three presupposed types of relationship (solidarity, formality and different social status) would be established between professors, teaching assistants and teachers, on one side – students and school children, on the other side.

ШТА ЈЕ ДИКЦИЈА?

*Рађено под руководством
проф. др Љиљане Суботић*

САЖЕТАК

Предмет рада – дефинисање термина *дикција*. У раду се наводи порекло и значење лексеме *дикција*, такође, критички су изложене дефиниције из релевантне речничке литературе. Посматра се однос формалног плана исказа и садржајног, унутрашњег плана. Утврђује се који су елементи битни за реализацију формалног, површинског плана. У закључку рада, на основу раније изнетих ставова, дато је одређење термина. Дефиниција изнета на крају представља једно виђење овог проблема, она може да послужи лингвистима и уметницима при будућим експерименталним испитивањима и теоријским разматрањима.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: дикција, стил, ортоепија, формални план исказа, садржај поруке.

1. Увод

Један број речи стандардног српског језика представљају и интернационализми. У раду *О утицају радија, телевизије и других новинарских служби на језичку културу*, Митар Пешикан каже: „Важна је културна тековина данашњег света постојање интернационалне, готово свејезичке терминологије за многе појмове, и присуство те терминологије код нас доприноси свестранијим могућностима нашег језика” (Пешикан 1976: 72). Својим фонетским обликом, већина ових речи поштује строга правила распореда фонема у српском и правила новоштокавске дистрибуције акцената (истина, ово последње није тако доследно спроведено). Највећи део интернационалне лексике представља научна терминологија. Након прилагођавања фонетском лику српског језика, овако преузете термине морамо и дефинисати. Они појмови чији облик и садржај нису јасно дефинисани – у науци представљају ‘камен спотицања’. Овакви термини су и свачији и ничији – сви осећају да имају право да их користе, у значењу које им одговара, а, опет, будући да нису ничији – о овим терминима нико се не стара нити их узима у ‘заштиту’ када их неко погрешно употреби. Један од недефинисаних, или, боље речено, недовољно дефинисаних термина јесте и *дикција*. У раду ћу показати како се овај појам дефинише у нашој, или, тачније, у лингвистичкој литератури на српском језику. Након критички изнетих дефиниција других аутора, даћу своје виђење овог проблема.

2. Порекло и значење термина *дикција*

Прво ћемо погледати које је порекло ове речи. Како налазимо у *Online Etymology Dictionary*, лексема води порекло од новолатинског **dictio** (говорити, израз, реч), при чему је **dic-** основа глагола **dicere** и значи 'говорити, рећи, казати'. Облик је повезан и са глаголом **dicare**, са значењем 'прогласити, посветити', а изведен је од праиндоевропске основе ***deik-** што значи 'истакнути' (dictionary.reference.com/browse/diction).

Рикард Симеон у *Енциклопедијском рјечнику лингвистичких назива* наводи да је дикција „начин говора, излагања и изражавања; начин изговора ријечи, реченица, гласова и слогова у говору, пјевању и декламацији; избор употреба и начин изговора ријечи; начин интонације, интонација; дикција може бити јасна или нејасна; у пјесничком језику – посебан начин пјесничког говора по којему се један пјесник разликује од других” (Симеон 1969: 242–243). Као што видимо, Симеон под појмом дикција подразумева две ствари:

- (1) Начин говора, односно изговора гласова, слогова, речи, реченица. Начин интонације, који, такође, припада области говора. Овај 'начин изговора' не мора да се односи само на говорење, већ и на певање и декламацију, која по Симеону не спада у говор.
- (2) Избор речи. Након објашњења дикције у песничком језику, постаје јасно да Симеон под овим појмом подразумева особен песнички језик, односно – стил.

Оно што је проблематично у првој одредници појма дикција јесте сама синтагма 'начин говора'.¹ Симеон нигде не спомиње *какав* је то начин говора (нпр. артифицијелан, природан...), односно начин *каквог* говора (нпр. узвишеног, јасног, прецизног...). Дакле, како именица *начин* није дефинисана никаквим придевом, произилази да дикција не представља неки одређени, већ сваки начин говора, из чега следи – *дикција је говор*. Ово нипошто није поједностављивање Симеонове дефиниције, већ право значење његовог појма 'начин говора'. Аутор говори и о *изговору гласова*, што имплицира да се под дикцијом подразумева артикулација. Управо је ово најчешће значење појма у колоквијалном говору, али, исто тако, и у неким научним радовима (проф. Љиљана Суботић у књизи *Ортоепска и ортографска норма стандардног српског језика* даје кратко објашњење појма дикција: „пажљиво и јасно изговарање гласова” (Суботић 2005: 23); више о поимању дикције као артикулације види ниже). Уколико под дикцијом подразумевамо артикулацију, јасно је да под *добром дикцијом* подразумевамо добру артикулацију, односно јасан и прецизан изговор, што су, најчешће, одлике правилног изговора, односно ортоепије.² Ортоепија је, такође, најчешће

¹ Сличну одредницу налазимо и у Речнику Матице српске: „начин усменог изражавања”.

² Ортоепија се дефинише као „свеукупност изговорних норми (националног) стандардног језика која обавезује чување једнообразности његове гласовне структуре и део је науке о језику која проучава изговорне норме” (Суботић 2005: 20). Ипак, наша изговорна норма није, нити је икада била, нити може бити постављена тако прецизно и једнозначно као норма којом се дефинише употреба писаног језика. Говорећи о примерима неизједначених фонемама /д/ и /т/ у сандхију, Јурај Баκραн, аутор обим-

одређење овог појма како у неформалном говору тако и у стручним радовима (види ниже).

Под другом одредницом Симеон подразумева избор речи, односно стил. Овакво поимање је потпуно сагласно са тумачењем које овај појам има у англо-саксонској лингвистичкој литератури. У *Random House Unabridged Dictionary* налазимо да је дикција „стил говорења или писања, зависан од избора речи”, као друго значење наведено је „акценат, [...] интонација, лични начин говора, [...] изговор” (*Dictionary.com Unabridged* (v 1.1)).

Енциклопедијски речник модерне лингвистике Дејвида Кристала не обрађује појам дикција. С друге стране, у *Речнику књижевних термина* налазимо веома исцрпну дефиницију и на њеном приказу ћемо се задржати. Аутор одреднице, проф. Жарко Ружић, под првим значењем наводи: „начин састављања песничког текста према неком избору и распореду речи”, а затим се читалац упућује на одредницу *песнички језик*. У објашњењу се додаје да је песничка дикција „схваћена у смислу Аристотеловог чувеног појма *λέξις*, који је превођен као 'дикција', 'елокуција', 'стил', 'дискурс', 'говор'”. Веома је значајно да аутор наводи да и „тако схваћена, као песнички дискурс, *δ.* унеколико условљава и начин говорења текста”. Објашњење је слично Симеоновом и у складу је са цитираном дефиницијом из западне речничке литературе. Новина у овој дефиницији свакако је успостављање везе између избора речи и начина говора, односно – начин говора је условљен садржајем онога што се говори. Проф. Ружић додаје да се под начином говора често „у најновије време подразумева *артикулација* у говорном ланцу како гласова и осталих сегмената текста, тако и изговор фактора прозодије [...] којима неки додају и ритам”. Како читамо даље „Обично се за добру *δ.* каже да подразумева правилност, разговетност и јасноћу, дакле беспрекорност изговора. Понекад се из појма *δ.* издваја 'правилност' као појам којим се бави ортоегија (= ортофонија).” Ипак, аутор непотребно усложњава опис говорећи да је за предавање дикције и технике говора неопходно „познавање фонијатрије и ларингологије”.³ Говорећи о дикцији стиха, проф Ружић даје веома исцрпан опис: „Позоришна *δ.*, која обухвата и *δ.* драмског стиха, представља

не студије *Звучна слика хрватског говора*, јасно каже да је та варијанта допуштена „али се доима преартикулираном – извјештаченом (експлицитни критерији за 'ступањ стандардности' изговора не постоје па је то просудба аутора)” (Бакран 1996: 176). Нешто даље у књизи, аутор даје прецизно тумачење: „Један од принципа стандардног изговора умјерено је поштивање економизирања артикулацијских покрета. У случају кад се инсистира на досљедном артикулирању 'цјелих' фонема, на начин како се изговарају у неком другачијем фонетском контексту, на примјер у цитирајућем облику, настаје хиперартикулација. То је заправо неговорно понашање које може произвести нове, случајне акустичке слике које настају због несклада и неуобичајеног слиједа говорних покрета због покушаја неприродног начина изговарања у којем се не поштују артикулацијске законитости и навике.” (Бакран 1996: 219). Дакле, правилан изговор (ортоегија) не подразумева онај степен прецизности изговора којим би био нарушен степен економисања артикулационим покретима природног говора, односно – хиперартикулацију не можемо подвести под правилан говор, ортоегију.

³ Разуме се да су основна знања о физиолошким процесима који леже у основи респирације и фонације неопходна свакоме ко се бави дикцијом, али нерално би било тражити од језичког стручњака познавање сложене науке, хируршке дисциплине – ларингологије, односно њене субспецијалистичке области – фонијатрије (исто тако, поред фонијатрије и ларингологије, аутор је могао додати и 'познавање неурологије', као и осталих блиско повезаних медицинских грана).

посебну вештину говорења уметничког текста. Од глумца се очекује култивисан глас, изванредна чујност, разумљивост и изражајност, уз смисао за нијансирање интонације и интензитета у говорењу текста. То је област 'сценског говора', која зависи и од жанра, затим књижевног и сценског поступка. У вези с тим у историји позоришта запажена су у основи два облика таквог говора, који се свode на 'реалистичност' и 'артистичност'." (*Речник књижевних термина* 1985: 125). Издвојићемо најзначајније црте овог описа:

- (1) Дикција је вештина;
- (2) Култивисан глас, чујност, разумљивост, интонација и интензитет – све су ово елементи говора и представљају заједничку област интересовања и дикције и технике гласа;
- (3) Дикција је зависна од жанра (што произилази и из ранијег описа дикције као стила), међутим, веома важно, дикција је зависна и од сценског поступка;
- (4) Од глумаца се очекује „смисао за нијансирање...”. С обзиром на то да је смисао за нешто исто што и способност за нешто, односно – таленат, још једном се потврђује став о дикцији као вештини, тј, уметности.

Да бисмо избегли непотребна понављања, све ћемо ове тачке критички размотрити при давању завршне дефиниције.

Многи наши лингвисти указивали су на актуелне проблеме говорне културе (Александар Белић: *Позоришни језик и Још неколико речи о нашем позоришном језику*; Михаило Стевановић: *Радио-телевизија и језик*; Асим Пецо: *Неки проблеми савремене језичке културе*; Митар Пешикан: *О утицају радија, телевизије и других новинарских служби на језичку културу*). Сви наведени радови нуде мноштво (често веома сличних) примера који показују како се у свакодневном говору нарушава ортоепска норма и спушта ниво језичке културе. Иако се у радовима аутори баве најважнијим елементима говора (акценатска исправност, прецизност артикулације, ортоегија), који су, као што смо видели, основа свих поимања термина дикција, ни један рад не даје дефиницију овог појма и због тога се нећемо задржавати на њиховом детаљнијем приказу. Међутим, сасвим је друга ствар када је у питању рад *Дикција* Александра Белића и зато ћемо га детаљно анализирати.

3. Белићево поимање дикције

Сјајном научном анализом врсни познавалац историје и природе српског језика, А. Белић, набраја и описује најважније елементе дикције. Како читав рад није велик, претпостављам да је Белић дао само скицу, 'кроки' теоријске анализе дикције и поставио основу за нека будућа разматрања. Нажалост, намеће се утисак да аутор није био упознат са теоријом глуме Станиславског⁴ (реалистичним

⁴ Константин Сергејевич Станиславски (1863–1938), руски глумац, позоришни редитељ, театролог, позоришни педагог. Заједно са Владимиром Немировичем-Данченком, Станиславски је основао Художествени театар у Москви као и чувени Студио – школу глуме. Аутор је бројних књига, значајних за образовање глумаца, редитеља и оперских уметника: *Систем, Припрема глумца*,

приступом глуми), па поједини сегменти рада губе на значају, или су чак потпуно погрешно постављени и нетачни. Кренућемо редом.

На самом почетку рада, док говори о Позоришној школи која тек треба да се отвори, аутор каже: „у којој ће [Позоришној школи] свакако правилни изговор, правилни говор и дикција бити једни од главних предмета” – из чега је потпуно јасно да Белић под дикцијом не подразумева само правилан изговор, напротив, правилан изговор је посебна област, баш као и дикција. Ово је још јасније речено у Белићевом раду *Позоришни језик*: „Ја не велим да није било међу уметницима нашим, нашим глумцима и глумицама, људи који су имали не само одличну дикцију и глуму, него и врло добар или одличан изговор” (Белић 1934: 67).

Аутор под дикцијом не подразумева избор речи, начин излагања, стил, већ појам везује искључиво за говор – „Добра дикција и добар књижевни језик – то су две различите ствари. Још неки људи који јавно говоре и дотерају до правилног књижевног језика, али их мало има који имају добру дикцију.”. Слично Симеону, и А. Белић прави разлику између дикције при говорењу „прозним језиком” и дикције при читању стихова (при чему је ова друга захтевнија).

У трећем пасусу А. Белић описује суштину овог појма: „У дикцији, начину како се што у говору, у реченици наглашује, каква се врста тонских модулација употребљава, какав се карактер гласу и целокупном говору даје, где се стаје и колико се стаје, где се глас нагло или поступно диже или спушта итд. итд. – велики је део тајне како ће се слушаоцима учинити разумљивим оно што говоримо.”. За разлику од других лингвиста који су дали дефиницију дикције, Белић не говори о сегментним јединицама језика – фонемама, односно о њиховом изговору – изговору гласова/фонова⁵. Он не говори ни о супraseгментним јединицама језика које се остварују у оквиру једне (фонолошке) речи. Александар Белић говори о оним надсегментним јединицама, тј. елементима прозодије који се остварују на нивоу реченице – о реченичном нагласку (тзв. логичком акценту), интонацији, интензитету, паузи, а овом списку слободно можемо додати и јунктуру, схваћену као фонетско гранично обележје којим се разграничавају граматичке јединице, у овом случају, речи или клаузе. Све набројане јединице представљају елементе формалног плана исказа и имају један циљ – омогућавају слушаоцу да разуме смисао поруке, тј. унутрашње значење.⁶

Грађење лика и аутобиографије Мој живот у уметности. Основа његовог Система јесте да глумац створи реалан карактер на сцени тј. да ‘живи живот лика’. Увођењем појмова *радња*, *емоционално памћење*, *ја у датим околностима*, *концентрација пажње*, *машта*, *мотивација* и др., али и развијањем посебних техника, значајно унапредио позоришну уметност.

⁵ Фонеме су апстрактне категорије које се на звучном плану остварују гласовима. У фонологији, *фон* је општи фонолошки назив за глас.

⁶ Значајне радове из области акцентологије, реченичне интонације, описа фонетске природе наших акцената и различитих типова реченица дала је Јелица Јокановић-Михајлов. Прецизном анализом, увек заснованом на конкретним истраживањима, ауторка закључује да се сегментацијом формалног плана исказа долази до јединица: *фраза*, *ритмичка група* или *говорни такт*, *фонетска реч*, *слог* и *глас*, док сегментацијом нивоа којем је у основи садржај, долазимо до јединица: *реченица*, *синтагма*, *реч*, *морфема*. Јокановић-Михајлов истиче да „јединице првог наведеног низа функционису у односу на јединице другог низа као њихова реализација у говору и са њима се при томе делимично поклапају” (Јокановић-Михајлов 2003: 22). У раду *Прозодијска средства у органи-*

У наставку рада, Белић говори о разлици између написаног и изговореног текста. У писаном тексту интерпункција замењује дикцију, при чему „она [дикција] мора бити логичка, да читалац тачно осети како је и шта је писац мислио”. При говорној реализацији написаног „унутрашњи смисао целине мора бити тако подељен на делове који се изговарају – да све то представља складну целину”. Аутор додаје: „Све то има да повеже и да држи у целини дикција. Она мора бити психолошка. Зато се не може говорити неки текст по интерпункцији удешеној за читање. То не значи да се дикција не може слагати са интерпункцијом; напротив, то бива често. Али се не може интерпункција каквог текста написаног за читање узети као база, као основица говорног текста у потпуности. Интерпункција је логичка, а дикција – психолошка.”. Иако дефиниција 'дикција је психолошка' није довољно јасна, не могу да се сложим са закључком који износи Белић. Интерпункција, односно, правописни знаци представљају средства којима се користимо при једном врло упрошћеном виду фонетске транскрипције. Правила којима се прописује употреба правописних знакова и сами симболи којима се они означавају морају бити свима разумљиви, приступачни, али и сврсисходни, како онима који су језички стручњаци тако и онима чија су знања о језику много мања. Ипак, ни правописни знаци ни правила не смеју бити толико упрошћени да би њиховом употребом садржај текста читаоцу остао нејасан, а поготово не смеју бити такви да доведу читаоца у недоумицу или да му сугеришу погрешно значење. У случајевима када и поред употребе правописних знакова и правила смисао текста и даље остаје нејасан, ортографска норма допушта употребу посебних знакова, који ће помоћи да се смисао написаног правилно схвати. Према томе, интерпункција, као један од елемената упрошћеног фонетског записа, служи да пренесе праву идеју аутора текста, баш као што и дикција, на формалном плану исказа, преноси смисао изговореног. Наравно, потпуно је јасно да ограничен број средстава којима се служи интерпункција и бесконачан број могућности које настају комбинацијом прозодијских елемената (тона, интензитета, трајања) никако нису компатибилни. Јасно је и да скупови састављени од хомографа на формалном плану исказа, коришћењем прозодијских средстава, добијају прави смисао. Без обзира на то што су дикцијска средства богатија и прецизнија, у њиховој основи, мотивисаности, увек налазимо прецизна правила интерпункције.⁷

зацији дискурса, ауторка наводи: „једно од најефикаснијих прозодијских средстава за обликовање како мањих целина, синтагми и реченица, тако и низова реченица и исказа јесте сегментација континуалног низа”, издавање ових сегмената, или појединих речи у сегменту „постиже се различитим средствима, обично паузама или преласком у други тонски регистар, понекад променом темпа или интензитета” (Јокановић-Михајлов 1991: 120–121). Све елементе којима се обликује формални план исказа и које у својој дефиницији даје А. Белић, Јелица Јокановић-Михајлов наводи на основу конкретних истраживања и теоријских разматрања.

⁷ Ево шта о односу дикције и интерпункције налазимо у Правопису: „Осмишљена рашчлањеност усменог говора постиже се најпре тиме што појмовне речи имају свој лексички нагласак (акцент), а јасност реченице осигурава се дикцијом (тј. интонацијом и ритмом): дизањем и спуштањем гласа, краћим или подужим застанцима (паузама) и реченичним нагласком (посебним наглашавањем појединих делова говора). – Осмишљеност и јасност писане речи постиже се правописним поступком. У писаној речи на смисаону рашчлањеност казивања, као и на односе и одлике његових саставница (делова, елемената) указује се *правописним знацима или интерпункцијом*.” (Пешикан 2000: 108).

У наставку рада, у ком користи примере из глумачког живота, Белић нејасно и термилошки нетачно објашњава поједине сегменте интерпретације (који су, по њему, битни за дефинисање дикције). Аутор сматра да дикција мора бити природна, а ослонац за овакво тврђење налази у Хорацијевој *Поетској вештини*. Из примера „ако желе [глумци] да слушаоци плачу, морају плакати и сами, а ако желе да се смеју – морају се и сами смејати” произилази Хорацијев став да глумци морају да проживе све емоције које проживљава лик који тумаче, односно, морају да живе живот лика у датим околностима, како ће то две хиљаде година касније дефинисати Станиславски. Тако проживљен лик на сцени може, али не мора, бити природан. Међутим, сама природност на сцени не значи да је одређени лик представљен реалистично. Наводећи анекдоту по којој је велики Шаљопин 'омануо' код публике (у одређеној сцени је био природан, али у потпуној супротности са емоцијама и карактером лика који је тумачио), Белић још једном, потпуно недоследно, потврђује свој раније поменути став.

Аутор закључује да „не може бити једне врсте или једнога типа дикције”. По њему „дикција зависи ода самога дела, његове садржине, његова рода, целокупног схватања књижевног дела”. Неколико пута изнети став „дикција мора бити природна” Белић овако образлаже: „То значи, она мора одговарати природи књижевног дела. То не значи да онај ко говори или чита какав текст – треба да га чита својим обичним, природним начином.”

Да разлучимо:

(1) под 'природношћу' А. Белић подразумева онај начин говора који одговара садржају који се презентује, односно, формални, површински план исказа реализован тако да потпуно одговара унутрашњем, садржинском плану;

(2) закључком да онај ко говори не треба то да чини својим природним начином, аутор, прилично невешто, покушава да укаже на разлику између онога што је у глумачко–редитељској пракси познато под изразом 'приватност на сцени'⁸ и онога што подводимо под 'глумачка игра која верно одговара захтевима лика и целокупног дела'.

Детаљном анализом рада *Дикција*, Александра Белића, никако нисам хтео да умањим допринос који је један од наших највећих лингвиста дао дефинисањем овог појма, важног како у лингвистици тако и у глумачкој уметности. Циљ ми је био да размотрим основне ауторове поставке и искористим их при стварању једне нове дефиниције.

4. Елементи дикције

Пре него што пређем на дефинисање самог појма, позабавићу се теоријским оквирима овог проблема. Уколико дикцију не посматрамо као 'избор речи, песнички стил, начин излагања писаног текста', дакле, ако дикцију не посматрамо

⁸ Када се у глумачко–редитељској пракси каже да је глумац 'приватан на сцени' мисли се на то да он, поред захтева које пред њега поставља конкретан лик који тумачи, поред свих датости (околности датих текстом и/или конкретном редитељском поставком), не игра оно што му је задатак, већ наступа (говори, игра, пева) онако како би се понашао и како се понаша у свом приватном животу (тј. онда кад није на сцени).

као нешто што се остварује у писаном језику, већ као нешто што се односи на говорни језик, односно говор – који су то елементи који је чине?

Лингвисти праве разлику између неговорних и говорних звукова, односно, између 'произвођења звукова говорним органима' и 'произвођења говорних звукова'. Јурај Бакран објашњава: „Смијех, плач, зијевање, фучкање (sic!) и сличне врсте гласања нису говорни звукови. Тако и дјечје гласање тек постепено постаје говорно.”. Аутор додаје да се певање може сврстати негде између неговорног и говорног звука, у зависности од стила и начина (оперско певање је најмање говорно, рецитативи су много говорнији). У продужетку налазимо: „Оваква дистинкција не може се оправдати акустичким критеријима. Говорни и неговорни звук акустички могу бити врло слични. Говорни звук настаје тек онда кад говорник жели нешто рећи, односно кад почиње функционирати језик.” (Бакран 1996: 20). Разуме се, о језику можемо говорити тек при појави артикулисаног говора. За илустрацију ове поставке послужиће пример из драмске књижевности. У чувеној драми *Сирано де Брежерак* Едмона Ростана, у напетој сцени другог чина, лепа Роксана превија рану свом рођаку Сирану и у разговору му открива ко је тај који је завео њено срце. Сирано, који је већ дуги низ година заљубљен у Роксану и вешто то скрива, са великим узбуђењем слуша причу уверен да ће чути своје име. Подсетићемо се да је читава драма писана у александринцу – симетричном стиху од дванаест слогова са цезуром иза шестог (ритам стиха се обезбеђује управо подједнаким бројем слогова и сталним местом цезуре). Драматуршки врхунац сцене, део у ком Роксана открива низ веома битних детаља о свом вољеном, Ростан пресеца са чак осам Сиранових реплика. Сирано сваки пут, што због наводних болова које му причињава рана, што због велике узбуђености и нестрпљивости, Роксанину причу прекида истом репликом – „А”. Јасно је да је изврстан писац попут Ростана лако могао ставити у тексту дидаскалија опис Сиранових реакција. Међутим, дајући текст Сирану, тј. убацујући ове реплике, писац постиже напетост у сцени, а уједно чува ритмички образац александринца. Било који узвик који би Сирано произвео – и поред тога што не преноси никакву семантичку информацију, па чак и поред тога што као узвик нема прву и другу језичку артикулацију, односно, не припада артикулисаном људском говору, у ствари, језику – представља звучни сигнал и помаже одржавању ритма стиха попут сваког другог једносложног сегментабилног говорног сигнала (*a* узетог као везник или нпр. других лексема типа *од, на, јер, маст, страст...*). Када се ова сцена изводи у позоришту, глумци ово „а” замењују најразличитијом скалом гласова: [y], [o], [ə], [мə], [нə]... Наравно да није ни битно шта ће глумац изговорити у конкретној представи докле год уверљиво дочарава Сиранову узбуђеност и док чува задати ритмички образац, тј. докле год производи један говорни сигнал, био он представљен слогом (самим тим он припада артикулисаном људском говору, односно – језику) био он произведен говорним органима али тако да не представља артикулисани глас.

Замислимо сада да анализирамо дикцију у овако изговореној и одиграној сцени између Роксане и Сирана. Анализирајући дикцију, посматрамо, у ствари, све оне елементе формалног плана који су помогли да се пренесе унутрашњи, садржински слој. Јасно је да из формалног плана не можемо избацити наведене

Сиранове уздахе без обзира на то што они, као што смо видели из раније помињане дихотомије и Бакрановог описа, не припадају артикулисаном сегментбилном говору, већ представљају само звукове произведене говорним органима. Закључујемо: преношење смисла спољним, површинским, формалним средствима може да буде остварено свим звуковима који су произведени говорним органима, без обзира на то да ли ти звукови припадају артикулисаном говору или не.

Формални, површински план исказа остварује се кроз говор. За разлику од неких лингвистичких појмова који представљају апстрактне категорије, говор спада у реалије. Говор се остварује кроз фонацију, звучање, што значи да при дефинисању елемената битних за говор ми, у ствари, описујемо и физичку страну звука. Тако, на пример, фонације нема без респирације. Само енергија ваздуха који се креће кроз артикулатор омогућава настајање звука. Правилним протоком ваздуха ствара се основа за стандардну, друштвено прихватљиву и разумљиву реализацију фонема. И правилна техника дисања, међутим, подједнако је битна у човековој говорној активности. Она омогућава да се не заморимо приликом говора, дозвољава да економисамо количином ваздуха који имамо у плућима и онда свесно, циљано правимо паузе ради новог удаха, односно, говор организујемо у ритмичко-изговорне целине онако како желимо и осећамо, а не онако како нам то дозвољава количина ваздуха којом располажемо.⁹ Дисање, међутим, утиче и на квалитет гласа који се производи. Да би формални план био што боље остварен, поред добре технике дисања, потребан је и импостиран глас.¹⁰

Поред добре технике дисања и импостације, које су битне за реализацију свих звукова произведених говорним органима, за реализацију и правилно организовање звукова говора битни су и следећи елементи. То је јасна и правилна артикулација која омогућава изговор фонова (алопфона) који у конкретном гласовном окружењу представљају једину дозвољену или једну од дозвољених реализација конкретне фонеме. Поред ових, сегментних јединица говора, формални план исказа зависи и од реализације и организације прозодијских карактеристика које се остварују на супрасегментном нивоу, а узимају учешћа при реализацији фонолошких речи као и већих јединица формалног плана: говорног такта и фразе¹¹. У прозодијске карактеристике спадају: висина тона, интензитет и трајање.¹² Иако се за описивање јединица које се реализују на супрасегментном

⁹ Разуме се, капацитет плућа је константа независна од наше технике дисања. Правилно дисање, с друге стране, омогућава боље економисање ваздухом. Према неким ауторима, правилна техника дисања (косто-абдоминално дисање) доприноси постепеном повећању капацитета плућа (Грујић-Еренрајх 1995: 36).

¹⁰ У књизи *Вокално образовање глумца* Љиљана Грујић-Еренрајх овако објашњава импостацију: „Поставити или импостирати глас није ништа друго до кроз најповољнији положај фонаторног апарата остварити тон одређеног квалитета, боје и сонорности [...] То је процес, како га многи вокални педагози називају, 'освешћавања' тона у фонаторним органима, или, другим речима, процес стављања под контролу свести средстава за продукцију гласа.” (Грујић-Еренрајх 1995: 40).

¹¹ Види фусноту бр. 6.

¹² Говорећи о језичкој функцији прозодијских појава, Павле Ивић каже: „1) Оне играју одлучну улогу у области реченичне интонације; 2) Оне служе да обележе поделу исказа на речи или синтаксичке групе, олакшавајући тиме вербалну комуникацију; 3) Оне могу бити дистинктивир на плану

нивоу, и које долазе до изражаја при организацији оних делова формалног плана који су већи од фонолошке речи користе и појмови: пауза, јунктура, логички акценат – сви они се остварују различитим комбинацијама већ наведених прозодијских карактеристика и све их је могуће описати коришћењем три наведена појма. Како наводи проф. Љиљана Суботић, нормативном реализацијом сегментних јединица (фонема) и супрасегментних јединица (акценат и интонација) бави се ортоегија (Суботић 2005: 20). Када су у питању сегментне јединице, најпрецизнији опис могућих и дозвољених реализација фонема налазимо у универзитетским уџбеницима и бројним радовима који се баве фонологијом стандардног српског језика. Прозодијска норма представља скуп правила којима се прописује природа оног дела речи који је (тоном, интензитетом или трајањем) наглашенији у односу на остале делове, односно, скуп правила којима се дефинише природа акцената и дужина; принципи њихове дистрибуције; и специфична правила којима се одређује тачан акценат (или, у случајевима дублета и триплета, тачни акценти) и присуство или одсуство дужина за сваку акцентогену¹³ реч српског језика у основном или изведеном облику. Граматике и језички приручници дају опис фонетске природе наших акцената. Међутим, како су многа испитивања показала, акценти немају исту реализацију у свим деловима српске језичке територије. Граматике и речничка литература прописују и акценат речи у основном или изведеном облику. Иако су испитивања показала да се при обликовању одређених реченичних структура елементи прозодије организују у карактеристичне мелодијско-ритмичке обрасце,¹⁴ ова област и даље није дефинисана ортоепском нормом. Дакле, основу формалног плана на којој ће се реализовати значење поруке могу да чине само они *звукови произведени говорним органима* у чијој су реализацији и организацији учествовали сви наведени елементи говора (под условом да су правилно спроведени (правилан косто-абдоминални удисај и издисај, правилно импостиран глас), односно – ако су у складу са ортоепском нормом (изговор фонема, акценти)).

фонологије речи.” (Ивић 1998: 155).

¹³ Акцентогене, ортотоничне речи не носе увек акценат, тј. некад могу да буду неакцентоване јер акценат носи реч која иначе спада у групу атоничних речи. Атоне речи које могу да понесу акценат спадају у групу проклитика и то су предлози, везници или речца *не*, у изузетним случајевима у реченици се јавља акцентована и енклитика – увек под утицајем снажног реченичног, логичког акцента или емфазе.

¹⁴ У раду *О интонационој компоненти асиндетских реченица*, Јелица Јокановић-Михајлов каже: „Постоје карактеристични мелодијско-ритмички обрасци који кореспондирају са синтаксичким структурама у којима се варирају основни параметри ових конфигурација: тон, интензитет и време. Ово варирање је у директној зависности од семантичког плана исказа и тачан је индикатор свих његових измена”. У закључку испитивања, ауторка даје коментар: „Чињеница да се поједини модели, који се углавном везују за мање-више сродне реченичне типове, могу реализовати и ван њих, као и то што су практично сви елементи интонационе структуре замењиви онда када за тиме постоји потреба, говоре да у интонацији постоје конфигурације предодређене за преношење појединих семантичких вредности, али да исто тако многе од њих саопштавају и информације општијег карактера [...] што све упозорава на то да не треба у уоченим мелодијским, интензитетским и темпоралним карактеристикама говора једнострано и поједностављено препознавати директне (и фиксне) корелате значењских исказа.” (Јокановић-Михајлов 2003: 35–44).

Илустрације ради, погледајмо једну реченицу из Софоклове драме *Антигона*. У познатој сцени, Креонт напада Антигону која је, супротно његовој наредби, покопала свог мртвог брата Полиника. Замислимо сада да у напетост сцени после Креонтовог издирања: „Ал', душман никад, ни кад умре, није драг" глумица која игра Антигону каже нешто што бисмо фонетски транскрибовали као [з а љ у б а в н е з а м р ж њ у ј а с а м р о ђ е н а], или да једноличним интензитетом, уравњеном интонацијом и уједначеним ритмом изговори [за љу бав не за мрж њу ја сам ро ђе на], или пак да реплику изговори на следећи начин: *За љубав? Не? За мржњу? Ја сам рођена?* – попут особе која пати од амнезије и која не може да се сети разлога због кога је рођена, а затим се изненади кад схвати да је уопште рођена. Додатно би нас збунило када би глумац који игра Креонта, слично својој претходној реплици, бесно изјавио: „Кад мораш љубит, љуби доле обадва, а ја док живим, неће жена владати!“. Колико год да је Антигониној реплици глумица изговорила артикулисано, јасно, акценатски исправно – ни један од горе наведених начина не би нас задовољио као слушаоце, односно гледаоце представе. Сваки од начина учинио би да реплика штрчи из ткива представе – она се не би уклапала у поставку комада, била би у супротности са поставком лика, нарушавала би наш доживљај онога што Креонт говори (нпр. почели бисмо да се питамо зашто је Креонт тако бесан када прича са девојком која је недовољно ментално развијена и која није у стању да склапа читава реченице, већ изговара гласове које некад поимамо као делове одређених речи, а некад не, итд.). Када бисмо били у улози слушалаца односно гледалаца ове сцене, нас би задовољио само онај исказ који нам не би нарушио илузију да се налазимо у одајама краљевског двора (а не у позоришној сали), да пред нама стоји млада, несрећна Антигона (а не глумица), да је сурови владар који виче Креонт (а не глумичин партнер), итд. Исказ мора бити тако организован да одговара редитељевој концепцији представе и датим околностима.¹⁵ Без обзира на то како је произведен и организован звучни, површински ниво поруке, докле год он није реализација суштине – смисла, он не престаје бити ометајући (или, у најбољем случају, редундантан) фактор при перцепцији и/или декодирању оног што лежи у основи синтаксичко-семантичког нивоа – а што је прави садржај поруке.

5. Дефинисање термина

На основу свега досад изнетог, може се извести следећи закључак:

Дикција је вештина организовања формалног плана исказа као реализације унутрашњег смисла текста. Формални план садржи звукове произведене говорним органима. Да би формални план уопште могао да постане средство за изражавање садржајног нивоа, морају бити остварени сви елементи од којих се он састоји. Једино од тога колико је прецизно и тачно реализован сваки елемент неговорних и говорних звукова зависи да ли ће формални план исказа моћи да пренесе смисао текста. Елементи битни за квалитетну реализацију звукова произведених говорним органима јесу правилна техника дисања и правилна им-

¹⁵ *Дате околности* израз је којим у глумачко-редитељској терминологији, приликом анализирања неке драмске ситуације обухватамо одговоре на следећа питања: Ко ради? Где ради? Шта ради? Како ради? Зашто ради?

постација гласа а код реализације говорних звукова важно је да ли су сегментни и супрасегментни ниво говора организовани у складу са ортоепском нормом. Унутрашњи смисао текста је јединствена свеукупност синтаксичко-семантичке структуре која се изговара, зависи од концепта дела и датих околности.

Дикцију можемо посматрати и као научну дисциплину. Тада кажемо да се дикција бави систематским испитивањем законитости по којима се организује формални план исказа као реализација унутрашњег смисла текста. Ова научна дисциплина блиско је повезана са другим, сродним научним и уметничким областима: фонетиком, фонологијом, версификацијом, односно – техником гласа, глумом и певањем.

У овом сам раду желео да критички изложим постојеће дефиниције дикције и да дам своје виђење овог појма. Разуме се да није могуће дати једну једину дефиницију ма ког појма и очекивати да ће та дефиниција бити функционална у свим системима. Дефиниција изнета на крају представља једно виђење овог проблема, основу која може да послужи лингвистима и уметницима при будућим експерименталним испитивањима и теоријским разматрањима.

Литература

- Бакран, Јурај (1996). *Звучна слика хрватског говора*. Загреб: Ибис графика.
- Белић, Александар (1934). Дикција. *Наш језик* 2/6: 161–163.
- Белић, Александар (1934). Још неколико речи о позоришном језику. *Наш језик*. II/4: 97–99.
- Белић, Александар (1934). Позоришни језик. *Наш језик*. II/3: 65–67.
- Грујић-Еренрајх, Љиљана (1995). *Гласовно образовање глумца*. Београд: Универзитет уметности.
- Ивић, Павле (1998). *Расправе, студије, чланци. 1. О фонологији*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зоран Стојановић.
- Јокановић-Михајлов, Јелица (2003). О интонационој компоненти асиндетских реченица. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 31/1: 35–45.
- Јокановић-Михајлов, Јелица (2003). Појам сложене фонетске јединице. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 32/3: 21–26.
- Јокановић-Михајлов, Јелица (1991). Прозодијска средства у организацији дискурса. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 21/2: 118–124.
- Кристал, Дејвид (1988). *Енциклопедијски речник модерне лингвистике* [предговор Ранко Бугарски, превели Иван Клајн и Борис Хлебец]. Београд: Нолит.
- Пецо, Асим (1979). Неки проблеми савремене језичке културе. *Наш језик*. XXIV/1–2: 63–66.
- Пешикан, Митар (1976). О утицају радија, телевизије и других новинарских служби на језичку културу. *Наш језик*. XXII/1–2: 69–76.
- Пешикан, Митар, Јован Јерковић, Мато Пижурица (2000). *Правопис српског језика*. Нови Сад: Матица српска – Завод за уџбенике и наставна средства.
- Речник књижевних термина* (1985) [главни одговорни уредник Милош Стамболић]. Београд: Нолит.

- Речник српскохрватскога књижевног језика. I-III* (1967–1969). Нови Сад – Загреб: Матица српска и матица хрватска; *Речник српскохрватскога књижевног језика. IV-VI* (1971–1976). Нови Сад: Матица српска. (коришћено фототипско издање из 1982. године)
- Симеон, Рикард (1969). *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива. I. (А-О)*. Загреб: Матица хрватска.
- Симеон, Рикард (1969). *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива. II. (П-Ж)*. Загреб: Матица хрватска.
- Стевановић, Михаило (1964). Радио-телевизија и језик. *Наш језик*. XIV/2–3: 150–155.
- Суботић, Љиљана (2005). *Ортоепска и ортографска норма стандардног српског језика*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за медијске студије; Београд: WUS Austria.

Dejan Sredojević

WHAT IS DICTION?

Summary

The purpose of this paper is to define the term *diction*. It spells out the etymology and the meaning of the lexeme *diction*, giving a critical review of definitions that may be found in reference dictionaries. It contemplates the correlation between the formal plane of a statement and its substantial, inner plane. It identifies the elements that are essential in order to achieve the formal, superficial plane.

In conclusion, the paper offers a definition of the term based on the previous considerations. It is one possible approach to this problem. Linguists and artists may find it useful in their future experiments and theoretical studies.

О НЕКИМ ПРОЗОДИЈСКИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА ЈЕЗИКА НОВОСАДСКИХ МЕДИЈА (ТВ ПАНОНИЈА)¹

САЖЕТАК

У раду се анализира дистрибуција силазних акцената и послеакценатског квантитета у језику пет водитељки, две новинарке и шеснаесторо гостију ТВ Паноније.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: стандардни језик, разговорни језик, прозодија, силазни акценти, неакцентован квантитет, дистрибуција.

1. Увод

1.1. Због обавеза на другим међународним (*Општесловенски лингвистички атлас*, *Општекарпатски дијалектски атлас*) и националним пројектима (*Српски дијалектолошки атлас*, монографски описи појединих говора) српски дијалектолози нису довољно пажње посветили проблемима урбане/социјалне дијалектологије. У круг њеног интересовања, поред осталог, може се укључити и испитивање говора медија појединих урбаних центара. Карактеристикама прозодије у нашим медијима бавили су се углавном наши фонолози и дијалектолози. Тако Драгољуб Петровић (1996:89-98) даје систематичан и детаљан преглед литературе о језику глумаца, спикера и новинара радија и телевизије, као и о језику нашег главног града. Приликом анализе ТВ Дневника Телевизије Нови Сад на српскохрватском језику уочено је да се у великој мери срећу силазни акценти у медијалној позицији у страним речима и домаћим сложеницама, што кореспондира са непренесеним силазним акцентима у акценатским целинама с проклитиком (Петровић и Суботић 1982:70-72). До сличних резултата долазе и други аутори: Суботић 1995, Петровић 1996, Петровић 1998, Драгин 2005, Јокановић-Михајлов 2006, Бошњаковић 2007.

1.2. Оно што је заједничко свим ауторима, јесте констатација да спикери и посланици јавне речи, као и млађе генерације, не поштују норму стандардног језика, коју је у неким детаљима давно требало модификовати. Поједини аутори неуједначеност јавне речи објашњавају различитим факторима: миграционим променама и језичким неприлагођавањем придошлица; па-

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта *Говор Новог Сада*, који финансира Министарство за науку и технологију Извршног већа Војводине.

дом утицаја лекторских служби због њиховог смањивања и кадровског осиромашавања; јачањем нових тенденција у медијима које фаворизују естрадну пробојност на штету језичке компетенције; појавом великог броја малих станица које нису имале стручан кадар; опредељивањем ка разговорном дискурсу као основном виду комуникације; жељом да се постигне брзина и гласноћа итд. (Јелица Јокановић-Михајлов 2006:102-120).

1.3. Циљ овога рада је да укаже на неке тенденције у језику млађих посленика јавне речи и да апелује на наше школство и власнике и уреднике медија да обрате пажњу на лепоту и норму нашег стандардног језика. Конкретно, анализираћемо дистрибуцију силазних акцената и некацентованог квантитета у језику водитеља, новинара и гостију ТВ Паноније. За ову телевизијску станицу могли бисмо рећи да представља просек када говоримо о брзи и односу према правилној употреби језика. Нека овај рад буде добронамерни прилог њиховој тежњи ка још доследнијој примени стандарда.

1.4. За анализу смо изабрали углавном контакт емисије (*Јутарњи програм* од 9.12.2006; *Демонс* од 10.12. 2006. и 17.12. 2006; *Недељно поподне* од 17.12.2006. *Шта сад?* од 18.12.2006; *Поп корн* од 24.12.2006;) у којима водитељи и новинари воде дијалог са својим гостима или гледаоцима, који се повремено укључују у разговор.

1.5. У раду је анализиран говор двадесеторо учесника. Од тога броја тринаест је жена и седам мушкараца. Три особе су старе до двадесет година, дванаест је између двадесет и тридесет година, а четири од тридесет до четрдесет. Само једна информаторка има преко четрдесет година. Деветоро испитаника има завршен факултет, а осморо средњу школу, уз напомену да сви студирају, а троје још иде у средњу школу. Петоро их је завршило Академију уметности, троје Филозофски факултет и једно Факултет техничких наука. Петоро студира права, а по једна Филозофски и Факултет за менаџмент. Дванаесторо је рођено у Н. Саду (АЈМ, АМ, НТ, МС, БЛ, ЈМ, СС, МА, СА, ГоВ, ЛМ, ТБ), двојица у Врбасу (ИБ и ГлВ), двоје у Сомбору (МТ и ФМ) и по једно у Сенти (ТМ), Оацима (ММ), Зрењанину (НС) и Лозници (АС). Сви они који нису рођени у Новом Саду, живе у њему пет или више година. Трома испитаницима оба родитеља су из Н. Сада, а трома само један од родитеља. Десетак их има углавном војвођанско порекло преко оба или једног од родитеља

1.6. Говор свих учесника је транскрибован са снимака и акцензован, а потом се приступило ексерпцији, класификацији, опису и анализи грађе. На крају рада прилажемо транскрибовану и акцензовану грађу која може бити предмет даљих истраживања на свим језичким нивоима.

2. Дистрибуција силазних акцената

2.0. У вом одељку нашег рада анализираћемо дистрибуцију силазних акцената у страним и домаћим речима. Најпре ћемо навести примере са краткосилазним а потом са дугосилазним у финалној и медијалној позицији.

2.5.3.2. У разговорном језику често је јављање дугосилазног акцента на антепенултими у Гмн. именица м.р. У нашем корпусу, међутим, забележен је само један пример: *пòтиче*, у ствáри, из тìх рáних *искѹсѣава* (АЈМ).

2.6.1. Ретки су примери у којима је дошло до померања силазних акцената у анализираним позицијама:

хðливудски *а̀нѝмáйшор* (БЛ); по *ѝрðфѣсији* (БЛ); кáрте те чѣкају на *ѝшелѣвѣији* Пáнòнија (НТ); Акценат ћемо óвде стáвити ўправо и на *ѝшакðзвáну...* (ТМ).

2.6.2. У једном случају није дошло до емфазе, те се акценат јавио на иницијалном слогу: мòгу да кáжем, ё̀то, да је, зáиста, пòдела *ѝзузетѣна* (ГòВ).

2.6.3. У новије време осећа се тежња ка акцентовању иницијалног слога. Можда бисмо и следећи пример могли тако протумачити, иако је он у РМС равноправни дублет с акценатским ликом *свакòднѣвно*: *свѣ̀коднєвно* дòбијамо мѣјлове (НС).

2.7. Након ове анализе можемо констатовати да је појава силазних акцената ван иницијалног слога евидентна у страним речима, у емфазе и неким морфолошким облицима (Гмн). Ретки су примери прозодијске адаптације страних речи. Јављање силазних акцената ван иницијалног слога кореспондира с изразитом тенденцијом ненаглашавања предлога у акценатским целинама (Бошњакóвић 2007).

3. Дистрибуција неакцентованог квантитета

3.0.1. Послеакценатске дужине везане су за одређене морфолошке категорије, као што су Г и Ијд. ж.р.; Гмн свих именица; заменичко-придевска деклинација; компаратив придева и неких прилога; презент свих глаголских врста; глаголски прилог садашњи и прошли; трпни придев; аорист, имперфекат, императив; велики број суфикса (Петровић – Суботић 1982:72-73).

3.0.2. Павле Ивић (1985:72-73) је утврдио гласовне факторе (положај у речи, отвореност/затвореност финалног слога, квалитет и квантитет акцентованог слога) који утичу на губљење послеакценатских дужина. Тако се дужине лакше губе на финалном него на медијалном слогу. У отвореном слогу дужине се лакше скраћују него у затвореном. Иза силазних акцената дужине су ређе него иза узлазних. Иза дугих акцената дужине се лакше губе него иза узлазних. Према овим формалним критеријумима анализираћемо нашу грађу. Наиме, кренућемо од позиција у којима се дужина најлакше губи.

Послеакценатска дужина иза / ˘ /

3.1.1. Иза дугосилазног акцента или иза неакцентованог квантитета дужина се у финалном отвореном слогу губи код свих испитаника у следећим морфолошким категоријама:

а) ген. сг. ж.р.: вѣзана за крâј нâше *емѣсѣје* < *емисѣјѣ* (НТ); Код *мâјке* пòсебно прòрâди тãквa зãштитнa ф̀ункцѣја (АЈМ); почѣтак вâше *ѝрѣче* (ТМ); у тòм мòменту нѣхове *свѣ̀рке* (ТБ);

б) 3. л. сг. през.: на зãдату тѣму кòја ðве гòдине *ѣ̀лâси* (ИБ); живòта кòји се *ðешâва* < *ðешâвâ* ðколо (СА); кòји пòкѹшâва да *ðòђе* (МС); ðно

б) ген. пл. свих именица: йма *шйанси* да пòлāже прйјемне (АЈМ);

в) 3. л. сг. през.: нёко *вòли* овàкву врсту мýзике (АМ); свè се *врàћа* на блýз (ТБ); штà *й̀гра* на „вèликом плàтну“ (НТ); Али, зàиста, *јèсѝе!* (ТМ); кампању кòја *й̀рàйѝи* тàј фйлм (НС); нйје одлúчио да свý мòђ *ўзме* за сèбе (БЛ); Нёмòј да пýно *чèка* óвај дè-ве-де (НТ);

г) 3. л. пл. през.: тò ўправо *гòворе* < *гòвòрè* и нàши глèдаоци (НТ); да се *скýје* у мàње грýпе (ФМ);

д) придевско-зам. флекс.: пòродица из *Нòве* Ёнглèске (БЛ); а од *й̀рðиле* гòдине (ФМ); трй ўченика *срèдње* шкòле за дизајн (ММ); Фйлм „*Тòйли* зèц“ (МС);

ђ) неки компарирани придеви: постòји ўвек *блàжи* йзраз (ТМ); да се скýпе у *мàње* грýпе (ФМ);

е) неки компарирани прилози: да се штò *вйше* бàвим тйм (СС).

3.2.2. Ни у затвореном финалном слогу дужина се ни код једног информатора није сачувала:

а) 1. л. сг. през.: да се штò вйше бàвим тйм (СС); да *й̀дчнем* од тòга (АЈМ); са òним фотографијама кòје се *сèћам* (СА); *Сйћанем* на ўличну чèсму (ГлВ); нè могу тàчно да *схвàйѝм* (ФМ); *Шàлим* се (НТ);

б) придевско-зам. флекс.: кòја ће ми знàчити у *дàљем* мòм нàпретку (ГлВ); и *мнòгим дрýгим еминèнѝним* имèнима (БЛ); где смо видели, у ствàри, актере *нàшег*, тàда бýдýћег, фйлма (ЛМ); да пòпричамо јòш о *нèким* ствàримa (ТМ); тèма је *нòвог* фйлма (БЛ); скòро у *свàкòј* пòродици (ТМ); прйчају сáми са *сòбом* (ГлВ); тò су лýди *срèдњих* гòдина (ТБ); ўжйвајте у *фйлмскòј* прйчи (АМ); у *Чèшкòј* репýблици (ЛМ); мй у тòј лаборатòрији *шкòлскòј* (ЈМ);

в) именице на -ост: *лйчностй* тòг дèтета (АЈМ); да рàзликýје *тврðòгласостй* < *шврðòгласòстй* и упòрност (АЈМ);

г) трпни придеви: *й̀рðдай* је у вйше од двà й по милиòна прймерака (БЛ);

д) неки суфикси: *бèзброј* пýта (ГлВ).

3.2.3. Дужина је изостала чак и у медијалној позицији иза краткосилазног или неакцентоване краткоће код свих информатора:

а) ген. пл. свих именица: бèз ðбзира на тò кòлико *гòдина* ймамо (ТМ); врèме јàхàча *змàјева* (БЛ); Полàгаћеш тй прйјемни из дрýгих *й̀сйѝѝа* (АЈМ); десетйне или стòтина *клйника* (ГлВ); јà сам припрèмао мòј тèкст нèкòлико *нèдèља* (ГлВ); из òних *й̀друка* кòје су слýшали од рòдитèља (АЈМ); у двàдесет *чàсова* (НТ);

б) 1. л. пл. през.: Нàма је цйљ да се бàвимò (ФМ); хàјде да *вйдимò* (НТ); Мй сàд се *врàћамò* у фèбруару (НС); *Йдемò* на крàтко да пòгледамо (АМ); тò је – *òдемò*, йзраде се слйке и гòтово (ЈМ); а сàда да *й̀дчнемò* (ТБ);

в) 2. л. пл. през.: Кòга ћете вй да *вòдйѝѝе* у пòзориште? (АМ); кàко вй тò *вòлйѝѝе* (ТБ); Вй *й̀рàйѝѝѝе* Пòп кòрн (БЛ); нйсте ймали дòвòљно

б) придевско-зам. флексија: то̀ком *дв́анѣстѡѡ* Инфанта (БЛ).

3.3.3.2. И код ове две испитанице а и код свих осталих дужине се углавном не јављају у овој позицији:

а) ген. пл. свих именица: да тумаџи један од *ликова* (Гов); ја сам дала низ *јримера* (АЈМ); вѣлику количину *разлоџа* (ТБ);

б) 1. л. пл. през.: средине у којој **живимо** (МС); **нећемо** пуно да фило-
зофирамо (НТ); Ни овога пута **нећемо** занемарити (БЛ);

в) придевско-зам. флексија: заинтересована за **развијну** психологију (AJM);

г) неке глаголске именице: екіпи кдја је реализовала дво *дружење* (НТ); Ако љмате нѣко *пйишање* (ТМ);

д) именице на -ост: уколико га укључе у свѣ тѣ *активностии* (ТМ); осмишљавају сѣстѣм *вредностии* (МС); на ђне двѣ *крајностии* (ТМ); разноразне *могућностии* (АЈМ).

Послеакценатска дужина иза /`/

3.4.1.1. Иза краткоузлазног акцента дужина се на последњој отвореној ултими скоро редовно губи, чак и пред енклитикама:

тэма је нѡвог фйлма Мѣла Гйбсона, Апокалйпто, *кѡдји се* од дѣцѣмбра приказује (БЛ); *кѡдји ће* бйти прйкѡзан (БЛ); Нѡсловну ўлогу тўмѡчи дебйтант Ед Спѣлйрс, *кѡдји је* ѡдабран (БЛ); *кѡдји је* ўрѡђен (АМ); Срђана Шѡркиђа *кѡдји је* дѡпрйнео (ГЛВ); јѡд *кѡдји је* бйтан за концѣнтрацйју (МТ).

Само у једном примеру факултативно се јавила дужина код испитанице (БЛ): фйلم Ёрагон, *кдју је* највећи хйт.

3.4.1.2. У свим осталим случајевима и код свих информатора дужина се не среће иза краткоузлазног у финалном отвореном слогу:

а) ген. сг. ж.р.: прѣвила фѣр **бѣрбе** (МС); фѣлм Гѣспа из **вѣдде** (АМ); бѣндова ѡве **зѣмље** (ТБ); пѣзитивна страна тѣ **ѡсобѣне** (АЈМ);

б) ген. пл. свих именица: ділимо и пѣт ***касѣѣта*** (АМ); кѣко су подале жртве психо-активних ***суйсїданци*** (ТМ);

в) 3. л. сг. през.: ѓмладина рѣтко *иде* у пѳзориште (АМ); *Посидѳји* нѣшто мѳло и лѣпо у нѣму (БЛ); Жѣлимо, нѳравно, да се лѣпо *ѳровѣде* (НТ); Дѣте не *разѳме* (АЈМ); нѳко не *ѳчи...* (ТМ);

г) 3. л. пл. през.: да **држе** концентрацију гледалаца (ИБ); Мене **зду** тако и тако (ТМ);

д) придевско-зам. флекс.: Пòстāвка òвe изложбе (ММ).

3.4.2.1. Иза краткоузлазног акцента дужина је прилично честа у финалном затвореном слогу. Укупно смо забележили 104 примера, али ћемо због ограниченог простора навести углавном по један пример од сваког испитаника. Дужина је чешћа на творбеном него на граматичком наставку:

а) *адвдкѣи*, господин Младен Грбић (ИБ); ... учествују сдлисти, хѳр, ѳркестар и *балѣи* (АМ); *Ениѳеријѳр* мѳне лѣчно не зѣнима (СС); Главни

јунџ је млади редитељ (МС); Испред ње је скоро згажен *младућ* (ГлВ); посматра кроз *објектив* фотоапарата (БЛ); *идриш* данашњег друштва (БЛ); свако има свој *рејершдџ* (ТМ); То је први *сигнал* (АЈМ); нешто мало *Сдлун* и Бүдимпешта (ГоВ); Правни *факултет* организује (ИБ); ... се одржава *фестивал* кратких филмова (ФМ); *Хајдук* Велькова *једнајсти* (ТБ); Мадрилина Бонита у *деветнајсти* часова (НТ); Добра година, у *осамнајсти* часова (НТ); *Један* дан њеног живота (ЈМ); присутан *днџ* субјективни став (ТМ); Али *диги*, десица се чудна ствар (ФМ);

б) родитељство називам *вештинџ*. (АЈМ); пореди са *свејским* феноменима (БЛ); организује предновогодишњу свирку... на *којој* ће наступати... (ТБ); у *двом* окружењу (ИБ); кроз причу *једног* детета (НС); још *једном* „велико хвала“ (НТ); Ја у рукама *држим* (НТ); ако сам добро изговорила, а надам се да *јесам* (ТБ); Ја потпуно *разумем* нашу гледатељку (ТМ); не *умем* ни да убличиим своју реченицу (ТМ); ... се састојао у томе да ја то што *чишам*... (АЈМ); *Немој* да пуно чека овај де-ве-де на тебе (НТ).

3.4.2.2. Губљење дужина забележили смо једино на наставачким морфемама придевских и глаголских речи:

а) комбинација *ддброг* звука (НТ); *мдјих* колега са академије (СА); блиско *двим* садашњим ситуацијама (СД); упоредити и са *дним* фотографијама (СА); *Свдјим* гласовима (ММ); да остане чврсто при *својој* одлуци (ТМ); по *двој* књизи (БЛ); наступа на *двом* такмичењу (ГлВ); да можда у *једном* тренутку (ЈМ); У *злавним* улогама (АМ);

б) Само толико *имам* да кажем (НТ); Да. *Јесам*. (АЈМ); могућност да вас *иоздвем* још који пут (ТМ); Ајде сад мало да *уведеш* (НТ), као што *рекох* (НТ).

3.4.3.1. Највише дужина сачувало се иза краткоузлазног у медијалној позицији. Од укупно 369 примера навешћемо углавном по два од сваког информатора:

дете се *аддидишра* (АЈМ); Разлог две наше *акције* је... (МТ); нашег, тада *будућеж*, филма (ЈМ); трајаће све до четрнајстог *децембра* (ММ); свакодневно *ддбјјам* мејлове (НС); да се ви извлачите из својих *ддмова* (ТБ); што значи *Евројско* удружење студената права (АС); Ентеријер мене лично не *занима* (СС); То је било *значајније* (АЈМ); који су сада, већина њих *излечени* (ГлВ); одемо, *израде* се слике и готово (ЈМ); Не желимо да правимо неке *илузије* (СА); жртвом и *истидријским* периодом (МС); Ради се о *кдмедији* која има... (ГоВ); *Комјанија* „Минаква“ је одлучила... (МТ); Ерагон нам представља *мишолдџију* (БЛ); свој живот *невезано* за нас (НС); бенд ... са *нейредазјеном* нумером (ТБ); у средини која је *ддвно* елиминисала правила (МС); да *зласањем* *ддреди* најбољег беседника (ММ); можете да *дкрџенеће* број телефона (АМ); рачунајући и оно наше бивше *екс-ју* *дкружје* (ФМ); да се оживи и *дчува* *дх* *гдвдрништва* (ИБ); нема неки концепт цела изложба, сад да је *идвезано*... (ЈМ); што ја јако *иодржавам* (СА); прича је о редитељу који *иокушџа* да

наставним програмима тако да би будући спикери, новинари, водитељи и остали знали бар да разликују дијалекатске црте у свом говору од онога што прописују правила стандардне прозодије српског језика. Мислимо да ниједна радио и телевизијска кућа не сме бити без врсног лектора, који ће, према тренутном стању у скоро свим медијима, имати пуне руке посла и прековременог рада.

Литература

- Бошњакловић, Жарко (2007). Преношење акцената у говору неких јавних медија. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. L: 81-93.
- Драгин, Гордана (2005). Прозодијске особине говора спикера (новинара) РТВ Нови Сад. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLVIII/1-2: 277-282.
- Ивић, Павле (1985). *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. Матица српска. Нови Сад.
- Ивић, Павле (1994). *Расправе, студије, чланци. О фонологији. Целокупна дела X/1*. Издавачка књижевница Зорана Стојановића. Сремски Карловци-Нови Сад.
- Ивић, Павле (1994а). *Српскохрватски дијалекти. Њихова структура и развој. Прва књига: Општа разматрања и штокавско наречје*. Целокупна дела III. Издавачка књижевница Зорана Стојановића. Сремски Карловци-Нови Сад.
- Јокановић-Михајлов, Јелица (2006). *Акцент и интонација говора на радију и телевизији*. Библиотека Књижевност и језик. Београд.
- Недељков, Љиљана (1984). Прозодијске особине говора села Каћа. *Српски дијалектолошки зборник*. XXX: 267-356.
- Петровић, Драгољуб и Љиљана Суботић (1982). *Комуникацијске и говорно-језичке карактеристике ТВ Дневника Телевизије Нови Сад на српско-хрватском језику. (Фонетске карактеристике)*. Одељење за истраживање програма и аудиторијума РТВ Нови Сад. 69-95.
- Петровић, Драгољуб (1996). *Српски језик на крају века. (Фонетика)*. Службени гласник – Институт за српски језик САНУ. 87-110.
- Петровић, Драгољуб (1998). Куда су се запутили српски акценти? *Језик данас* (Гласило Матице српске за културу усмене и писане речи). 6: 4-8.
- Пецо, Асим (1970). *Звончићи звоне. Акцентска читанка*. Народна књига.
- Поповић, Иван (1968). *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*. Одељење литературе и језика САНУ.
- Суботић, Љиљана (1995). Ортоепска норма данас. *Научни сасатанак слависа у Вукове дане*. 24/1: 311-317.
- Суботић, Љиљана (2005). *Ортоепска и ортографска норма стандардног српског језика*. Новинарска библиотека. Нови Сад.
- Телебак, Милорад (1999). *Музика ријечи. Ка говорној култури*. Глас српски. Бања Лука.
- Шпис, Марија (1991). Фонолошки опис говора Парага. *СДЗБ XXXVII*, Београд. 553-620.

Списак емисија и испитаника

ЈУТАРЊИ ПРОГРАМ од 9.12.2006.

Учествовали су:

АНА МАНОЈЛОВИЋ (АМ), водитељка, рођена у Новом Саду 1983. године, завршила Средњу школу Богдан Шупут у Н. Саду, родитељи су из Н. Сад.

НАТАША ТРИФУНОВИЋ (НТ), водитељка, рођена у Новом Саду 1981. године завршила је српски језик и књижевност на Филозофском факултету у Н. Саду, родитељи су из Крушедолског Прњавора.

МИРЈАНА МИЛЕНКОВИЋ (ММ), новинарка, рођена у Оџацима 1978. године, живи десет година у Н. Саду, апсолвент права на правном факултету у Н. Саду, завршила је гимназију, отац је рођен у Оџацима.

МАЈА СОКОЛОВИЋ (МС), новинарка, рођена у Н. Саду 1983. година, студенткиња Факултета за менаџмент, завршила је средњу графичку школу у Н. Саду, отац је из Н. Сад, а мајка из БиХ.

БРАНИСЛАВА ЛОВРЕ (БЛ), новинарка, рођена у Н. Саду 1986. године, студенткиња журналистике на Филозофском факултету у Н. Саду, завршила је Гимназију Исидора Секулић, отац је из Босне, а мајка из К. Митровице.

ЈЕЛЕНА МИЈИЋ (ЈМ), ученица 3. разреда Средње школе Богдан Шупут у Н. Саду, рођена је у Н. Саду 1989. године, живи у Буковцу, родитељи су из БиХ.

СЛОБОДАН СТОШИЋ (СС), ученик 3. разреда средње школе Богдан Шупут у Н. Саду, рођен је у Н. Саду 1989. године у Н. Саду, отац је из Пожаревца, а мајка из Н. Сада.

МИЛИЦА АМИЦИЋ (МА), ученица 3. разреда Средње школе Богдан Шупут у Н. Саду, рођена је у Новом Саду 1989. године, живи у Буковцу, отац је рођен у Крупини на Врбасу, а мајка у Скендер Вакуфу.

СОЊА АРДАН (СА), професорка ликовног, рођена је у Н. Саду 1975. године, завршила је Академију уметности у Н. Саду, родитељи су рођени у Босни.

АЛЕКСАНДАР СТЕПАНИЋ (АС), председник ЕЛСЕ, рођен у Лозници, живи пет година у Новом Саду.

ИГОР БЕСЕРМЕЊИ (ИБ), организатор такмичења у беседништву, рођен је у Врбасу 1985. године, живи пет година у Н. Саду, студент 3. године права у Н. Саду, родитељи су из Врбаса. МИЛИЦА ТЕПАВАЦ (МТ), маркентишки радник у Минакви, рођена у Сомбору 1981. године, живи у Н. Саду седам година, завршила Факултет техничких наука у Н. Саду, родитељи су из Сомбора.

ГЛИГОР ВАСИЉЕВИЋ (ГлВ), апсолвент на Правном факултету у Н. Саду, рођен 1984. године у Врбасу, живи пет година у Н. Саду, отац му је из Врбаса, а мајка из Новог Сада.

ГОРАН ВУКЧЕВИЋ (ГоВ), редитељ, рођен у Н. Саду 1967. године, завршио режију на Академији уметности у Н. Саду.

МИРА БАЊАЦ (МБ), глумица, рођена у Ердевику 1929, завршила је Државну позоришну школу у Н. Саду 1949. године.

СОЊА ДАМЈАНОВИЋ (СД), глумица, рођена у Берну 1974. године, студира глуму на Академији уметности у Н. Саду.

ДЕМОНС од 10.12. 2006. и 17.12.2006.

ТЕОДОРА БАХУН (ТБ), водитељка, рођена у Н. Саду 1979. године, студенткиња 3. године на Правном факултету у Н. Саду, завршила је Јовину гимназију, родитељи су из Н. Сада.

НЕДЕЉНО ПРЕПОДНЕ од 17.12.2006.

БРАНИСЛАВА ЛОВРЕ (БЛ), новинарка, рођена у Н. Саду 1986. године, студенткиња журналистике на Филозофском факултету у Н. Саду, завршила је гимназију у Н. Саду, отац из Босне, мајка из К. Митровице.

ШТА САД? ОД 18.12.2006.

ТАТЈАНА МИЛОЈКОВИЋ (ТМ), водитељка, рођена у Сенти 1977. године, у Н. Саду живи десет година, завршила је психологију на Филозофском факултету у Н. Саду, отац је из Београда, а мајка из Житишта.

АЛЕКСАНДРА ЈОВАНОВИЋ- МАЂАР (АЈМ), рођена у Н. Саду 1965. године, завршила је психологију на Филозофском факултету у Н. Саду, родитељи су из Н. Сада.

ПОП КОРН од 24.12.2006.

БРАНИСЛАВА ЛОВРЕ (БЛ)

ЛУЧИЈАН МУНТЕАН (ЛМ), рођен у Н. Саду 1976. године, дипломирани сниматељ, завршио Академију примењених уметности у Букурешту, отац је из Алибунара, мајка негде из Војводине.

НАТАША СТАНКОВИЋ (НС), рођена у Зрењанину 1977. године, у Н. Саду живи око двадесет и пет година, дипломирани визуелни уметник, завршила је Академију примењених уметности у Букурешту, родитељи су из Зрењанина.

ФИЛИП МАРКОВИНОВИЋ (ФМ), рођен у Сомбору 1976. године, у Новом Саду живи двадесет година, завршио је Академију уметности у Н. Саду, родитељи су му из Сомбора.

Транскрибовани и акцентовани текстови

Емисија – Шта сад? од 18.12.2006.

ТАТЈАНА: Зашто то радиш? Пдштовани глѣдаоци, добро вѣче! Вечѣрас вас ја ўправо ђво пїтам и покўшāвамо да дѡђемо до ђдговора на ђво пїтање, то јѣст пѡкўшаћемо тѡком ѣмїсије. Пїрїчаћемо, зāправо, о свїма нāма, пїрїчаћемо о унапређѣњу рāста и рāзвоја дѣтета или, пак, дѣце, а свї смо мї нѣчија дѣца, те стѡга мїслим да ће ѣмїсија бїти интересāтна, кāко за рѡдитеље, тāко и за дѣцу, то јѣст за свѣ вāс. Зāшто то радиш нāслов је књїге мѡје вечѣрашње гѡшће. Тѡ је Алѣксāндра Јовāновић – Мāђар, психѡлог, сāветник за васпїтāње. Алѣксāндра, добро вѣче и дѡбро дѡшла!

АЛЕКСАНДРА: Добро вѣче! Хвāла!

ТАТЈАНА: Ёво, јā пїтах нāше глѣдаоце зāшто тѡ рāде, а сād ћу пїтати вāс зāшто сте вї тѡ урāдили, то јѣст зāшто сте напїсали ўправо књїгу са ђвїм нāзивом.

АЛЕКСАНДРА: Па... да почнем од тога да сам као студент психологије била јако заинтересована за развојну психологију, менталну хигијену и психотерапију. Онда сам се запослила и покушала све то да сподјим, што је било неизводљиво. Прво сам клинички психолог; радим у болници и радим са људима који имају психичких проблема. Мој рад се након тога надовезао на психотерапију коју сам учила неких десетак година, а пре неких дванајес' година сам отворила вртић где сам била психолог – координатор. И ето, тако сам сподјила да будем клинички психолог, да радим са пацијентима, да слушам њихове проблеме и да истовремено радим са децом и пратим децу у вртићу. И сад све то изгледа можда несподјиво, али у суштини рад са пацијентима у болници ми је открио да већину проблема... већина проблема потиче из раног детињства, из оних порука које су слушали од родитеља, онога што су им родитељи говорили, начин на који су се опходили према њима и да већина проблема које имају са осамнајст, двајст, двајст пет, тријест година, потиче, у ствари, из тих раних искустава. Онда сам то све лепо сумирала... сумирала, направила једну причу и написала све то у књизи „Зашто то радиш?“. Е сад, ова књига је специфична јер у себи открива структуру личности, односно како ми то функционисемо. Значи, није само написана као одговор зашто то радимо, него и како то радимо; на који начин човек функционисе и онда зашто то ради. Значи, кад знамо „како?“, онда семо врло брзо сазнати и „зашто?“. Ето, ја сам то покушала да испричам у овој књизи.

ТАТЈАНА: Добро. Више о књизи гледаоци ће имати прилику да чују и током емисије. Зашто нешто радимо и како то радимо, такође. Да се вратимо на сам почетак ваше приче и да мало протрљамо оно што сте рекли. Рекли сте да сте радили углавном са клиничким случајевима. Акцент ћемо овде ставити управо и на такозвану, једну, условно речено, здраву породицу. Дакле, покушаћемо да приближимо ову причу свима, онима који нас сада гледају... да свако покуша себе да протрља у делу ове приче. Дакле, нећемо само причати о особама како су постале жртве психо-активних супстанци или, пак, алкохола, дроге и тако даље, него ћемо причати о томе како да унапредимо раст и развој сваког детета и како, опет, да побољшамо и наш раст и развој, без обзира на то колико година имамо. Дакле, уколико откријемо зашто нешто и даље радимо, покушаћемо да сазнамо шта је све оставило трага на нама током нашег одрастања, а односило се, управо, на поруке које су нам родитељи упућивали. Да се вратим на сам почетак: које су то године које су, како да кажем, најкритичније на које родитељи треба да обрете пажњу када је у питању, конкретно дакле, раст и развој њиховог детета?

АЛЕКСАНДРА: Па, ето овако... Кажу да пракса не вреди пуно без теорије и ја сам се ухватила једног теоријског концепта. На ваше питање би свако од различитих психо-терапеута одговорио другачије. Правац који ја заступам је трансакциоанализа и оно је, скоро у већини претпоставки, сложна са психо-анализом. Тако да по њој рана искуства до шесте године, у значајној мери, утичу

на формирање личности. Значи, до шесте године Развој до шесте године се показује, дакле, као најзначајнији и уколико је у то време дете исправно третирано, правилно васпитавано, онда имамо велику мѐру да... у ствари, у великој мѐри мѐжемо да добијемо здраво дете. Значи, то су основе транс-акционе која отприлике тако нешто и формулише у својој претпоставци. Е сад, то није само претпоставка. Ја сам покушала да је практично проверим. Значи, мој неки шеснајстогодишњи рад на клиници се састојао у томе да ја то што читам теоретски да видимо кол'ко се слаже у пракси, па сам негде правила паралелне приче и слушала у причама тих младих људи да је заиста то рано искуство, колико је било трауматично или уколико су добијали неке пѐруке које су их успоравале у развоју да су, заиста, и остајали на неком, да кажем, нивоу који није за њих задовољавајући кад су одрасли. Значи, кажу: могли смо више“, „могао сам више да сам имао веће могућности, да је... да је било другачије ја бих се вероватно...“ и онда почињу њихове приче шта би то „вероватно“ могло да буде да је било другачије, је л' тако? Сад, то је психо-терапија. Оно што ја не желим у овој емисији то је да причам о томе како се ти пацијенти психо-терапијски третирају. То је посебна прича и ја сам се у књизи и осврнула, у ствари, на превенцију. То је било значајније. Значи, једно је што улажемо у лечење младих људи који користе психо-активне супстанце, који користе алкохол, који су несрећни, који добијају разне облике психичких оболења – то је једно, а превенција... и у ствари, мој рад је усмерен на ту управо менталну хигијену и превентивни рад са децом до шест година и са младим родитељима који желе да унапреде раст и развој своје деце.

ТАТЈАНА: Шта је то што родитељи треба да знају? Они обично третирају децу као малу и мисле да им тада не треба посветити неку посебну пажњу. Не мислим посебну пажњу у смислу пажње... Пажње. Да. Него у смислу, дакле, његовог правилног развоја и васпитања...

АЛЕКСАНДРА: ... васпитања и подстицања, да.

ТАТЈАНА: Дакле, које су то најчешће грешке родитеља? Кажу... оно што је чињеница јесте да нека школа родитељства тренутно не постоји. Дакле, нико не учи...

АЛЕКСАНДРА: ... нико нас не учи вештини родитељства. Да.

ТАТЈАНА: Буквално тако. Једино постоји оно, такџвано, учење по моделу – дакле, учимо онако како су нас родитељи васпитали, па ѐто, учимо неке њихове недостатке... да...

АЛЕКСАНДРА: ... грешке... па се не понашамо тако, него заузмемо другу позицију, па ђемо у крајност некада...

ТАТЈАНА: Наравно. Јесте. Дакле, хајде да упутимо једну пѐруку родитељима како би они требали да се понашају уколико имају, ѐто, једно мало дете и јџш љвек могу да утичу на његов правилан раст и развој

АЛЕКСАНДРА: Да. Основна грешка и најчешће оно што се чује када разговарамо са родитељима шестогодишње деце или до шестогодишњег узраста јесте: „Ма, пустите га, он је мали... Ма, неможте сад, па он је тако мали, поправиће се то“. Ја, буквално, на првим странама књиге већ пишем да се то неће поправити ако не поправљамо одмах ствари од почетка. Значи, ако направимо неки пропуст и ако пустимо дете да... видимо, на пример, да се оно понаша стидно, да је плачљиво, да замљцкује, да продужено пишки у кревет... и ако га пустимо „нека, мало је – па не треба ништа да се чини с њим, не треба тражити помоћ психолога“, каже „помоћ психолога делује као, оно је већ за психолога... тако да је стигао већ за психолога“. То су неке наше заблуде које треба на време отклањати. Значи, није тачно да не треба помоћ психолога. Ово што ја радим зове се саветовање и није психо-терапија и није психологија у правом смислу, него, буквално, савети како најбезболније отклонити све те препреке које се могу јавити у том раном добу, а за које родитељи тврде: „Нека, проћи ће!“.

ТАТЈАНА: Више о томе, ја морам да вас прекинем, причаћемо само да чујемо ко је са нама. Добро вече! Да ли имамо некога на вези? Добро вече! Да ли се чујемо? Изволите! Имате неко питање? Да ли се чујемо? Ако имате неко питање, изволите, поставите га! Добро. Јавите се поново, а ево, ми даље да наставимо, дакле, нашу причу, оно што смо почели. Које су то, рекли сте... дакле... да се вратимо... да.

АЛЕКСАНДРА: ... да се вратимо на те пропусте... јесте. По теорији коју заступам, значи, теорији цикличног, односно кружног понављања фаза кроз које пролазимо од рођења, па до смрти, управо је основна идеја те теорије да се ствари понављају, да се враћају. И све оно што се појави са две године и са четири године и као нормалан део фазе, значи као уобичајено понашање детета, па ме често родитељи питају како се борити са бунтом, са отпорима детета кад каже не и нећу. То је о-кеј. Значи, у другој и четвртој години је у реду да дете говори нешто неће, да се опије јер се формира као личност – полако, значи, формира своје, ми кажемо, емо-границе, своје ја. И то је у реду. Онда се иста та фаза понавља са дванајест година. Значи, дете поново улази у фазу бунта где опет потенцира своје „не“ и „нећу, ја ћу овако“, онда поново са шеснајст, да би се то поново поновило са двадесет осам. Значи, те фазе се временом понављају, циклич... кружно. Како се јаве једном, и ако су нормалне у тој фази, оне ће се понављати и у следећим, али не морају више да буду нормалне. У односу на то како су се родитељи понашали према таквом понашању деце када је говорило „не, нећу!“, значи, кад је било бунтовно зависи како ће се оно касније понашати: да ли ће бити више или мање бунтовно; да ли ће и даље бити нормално бунтовно или ће прекорачити ту меру, па ће да се побуњује у том смислу да користи све и свашта, па између осталог и те што смо поменили – различите могућности коришћења ствари које не треба да користи, оно чега се родитељи јако плаше да

деца не користи, па ће можда у том бунту управо да покаже да је ово довољно ја (?) и кренуће да користи ствари које му шкоде.

ТАТЈАНА: Како, конкретно, ево, родитељ да реагује када дете креће са том фазом негације: „не“, „нећу“ и тако даље? Треба ли да подпусти? Треба ли да остане чврсто при својој одлуци или како? Често се они питају: „како... шта сада да радим? Шта сад?“.

АЛЕКСАНДРА: Често родитељи траже кратке рецепте, а ја упорно понављам да кратких рецепата нема. Да ја умем да пишем рецепте као лекари, писала бих „два пута рећи то...“ и престаће да вас боли глава или престаће дете да говори „не“. У психологији нема тога, значи. Поруке треба понављати, треба се учити како разговарати са децом и оно што је, негде, мој посао јесте да образложим, да објасним начине на које је најбоље прићи детету и добити дете, поразговарати са њим. Значи, бити... бити у том разговору спреман да се детету помогне да научи исправне начине, значи да не иде тим бунтовним, тврдглавим путем како је кренуло, него да дете научи да разликује тврдглавост и упорност што је велика разлика. Значи, тврдглав човек упорно ради ствари на своју штету, а упоран човек мења правце понашања, па је лепо ако родитељ научи да каже детету: „Ово сад што радиш није добро зато што си то и то учинио, видиш какве су последице, а ти можеш бити упоран...“, допуштамо да буде упоран „али пробај другачије, пробај другачије да ме питаш или пробај другачије да тражиш то од мене, па ћеш можда и добити“. Значи, учимо га да... да и дете мења своје понашање. Све је то интересантно јаво правити разлику између понашања и бића. Оно што је исто честа грешка... ви сте ме питали које грешке праве родитељи најчешће... и родитељи и васпитачи и учитељи и наставници, посебно школа, праве јаво велике грешке када изједначавају биће и понашање. Када дете етикетирају са оним што оно заправо није, када му говоре: „Ти си неспособан!“, „Ти си смотан!“, „Ти си спетљан!“, „Ти си размажен!“, „Ти си плачљив!“, „Тврдоглав“ и тако даље, они, у ствари, обликују своје дете управо у том правцу. И ја сам објаснила у својој теорији да је мозак као магнетфонска трака. Дете све памти. Оно, заиста, кад одрасте памти и те негативне поруке и често у разговору са људима када их питам: „Како се осећате кад у нечему погрешите? Како себе називате кад сте сами, кад останете сами и кад нешто урадите погрешно, како себе прозивате? Шта себи кажете?“. Ћ то, што себи кажу, у себи или наглас – те поруке су им слали њихови родитељи кад су били мали и кад нешто нису добро урадили.

ТАТЈАНА: Чињеница је да родитељи често чашћавају децу разноразним...

АЛЕКСАНДРА: Обилато.

ТАТЈАНА: Да, буквално тако. Разноразним именима која уопште нису на месту, али једноставно не обраћају пажњу на то – то је део њиховог свакодневнoг речника. Чак долазимо до тога да је особа сама себе, управо то што сте ви

рekli, тако доживљава или, пак, и каже када нешто уради погрешно: „Јао, како сам испала... не знам... глупа или како сам... и тако даље...

АЛЕКСАНДРА: И опет се етикетира.

ТАТЈАНА: И опет се етикетира и тако повређује.

АЛЕКСАНДРА: И дете учи да, у ствари заиста, може да буде и глупо и неспретно и сметено и смотано и стидљиво и размажено и све остало.

ТАТЈАНА: И како се после такво дете уклапа у једну социјалну средину? Дакле, у какву ће јединку израсти једна особа која одраста у таквом окружењу...

АЛЕКСАНДРА: ... која научи да је неено понашање исто што и она.

ТАТЈАНА: ... ево, сведоци смо тога... Да. Да. А сведоци смо тога да је то скоро у свакој породици. Дакле, родитељи користе разне изразе: и „животиња“ и тако даље... Сада, мислим, свако има свој репертоар, али, ето, како ће се то даље одразити?

АЛЕКСАНДРА: Свако има свој омиљени придев, кажем... ја... свако дете...

ТАТЈАНА: Али, заиста, јесте! Ја кад се нашалим, па кад причам са својим другарицама, колегиницама, свако се пронађе и каже: „Да, јесте. Мене зову тако и тако, мене зову тако и тако“. А, до које мере се особа идентификује заиста са тим називом и како се то одражава после на њен доживљај саме себе у некој ситуацији?

АЛЕКСАНДРА: Да. Управо су то те ране поруке, у том раном добу. Рана порука на биће дефинише касније личност тог детета. Изједначавање бића и понашања се најбоље види када човек одрасте и када се са неким, у неком разговору, и опоменете. Кажете: „Баш си то у радио леше и баш си...“, па га и окарактеришете: „Баш си ти леш“ или „Баш си такав и такав...“. И он се наљути. Значи, прва наша реакција: „Како ти мене називаш лешим на основу тог мог једног поступка? Како ме ти то оцењујеш? Шта ти мислиш какав сам ја?“ и крене онда да вам објашњава да он није такав, да се брани, да се оправдава и све остало... А, то смо научили у раном добу. Значи, то само етикетирање... твоје понашање је такво... не значи да си ти такав човек. Значи, понашање је низ радњи које некада чинимо боље, па се лепо понашамо и уреднији смо, а некада то понашање није баш ни најпримереније, али ни човек није увек једнако расподложен, па се некад понаша и можда другачије. И то му не треба замерити. То је његово понашање. Понашање уопште није исто што и он сам, је л' тако? И ако дете то не научи у том раном добу, оно никад неће научити да разликује себе. И већина наших пацијената управо има тај проблем – изједначава себе и своје понашање, па каже: „Шта могу, такав сам! Како да се променим кад сам такав!“. Никто није такав, значи. Мењамо се. Можемо да се мењамо. Уопште није немогуће променити своје понашање, а како он каже „да не изгубимо део себе“. Не морамо губити део себе.

ТАТЈАНА: Добро. Да чујемо ко је са нама. Добро вече

ГЛЕДАТЕЉКА: Добро вече.

ТАТЈАНА: Извòлите!

ГЛЕДАТЕЉКА: Јелисáвета Стáнчев је крај телефо́на.

ТАТЈАНА: Извòлите!

ГЛЕДАТЕЉКА: Пр́во сам хтèла пòздрави́ти вас, а дрùго што сам хтèла пítати вáшу гòшћу, а и вáс нáравно, дá ли имате дèцу и кòг су ўзраста?

ТАТЈАНА: Хвáла вам!

ГЛЕДАТЕЉКА: Нíсам завр́шила. Сáмо сам хтèла дòбити одгвор на тò пítање.

АЛЕКСАНДРА: Мòје дéте йма шèснāјст гòдина.

ГЛЕДАТЕЉКА: Шèснāјст гòдина.

АЛЕКСАНДРА: Девòјчица је. Ћёрка.

ГЛЕДАТЕЉКА: Јèдно дéте имате?

АЛЕКСАНДРА: Дá.

ГЛЕДАТЕЉКА: Па... бáш због тòга, пошто вас пàжљиво слўшам свò врéме, сáмо сам хтèла чўти дá ли и са тòг аспекта мáјке гòворите или сáмо са аспекта лекáра или психòлога у чйјој сте фўнкцйји вечèрас у емйсији. Дá ли сте ви прáвили грèшке и као стрўчњак или нè?

АЛЕКСАНДРА: Дá. Дá. Јèсам.

ГЛЕДАТЕЉКА: Дá? Е, сáмо сам тò хтèла да чўjem и тò ми је недòстајало у вáшој прйчи вечèрас. Хвáла вам!

АЛЕКСАНДРА: Дá. Јèсам. Подсèтили сте ме, па мòгу прйчати да... око тòга. Јèсте. Хвáла!

ТАТЈАНА: Ёво, хāде да искòристимо прйлику йсто да се...

АЛЕКСАНДРА: Да. Пòдсетили сте ме. У мèни је бйла, у почётку, прèзáштитничка мáјка. Фўнкцйја је бйла да зáштитим свòје дéте и да се пòставим тáмо где зáштита, зáправо, и нйје бйла пòтребна. Прòблèм кòји срèћем код већине свòјих клијената и јèсте у тòме што дèцу презаштйћујемо и чйнимо им òно што òна и сáма мòгу да ўрáде. Јá сам чáк нàправила грèшку, ёво сáд, òно као, јáвно да прйзнáм, а жåо ми је што мòје дéте сáд тò нè слуша. Ймала је јèдну трауму. Уписйвала је Кáрловачку гймназију, кòју јáко жèли да ўпйше и о кòјој је сáњала, значи, хтèла је јáко да ўпйше Кáрловачку гймназију, да ўчи јèзике и очекивала је мнòго од тè гймназије. Нèн пр́ви дáн у тòј шкòли је бйо разочарáвајући. Òна је рèкла: „Знаш, тáмо нйшта нйје тáко кáко сам јá мйслила.“ И чèсто се нáши снòви не подўдарају са реáлности. Значи, кад ймамо нèка висòка очекивања и кад се са нèчим сўочимо, òнда се, веровáтно, и разòчáрамо. Јá сам јој тò свè објашнáвала сам, ипак, òно, жèлела да јој пòмогнем, па сам се пòнудила да учинимо нèшто или да прòмèнимо шкòлу. Ако је тò за нў тáко разочарáвајуће, āде йма шáнси да бйраш и дáље, значи прйjemни у Кáрловачкòј је рáније и йма шáнси да пòлáже прйjemне и кáсније, у дрўгим нòрмалним гймназијама, кòје нйсу сáмо јèзичке. И онáко кроз плáч, јèцај и тáко разòчáрана кáже: „ Нè, òво сам сáма бйрала и òво ћу сáд сáма да изгўрам кáко

знам и умем“. И наравно, након месеца дана кад се адаптирала, а ја, као психолог, треба да знам да адаптација је нормалан период, који треба да се протече, да често повлачи тако, нека трауматична искуства и да деца не треба помагати него их треба пустити да сами се сучоје са својим избором и са својим грешкама и тако ће најбоље да науче шта следећи пут да учине. Ја сам, наравно, опет она у мени мајка, која је, кажем, заиста далеко од психолога, саветника и свега осталог, од свих књига које сам читала и о чему пишем и онда кренем да је заштићујем: „Томе мама да среди, идемо сада да упишеш другу школу. Полагаћеш ти пријемни из других испита, па ћеш...“ Ето, то су, на пример, грешке које радим, без обзира што имам одрасло дете и што сам пуно учила. Али грешке чинимо несвесно, из незнања, из нехата. Праве се.

ТАТЈАНА: Ту грешку, да, често праве родитељи. Ја потпуно разумем нашу гледатељку која нас је управо питала ово питање зато што је ту често присутан онај субјективни став, па када је ваше дете у питању ипак не можете тек тако да одреагујете. Лакоше вам је да саветујете вашу пријатељицу јер је то њено дете. Да чујемо ко је са нама. Добро виче! Да ли се чујемо? Да покушамо још једном: Добро виче! Добро. Покушајте поново. Назовите, слободно се јавите. Дакле, као што речеко тај субјективни став је присутан. Знамо да саветујемо друге, а... или, пак, замеримо нешто нашим родитељима, а онда они кажу: „Видећеш ти једног дана кад будеш имала своје дете, видећу тебе, па ћеш онда видети...“. Је л' то је... чувена...

АЛЕКСАНДРА: Код мајке посебно проради таква заштитна функција о којој ја пишем и тај део у нама је, заиста, јак. Са друге стране, уме да превagne и онај прекритични родитељ у нама који претерано критикује. По афекту и бесу више нисмо презаштитнички, него смо онда прекритични, па нападамо на дете. Тако да је то други проблем. Зато ја и родитељство називам вештином. Треба балансирати између ова два: значи, између заштите и између критике. Треба знати одмерити кад – шта. И то јесте, онако, осетљива ствар, посебно кад сте родитељ кад имате једно или двоје или троје деце, свако од те деце је различито. Ја често споминем ту реченицу да се родитељ жали: „Па, једнако сам их васпитавао, а тако су различити“. Па, истина је! Свако од њих је различит јер нису били исти услови, није родитељ био исти кад је имао једно и кад је добио треће дете и кад је добио друго дете, није имао ни исто годину, ни исто знања, ни исто искуства... тако да све то утиче да деца и не буду иста, него да буду различита.

ТАТЈАНА: Наравно. Тако их треба и третирати. Да чујемо ко је са нама. Да ли се чујемо овог... Хајте! Изволите, чујемо се!

ГЛЕДАЛАЦ: Овако. Да ли може... батине да утичу на раст и развој детета?

ТАТЈАНА: Хвала вам! Хвала вам на овом питању. Добилићете одговор. Дакле, свађа у кући... да ли могу да утичу на раст и развој детета?

АЛЕКСАНДРА: Наравно, могу да користе, а могу и да штете.

ТАТЈАНА: У кôм смíслу, дакле, да кôрíсте, а у...

АЛЕКСАНДРА: Уколико је свађа кôнструктивна и уколико се ôдноси на рáзлог да нêко прôмëни свôје понашање, а тај нêко смáтра да ако трêба да прôмëни свôје понашање изгубиће дëо сèбе, ôнда дëте у стáрту учи да свађе мôгу бíти кôрисне јер дôводе до нêке прôмене и мôгу да доведу до нêке прôмене, а мôгу бíти врло штêтне уколико прôмена нêма, уколико се свађе понављају, а бëз нêког резултáта, значи, свађе су свакодневне или íсте, понављају се, а нêма прôмене и нêма êфекта осим свађа, ôнда дëте другáчије учи. Значи, није íсто кôнструктивна и нêонструктивна свађа.

ТАТЈАНА: Јá бих мáло да прôшýрим íсто ôво пíтање. Чéсто пíтање рôдитеља јêсте дá ли трêба дëте да вíди када се ôни свађају или нê. Дáкле, дá ли тô трêбају да ôставе за ôне сáте када су сáми, па да сêдну, па да попрíчају? Нêкада ôни íмпульсивно одрêагују, па тá свађа је пôприлично дêструктивна...

АЛЕКСАНДРА: Дá. Дá. Да. Тô пýно зáвиси од ўзраста дëтета. Дá. Дëте не разúме једнако свађу. Тô је сáд слêдêће кад сам рекла да постôје кôнструктивна и нêонструктивна. Постôји, такође, и неразумêвање дëтета уколико ôно íма двê и уколико íма шêснајст гôдина; уколико íма чëтири или уколико íма сêдам... Значи, другáчији су мëнтални капацítети дëтета и ôно другáчије разúме свађу. Тáко да није íсто када слýша свађу трогодишње дëте и деветогодишње дëте. Трогôдишње дëте чéсто закључује да се рôдитељи свађају због нêга и ôно о чëму јá рáдим са рôдитељима ўправо је тај прíступ. Ако се вí свађате пред дëтетом, ôнда му рëците да ôно није крíво. Значи, да ôно, зáиста, није крíво и да нêма вêзе са свађама кôје су између вáс. Пошто јá рáдим са пôрукама, значи са рáзменом пôрука између рôдитеља и дëтета, ôнда ми је вáжно да... да се тô ôдма' и рáзјáсни. „Тí са ôвím нêмаш вêзе! Мí те вôлимо! Тí си нáш!“ Тô се зôве прôцес деперсонализáције кôји је, овај, упáдљив и кôји трêба корíстити када су такве ситуáције у пíтању. Мíслим да íмамо пíтање... Јá жýрим да зáвршим... Да.

ТАТЈАНА: Дá. Íмамо јôш нêкога на вêзи. Добро вêче! Дá ли íмамо нêкога на вêзи? Извôлите!

ГЛЕДАТЕЉКА: Хáло!

ТАТЈАНА: Добро вêче! Извôлите!

ГЛЕДАТЕЉКА: Добро вêче! Овај... пôсебан пôздрав Тáњи, једнôј дíвној и плëменитој ôсоби кôјој штêта што не рáди као психôлог у струци, а за гôшћу íмам једно пíтање: Дá ли би мáло појáснила штá рáди у овај... клиничком цëнтру? И кáко рáди? И с кím рáди? Хвáла лëпо!

ТАТЈАНА: Хвáла и вáма што сте се јáвили. Дáкле, да пôјáснимо...

АЛЕКСАНДРА: Прво – не рáдим у клиничком цëнтру. Јá сам клинички психôлог, рáдим у Вôјној бôлници на нêуропсихијатрíјском одељењу. Мôј пôсао се састôји у процењивáњу здравља мláдих љúди кôји се рëгрутују за вôјну службу и кôји íмају од осáмнáјст, па до двáдесет и ôсам гôдина. И ўправо из тôг пôсла кôји сам рáдила осáмнáјст гôдина и кôји јôш ўвек рáдим, јá јôш ўвек рáдим

на клиници са пацијентима, спознала сам да ти млади људи имају неких проблема када улазе у војни колектив. Тё проблеме различито испољавају. Неки су агресивни према себи, неки су агресивни према другима, неки су склони да лако одреагују на било какву љвреду или на било које повишење гласа од стране друге особе која може бити ауторитёт, ал' не мора... Примётити смо да они беже, да не могу да поднесу усамљеност или се, пак, претерано осамљују. А онда када сам свё то негде сумирала и гледала као психолог-координатор децу у вртићу, примётити сам врло слична понашања, али у много блажем степењу испољена. Значи, та мала деца се у колективу, кад први пут љу у колектив, понашају врло слично или се осамљују, дђо плачу или се самоповређују тако што лупају главом о зид или се често хватају, овако, па се љуљају нџицама... Значи, ухвате се... то се зџве... значи, често се само... само смйрују, затйм гризу другу децу или гризу саму себе или гризу нџкте или гризу прстиће или гурају дубџо пџлац у уста... Неки, такође и мџкре у крџвет, а прџстали су да пишке. То се йсто дешџава и у војном колективу, значи... су рџтке...

ТАТЈАНА: Зџшто то раде?

АЛЕКСАНДРА: Да. И сџд ме то навџло да помислим зџшто то раде, џдносно штџ се дешџава? И, џто, помџк је, у стџвари, у пропустима и у... рџно детињство.

ТАТЈАНА: Дџбро. Јџш неџко је са нџма. Добро вџче!

ГЛЕДАТЕЉКА: Добро вџче!

ТАТЈАНА: Изџџлите!

ГЛЕДАТЕЉКА: Ёџво сџд јџдно питање... кџжем, мй смо љвек нечија деца док су гџд су нам родитељи живи, па сџд, овако, јџдно питање: Ако одрастемо, значи, у порџдици џкрђжени мџксималном пџжњом, љубављу... значи, свйм џнйм неким прџвим људским врџдностима и пџтџм йзџђемо из тџг дџма и трџба да се сџџчимо с неким, џпет, другим стџварима које нйсмо ймали прилике да вйдимо, је л' да?, у свџм дџму, кџко свџ то... свџ тџ тџшкоће вџн џнога на чџму смо одрџсли прихватити? Не знам дџ ли сам дџџџљно јџсна?

ТАТЈАНА: Јџсте. Разџумели смо вас.

ГЛЕДАТЕЉКА: Не знам је л' ме гџспођа разџумела?

АЛЕКСАНДРА: Дџ. Јџсам.

ТАТЈАНА: Ёџво, дџџићете и џдговор џдмах.

АЛЕКСАНДРА: Јџсам. Прџво размйшљам о џноме што сте рџкли да сте ймали мџксималну љубав, пџжњу, брйгу и свџ џстало. Трџба знџти дџ ли је то бйла стџварна брйга или, прџ, зџштита. Јџ у... стџлно, негде, ймам пџтребу да разџџџим и да не правимо иџџличност и сџвршену порџдицу јер таквих неџма. Значи, подразџмџва се да сте ймали дџџџљно пџжње, љубави, брйге и свџга џсталог. Ако је то йстина и ако се укљџчујемо у друштџво, укљџчујемо се вџћ у стџрту. Ако дџте крџће у колектив са тры или пџт гџдина (зџкаснило је са пџт, али крџће са пџт), џнда се вџћ укљџчују у друштџво које, верџџтно, нйје йдеално као неџгова порџдица и учи се да се у тџм друштџву пџнџша. Значи, да се снађе у колективу,

да прђнађе свђје мѐсто, да испољи свђје способности, да се пђкаже колико је ва́жно и вре́дно... Према тђме, нѐ мислим да дѐте изо́ловано, уљу́љкано жи́ви у јѐдној таквој поро́дици до осамнајсте го́дине. Тђ ми је прђсто нѐмогуће јер ће са се́дам крѐнути у шкђлу, па ће ђпет ймати при́лику да се судђава са другачи́јим вре́дностима, са другачи́јим лју́дима, са другачи́јим учитељима који су другачи́ји од његових ро́дитеља и свѐ ђстало. Према тђме, нѐгде ста́лно постђји та́ адапта́ција и нѐ бих издва́јала да, у ства́ри, постђји могућност да са́мо одјѐдном уђемо из јѐдне уљу́љкане сре́дине у јѐдну сре́дину ко́ја је, она́ко, другачи́ја, је л' тако? Тђ иде, йпак, пђстепено и дѐте се ада́птира и навиќава на нђву сре́дину. Здра́во дѐте се вр́ло бр́зо навикне на нђву сре́дину. Дѐте ко́је йма нѐких сме́тњи и код ко́јег се појављују нѐке тешко́ће, ймаће тешко́ће у адапта́цији. И тђ се најпре и ви́ди у адапта́цији. Значи, сва́ка... сва́ки про́пуст ко́ји је начи́њен у тђм ра́ном узрасту се ви́ди у ко́лективу, ђдносно у адапта́цији дѐтета на нђву сре́дину. ТАТЈАНА: Тђ се пђсле да́ље јђш одра́жава пошто дѐте ђнда са́мо потврђује се́би пђт...

АЛЕКСАНДРА: Мђже да појача́ва тђ свђје пона́шање, и ђбично га појача́ва, би́ло да је тђ пђјачано у смі́слу а́грѐсије или пђјачано у смі́слу повла́чења, отуђи́вања, усамљи́вања... Чђк ђн не разго́вара и са ро́дитељима ви́ше. Када га пи́тају „Шта́ си ра́дио?“ – „Нйшта!“, „Где́ си бйо?“ – „Нйгде!“. Тђ је већ пр́ви ђблик пђсивних пона́шања, ђдносно занемари́вања знђчаја ђнога шта му се деша́ва, непри́чања о тђме и задржа́вања у се́би. Значи, нѐма пђтребу да де́ли.

ТАТЈАНА: Тђ је већ јѐдан а́ларм, дакле, си́гнал на ко́ји ђни тре́ба да ђбра́те па́жњу, без ђбзира на ко́м узрасту се јави. Йпак... йпак, дѐте на нѐки на́чин изанализи́ра...

АЛЕКСАНДРА: Ако се јави већ и са че́тири го́дине да кад га пи́таш „Шта́ си ра́дио у шкђлици?“, – „Нйшта!“... неверова́тно да ни́је ра́дио ба́ш цђо да́н нйшта. Тђ је пр́ви си́гнал да му се не́што не до́пада. А тре́ба подста́ћи при́чу: „Да ли ти се не́што ја́ко до́пало? Да́ ли тђ што си ра́дио смђтраш да ни́је нйшта јер се те́би ни́је свйдело?“ или „Шта́ је ђно што ти во́лиш, да ра́димо код ку́ће ти и ја́?“. Значи, на́ставити при́чу, али у тђм пра́вцу да се дѐте ђтвори, да га до́бијемо, а нѐ са́мо... нйшта, па крити́ка: „Ка́ко нйшта!? Си́гурно ни́је би́ло нйшта? Шта́ ми при́чаш да ни́је би́ло нйшта кад је цђо да́н...!? Јѐсам ви́дела од ђве ма́ме да је ђна ра́дила тђ и тђ, а ти? Шта́ си ти ура́дио?“. Тђ је погрѐшан приста́п. Значи, бђље йћи ма́ло другачи́је, па пи́тати дѐте шта́ ни́је у ре́ду.

ТАТЈАНА: Шта́ са́д! Нѐко је са на́ма. Добро ве́че! Да́ ли се чу́јемо? Нѐко је бйо са на́ма док су тра́јале рекла́ме. У међувре́мену је оду́стао. Пђкушајте пђново. Прѐ ма́ркетинга при́чали смо до́ста, дакле, о васпита́њу, али ѐво... Ђно што че́сто ро́дитељи пра́ве грѐшку... Аво, управо смо на́с двѐ при́чале за вре́ме ма́ркетинга да не́ треба ре́ћи да ро́дитељи пра́ве грѐшку, него да не посту́пају йсправно јер постђји у́век бла́жи йзраз. А́јде ма́ло да по́причамо о тђме, а у ства́ри, ђно што

сам хтѐла да вас пита́м, дакле: Када ро́дитељи не посту́пају йсправно, ви́ше уо́пште не у́мѐм ни да уо́блйчим сво́ју рече́ницу ка́да при́чам...

АЛЕКСАНДРА: Без те́ грѣшке, је л' да?

ТАТЈАНА: Без те́ грѣшке, да́. Хтѐдох да вас пита́м ка́ко се одража́ва прѣвелика настоја́ња, за́право, да за́штитимо на́ше де́те прѣви́ше. Сва́ка ма́јка мйсли... скоро сва́ка ма́јка мйсли да ту́ не́ма ни́шта ло́ше... то́ не́но де́те... о́на га са́мо во́ли и же́ли да...

АЛЕКСАНДРА: Да му по́могне.

ТАТЈАНА: ::: да му по́могне и же́ли му свѣ на́јбо́ље.

АЛЕКСАНДРА: Де́те ка́же: „Немо́ј ви́ше помага́ти!“.

ТАТЈАНА: Да́. Бу́квално та́ко. А ка́ко о́пет те́ крй́тике? Али е́во, а́јде да прѣ него што ми одго́ворите на то́ пита́ње да... о́во је, за́иста, ја́ко бй́тно да у́кажемо, дакле, и на́шим гле́даоцима ро́дитељи́ма да не́ грѣше и ко́лико је та́ са́ма рече́... ко́лико та́ са́ма рече́ ндо́и је́дну одре́жену те́жину и за́што је тре́ба избега́вати?

АЛЕКСАНДРА: Па, ја́ избега́вам и не́ волим рече́ „грѣшка“. Грѣшке су свако́днёвне, пра́вимо их, ка́жу слу́чајно, не́свесно, спдо́нано, из не́хата, непáжње, незна́ња... и на́равно да грѣ́шимо! И ако де́те у́чимо да не́ сме да грѣ́ши, а мй са́ми грѣ́шимо, о́нда је то́ ве́ћ протй́вечна по́рука. Шта́ чй́нимо? Де́те ви́ди да и мй грѣ́шимо, да нй́смо безгрѣ́шни и да, уо́пште, це́о свѣ́т нй́је безгрѣ́шан, а не́га за грѣ́шку ка́жња́вамо, је л' та́ко? И то́ је ве́ћ у ста́рту ло́ше. Ја́ сам, у суш́тини, да свѣ́ што се чй́ни ло́ше да се по́зитивно ко́ндо́тира, да се про́нађе пра́ва, о́дносно по́зитивна стра́на те́ особй́не ко́ју же́лимо да ко́д де́тета мо́жда не фо́рсй́рамо или да спрѣ́чимо, значи, на при́мер, формй́рање особй́не тврдо́главости. Ја́ ка́жем „Не́!“ . Ра́димо на то́ме да де́те бу́де у́порно, а не́ тврдо́главо. Са́мо преме́стимо а́кценат на...

ТАТЈАНА: Да се преу́смери.

АЛЕКСАНДРА: Јѐсте. ...на особй́ну ко́ја је по́жељна и ко́ја де́тету мо́же да ко́рй́сти у живо́ту. И сва́ки не́гов по́ступак, и уо́лико нй́је бй́о йсправан, де́тету се да́је ко́ррективна по́рука. То́ се зо́ве ко́ррективна по́рука на по́наша́ње, објасни му шта́ тре́ба да учй́ни да би то́ ура́дио ка́ко тре́ба или ка́ко то́ мй оче́кујемо. Значи, не́ кажемо: „Аха́! Са́д си погрѣ́шио!“, о́нда ло́вим гдѣ́ је грѣ́шка, грѣ́шка, грѣ́шка... Не́! Него, ха́јде да ви́димо ка́ко да то́ йсправимо! Ха́јде да ти по́могнем! Ха́јде да се дого́воримо, да ви́диш да́ ли мо́же и ова́ко! Значи, посто́ји нй́з рече́ница ко́је ја́ предла́жем као ла́кше и ефика́сније, ефе́ктније и да ће сй́гурно бй́ти учинковй́тије од о́них ка́да ка́жемо са́мо „немо́ј да грѣ́шиш“. Па, га́рант ће погрѣ́шити ако ка́жемо „немо́ј да грѣ́шиш“. Значи, „немо́ј да грѣ́шиш“ ве́ћ са́мо по се́би иза́зй́ва да то́ и у́ра́димо ка́ко не́ тре́ба.

ТАТЈАНА: На́равно. До́бро, јо́ш не́ко је са на́ма, па ће́мо да́ље на́ставити о о́вome. Добро ве́че! Да́ ли се чу́јемо? До́бро... по́кушајте по́ново. Неко, очй́гледно, по́куша́ва, па о́нда... мо́жда је со́цијално а́нкцио́зан. При́ча́ћемо и

зашто су та... зашто су... Ђево, ајде да се одмах надовеземо, па ћемо се онда вратити.

АЛЕКСАНДРА: ... се предомислио. Можемо и о том... ајде... ајде... У питању је стид, осећање стида које се нормално појављује на узрасту код треће године. Први пут се стид појави у том добу јер дете се учи да постоје и други људи који нису његови родитељи. Дете се први пут на дужи одваја, али први пут негде и формира слику себе. И у том, сад целокупном, сазнању он негде понекад и осети да није у реду, да није како треба, да нешто што је направило није исправно. Његов рационални мозак јача и на рачун тог јачања, корективног јачања, дете може да схвати да понекад и није нешто најбоље учинило и да се повуче. Да се постиди. Наравно, потпомажу му и родитељи кад кажу: „Срам те било!“ или „Како те није стид!“, „Ал’ си ме обрукао!“, па онда још онако додатно потенцирају осећање кривице, а не само стида, него надовеже и кривицу. И дете се учи да... да буде стидљиво. Односно, оно се стално повлачи и уместо да му родитељ да корективну поруку шта очекује од њега и како би требало да буде у тој ситуацији или шта је исправно или како би ваљало поступити, оно се... они се, у ствари родитељи се, вероватно, оријентишу на критику без онога шта би требало. И у самом старту дете има осећање да није довољно вредно, да је не-о-кеј и да негде и није најисправније. И ако то осећање задржи и када буде одрасло са осам, девет, петнајст година, онда кажемо да је то добар пут да изгуби своје самопоуздање. Е сад... само да кажем да неки говоре и самопоштовање. Ја правим разлику. Самопоштовање је, по мени, пасивна позиција и неко се може самопоштовати до бесвести, а да при том ништа не чини, него тако је како је – ја се самопоштујем и ја сам... ја сам о-кеј. Али... самопоуздање подразумева активну позицију да особа и потврди ту своју поузданост, односно то своје самопоштовање на делу. Да покаже да је нешто конкретније урадила. Тако да је разлика између самопоштовања и самопоуздања. Неко може, значи, да верује у себе, ал’ да то... при том никада не проба или не употреби то... своју веру у себе, него да се задржи само на томе да мисли тако о себи. Једно је, значи, мислити, друго је осећати, а треће је понашати се у складу са тим. Ако је то све заједно усклађено, онда чини праву ствар. Ако је већ у нескладу, онда се дешавају ситуације да особа поклекне или да погреша или да поустане или да нешто не уради како... како је замишљала, него се деси супротно. А то је са социјалних..... често. Значи, неће оставити добар утисак, неће бити како је оно замишљало да треба да буде, обрукаће се, други ће га критиковати, неће оставити добар утисак и добру позитивну слику себе, него ће се десити, па онда још се надовеже осећање страха, па онда он у том страху свашта већ исценира о себи шта ће бити када се он... и када се то деси... И онда се надовезује, наравно, различите патологије о којима сад не бих јер то је већ... психотерапијски.

ТАТЈАНА: Добро. Да чујемо ко је са нама, ако је још увек са нама. Добро вече!

ГЛЕДАТЕЉКА: Хало!

ТАТЈАНА: Добро вѣче! Чўјемо се. Извòлите!

ГЛЕДАТЕЉКА: Добро вѣче!

ТАТЈАНА: Извòлите!

ГЛЕДАТЕЉКА: Пòздрав из Чáчка за свè у стúдију!

ТАТЈАНА: Хвáла!

ГЛЕДАТЕЉКА: Хтèла сам сáмо да вас пýтам... Зàнима ме... дèте кòје је òдрасло са пýно лýбави, дèте кòје йма чèтири гòдине, са свòје чèтири гòдине дòбија брáта кòга је јèдва чèкала и кòја је одушевљена била при пòмисли сáмо да ће дòбити брáта... При тòм òн, значи, дòлази из бòлнице, јèдноставно дèте... дèте се тòтaлно промèнило. Дèте кòје је јáко жйвахно, овај, јáко пáметно, интелигèнтно дèте... Међутим, òна се тoлико промèнила. Òна јèдноставно... пòчала је да грйцка нòкте, да... да се пòвлачи у сèбе, хистèрична је пòстала, тàко на нèке ситуáције хистерише, нèга би, ймам ўтисак, удавила онàко... Вòли га, али йпак йма... овај, тý јáко вèлика дóза лýбомóре... мислим...

АЛЕКСАНДРА: Штá гòворите дèтету кад тò свè чини?

ГЛЕДАТЕЉКА: Па, знáте штá, овај... Покушáвáмо да... да... да òбјáсномо да је òн сáмо... да је òн нèн брáт, да нйшта ми нèга вйше нè волимо, него нý, да јèдноставно, мйслим... нè знам. Свè на лèп нáчин, свè фйно, међутим не врèди. Òна је, јèдноставно, тáквa и... и... мйслим... нè знам. И овај... зàнйма ме вáше мйшлèње о свèму тòме. Мйслим, је л' тò нòрмaлно? Је л' тò... Òна иде у вртйћ. Тáмо је јáко дòбра, мйслим... кáжу да је чáк зрèлија, него за свòје гòдине... Мйслим, дèте кòје јáко свè лèпо разумè, мòжеш да јoј òбјáсниш свè у момèнту, мòже да се догòвори нèко са нòм нèшто и свè... Међутим, тò јáко брзо прèкрши... Значи, нйкад обèћáње не забòравља. За сèдам дáна ако јoј нèшто кáжемо бйће, тò òна нйкад не забòравља, òна брòји дáне... Значи, јáко пáметно дèте, али ймам ўтисак – безòбразно. Мйслим, уòпште нè могу сáмa да... да... мислим, нè можемо да схвátимо јер òна, овај... чèсто с нòм òдемо да прòшетамо, нèбитно, òдемо, йзведемо је, свè тò, али овај... објáшнáвaмо јoј да тá бéба òстаје кўћи, да бéба нè иде нйгде, да бéбу, бўквaлно, ўзимамо сáмо кад мòрамо да је нaхрáнимо, пресвўчемо и тò је свè, али јèдноставно, овај... не врèди. Значи, свè тò фйно, лèпо: „Мòј бáто!“, али... пòигра се мйнўт једáн са нйм, и тò је мнòго и тò је тò. Значи, не пòдноси да га нèко ўзме, тò ни слўчáјно, пoгòтово бáке, дèке, значи – тò ни слўчáјно... овај... ако неко прйђе: „Штá ймaш тй да га ўзимaш?, тèби òн нè трèба, нèка га он у крèвету“ и тàко тè ствáри, па ме зàнйма сáмо вáше мйшлèње о свèму тòме.

ТАТЈАНА: Хвáла вам што сте се јáвили! Òво је чèста ситуáција. Бàр сам јá ймала прилику да чèсто слўшaм ўпрaво овáквe прйче. Рòдитељи се ствáрно тáда пýтају: „Штá сáд? Одјèдном се нáше дèте промèнило!“, нèки чáк се вèћ унáпрèд плáше кáко ће рeaговати нйхово првò дèте или, пак, дрўго (ако дòђе трèће, нйје

бїтно) на нѡву прїдошлицу у породици. Како родитељ да се понаша? И шта се деси́ло, ево конкретнo овде, са ѓвѡм девојчицом?

АЛЕКСАНДРА: Па прво, допало ми се то што сте рекли да родитељи се плаше. Дете види да се родитељи плаше. Оно што сам код слүшателке примети́ла је да истиче да је дете паметно. Дете јесте паметно јер подматра родитеље док чини то што чини. Значи, дете не чини ништа слүчајно. Њена понашања су јасно усмерена и непријатељска осећања према беби су за њу, оно... потпуно нормална јер дете које је било једно и које је живело у љубави и добијало љубав родитеља одједном добија ривала, је л' тако?... противника. Одједном се појавио неки љез. Ово је сјајно понашање које показује дете, јер, при том, не показује симптоме да је болесно. Друга деца то искажу тако што подињу да се регресивно понашају, па, пишке у кревет, узимају, такође, своју бочицу, а имају пет година, почињу да плачу до бесвести као мале бебе, да траже и ѓни да се повијају, да ставе пелене. Значи свашта изводе, само да би имитирало то млађе, да би добијало исту пажњу. И управо је проблем у том дисбалансу пажње. Са́д, треба научити да се де́ли пажња и то је ѓно што саветујем родитељима. То не може да се постигне у једном дану, него сталним понављањем. Да се дете суочава са истином да има јѓш једнога, а то је њему јако тешко, значи доби́ли смо јѓш једно дете, страшно за ѓво друго дете али тако је и учити га да то јесте стварност са којом ѓно треба да се сучи и да пажњу де́ле и да ће свѓ де́лити, значи, то је нешто што ће их чекати од тог момента па на́даље. Тако да, када сте рекли: „Плаше се“, дете, ту њихову плашљивост уче па ѓнда и манипулишу са тим и ја верујем да ѓво дете одлично манипулише са својим родитељима, јер већ ѓни, чим не смеју да дирају бебу, чим је само пресвүку и ѓставе, то је лоше за то друго дете. Друго дете тражи пажњу, тражи додир, тражи да буду са њим, меки, пријатни, топли, пүни додира, а уколико ѓни слүшају ѓво дете, дете подстаје са́д диктатор, ѓдносно, ѓнај мали који диктира свима: баби, де́ди, укућанима, комшијама, значи, ни́ко око тебе, већ шта ће да мо́ли, ѓно прави ред, значи, ѓно је са́д үзело већ ствар у своје руке, што је јако лоше, значи родитељ је јако рано изгүбио контролу над ситуацијом у својој күћи. Ако је одлүчио да има јѓш једно дете, ваља ѓво друго припремити да ѓво сигурно ѓстаје тако како је, да је то исто њихово дете и да ће имати једнако љубави, пажње и једно и друго. И да га учи да помаже, да буде сарадник, а не да буде противник, у смислу: ми га пипнемо... Значи то је већ лоше. Треба учити да заједно раде ствари, да брину. Да је брига, у ствари, ѓнова друштва, је л' тако, здравог друштва. Брига о другоме.

ТАТЈАНА: Наравно, уколико га укључе у свѓ те активности које сами...

АЛЕКСАНДРА: А то су те корективне поруке на понашање о којима причам и о којима пишем јер су јако, јако важне. Значи, не само критика и не само слүшање него, и не само објашњавање, дете пүно не разуме, не вреди пүно објашњавати детету: „Он ти је брат, ѓн ти је ѓно.“ Него, поруку у смислу шта са́д радити, конкретно. То је то. Де́лимо пажњу, де́лимо ѓво, де́лимо ѓно.

ТАТЈАНА: Дâ, јòш нêко је са нâма, па ћемо се вратити уколико бûдемо имали врêмена, јòш òво мaло да пòјаснимо. Добро вêче!

ГЛЕДАТЕЉКА: Добро вêче!

ТАТЈАНА: Извòлите!

ГЛЕДАТЕЉКА: А, па хтêла бих да пòставим питање у вèзи Деда Мрâза. Їмам ћêрку од дèсет гòдина, òна јòш ўвек вèрује у Деда Мрâза. Е сâд, òна вêћ чўје од дeце у шкòли да Деда Мрâз не постòји, а јâ се трўдим да је одржим у тòм вèровању. Сâд ме њнтересује мйшлêње, штâ јâ да ўрадим по тòм питању, јер òна мeне сâд вêћ пита òтворено дâ ли постòји. Ако кâжемо да не постòји, лaгала сам је...

АЛЕКСАНДРА: Òткуда знáте да сте је лaгали?

ТАТЈАНА: Вй нê верујете у Деда Мрâза? Дâ, хвâла вам што сте се јáвили. Ёво, дòбићете òдговор на òво. Јâко је симпáтично питање, кòје мйслим да пòставља већина рòдителja.

АЛЕКСАНДРА: Гèсте. Тò је лèпо питање, јер јâ, њначе, јâко вòдим рачуна о тòм вèровању у нêшто. Мòје дeте је склòно паганизму и тйм òбичајима и òно вèрује у вйле и вилењáке и вèрује у тў бáјку, òдносно митолòгију, је л' тaко? И тò је лèпо. Тaко њсто и вй мòжете код вâшег дeтета да нèгујете вèровање у нêшто ў шта сaмо òна вèрује. И òна њма прáво да вèрује у тò. И пòдржите је. Ако òна зaиста вèрује и трèба да вèрује. Трèба да вèрује да постòји нêко кò плèменито дòлази и рáди лèпе ствâри и чини му ўгòђaј. Зâшто да нê? Јâ се нê бих бўнила, јâ бих пòдржáвала своје дeте. И нê бисте лaгали ако бисте јòј рeкли да òно ў шта òно вèрује да тò зaиста и постòји.

ТАТЈАНА: Слâжемо се са вâма. Дакле, у питању је њсто бйло – њèни вршњaци у рáзреду кâжу да Деда Мрâз не постòји, па êто, кâко òна мòже да вèрује... и тў мáјка њма дилéму...

АЛЕКСАНДРА: Зâшто да нê?

ТАТЈАНА: Дâ ли да је пòдржи и... значи, мáјка сaмо трèба да пòтврди да, нáравно, да Деда Мрâз постòји, а òни нeмáју пòјма и дeте ће бйти срèћно и зaдовољно?

АЛЕКСАНДРА: Нê. Нê да нeмáју пòјма, нека òни вèрују у тò да òн не постòји, тò је њйхово уверêње. Свâко од нâс њма прáво да вèрује у нêшто, па êво, свê òво што јâ причaм..... нêки вèрују да је тò њстина, а нêки нйје. И кò је у прáву? Мислим, јèдноставно, нe можемо сўдити тaко.

ТАТЈАНА: Дòбро. Уколико нêкога тò чини срèћним, òнда свâкако, трèба да...

АЛЕКСАНДРА: Дâ. Дâ. Ўправо гòворим о тòме да нê треба о нêким ствâрима сўдити. Ако је у питању вèра, òнда или вèрујемо или нê верујемо, а нê треба пресућйвати дâ ли је њстина или нйје њстина. Тò нeма вèзе са њстином.

ТАТЈАНА: Дòбро. И êво, пошто нам је òстало јòш мaло врêмена до краја, хâјде јòш сaмо да се вратимо, дакле, на òне двê крајности – када нêко сaмо крйтикује дeте или, пак, када га... када је дeте тò презâштићено. Кâко нâћи тў прáву мeру?

и исто тако да... како конструктивно критиковати деце када уради нешто што не би требало да ради?

АЛЕКСАНДРА: Сада се плашим да ћу се опет понављати јер то је прича о којој стално причам. И пишем. Та презаштитничка улога може да буде позитивна и негативна, као и прекритична – може да користи, а може и да не користи, да ђмѣта. Све се, заиста, не бих понављала. Једноставније ми је да родитељи, негде, спознају тај концепт који сам написала у књизи, како функционису. И ја сам дала низ примера на којима могу да се суче са самим собом и да процене у којим ситуацијама су прекритички, а у којим презаштитнички. И то јако лепо може да се балансира са том енергијом коју носимо у себи као критичне и као заштитничке и да се, негде, ми сами преиспитујемо и да се стављамо у равнотежу. Значи, да процењујемо реално кад треба бити о-кеј и деце заштитити (а ја дајем конкретну ситуацију када је деце директно угрожено од стране других лица – треба га заштитити, то није презаштићавање), а уколико деце... проценимо да је деце у ситуацији где може само да се избори – допустимо. Е, сада сам се сетила да могу да додвезем и ту причу коју нисмо споменули, а која иде уз ово. То је питање боли. Родитељ штити деце да не би... да не би било... да не би патило, да га не би јако болело, да не би било тужно, претерано тужно и то је оно што детету отежава да се сучи са реалности. И управо она слушаатељка која је малопре говорила да је имала пуно љубави, а судчава се са светом, сигурно је мислила о тим недаћама и о тим болима које среће у друштву и да је живела у другачијој породици која је о-кеј и која брине. Деце које не научи да прође неку фазу и да га ту не боли, да не пати, да не отрпи бол, неће пуно сазнати. Значи, заиста не можемо увек деце да заштитимо од тога да одрасте, а да га не боли; да само одрастање, заиста, боли и нешто сами морамо да прођемо и да искүсимо на својој кџи. Значи, то су ствари које не може нико други да уместо нас учини, па ни родитељ. Значи, да се не подстави, па да каже: „Ево ја ћу, нека мене боли!“. То би родитељ најрадије учинио, најрађе би то учинио, али, у суштини, деце само мора то да осети. И то је права ствар. То је, у ствари, развој даљи. Ја кажем да из сваке кризе изађемо јачи. То је пдента кризе и пдента боли и патње, не оне праве дүшевне патње и патње, али за мало деце је патња већ то што нешто треба само да осети да му је непријатно, да то прође, да йскуси и да крене даље. И подржати га! „Крени даље! Осети сада то! И треба да осетиш јер то јесте тако, али йдемо даље!“

ТАТЈАНА: Добро. Указати му, дакле, на прави пут и на начин како нешто да савлада...

АЛЕКСАНДРА: Подржати га. Подржати га и дати му информацију...

ТАТЈАНА: ... не држати га под стакленим звѣном јер и то не ваља. Добро. Нека порука за крај? Шта сада? И зашто то све радимо?

АЛЕКСАНДРА: Да. Радимо да... зато да једнога дана се запитамо да ли смо могли другачије? Да то питање себи подставимо у право време и да спрѣчимо све

оно што би касније требали да лечимо код себе. Значи, боље спречити, него лечити и боље васпитавати, него преваспитавати! Тако да је значајно поставити себи питање „Зашто то радимо?“ у право време, да нас после када будемо имали пуно више година не би други запитали: „Зашто си то радио?“.

ТАТЈАНА: Добро. Мени остаје на самом крају да вам се захвалим на вашем вечерашњем гостовању. Тема је, заиста, широка, те ми стога остављате могућност да вас поздравим још који пут, па онда да попричамо још о неким стварима о којима, заиста, нисмо имали времена да попричамо. Књига је ту. Ако желите да сазнате зашто нешто радите, ето, чули сте. Књига има јако интересантан назив, а и ви имате, ето, домаћи задатак да се преиспитате повремено зашто нешто радите или зашто сте нешто радили, а пдента је у томе само да то превазиђете и да пронађете решење, тако да и када некога критикујете, покушајте да му укажете на начин како је могао или, пак, шта сте ви очекивали од њега, а не само да кажете: „Ниси то тако требало!“ или „Ја сам мислила да ћеш ти то тако и тако урадити...“ и тако даље, него, једноставно, реците: „Добро. Проблем је ту. И шта сад!? Хајде да га решимо!“.

Тв Панонија

Емисија – Јутарњи програм од 9.12.2006.

I

АНА МАНОЈЛОВИЋ: ... добре музике током емисије. Останите са нама до самог краја. Подсећамо вас још једном да ћемо на крају емисије поделити и музичке награде у оквиру гласања за ди-џеј миксер предлоге. Оно што сада следи је такође уметност. Идемо на кратко да погледамо како је изгледала изложба радова ученика средње школе за дизајн „Богдан Шупут“ из Новог Сада.

ПРИЛОГ:

МИРЈАНА МИЛЕНКОВИЋ: Слободан, Јелена и Милица, три ученика средње школе за дизајн „Богдан Шупут“ из Новог Сада, приредили су своју прву самосталну изложбу фотографија. Хајдемо заједно да погледамо како је на изложби!

МИРЈАНА МИЛЕНКОВИЋ: С обзиром на то да је ово ваша прва изложба, како се ви осећате поводом тога?

ЈЕЛЕНА МИЈИЋ: Па, ми смо задовољни због разлога што се ево сад... Можда то није нешто посебно... нешто ново или шта ја знам, па смо задовољни што смо ипак направили ту изложбу да се види да смо ми те две године које идемо на секцију радили нешто и урадили јер су многи били, онако, мало сумњичави, као ви идете тамо да трошите време и шта ја знам... Углавном, овај, ми у тој лабораторији школској коју имамо проводимо сваки петак после подне кад идемо пре подне и пре подне кад идемо после подне у школу. И... овај... задовољни смо што су људи видели да ми радимо и да хоћемо нешто даље. Сад,

ово је... мислим, нема неки концепт цела изложба, сад да је повезано, углавном ту је представљено све оно што смо ми радили целе две године.

МИРЈАНА МИЛЕНКОВИЋ: Како је било направити овакву једну изложбу?

ЈЕЛЕНА МИЈИЋ: Па... доста напорно, овај... ми смо мислили: "то је – одемо, израде се слике и готово", међутим, овај... доста смо се ми мучили и... Поготову што је нама прва изложба, па сад... нисмо могли ни да спавамо... и тако, овај... А и требало је, је л', скупити паре, скупити, не знам, наћи неког да нам финансира штампање и тако те ствари што се тиче тих, овај... Мислим... овај... тога што нисмо ми могли то све сами да урадимо. Значи, морали смо да имамо неког ко би нам помогао. А и, овај... требало је времена. Имали смо ми још фотографија из школске лабораторије, али, овај... опет, та лабораторија у школи није тољко опремљена... није... и ту су доста фотографије, онако неуспеле, али, овај... занимљиве. И то исто нисмо стигли... Углавном су дигиталне, овај... фотографије.

МИРЈАНА МИЛЕНКОВИЋ: С обзиром на то да сте ви ученици средње школе „Богдан Шћупут“, смјер – дизајнер ентеријера, интересује ме одакле се код вас родила љубав према фотографији?

СЛОБОДАН СТОШИЋ: Мој смјер, нажалост, фотографија, има само у првој години тако да... и то по три часа недељно што је ужасно мало. Ентеријер мене лично не занима и онда се, рецимо, развила та нека љубав фотографији након тих часова. Тад сам се први упознао са свим тим... фотографијама. Касније је то почело да се развија. Иако је немам сад, у каснијим годинама, и даље трудим да ускладим време и да се што више бавим тим.

МИРЈАНА МИЛЕНКОВИЋ: С обзиром на чињеницу да... изложба је овде отворена већ неколико дана, какве су повратне информације што се тиче саме изложбе?

МИЛИЦА АМИЋИЋ: Па... значи, на самом отварању су углавном били присутни наши пријатељи и професори из школе и сви су, углавном, били, оно мало сумњичави, већ су знали где и шта смо радили и јако им се свидело, мада другови смо и то све, па онда... нисмо баш били сигурни у мишљење, али чули смо да су неки озбиљнији људи који су видели, да су рекли да има занимљивих радова и ми смо задовољни да смо нешто урадили.

СОЊА АРДАН: Изложба је, у ствари, један мали пресек рада са секције и не само секције, већ и уопште живота који се дешава околу. Ово трђе тинејџера, то су три врло живахна тинејџера који воле живот и воле и да излазе. Нису они класични штрџери, него заиста имају пуно интересовања и воле то да пренесу у неки рад. То је оно што је, у ствари, позитивно и што ја јако подржавам да не остане та игра и то што је код њих озбиљно-неозбиљно, тако речено, не остане само тако незабележено, него да, у ствари, дигнемо на неки мало већи ниво, односно да то прикажемо и кроз фотографију јер тих радова заиста има доста. И направили смо, у ствари, избор онога што је било најбоље и што би имало и неку

причу. Ја сам још на почетку кроз часове покушавала да објасним, уопште ученицима, да фотографија и уметност треба да је део живота и да га не одвајају превише, него да покушају да себе унесу у оно што раде јер ће тада бити искреније и боље. Могле би се неке фотографије упоредити и са њим фотографијама које се сѣћам, мојих колега са академије, тако да... Мислим, што се тиче неке концепције, рецимо, Слободана... Мада, зависи, овај, од њих самих да ли ће истрајати јер ово је више охрабрeње да би они наставили даље да раде, него да би могли да кажемо да су сада они готови уметници дефинитивно. Не желимо да правимо неке иллузије, него желимо да их подстакнемо... у ствари, ово је баш жеља да иду даље.

МИРЈАНА МИЛЕНКОВИЋ: Поставка ове изложбе трајаће све до четрнајстог децембра.

II

НАТАША: Мајо, добила си један де-ве-де. Дакле, поклон де-ве-де, филм Браћа. Доћ'еш код нас на телевизију, надам се да знаш где се налазимо.

ГЛЕДАТЕЉКА: Знам. Хвала!

НАТАША: Знаш? Океј. Немој да пуно чека овај де-ве-де на тебе. Дођи што пре и, наравно, прати нас и даље, а остани са нама до самог краја. Имамо ми још награда, па можда ако будеш срећне руке још једном добијеш везу. Важи?

ГЛЕДАТЕЉКА: Ђе, хвала вам!

НАТАША: Хвала Маји! Желимо, наравно, да се лепо проведе, гледајући овај де-ве-де, било код куће или у неком друштву, како год... А ми свима вама препоручујемо да одшетате овог викенда до биоскопа, тачније речено, вечерас. Уколико сте вечерас планирали да идете до биоскопа, ево информација шта игра на „великом платну“.

АНА: Да. Ево, када је у питању биоскоп „Арена“, у великој сали је вече посвећено групи Азра у двадесет и три часа. Нешто заиста интересантно. У шеснајс' часова можете погледати филм Кирику два, а Казино Ројал и легендарног Џејмс Бонда у седмнајст и тридесет, у двадесет часова и у двадесет два часа и тридесет минута.

НАТАША: А спљасак филмова који играју у малој сали и то вечерас: Ђаво нди Праду у шеснајст часова и петнајст минута и у двадесет два часа и петнајст минута. И још један филм, Добра година, у осамнајст часова и петнајст минута и у двадесет часова и петнајст минута.

АНА: Ту је, наравно, и биоскоп „Јадран“, а у овом биоскопу можете погледати следећа филмска остварења: филм Ветар њише јечам почиње у шеснајст часова, филм Борат можете гледати у терминима од осамнајст часова, у деветнајст часова и тридесет минута и у двадесет и један час, а филм Госпа из воде у двадесет два часа и тридесет минута.

НАТАША: А у Културном центру града, у великој сали, Повратна карта у седамнајст часова, затим Мадрилина Бонита у деветнајст часова, Ветар њише јечам у двадесет један час и Мајстори вриска у двадесет и три часа.

АНА: А у малој сали Културног центра града можете у деветнајст часова погледати филм Бил Клинтон, односно Њујоршка анимација. Ето, то су филмови које можда можете гледати у биоскопима, а сада следи још једна филмска прича коју је припремила колегиница Бранислава Ловре. У питању је филм Ђрагон, који је урађен по истоименој књизи. У Америци је продато чак два милиона примерака две књиге. Прогнозирају разни критичари да ће ово бити најгледанији филм две сезоне. Свакако је јако интересантан због фантастичних елемената у њему. Светска премијера је петнајстог децембра, а оно што је интересантно јесте да ће публика у нашој земљи моћи да га погледа чак пре тога, односно тринајстог децембра. Ево, сигурни смо да вас је ова прича заинтересовала да погледате и наредни прилог. Дакле, уживајте у филмској причи Ђрагон.

ПРИЛОГ

БРАНИСЛАВА ЛОВРЕ: Ђрагон је једна од најпопуларнијих књига у жанру фантазије која се по теми и постигнутом успеху пореди са светским феноменима као што су Хари Потер и Господар прстенова. Ова књига је широм света доживела велики успех. Заузела је прво место на најважнијим листама бестселера. Ђрагон је до сада објављен у тридесет седам земаља, на преко тридесет језика и продат је у више од два и по милиона примерака само у Америци.

Ђрагон нам представља митологију коју су некада јахачи змајева обезбеђивали мир и просперитет земљи Алагезији. Змајеви су својим јахачима давали магичне моћи, па чак и бесмртност. Ниједан непријатељ није могао да их поразе, док један од њих није одлучио да сву моћ узме за себе. Али, са Ђрагоновим открићем светлуцавог јајета из којег се излече змај Сафира, време јахача змајева је поново дошло. Ђрагон улази у свет магије и моћи, поставши прави херој и последња нада за становнике Алагезије. Управо по овој књизи настао је филм Ђрагон, који је највећи хит предстојеће сезоне и који ће бити приказан у свим земаљама света петнајстог децембра.

Насловну улогу тумачи дебитант Ђд Спелирс, који је одабран између сто осамдесет хиљада кандидата на кастингу, равном оном за Харија Потера. Он ће заједно са Џеремијем Ајронсом, Сијеном Гиуљари и многим другим еминентним именима пренети на „велико платно“ ликове романа. Филм је режирао маг специјалних ефеката, Штефан Фангмеје. Глас Ђрагоновом змају Сафири позајмљује добитница Оскара Рејчел Вајз. Ђрагон ће код нас бити премијерно приказан два дана раније, тринајстог децембра.

III

НАТАША: Најава за причу која следи требало би свакако да буде да је ово једна поучна прича. Прѐ свѐга поучна јер нѐће шкѐдити ни ѓним најмлађим што нас глѐдају, а ни нѐшто старјим. Из ѓвога мѐжемо пђно тѓга да нађучимо. Зашто? У питању је умѐће говѓрења, дакле мѓћ гѓвора кѓју свј имамо, нѐретко нѐ знамо да је кѓристимо. Ёво, ѓво је прђви нађин да нађучимо и да спѓзнамо и да упѓзнамо ѓнога кѓ тѓ зна. Вѓдимо вас на јѓдно такмичење кѓје је ѓдржано на Прђвном факултѓту прѓшле нѓдеље, тађније речѓно у четвртак, такмичење у бѓседништву. Хађе да поглѓдамо ѓвај прилог, а ѓнда имамо и гѓста у стђдију и слѓди јѓдан, као што рѓкох, пођучан рђзговор.

ПРИЛОГ

МИРЈАНА МИЛЕНКОВИЋ: Гве гѓдине на Прђвном факултѓту у Нѓвом Сђду по јѓданђсти пђт ѓдржано је такмичење у бѓседништву у оргђнизађији Ёврѓпског удружѓња стђдената прђва и Прђвног факултѓта – Нѓви Сђд.

АЛЕКСАНДАР СТЕПАНИЋ: ЁЛСА је скрђћеница од European Law Students' Association, што знађи Ёврѓпско удружѓње стђдената прђва. ЁЛСА је најутицађније и најѓминѓтније удружѓње стђдената прђва у Ёврѓпи и ѓкђпла више од тридѓсет хиљада прђвника и стђдената прђва шиђром цѓлог континѓнта. ЁЛСА је ађтивна на новѓсадском Прђвном факултѓту од хиљаду дѓветсто осамдѓсет и дѓвѓте гѓдине и ѓво је већ седђмнађста генѓрађија младић прђвника кѓји излазе из ЁЛСЕ пѓтпуно ѓбучени за даље прђвничко дѓловање у свѓм живѓту. Гно што ЁЛСА прђжа стђдентима јѓсте нѓ сђмо информђција и образовђе из прђвних наука, тѓ су и ѓргђнизационе науке, нађин вѓђења оргђнизађија, лидерство, рад у тђму и свѓ ѓстђле кѓрисне ствђри кѓје у сђвременом свѓту мѓрају и мѓгу бити лђђдима изузѓтно знађајне.

МИРЈАНА МИЛЕНКОВИЋ: Намера оргђнизађатора је да се ѓдржи дђх плѓмените умѓшности гѓвора у нађшем окружѓњу.

ИГОР БЕСЕРМЕЊИ: Мђ жѓлимо у жаргѓну да кађемо да је тѓ брѓнд Прђвног факултѓта. Јѓданђсти пђт се оргђнизује трађиционално и свђке гѓдине изђзђва велику мѓдијску пђжњу, али и пђжњу нађших сђграђана кѓји дѓлазе у великом брђју што ћете мѓћи да забѓлежите камером.

МИРЈАНА МИЛЕНКОВИЋ: Каѓ члађнови жириђа, струђњаци из ѓбласти прђва и драмске умѓтности дађи су ѓцене о овогѓдишњим такмичарима. Такође, пђблика је имала прђво да гласђњем ѓдрѓди најѓѓљег бѓседника.

ИГОР БЕСЕРМЕЊИ: Жири ѓве гѓдине чине: прѓфѓсор дѓктор Мђђа Стђнивђковић, прѓфѓсор дѓктор Стђнко Пихлер (ѓни су прѓфѓсори на нађшем факултѓту), зђтим гѓспођа Свѓтлана Вђјѓвић, сђдиђа ѓкружног сђда, адвокђт, гѓспѓдин Младѓн Грбић из адвокђтске кѓморе Вѓђводине и... и гѓспођа Снѓђжана Кѓкез-Бђбић из пѓкрајинског секретариђата за образовђе и кулђуру. Цђљ, у ствђри, ѓвог такмичења јѓсте да се оживи и ѓчува дђх гѓвѓрништва у ѓвѓм

окужењу, али самим тим и да будући правници диплѓмирани стѣкну способност и сигурност у гѓвору. Жири њих оцењује... жири њих оцењује како ѓни гѓворе, како имају сигурност при гѓвору јер се ѓво одржава пред пуним амфитеатром (буквално, биће пѣтсто-шѣсто људи), тако да јѣдноставно сигурност, концентрација, да држе концентрацију глѣдалаца... тако да... Ѓве гѓдине ће бити и награда „Милѣник публице“, тако да глѣдаоци имају у програмима гласачке листиће. Пракса је да се такмичари такмиче у три категѓрије: на задату тему која ѓве гѓдине гласи „Слобѓда и могућност да се ради ѓно што право дозвољава“, слѓбодну тему и импровизацију. А побѣдник жирија... побѣдник жирија... жири одређује побѣдника у свѣ три категѓрије тако да... значи... јѣдноставно, има их непаран број, а ако се слѓже – слѓже. На нама... нама је било битно да ми ангажујемо жири, а њима свѣ прѣпущтамо. Ѓни ће уз инструкције профѣсора-дѓктора Срђана Шаркића који нам помаже одлучити побѣдника. Пѓтребно је да имају... ѓве гѓдине су тѓ били само студѣнти Правног факултѣта, значи... није тѓ нѣка цензура, али тѓ је... Правни факултѣт организује, па смо се трудили да правници буду јѣдини такмичари. Зато је и дата задата тема из правне ѓласти, да кажемо. Није... нѣма политике. Значи: „Слобѓда и могућност да се ради ѓно што право дозвољава“... Ѓни се пријаве, прођу, да кажем селекцију и учествују на такмичењу.

МИРЈАНА МИЛЕНКОВИЋ: Побѣдник у категѓрији „слѓбодна тема“ је Глигор Васиљевић, студѣнт четврте гѓдине Правног факултѣта. Побѣдник у категѓрији импровизације је Јѣлена Васиљевић, апсолвѣнт, а на задату тему која је ѓве гѓдине гласила „Слобѓда је могућност да се ради ѓно што право дозвољава“ побѣдник је студѣнт прве гѓдине Правног факултѣта, Иван Мишчевић. Својим гласовима публика је Глигора Васиљевића ѓве гѓдине изабрала за најбољег бѣседника. Пуну подршку студѣнтима Правног факултѣта дала је компанија „Минаква“.

МИЛИЦА ТЕПАВАЦ: Компанија „Минаква“ је одлучила да данас и сутра почасти студѣнте са универзитѣтског града – Ѓѓвог Сада. Разлог ѓве наше акције је... као што сви знате, наши прѓизводи садрже природно раствѓрени јѓд који је битан за концентрацију, мемѓрију и интелигенцију, те на тај начин жѣлимо да подржимо младе и интелектуални развој у ѓвој зѣмљи и олакшамо им прѣдстојећи јануарски рѓк, да се бѓље сконцентришу и забаве.

НАТАША: А побѣдник или бѣседник број јѣдан је са нама у студију – Глигор Васиљевић. Ѓаѓ, добро дошао!

ГЛИГОР: Ѓаѓ, ћаѓ! Хвала на позиву!

НАТАША: Како се јѣдан побѣдник ѓсећа данас?

ГЛИГОР: Како се ѓсећам? Па... лѣпо се ѓсећам. Ѓмам, овако, сатисфакцију јѣдну која ми... која ће ми значити у даљем мом напрѣтку, сигурно. Мбрам да поздравим свѣ моје колеге, бѣседнике који су радили на цѣлом ѓвом такмичењу,

уложили мно́го на́пора да се свѐ ово у́ради она́ко ка́ко то́ трѐба да се у́ради и...
ѐто, то́ је што се тиче то́га.

НАТАША: Ка́жеш: мо́раш да по́здравиш свѐ коле́ге бе́седнике, дакле, свѐ коле́ге са Пра́вног факулте́та. Је л' та́ко?

ГЛИГОР: Коле́ге са Пра́вног факулте́та, при́јатеље, а погòтову лљде, ка́ко сам навео у са́мој бе́седи. Про́фесоре, на́равно, погòтово про́фесора Срђана Ша́ркића ко́ји је до́принео сво́јим зна́њем да се свѐ то у́ради она́ко ка́ко је то и за́мишљено.

НАТАША: До́бро. Ђде са́д йскрено: ко́ји пре́дмет ти шкри́пи када по́здравља́ш про́фесоре?

ГЛИГОР: Ко́ји пре́дмет? Па́...

НАТАША: Ша́лим се. Ша́лим се.

ГЛИГОР: Па, до́бро, он је про́фесор на прво́ј го́дини.

НАТАША: Ша́лим се. Ти си на четвѐртој го́дини. Први пѹт си учествовао у такмичењу. Је л' та́ко? И ка́ко ти се свѐ ово чини? Јеси ли задовоља́н?

ГЛИГОР: Први пѹт. На́равно. Ка́ко не́!?

НАТАША: Шта́ си очеки́вао? Шта́ си до́био?

ГЛИГОР: Очеки́в'о сам пр́во кад сам се прија́вио, уопште, за ово такмичење хте́о сам да се на́дмећем, да чйсто по́кушам да ðсетим ко́ сам у ства́ри за́право ја́, па ðнда, на́равно, вре́меном сам до́био и ту жељу да, једноставно, мо́жда и побѐдим на не́ки на́чин. Мада смо свй, да ка́жем ðпет, побѐдници јер ни́је ма́ла ства́р йзаћи пред толики, да ка́жем, аудито́ријум и рећи би́ло шта́, а камоли не́што ле́по, не́што што је да́вно забòрављено у на́шем окружењу.

НАТАША: Ја́ сам ма́ло прѐ помѐнула, у на́јави чйтаве ðве при́че, да свй ймамо мо́ћ го́вора, фа́ла бòгу, али мо́ћ говòрења не́мамо, нити зна́мо да ко́ристимо го́вор у те́ сврхе. Мйслим, и од свйх гарнитѹра, кре́немо од политичара, па на́доле, је л' та́ко?

ГЛИГОР: До́бро, политичаре, ðвог тренѹтка, не́немо спо́мињати и, овај, емйсија је е́дукативног кара́ктера, претпо́стављам.

НАТАША: Е, са́да, управо то́ што си ре́као, е́дукативног кара́ктера. Учи...Учите ли ви на Пра́вном факулте́ту ка́ко да спрòводите мо́ћ говòрења?

ГЛИГОР: Па, учимо, на́равно да учимо. Учимо кроз са́ме, овај, на са́мим предавањима, па свѐ до йспита, на ко́јима, йпак мо́рамо да се ле́по изража́вамо. Ја́ сам у мо́јој бе́седи навео да трѐбамо да, да ле́по го́воримо, да не до́пустимо да на́ше речѐнице не́мају смйсла. Мйслим да и про́блем ле́жи у то́ме да данас мла́ди су ðкрѐнути не́ким дру́гим вредностима, нйсу усмерени према не́чему што је йскòнски вредно и ту ле́жи цѐо смйсао мо́г, мо́г на́ступа на ðвом такмичењу, овогòдишњем такмичењу бе́седништва.

НАТАША: Да́ ли то́ зна́чи да ми пѹно при́чамо, а, у ства́ри, ма́ло ка́жемо?

ГЛИГОР: Па, йма и то́га, сйгурно. На́рочито око не́ких те́ма ко́је су свакодне́вно пропра́рене, од политичких до не́ знам ка́ко ви́ше, шта́ да ка́жем.

НАТАША: Ђјде сад ма́ло да уведеш на́ше гледаоце и све́ оне ко́ји нису́ имали при́лику да бу́ду те ве́чери на Пра́вном факултету, ка́ких је све́ те́ма било, о че́му су при́чали људи, на кра́ју крајева да по́мёнемо тво́ју те́му.

ГЛИГОР: Мо́рам да ка́жем да су сви́ беседници́ имали ја́ко ле́пе те́ме, да нису́ биле свако́днёвне, да нису́ биле, она́ко, бе́з смисла, него, сва́ко је имао не́ки, не́ки сво́ј при́ступ и ле́по, ле́по се одно́сио према то́ме што је имао да ка́же, ако мо́гу та́ко да се изразим. Шта́ још мо́же да се ка́же, да, е́то, жа́о ми што о́ви, да сви́ они нису́ о́вде са́да поред ме́не. Хте́о бих још да ка́жем да на кра́ју, по заврше́тку такмиче́ња, желео сам да сви́ за́једно испред пу́блике, о́дносно на́ших коле́га, при́јатеља, иза́ђемо и сви́ за́једно се, овај, за́хвалимо њи́ма. Шта́ још?

НАТАША: Шта́ је о́снова до́бре бе́седе? Ха́јде ова́ко са́да да изана́лизирамо у́кратко. Ка́ко да ома́миш пу́блику и оне ко́ји те слу́шају?

ГЛИГОР: Ка́ко ома́мити пу́блику? Па, то́ је филозо́фско пи́тање.

НАТАША: До́бро, не́ћемо пу́но да филозо́фирамо.

ГЛИГОР: Мо́је мишље́ње, скрџно, на́равно, јесте да се у́клопи ср́це и, и, и мо́зак, о́дносно да, да то́ што го́ворите, го́ворите у́склађено и ле́по, да вас разуме́ју и да то́ што го́ворите – и́скрено го́ворите.

НАТАША: О че́му си ти ко́кретно...?

ГЛИГОР: Мо́ја те́ма је би́ла: „Идем, шета́м...“, „Идем, ми́слим и пи́там се“. Значи, ја́ сам хте́о да на је́дан, ова́ко, апстра́ктан на́чин објасним данашњу, целоку́пну ситуаци́ју, ка́ко гло́бално, та́ко и ло́кално. Да ме по́грешно не разуме́те, хте́о сам да са је́дне, одре́ђене диста́нце сагледам дру́штво у ко́ме живимо и ка́ко функцио́нишемо. Не знам да́ ли имате при́лог мо́је бе́седе, али, ми́слим да је до́ста, те́кст са́м, до́ста ја́к, са́м по се́би. Да је имао ту́, та́ј при́ступ код пу́блике ја́ко ле́п и још је́дном да се за́хвалим сви́ма њи́ма ко́ји су гласали, овај, за све́ нас.

НАТАША: Ко́лико при́премаш, овај, у ства́ри, ко́лико си при́премао о́ву бе́седу? Да́ л' је би́ло не́ких одре́ђених при́према?

ГЛИГОР: Би́ло је на́равно, на́равно. Имали смо при́преме и у, на са́мом факултету, где је учествовала у на́шој при́преми професори́ца Ве́сна Ждр́ња, ко́ју при́ликом, где са́да њу́ мо́гу да поздравим и да се за́хвалим на свему́ о́номе што нам је пружила. По́ред то́га, ја́ сам при́премао мо́ј те́кст не́колико не́деља, да бу́дем и́скрен. Нисам га свако́днёвно при́премао, цело́днёвно, али сам ра́дио па́р са́ти дне́вно, разми́шљајући о свему́ то́ме шта́ ћу ре́ћи и ка́ко и на ко́ји на́чин ћу то́ да ка́жем.

НАТАША: На́равно. Да напо́менемо још је́дан би́тан сегмент, што не́ бих во́лела ни́како да про́пустим, а ти си ми то́ ре́као за вре́ме при́лога ко́ји су на́ши гледаоци гле́дали са Пра́вног факултета, шта́ намераваш да ура́диш са на́градом, ко́ју си до́био?

ГЛИГОР: Ова́ко, од пу́блике до́био сам на́граду: путова́ње у, о́дносно, од њи́ховог гласа до́био сам путова́ње у Бу́димпешту за две́ о́собе, а од...

НАТАША: Кòга вòдиш?

ГЛИГОР: Кòга вòдим? Е, па... Тò ћемо да вòдимо.

НАТАША: Дòбро.

ГЛИГОР: Што се тиче наградe кòју ми је жюри додeлио и факултeта ЁЛСЕ, Правног факултeта и организације ЁЛСЕ, дòбио сам награду од стò еура, кòје овом приликом желим да намeним у дòбротворне сврхе, óдносно за лeчeње бòлести зaвисности од наркомaније. Јa тò спòмињем у сaмој бeседи, као и óстале нeке зaвисности. На пример, нe знам дa ли знaте да, дaнас у Амeрици постоје десетине или стòтина клиника кòје се бaви, бaве лeчeњем зaвисности од Интeрнета. У склòпу мaнастира Кòвил постоји одељење кòје се бaви лeчeњем наркомaна, кòји су сaда, већина њих излeчени или на дòбром пýту да се излeче, тaко да ћу јa, у понeдeљак, када бyдем прeузео тy награду, прeдати, óдносно прослeдити мaнастиру Кòвил, óдносно одељењу за лeчeње наркомaна.

НАТАША: Свaка чaст.

ГЛИГОР: Хвaла.

НАТАША: Сaмо толико имам да кaжем, мислим да је тò дòвољно, а мислим да тò упрaво гòворе и нaши глeдаоци и, јòш јeдно, рeкао си да, у ствaри, напоменуо си у сaмом нaзиву твоје бeседе „...пита́м се“, има јeдан мòменат. Штa се ти питаш? Кòје је тò клyчно питање, кòје ти пòстављаш свiма нaма, глeдаоцима, сeби?

ГЛИГОР: Па, пита́м се, пита́м се, у ствaри, кò сам јa, кò смо мi, у ствaри? На почeтку бeседе издвaјам јeдан мaли дeо из Свeтог писмa, где кaже: „У почeтку бeше рeч и рeч бeше у Бòга и Бòг бeше рeч...“ и тaко дaље, и тaко дaље, пошто нeмамо дòвољно врeмена. Кaсније, јa гòворим о тòме да, у ствaри, идeм улицом и срeћем лyде кòји јeду, пiју и причају сaми са сòбом. Тaчно да бyде, eто, на углу Булевaра срeћнем Мaрка са очима као крòфне због сaти и сaти провeдених пред компyтером, савлaдавајући несавлaдиве нивòе. Чyјем прасак, чyјем шкpипу кòла, кóчница и девојчица, кòја не прeстаје да кyца ес-ем-ес пòруку. Испред нe је скòро згaђен млaдiћ са слyшалицама на ушима, из кòје трeшти тeхно звyк. Крeнем дaље и, глe чyда, давно забòрављени рeдови. Растyжим се, сaзнaвши да наркомани чeкају своју дóзу. Штa се запитате? Дa ли се запитате, у ствaри, сигурно се запитате, тò је вaше прaво. Мòжда се бaш нeко од нaс или вaс, óдносно од присyтних у амфитеaтру, ушyња у нeку пòродицу, где чaк двe или трi генерaције пyше мaрихуaну. Али, дòбро. Кaсније се пита́м штa, гдe, у ствaри, пòстављам јeдно... да се пита́м и пита́м и да идeм улицом и нe знам кaко да дòбијем одгòвор и у тòм тренyтку ми пaдне на пaмeт Иво Андрић, да је, у ствaри, питање бeсмислено, јер дòкле не постоји као ни дaкле, јер знaмо да, колико гòд је прострaнство живòта на површини, толико га има и у дубини. Тaко да су скривене и невидљиве могућности живòта бeзброј пýта... бeзброј милиòна пýта вeће него што мi мòжемо да вòдимо.

НАТАША: Толико питања, а тaко мaло одгòвора! Одгòворе и дaље тражимо.

ГЛИГОР: Пíтам се... Стáнем на ўличну чéсму да пíјем вóду; изнад нê нáтпис: „Вóда нíје за пíће“, толико глáдних на ўлицама, и тáко дáље.

НАТАША: Ђодговоре и дáље трáжимо. Хвáла ти што си помéнуо свê òве тéме, свê òно што нас мўчи...

ГЛИГОР: Хвáла и вáма што...

НАТАША: Хвáла ти за òвај гéст, зáиста је сјáјан. И јòш јéдном свê чéститке и нáдам се да се вíдимо òнда пòново на Прáвном факултéту нáредне гóдине, где ћеш тí бíти у пýблици и аплаудíрати нêком нòвом бéседнику.

ГЛИГОР: Нáравно. Тò и жéлим свíм срцeм да нêко слéдеће гóдине побèре јòш вíше, вíше аплáуза и да, мòжда, вíше ўпути у нêке хýманитарне сврхе.

НАТАША: Хвáла ти за свê òво што си подéлио са нáма, хвáла ти за дòлазак...

ГЛИГОР: Хвáла и вáма.

НАТАША: А мí нáстављaмо дáље нáшу прíчу у склáду са òвим пíтањем: „Кò смо мí? И гдê смо мí?“, па мòжда íмамо и òдговор на свá тá пíтања у нáредном прíлогу. Вòдимо вас на јéдну прéдставу, вeóма је зaнíмљива, а нòси нáзив „Срби грáде кўћу“. Кáква је тò кўћа кòју Срби грáде, кáко изгледа, колико пíтања и дá ли íма òдговора, сáзнаћете свê уколико пòгледате нáредни прíлог.

IV

НАТАША: Овáко је изглéдало на прéдстави „Срби грáде кўћу“. Нáдамо се да ће бíти íсто тáко, бáрем одушевљéње у пýблици, када је у пíтању оперéта „Слéпи мíш“. Já у рúкама држím двá пýта по двê кáрте. Дáкле, двá глéдаоца кòји нам се јáве на нўла двáдесет једáн чéтири двá трí чéтири дéвет òсам дòбиће двê кáрте за „Слéпог мíша“ кòји вeчeрас íгра у дeвeтнáјст чáсова на сцèни „Јòван Ђóрђевић“. Дáкле, нўла двáдесет једáн чéтири двá трí чéтири дéвет òсам. На пoчéтку смо рeкли да íма пўно нáграда кòје су нaмeњeне ўправo вáма, вáма кòји нас глéдате и кòји сте са нáма òвог сýботњeг прéподнeвa. Дáкле, нeмoјтe да вас мрзи – нўла двáдесет једáн чéтири двá трí чéтири дéвет òсам – јер òво је сјáјна прíлика да òдете у пòзориштe и пòгледате нeштo што зáиста врeди.

АНА: А док вí òкрeћeтe нáш дòбро пòзнати брòј телeфóна, ёвo да чўјeтe и кò је свê рáдио на òвој оперéти; кò свê у њòј ўчeствујe. Нaймe, чўвeна оперéта „Слéпи мíш“ Јòхана Штрáуса мýзичкo је сцeнски спeктáкл у кòмe ўчeствују сòлисти, хòр, òркeстaр и бaлeт Српскoг нáродног пòзориштa бíће извeдeна првí пýт дaнaс на сцèни „Јòван Ђóрђевић“ у дeвeтнáјст чáсова. Пòзнату Штрáусову оперéту дíригујe Жéљкa Милáновић, рeдитeљ је Дáријaн Михáловић, a кoрeдóграф Влáдимир Лoгúнов. У глáвним ўлогaмa су Мíлица Стојaдиновић, Дрaгaнa Рáдaковић, Слáвољуб Кòстић и мнòги дрўги. А оперéта је на рeпeртoáру Српскoг нáродног пòзориштa чeтрнáјстoг, шeснáјстoг и двáдeсeтoг дeцeмбрa.

НАТАША: А чíни ми се да íмамо вeћ нêкогa на вeзи. Хáло! Дoбaр дáн! Хáло! Дoбaр дáн! Нeмaмо јòш нíког. Дáкле, јòш јéдном: двá пýта по двê кáрте, òдносно

два гледаоца имају прилику... или гледатељке, да оду у позориште вечерас и погледају „Слепог миша“. Оперета „Слепи миш“ у деветнајст часова, сцѐна „Јован Ђорђевић“. Карте се налазе, наравно, на телевизији Панџија и чекају гледаоца или гледатељку, онога, у сваком случају, ко је жељан да оде у позориште и погледа нешто што у сваком случају вреди. А на сцени „Пѐра Добриновић“ вечерас у Српском народном позоришту и „Цандрљиви мѹж“, комѐдија Јована Стѐрије Поповића у деветнајст часова и тридесет минута и, наравно, „Слепи миш“. А имамо и неког на вѐзи. Хаљо, добар дан! Хаљо!

ГЛЕДАТЕЉКА: Добар дан!

НАТАША: Како сте?

ГЛЕДАТЕЉКА: Добро. Ви?

НАТАША: Па, ђво, није лоше. Са вама су Ана и Наташа ђвога јутра, а ко је са нама?

ГЛЕДАТЕЉКА: Овде Јвана.

НАТАША: Јвана, шта радите данас?

ГЛЕДАТЕЉКА: Ђво, покушавам да спремам колџквијум, мада... нешто баи и не иде.

НАТАША: Хоће бити боље ако ђдете у позориште?

ГЛЕДАТЕЉКА: Хоће.

НАТАША: Хоће?

ГЛЕДАТЕЉКА: Хоће, сигурно!

НАТАША: Како је ђво речѐно! Јвана, рѐц'те ми је л' идете чѐсто у позориште?

ГЛЕДАТЕЉКА: Да!

НАТАША: Да. Колико чѐсто?

ГЛЕДАТЕЉКА: Па... знаиш како... пошто су карте маљо скуљпе у позоришту... тако да... стѹдентски живот баи и није лаљ, али... јѐдном мѐсечно отприлике, мѐжда два пѹта.

НАТАША: А да ли ђве рѹзличите цѐне кѹрата које су од скѐро уведѐне у Српском народном позоришту нешто подмажу?

ГЛЕДАТЕЉКА: Па, маљо... знаиш како... јѐи на индекс идѹ попусти тако да... мѐже се ђтићи, мада... ђбавезе 'вамо-тамо, тако да... трѐба свѹчега да би ђтишла.

НАТАША: Добро. Кога вѹдиш вечерас у позориште?

ГЛЕДАТЕЉКА: Па... виѐећу, не знам јѐи, ко бѹде распѹложен. Пошто је сѹбота вѐче, свѹ излазе, не знам да ли ће бити добровѹлаца или ћу морати неког да „нахватам“.

НАТАША: Па, прѐ изласка, с ђбзиром да је ђво у деветнајст часова. Миљлим, сѹвише је рѹно да изаћемо негде...

ГЛЕДАТЕЉКА: Па да, да, с ђбзиром на тѐ, али ђпет, свѹ се спремају, свѹ се онако: „Ђј, као немој да смараиш... позориште“, миљлим, данашња ђмладина је таква. Мада, има нас који идѐмо.

НАТАША: Добро. Ёто, за свѐ вâс кòји идете у пòзориште, мй смо тû да пòдѐлимо кâрте. Йвана, хвâла што нас глѐдаш!

ГЛЕДАТЕЉКА: Важи.

НАТАША: Бûди са нâма и нâредне сûботе, кâрте те чѐкају на телѐвйзији Панòнија.

ГЛЕДАТЕЉКА: Вâжи, хвâла!

НАТАША: Òстави свòје подâтке сâмо. Дâкле, ёто, Йвана иде у пòзориште. Као што рече, тѐшко је наговòрити млâђе лûде да òду у пòзориште, а чйни ми се да је òвај нâш дòпринос тòме, па вâља... толико, ёто, да вас ùбедимо да òно што йгра на сцѐни Српског нâродног пòзоришта зайста врѐди и трѐба пòгледати, а јѐдном кад òдете, òнда сам сйгурна да ћете йћи мнòго чѐшће.

АНА: Чûјемо чѐсто да òмладина рѐтко иде у пòзориште, међутйм, ёво, Йвана је дòказ да нйје ùвек бâш тâко и сйгурни смо да ће Йвана мòжда нѐког свòг колѐгу или колѐгиницу да нагòвори да са нòм пòсети пòзориште и да пòгледају òву òперу. И кâжу òмладина рѐтко иде у пòзориште, а јòш рѐђе када су у питању овâкве ствâри, òпере на прймер. Међутйм, зâшто да нѐ? Ёво, сјâјна увертйра за йзлазак. Кâко кò доживи – нѐко вòли овâкву врсту мûзике, нѐко нѐшто дрûго, али ёто, зâто сте вй тû... Нûла, двâ, јѐдан, чѐтири, двâ, трй, чѐтири, дѐвет, òсам, да òсвојите јòш двѐ кâрте за вечѐрас, за девѐтнајст чâсова, Српско нâродно пòзориште, оперѐта „Слѐпи мйш“ Йòхана Штраýса. А мòжда и нѐ волите òву мûзику, али свâкако је вѐлики дòживљај... нѐшто занимљиво... пòгледати на сцѐни òве ùметнике у сјâјним костймима, сјâјна сценографйја и зâйста вѐлики ùметници ùчествују у òвој прѐдстави.

НАТАША: Ђна, хâјде да вйдимо кò ће йћи у пòзориште.

АНА: Чйни ми се да ймамо нѐкога на вѐзи. Хâло! Добар дâн или добро јûтро!

ГЛЕДАЛАЦ: Добар дâн!

АНА: Добар дâн! Ёво! Ёво и први глѐдалац дâнас.

ГЛЕДАЛАЦ: Сâмо јâ бих йшао у пòзориште.

АНА: Вй бисте? А кò би да иде у пòзориште? Вâше йме?

ГЛЕДАЛАЦ: Зòрко.

АНА: Кâко? Звòнко?

ГЛЕДАЛАЦ: Зòрко. Зòрко.

АНА: Зòрко? Врòло недòбично йме. Кâжите нам колико чѐсто вй идете у пòзориште или, мòжда, ёво, бâш на òперу?

ГЛЕДАЛАЦ: Па... прѐ сам йшао мâло чѐшће, а сâд скòро уòпште нѐ идем.

АНА: А штâ је ùзрок: финâнсйјска ситуйација, недостâтак врѐмена или нѐшто трѐће?

ГЛЕДАЛАЦ: Па... ймао сам тâко... òбавезе и тâко.

АНА: Од свѐга по мâло?

ГЛЕДАЛАЦ: Дâ.

АНА: Добро. Ђво, ми имамо један леп поклон за вас. Кога ћете ви да водите у позориште?

ГЛЕДАЛАЦ: Па... ёво маму.

АНА: Маму? Добро. Интересантно. И мама воли позориште.

ГЛЕДАЛАЦ: Она воли. Она је уметничка душа.

АНА: Добро. А не постоји нека, можда, овако лепша половина или нека девојка, девојчица... не могу сад овако да проценим колико година имате... која би волела да оде на оперу?

ГЛЕДАЛАЦ: Па... има. Далёко је.

АНА: Далёко је? Добро. Онда ће, ёво, мама бити обрадована одласком у позориште, кажите нам коју сте представу последњу гледали, коју бисте волели да погледате, да препоручите нашим гледаоцима.

ГЛЕДАЛАЦ: Гледао сам давно онај „Балкански шпјијун“.

АНА: Интересантно.

ГЛЕДАЛАЦ: То је било баш... пре филма овога што се снимио.

АНА: Добро. Добро. Лёпо. Честитамо, наравно, на освојеној награди. Останите на вёзи, оставите своје податке. Карте вас, наравно, чекају на телевизији Панонија. Честитамо још једном и уживајте и ви и ваша мама.

ГЛЕДАЛАЦ: Хвала!

АНА: Пријатно!

НАТАША: Ми ћемо да поздравимо нашег гледаоца, односно гледаоца и гледатељку који су добили карте. Кажемо да још имамо карата за вас, али прво ћемо да погледамо нашу редовну рубрику која увек у ово доба... вёзана за крај наше емисије... проверавамо шта раде лица са насловница и, ёво, и овога пута Маја Соколовић је припремила нешто за вас.

ПРИЛОГ

МАЈА СОКОЛОВИЋ: Филм „Топли зец“ бави се актуелним дешавањима на овим просторима: укидање савести, општа еротија морала и расподела позиција у друштву у којем новопечени тајкуни осмишљавају систем вредности. Главни јунак је млади редитељ који покушава да дође до свог дебитантског филма у средини која је одавно елиминисала правила фёр борбе. Његов, још увек неснимљени, филм бави се љубављу, жртвом и историјским периодом у којем су обележја витештва била императив.

ГОРАН ВУКЧЕВИЋ: Ради се о комедији која има, на неки начин, тежину ауторског филма, европског ауторског филма и која претендује да буде забаван биоскопски филм, али не онај који ће гледаоци заборавити приликом изласка из сале. И, наравно, ово је тек почетак снимања; одрадићемо две недеље, а после тога следи... следи, значи у још два наврата, тако да бисмо све завршили до лета.

МАЈА СОКОЛОВИЋ: Које су све локације у питању и, ёво, нешто занимљиво можда бисте могли да нам откријете?

ГОРАН ВУКЧЕВИЋ: Локације су, значи: Нови Сад (највећим делом), Бач, Палић, нешто мало Сџлун и Будимпешта, а прича је о редитељу који покушава да сними свој први велики играни филм.

МИРА БАЊАЦ: Сценарио је врло добар и сценарио је тема која се нас тиче. Тема је великих проблема младих који се тешко пробијају, а препуне су оних који не разумеју културу у њеном најбољем смислу. Нажалост, то су људи са којима се тешко комуницира и мислим да ће овај филм отворити неке суштинске проблеме око филма које треба да раде млади. Ја, лично, сам врло срећна што ће овај филм бити један од првих војвођанских филмова после дуго времена, што ће га радити млад човек. Код нас су дуго људи млади и врло брзо старе, што није добро. Младима треба дати шансу и радујем се што је овај филм поред нас неколико већ ветерана окупио велики број апсолутно младих глумаца и мислим да је то нешто што обећава и што само чини радост.

МАЈА СОКОЛОВИЋ: Филмска прича укључује и моралну дилему младог уметника који у борби за остварење свог сна о великом филму, пристаје на извесне компромисе.

ГОРАН ВУКЧЕВИЋ: Што се тиче одабира глумаца... значи, направили смо комбинацију истакнутих београдских глумаца, значи, људи који су до сада се доказали на филму, новосадских глумаца и велики број дебитаната, значи, свршених студената новосадске академије. Значи, могу да кажем, ето, да је, заиста, подела изузетна. Ту је Ненад Јездић, Мики Крстовић, Слободан Ђустић, Вјесна Тривалић... Наташа Шћлак би требало да тумачи један од ликова, Гордан Кичић, дебитант Милан Прљета, Соња Дамјановић, новосадска глумица, Јована Балашевић, Ивана Вукчевић... Нис је заиста... Лидија Стевановић, Бата Живојиновић уколико се опорави, а верујем да хоће и са њим ћемо на пролеће да снимимо један лик и тако да, заиста, хвала свима што су се онако одазвали и што су подржали овај један филм.

СОЊА ДАМЈАНОВИЋ: Ја играм певачицу. Певачицу једну, овај, младу естрадну уметницу... слатко, онако комично... негде, негде блиско овим садашњим ситуацијама и садашњим певачицама. Видећеш! Слатко је.

МИРА БАЊАЦ: Па, мoja улога је овог пута врло необична. Видећете ме у потпуно другом светлу. Ја играм једну мадам која држи једну јавну кућу и мислим да је то и за мене један изазов и радујем се што ћу после дуго времена играти један други жанр.

МАЈА СОКОЛОВИЋ: Ово је раизиграна шарена комедија која би требала да разгали гледаоца, али и да остави горак укусу позне(?) средине у којој живимо.

НАТАША: Пуно новости из света филма и ево једна новост за све оне који не знају где ће вечерас. Ми имамо предлог, а предлог гласи Градилиште и у мојим рукама, не знам колико видите, али ја ћу да вам кажем шта је то. То су улазнице за вечерашњу свирку, наиме, ди-џеј надметање. У питању Ди-Фејс и, наравно, Владимир Ђић (једна сјајна комбинација доброг звука). Кажу да увек обећава

дѡбар прѡвод оваква комбинација. Ми имамо карте за вас. Дакле, најбржи гледаоци имају прилику да ѡду вечерас на Градилиште, и тѡ бесплатно и уживају у добром звуку. Нула, двадесет један, четири, два, три, четири, девет, ѡсам – тѡ је број телефона који ви трѡба да окренете и ѡнда, потом, ѡставите своје податке и добијете карте, наравно. Добјете по њих на телевизију Панѡнија. А ѡво и тренутка када ћемо обрадовати свѡ ѡне који су били вредни, па гласали током радне недеље и погледати листу кѡ је свѡ гласао ѡве недеље, тачније кѡ је добио це-де-ове. Хајде да погледамо како та листа изгледа! Дакле, добитници це-де-ова: Ана, Мирко, Далибор, Нада и Станислав. Јѡш једном све честитке њима.

АНА: Наравно, тѡ није свѡ. Навикли сте да сваке суботе делимо и пѡт касѡта. Честитамо свим добитницима, а ѡни су слѡдећи, ѡво га: Јелена Добровић, Слобѡдан Крстић, Саша Дѡстић, Мирко Бѡјић и Санѡла Лукић. Честитамо свима њима! Наравно, ѡто јѡш једном да вам напоменемо да можете да окренете број телефона: нула, два, један, четири, два, три, четири, девет, ѡсам – гласати за ди-ѡѡ миксер прѡдлоге, али и да ѡсвојите, дакле, карте за Градилиште (два пута по две су код Наташе). Код мене, такође исти број. Честитамо, наравно, добитницима и полако, али сигурно, приближило се дванајст часова и крај нашег дружења. Нама, наравно, ѡстаје да се захвалимо вама на пажњи, да се захвалимо цѡлој екипи кѡја је припремила и реализовала ѡву емисију, да поздравимо свѡ вас, да вас позвемо на дружење и слѡдеће суботе у исто време. Наташа?

НАТАША: И, наравно, да се захвалимо фризерском салѡну „Егѡдист“, поздравимо екипу кѡја вредно ради. Имате адрѡсу у дну екрана. Дакле, можете да ѡдете тамо, па да прѡверите како тѡ ѡни раде. И, наравно, нашим пријатељима...

АНА: ... нашим пријатељима из дѡ-дѡ-ѡ-ра Нѡви Саѡд који су спѡнзори данашњег прѡграма.

НАТАША: Дакле, јѡш једном „вѡелико хвала“ читавој екипи кѡја је реализовала ѡво дружење, заједно са вама. Хвала и вама. Надам се да сте задовољни својим наградама. Видимо се и наредне суботе.

Тв Панѡнија

Емисија – Поп Корн од 24.12.2006.

I

БРАНИСЛАВА: Добро вѡче, драги пријатељи! Ви пратите Пѡп кѡрн. Уколико сте филмофил, а током прѡтекле недеље нисте имали дѡвољно времена да прѡпатрите свѡ дешавања, ѡнда обрѡтите пажњу током неколко наредних минута. Ми ћемо вам рећи само једно: „Млади људи, креативни људи, еминѡнтни и вѡћ дѡказани уметници, мнѡгбројни дѡгађаји вѡзани за покретне слике, а резултѡт је, како и сами прѡпѡстављате, само позитиван.

Многи од нас немају прилику да путују, да прошире своје видике и да се упознају са другим културама. Зато су нам значајна филмска остварења. Лучијан и Наташа, ђком камере, пренели су нам причу која је тешка, али драгоцене и квалитетна, о чему сведоче многобројна признања и чињеница да је управо њихов филм уврштен у образовни систем многих земаља.

ЛУЧИЈАН МУНТЕАН: Филм смо снимили, у ствари, потпуно случајно. Нисмо имали неки претходни план да урадимо баш такав филм какав смо урадили. Шетали смо се Непалом, оно... то јест у.... смо били и потпуно случајно смо налетели на ту школу – Виздам Инглиш Скул где смо видели, у ствари, актере нашег, тада будућег, филма и одлучили смо да направимо филм о томе.

НАТАША СТАНКОВИЋ: Мислили смо да ће успешнији филм бити уколико причу све те деце прикажемо кроз причу једног детета. Значи, да то једно дете представља сву ту осталу децу и тако смо изабрали Пуном, деветогодишњу девојчицу.

ЛУЧИЈАН: Један дан њеног живота и паралелна прича о њеним пријатељима који немају довољно новца да иду у школу, па због тога помажу својим породицама и раде, да ли у фабрици цигала или каменолому.

II

НАТАША СТАНКОВИЋ: ... с тим филмом да он већ има некако свој живот нећезано за нас. Значи, људи га већ размењују, прича се о њему, свакодневно добијамо мејлове од људи који су га некако видели већ на неком фестивалу или су га од неког добили.

ЛУЧИЈАН МУНТЕАН: Једна исто велика ствар је што је филм био изабран... у Чешкој републици је био изабран у образовни програм, тако да ће неких десет хиљада малишана у Чешкој републици видети филм и имати прилику да се образују, то јест да упореде, на пример свој живот и да виде како друга деца живе и можда... можда... можда тако нешто више науче, можда другачије буду ценили живот после тога.

НАТАША СТАНКОВИЋ: Ми сад се враћамо у фебруару у Непал да снимимо нови филм. Исто... у том филму ће исто бити речи о деци која, овај, раде. Исто тако идемо да помогнемо Пунам тако да се сад мало више сконцентришемо на читава ту кампању која прати тај филм, значи борбе за дечја права и на следећи филм.

ЛУЧИЈАН МУНТЕАН: Нама је циљ да штò више људи види овај филм да можда у једном тренутку одлуче да ураде нешто по овом питању.

БРАНИСЛАВА ЛОВРЕ: Филмски фронт, фестивал филма, почео је двадесет и првог децембра у Новом Саду. Током неколико дана имаћемо прилику да видимо многобројна остварења која су урадили студенти, али и већ признати и еминентни филмски радници.

ФИЛИП МАРКОВИНОВИЋ: У Нџвом Саду четврти пут у континуитету се одржава фестивал кратких филмова, а прво се звао (прве две године) Вџвођански фестивал филма и видео, а од прошле године то је Фестивал малих и независних филмских продукција – Филмски фронт.

На том фестивалу се негују (ајде да тако лепо кажем) кратки играни, документарни, експериментални и анимирани филмови. Фестивал је међународног карактера, значи интернационалан, а радови се скупљају по конкурс који се расписује... Стигли су ове године радови, баш буквално из свих крајева света. Нешто већи пробој имамо у Немачку и Сједињене Америчке Државе. Прошле године су, рецимо, били већином радови из Француске. Овај, не знам од чега то тачно зависи, али у сваком случају, у селекцији су филмови из девет земаља, рачунајући и оно наше бивше екс-ју окружје.

Па, то од године до године, количина пристиглих радова варира и то опет не могу тачно да схватим од чега то зависи. И рецимо, у односу на прошлу годину, ми смо урадили исто што и прошле године, дакле што се тиче оглашавања фестивала: пустили га на културне портале, изрекламирали га кол'ко смо, овај, год били у прилици, кога год смо знали, али стигло је, рецимо, у односу на прошлу и, овај... фестивал дупло мање радова. Али опет, десила се чудна ствар да је стигло далеко више квалитетних радова и, овај, померила се опет та нека... Пристигли радови су се више померили ка играним филмовима, док је, рецимо, прошле године била заступљена у највећој мери баш та експериментална продукција.

Током три дана, увече у термину од пола девет иде такмичарски програм у Културном центру града, отприлике два сата програма по вечери. И од тих тридесет и три филма кол'ко су ушла у такмичарски део програма, такмичарску селекцију, жири ће доделити две награде – главну награду фестивала и специјалну награду жирија. И кино-клуб додељује трећу награду коју ми зовемо награда за кино-ентузијазам.

Код нас су постојали слични фестивали. Мислим, кренуло је од фестивала јефтиног филма у Суботици, Југословенски фестивал јефтиног филма, и наравно, Лџ-фајл у Београду који је потом прерастао у неко(?) кино да би се цео тај бум који је био крајем деведесетих и почетком двехиљадитих из неког разлога угаasio, спласнуо. Сад, ми сматрамо да треба да постоји, уопште, у земљи, па и у региону неки фестивал који ће неговати ту малу независну оф-продукцију. Још циљ нам је да мало подстакнемо људе да се удобиле и да су, ако су већ намерни да се баве филмом, да се организују, мислим, да се скупе у мање групе (пет, десет људи), у баш те мале независне продукције и да покушају некако да каналишу свој рад.

Нама је циљ да се бавимо, као кино-клуб пре свега, ауторским филмом, дакле играним филмом пошто смо сви ми, је ли, завршили академију и намера нам је да се тиме бавимо, а на фестивалу да промовишемо управо такве радове који су

настали у окружењу или околостанови и да видимо где је то отприлике оно ш... где је оно што ми радимо у односу на оно што се ради по Западној Европи и у односу на оно што се ради у остатку наше земље или том неком екс-ју простору.

БРАНИСЛАВА ЛОВРЕ: Свему овоме претходило је и промотивно вече фестивала, током ког су приказана два филма наше глумице Соње Савић. И она сама је била тамо, дала несебичну подршку Филмском фронту, дружила се са Новосађанима и одговарала на њихова питања. Ми смо, наравно, били ту и покушали заједно са њом да вам дочамо бар нека искуства везана за њену каријеру. О томе колико је бодело, о томе колико су јој други пружали подршку или јој одмагали и о томе како је то када је, сада некако напрасно, променила каријеру и заплочила у водитељску...

III

БРАНИСЛАВА ЛОВРЕ: Ни овога пута нећемо занемарити и страну кинематографију, тачније догађаје везане за иностранство. Следе сва она дешавања која су везана за поједине личности или, пак, филмска остварења.

ПРИЛОГ: (Бранислава Ловре):

Један од типичних примера пражничних филмова је нова комедија Дек д холс у којој глуме Метју Бродерик и Дени де Вито. Реч је о двојици изузетно талентованих комичара, тако да се у биоскопима може очекивати много смеха. То је класична пражнична прича о завађеним суседима, љубомори и правом духу Божића. Кристин Дејвис тумачи главну женску улогу. Мет и ја смо Стив и Кели Финч, веома конзервативна породица из Нове Енглеске. Имамо двоје деце, а он себе сматра самим оличењем Божића. Онда се преко пута улице доселе везеле комшије и уносе хаос у наш мирни свет. Између мушких ликова настаје ривалство, а на нама женама је да их вратимо у нормалу. Де Вито каже да је филм прожет правим пражничним духом.

Постоји нешто мило и лепо у њему, али је све то увиђено у плашт веома комичног филма, тако да публика може да добије пражничне емоције кроз љубавну комедију, напосредом Де Вито.

Треба додати да се филм од седмог децембра приказује у америчким биоскопима. Ипак, њихови критичари нису одушевљени. Али ипак, то не значи да филм неће постићи успех на благајнама.

Прича о последњим данима древне цивилизације Маја у Јужној Америци, тема је новог филма Мела Гибсона, Апокалипто, који се од децембра приказује у америчким биоскопима. Многи се надају да негативни публицитет који је Мел добио због хапшења под дејством алкохола и антисемитских изјава неће спречити публику да погледа ово остварење. Да би испричао аутентичну причу, Мел Гибсон ангажовао је махом аутохтоне јужноамеричке Индијанце без глумачког искуства који говоре дијалектом Маја. Глумци се надају да ће овај

филм поправити слику о староседеоцима Јужне Америке. Филм у Европу стиже у другој половини децембра или током јануара. Треба споменути и то да се верује да ово остварење има политичку конотацију. Причом о паду једне цивилизације Гибсон је, како многи претпостављају, алудирао на данашњу западну цивилизацију.

Легендарни холивудски аниматор, Џозеф Барбера, чији су цртани ликови Фред и Вилма Флинстон и Скуби-Ду забављали генерације људи, умро је у деведесет и петој години. Саопштено је да је Барбера преминуо у понедељак у својој кући у Калифорнији, али узрок смрти није објављен. Подсетићемо, компанија за анимацију чији је он оснивач, једна је од најпознатијих на свету. Том и Џери, медвед Јоги, Џетсонси – само су неки од многобројних анимираних филмова за које је Барбера заслужан. А о томе колики је траг оставио када говоримо о анимираном филму најбоље сведоче многобројне награде, укључујући и Еми.

БРАНИСЛАВА ЛОВРЕ: Уколико желите да одете у биоскоп током наредне недеље, једино што треба да урадите јесте да узмете телефон у руке и да окренете наш добро познат број: нула, двадест и један, четири, два, три, четири, девет осам. Делимо два пута по две улазнице за биоскоп Арена и једанпут по две улазнице, такође, за биоскоп Јадран.

Освојио је награду на Канском фестивалу као и многобројна друга признања. Између осталог бави се фотографијом. Доказан је и признат у свету као уметник, а пре неколико дана одржао је изложбу управо у нашем граду.

Арнобо Ман, архитекта по професији, фотограф по занимању. Хиљаду деветсто седамдесет и девете године сваја награду Националног удружења фотографије, а затим хиљаду деветсто деведесет и друге године на фестивалу у Кану приказује дигитално остварење које је урадио за новине. Признање „Најбоља фотографија фестивала у Кану“ добија двехиљадите године. Карактерише га оригиналан и страствен приступ фотографији. Поред фотографији, иза модних кулиса, Арнобо Ман покушава да начини портрет данашњег друштва. Он га схвата као збир племена и посматра кроз објектив фотоапарата у свом студију, названом Бела соба. Бела соба је до сад забележила појединце широм Европе, као и на филмским фестивалима у Паризу, Кану, Авињону. Ова изложба, коју тренутно имамо прилику да видимо, употпуњена је фотографијама насталим у Новом Саду, током дванаестог Инфанта, јуна две хиљаде и шесте године. Арнобо Ман је Новосађанима постављао питање шта би волели да буду. На исто питање одговорице су и многобројне филмске звезде и филмски радници широм света.

Када говоримо о листи најгледанијих филмова, онда, свакако, треба споменути филм Казино Ројал јер се он задржао на првом месту најгледанијих филмова већ две недеље. Хајде да погледамо каква је ситуација овога пута!

IV

БРАНИСЛАВА ЛОВРЕ: Нама је за сâм крај остало још једино да вас позвемо да пишете на нашу и-мѐл адрѐсу: пòпкорн, ѓт, пàнòнија, тачка, тв. Рѐците кога бисте вољели да видите у овој емисији и кàко да упòтпунимо сàдржај љсте. А за сâм крај, кàо и љвек, слѐди прѐдлог. Тòком нàредне нѐдеље обавезно пòгледајте барем јѐдан дòбар и квàлитетан фѐлм и, нàравно, бљдите са нàма вѐћ слѐдѐћи пљт у љсто врѐме и на љстом мѐсту. Пријатно вѐче!

Тв Панонија

Емисија – ДемоНС од 10.12.2006. и 17.12.2006.

I

ТЕОДОРА БАХУН: Прòтеклих пљта до сàда пòкушали смо да бљдемо, под јѐдàн – àктуелни, тàчније да вам прѐдставимо штà се тò у Нòвом Сàду догађало на мљзичком плàну, òдносно када су свѐрке у питању. Мљ смо вас вòдили кроз разнорàзна мѐста, кроз разнорàзне свѐрке, кроз разнорàзне врсте мљзике. Такòђе, и òвòг пљта учинићемо апсолљтно љсту ствàр за вàс. Òно што свàки пљт пòдсећам, и òвàј пљт пòдсетићу вас тò је да нам је вàш вѐдео-материјàл преко пòтребан. Дàкле, свѐ спòтови које рàдите, погòтову у приватној рѐжији, дàкле дѐмо спòтови дѐмо бѐндова, лòу-бàцет спòтови кàко ви тò вòлите да назòвете... Ё, сàв такàв вѐдео-материјàл пошàљите на адрѐсу ѓр-тѐ-вѐ Пàнòнија са нàзнаком „за Дѐмо-ѓн-ѓс“ и... Хàјдљк Вѐљкова јѐдàнàјст, двàдесет јѐдна хѐлада, Нòви Сàд. И нàравно, пишите нам на нашу љ-мѐл адрѐсу, обавѐштàвајте нас о тòме дà ли ѓвентуално љма нѐгде нѐка свѐрка која би бѐла дòста згòдна и интересàтна да мљ мѐдијски прòпратимо кàко би тљ млàди бѐндови, ѓто, дòбили свòј прòстор у мѐдијима пошто, нàравно, постòји прича да тòг прòстора, у принципy, нѐма или се барем јàко тѐшко дòлази до нѐга. Мљ вам прљжамо тљ шàнсу. Прљжали смо вам прòтекле двѐ гòдине, прљжаћемо, нàдам се, јòш јàко дљго у нàредном пѐриоду. Према тòме, јàвљајте нам се, зòвите, зòвите нàс да дòђемо на вàше свѐрке, а сàда да пòчнемо и са òвòм епизòдом емисије Дѐмо-ѓн-ѓс.

И дàље глѐдамо свѐрке у организàцији Ди Аркеик Споуна. Òно што сте дљго очекивали јѐсте нàступ бѐнда..... Òн се догòдио. На жàлост, пòвод којим се догòдио нљје нљмало срѐћан. Нàиме, нѐдавно је трагично премљнуо нàш пријатељ и пòзнаник, Здрàвко Неговàновић и тљм пòводом..... нàправио је ин-мемòриам свѐрку. О нљховом нàступу, као нàступу, нѐмам пòтребу уòпште мнòго да гòворим. Òни су свòје квàлитѐте докàзали нѐбројено пљта до сàда. Нàравно, нàлазе се међу прљвим бѐндовима на лѐствици хàрд енд хѐви бѐндова ове зѐмље. Знàчи, нѐ Новог Сàда, него òве зѐмље. Свѐрка је бѐла сàвршена, пљблике је бѐло мнòго, тежина у вàздуху се, нàравно, òсетила и због сàмог пòвода којим је свѐрка бѐла нàправљена, али мòмци су тò, нàравно, одрàдили

крајње професионално, указали су неколико пута и поштовање преминулом, односно настрадалом Здравку минутом ћутања, а о средњим темама шта да вам кажем другог, него погледајте, послушајте, послушајте њих шта имају да кажу и послушајте невероватно добре нумере бенда....

II

ТЕОДОРА: А, ако причамо о музици коју називају тужном, можда баш због њеног назива, у питању је блуз музика, оно што прво морам да вам кажем није ни мало тужно. Друго, момци... хм... момци... који изводе ту музику... значи, то су људи средњих година, већ искусни музичари, су веома веселом веселом причом, чак и врло шaljивом причом представили комплетну причу везану за блуз, везану за блуз који они раде, како су то назвали симпатично – предизборни блуз и у неколико нумера од којих смо ми издвојили једну по нашем укусу, представили своје композиције, тачније блуз стандарде, али потпуно обрађене на њихов начин, значи модернизоване. Тако да се те песме не могу назвати баш ауторским, али и те како има ауторског духа, односно духа самих музичара унетих у све то и у њихово, и те како добро, инструментално и вокално извођење. У питању је бенд Блуз халтер који имате прилике да видите петком у Хацијенда клубу. Дакле, шта да вам кажем, него да у наредних неколико минута останете и чујете квалитетни блуз. Као што су многи људи својевремено изјавили из блуза је све настало и на крају крајева све се враћа на блуз.

III

ТЕОДОРА БАХУН: И даље причамо о свиркама у организацији Ди Аркеик Споун. Оно што је интересантно за овај бенд јесте да напоменемо да је у питању музика коју дефинишемо као дјум метал. У питању је бенд Сениум. Момци су врло млади, екстра млади, пред њима је, надам се, музичка каријера у успону. Међутим, оно што ваља да поменемо јесте да је дјум метал екстра депресивна музика, врло тешка за свирање, па понекад прилично тешка и за слушање. Међутим, они су целу своју тежину, везану за њихову свирку, разбили фантастичном причом и на тај начин успели да подигну атмосферу. Наравно, у Дворишту су се у том моменту њихове свирке затекли само љубитељи дјум метал музике, тако да је, свакако, била феноменална атмосфера, што ћете имати прилике и да видите у наредних неколико минута уколико останете уз нас и уз бенд Сениум и уз младе момке који ће једног дана сигурно нешто јако битно направити по питању дјум метала.

IV

ТЕОДОРА БАХУН: Када је у питању мја омиљена тема, а то је готика, имам нешто врло интересантно за вас. Дакле, ми смо подсетили једну готик-журку која се догодила у нашем граду и тамо смо видели много тога интересантног, тачније

невероватно велику количину разлога због које бисте и ви требали да посетите једну од наредних њихових таквих, а оно што је интересантно, то је да ће нам Александра и Цвеле испред организације Глитер Димон рећи нешто више о готици као стилу, као музици, као покрету; о разлици између готике и готик-метала пошто људи врло често мешају те две ствари. Наравно, оне нису исте нити су настале у истом временском периоду, али да не бих више дужила о томе, погледајте и, могу слободно рећи, опустите се и уживајте у наредних неколико минута док ћете гледали овај феноменалан прилог са готик-журке.

V

ТЕОДОРА БАХУН: И дођосмо до дела када пуштамо ваше сподове, баш оне које сте нам послали на адресу: телевизија Панонија, са назнаком „за Демо-ѐн-ѐс“, улица Хајдук Вељкова једанајст, двадесет једна хиљада Нови Сад. Као што смо ову емисију од почетка водили мало мрачније, наставићемо у том маниру и сада и сподом који долази ћемо дефинитивно задовољити сва ваша чула. Дакле, у питању је бенд ... са непревазиђеном нумером... ако сам добро изговорила, а надам се да јесам, а након њих послушаћете готик-бенд Деметер из Зрењанина и њихову нумеру Сајленс. Оно што ћам да вам кажем јесте да седнете и да уживате јер у наредних неколико минута нећете бити у стању да радите апсолутно ништа друго.

VI

ТЕОДОРА БАХУН: И ево нас на самом крају још једног Демо-ѐн-ѐс-а. Надам се да сте све време уживали. Надам се да смо вас добро спремиле за предстојећу недељу да бисте се појавили на некој од многобројних свирки које се, хвала бoгу, одржавају у овом граду и те како и могу вам рећи да се ви извлачите из својих домова и радо појављујете на њима, барем по мојим досадашњим запажањима, а могли сте и сами то да видите у прилозима које сте гледали... у Демо-ѐн-ѐс овог пута. Кад су свирке у питању, оно што морам да напоменем, Ди Аркеик Споун организује предновогодишњу свирку, тридесетог децембра у Дворишту, на којој ће наступати три екстра јака новосадска метал бенда. У питању су Некрополис, ... и Мйнгот. Немојте пропустити ту свирку. Дотле има још много времена и још много свирки које ће се дешавати у међувремену. Ми ћемо их, наравно, испратити, поготову уколико нас ви подсетите и напишете нам све то на њихову адресу коју имате прилике да видите. Дакле, позовите нас на све хепенинге који се дешавају, а имају икакве везе са андерграундом. И још, наравно, поново ћу понудити, по којој зна који пут, да свој видео-материјал шаљете на адресу телевизије Панонија са назнаком „за Демо-ѐн-ѐс“, улица Хајдук Вељкова једанајст, двадесет једна хиљада Нови Сад. И до следећег пута могу само да вас пуно поздравим и да вам кажем да и даље останете у андерграунду, у рoку, у металу, у панкy, у свему што има икакве везе са субкултурама јер, као што

видите, нису ђне нимало лѡше и нйко од нѡс није ни мѡло лѡш. Пуно вас поздрављам и до слѡдѡћег пута „вѡлико ћѡ“!

Тв Панонија

Емисија – Недељно пре подне од 17.12.2006.

БРАНИСЛАВА: И мй смо ђвим дѡшли до сѡмог краја нѡше емйсије. Дакле, мѡло зѡбавне мѹзике, мѡло нѡродне мѹзике, мѡло кѹлтурних дешѡвања, мѡло прйче о стѹдентима и стѹдентском живѡту... Нѡдамо се да смо задовѡљили вѡше крйтеријуме и вѡше ўкусе. Нѡма је за сѡм крај ѡстало јѡш сѡмо толико да вам се захвѡлимо на пѡжњи, да вас позѡвемо да и слѡдѡће нѡдеље бѹдете са нѡма, у йсто врѡме и на йстом мѡсту. И нѡравно, слѡди прѡпука: Ђстаните и дѡље уз прѡграм нѡше телевйзије! Прйјатан дѡн!

Žarko Bošnjaković und Nebojša Regodić

EINIGE BEMERKUNGEN UEBER DIE SPRACHSITUATION IN DEN MEDIEN
IN NOVI SAD (TV PANONIJA)

Zusammenfassung

In dieser Arbeit ist bewiesen das die juengeren Journalisten und Sprecher auf TV Panonija das Akzent der Fremdwoerter nich der serbischen Sprachnorm anpassen.

САДРЖАЈ

Јелена Медих:

Апсолутни датив и временска реченица у *Српској Александриди* 5

Исидора Бјелаковић и Радица Ђукановић:

Терминологија из области опште географије и астрономије у делу *Ново грађданско земљеописаније* Павла Соларића (1804) 33

Исидора Бјелаковић и Слађана Кнежевић:

Терминологија из области аритметике у једном препису дела *Новая сербская арифметика* Василија Дамјановића из 1790. године 69

Гордана Штасни:

Деривати на *-ица* од назива људског тела 93

Зоран Симић:

Предлошки генитив са семантичким обележјем аблативности у именичком изразу у језику романа *Преображење* Војислава Лубарде 107

Бранкица Марковић:

О глаголима и њиховим допунама у новосадским радио и телевизијским емисијама 131

Biljana Babić:

Provera znanja iz gramatike: nivoi A1 i A2
(poređenje – udžbenik *Naučimo srpski 1: testovi*) 159

Biljana Radić-Bojanić:

Pojmovnik kognitivne semantike i gramatike 187

Ирина Песоцкая:

Онтологија термина «концептосфера слова» 199

Наташа Киш и Милан Ајџановић:

О употреби именица са значењем особа 253

Иван Трифуњагић:

Бирократизација језика у новинском тексту
(нивои категоризације именичких појмова и декомпоновани предикат) 231

Наташа Киш и Ивана Савић:

О неким тенденцијама у избору језичких средстава у ситуацији обраћања, ословљавања и поздрављања 243

Дејан Средојевић:

Шта је дикција? 249

Жарко Бошњаковић и Небојша Регодић:

О неким прозодијским карактеристикама језика новосадских медија
(ТВ Панонија) 263

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

811.163.41

ПРИЛОЗИ проучавању језика / главни и одговорни
уредник Јасмина Грковић-Мејџор. – 1965, 1– . – Нови Сад
: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику,
1965–. – Илустр. ; 24 cm

Годишње.
ISSN 0555-1137

COBISS.SR-ID 42732295